STUDIER

ÖFVER

DEN JUDISKA FÖRSAMLINGENS UPPKOMST

UNDER DET PERSISKA VÄRLDSRIKETS TID

AKADEMISK AFHANDLING

AF

J. WALLES

UPPSALA 1900
ALMQVIST & WIKSELLS BOKTRYCKERI-AKTIEBOLAG

STUDIER

ÖFVER

DEN JUDISKA FÖRSAMLINGENS UPPKOMST

UNDER DET PERSISKA VÄRLDSRIKETS TID

AKADEMISK AFHANDLING

SOM MED TILLSTÅND AF

HÖGVÖRDIGA OCH VIDTBERÖMDA TEOLOGISKA FAKULTETEN
I UPSALA

TILL OFFENTLIG GRANSKNING FRAMSTÄLLES

AF

J. WALLES
TEOL. O. FIL. KAND. VESTM.

Å LÄROSALEN N:o IX
LÖRDAGEN DEN 26 MAJ 1900 KL. 4 E. M.

ACAD.
LIBR. BAT.
BIBL.

UPPSALA 1900
ALMQVIST & WIKSELLS BOKTRYCKERI-AKTIEBOLAG

Digitized by the Internet Archive
in 2026

https://archive.org/details/IA41548928_0119

INNEHÅLL.

Sid.

Litteraturöfversikt 1

I. *Undersökning af några hufvudfrågor* 83

§ 1. Befolkningen i Juda på Haggais och Sakarjas tid. De förste babyloniske judar i hemlandet 83

§ 2. Ort och tid för affattandet af Jesaja 40—48 99

§ 3. Den i Jesaja 49—55 förutsatta förödelsen af Jerusalem 140

§ 4. Judarnes ställning till Babel och till den persiske storkonungen. Esras hemvist och hans resor till Jerusalem. Kronologien för Esras och Nehemias verksamhet . . 159

II. *Den judiska församlingens uppkomst* 197

§ 1. Jahves tjänare 197

§ 2. Den judiska församlingens begynnelse på grundvalen af idéen om Jahves tjänare. Sesbazars verk 218

§ 3. Anledningen till Haggais och Sakarjas uppträdande. Sakarjas tankar om församlingens inrättning. Församlingens upplösning i början af Xerxes' regering . . . 235

§ 4. Olika åskådningar af församlingens väsen bland det till Jerusalem återkomna Israel. Församlingens slutliga konstituering 261

Citerade arbeten som icke upptagits i litteraturöfversikten 281

Litteraturöfversikt.

De första undersökningar af Israels efterexiliska historia föranleddes af de kronologiska svårigheter, som källorna erbjödo. I *den hebreiske Esra* 4 7—23 berättas om en brefväxling mellan judarnes fiender och konung Artasasta, hvilken här har sin plats emellan Ahasverus och en Darius. De i den hebreiske Esra nämnda konungar komma därigenom i följande ordning: Cyrus — Darius — Ahasverus — Artasasta — Darius — Artasasta. En annan svårighet ligger däri, att Sesbazars förhållande till Serubbabel icke klart framgår af textens framställning. Enligt den arameiska berättelsen Esra 5 äro de säkert skilda personer och sannolikt äfven enligt kronisten, som i Esra 1 endast nämner Sesbazar och i det följande endast Serubbabel. Men för öfrigt får man ingenting veta om förhållandet dem emellan. — *Den grekiske* ("apokryfiske") *Esra* har flyttat den hebreiske Esras 4 7—23 in emellan Cyrus och Darius och nämner ingenting om Ahasverus. Då namnet Darius därigenom kommer på blott ett ställe, så blir ordningen hos den grekiske Esra: Cyrus — Artaxerxes — Darius — Artaxerxes. Sesbazar och Serubbabel komma på olika tider till Jerusalem, den förre i spetsen för en skara judar på Cyri tid, den senare med de 42,000 (listan Esra 2) på Darii tid. — *Josefus* (Antiqv. XI) ger samma plats åt Esra 4 7—23 som den grekiske Esra men ändrar konsekvent namnet Artaxerxes till Kambyses. Esra anlände med sin karavan i Xerxes' sjunde år och Nehemia i samme konungs 25:e år. Därefter berättas Esters historia, hvilken förlägges till Artaxerxes' tid. De af Josefus för denna tid upptagna konungarne äro således: Cyrus — Kambyses — Darius — Xerxes — Artaxerxes. Serubbabel kommer till Jerusalem med de 42,000 redan under Cyrus men återvänder till det persiska hofvet i början af Darii regering, där han vinner konungens gunst och därpå i spetsen för en oerhörd

mängd judar gör en andra expedition till Jerusalem. Sesbazar omtalas äfven såsom tydligt skild från Serubbabel, han framställes som persisk ämbetsman. — De 70 fångenskapsåren sluta enligt Josefus med Cyri första regeringsår.

Dessa tre källor jämte grekiske författares uppgifter om persiska förhållanden utgjorde det materiel, med tillhjälp hvaraf forskningen sökte utreda händelsernas ursprungliga gång. En representant för den allmänna meningen i gamla tiden är Eusebius (i Chronicon bipartitum, ed. Aucher, Venetiis 1818. Pars I, sid. 190 ff. Pars II, 203 ff.). Enligt honom har Cyrus gifvit judarne tillåtelse att återvända hem och uppbygga templet, men byggnadsarbetet har hindrats under Kambyses tid, till dess Serubbabel grep sig verket an i Darii Hystaspis andra år och fullbordade det i hans sjette år. De sjuttio fångenskapsåren räknas till Darii andra år (för denna räkning citeras Clemens Alexandrinus). Om Sesbazar nämnes ingenting. Esters historia äger rum på Xerxes' tid, och Esras och Nehemias verksamhet infaller under Artaxerxes I. — Vi påträffa likväl en forskare, som går en annan väg, uti Sulpicius Severus (Historia sacra, Liber II, 12 ff.). I anslutning till den gifna ordningen i den hebreiske Esra anser han, att de under Cyrus hemkomna judarne blifvit hindrade i sitt arbete på tempelbyggnaden under flere konungar efter hvarandra. Artaxerxes I har (enl. Esra 4 7—23) ännu hindrat det hela sin tid, men därpå har templet uppförts under Darius II. Esra och Nehemia hafva kommit till Jerusalem under Artaxerxes II. Denna mening skulle omsider i början af nyare tiden återupptagas af Sulpicii Severi landsman Josef Scaliger.

Josef Scaliger, *De emendatione temporum*. Lutetiæ 1583. Josua och Serubbabel liksom Haggai och Sakarja verka på Darii II:s tid. Det hinder härför, som kunde ligga i Sak. 1 12, undanröjes så, att de sjuttio åren få syfta på långvariga svårigheter före Darii II:s tid. I Haggai 2 4 tolkas עמ på sådant sätt, att ingen af de då lefvande skall hafva sett det förra templet. Esra och Nehemia hafva kommit på Artaxerxes II:s tid.

Johannes Vorstius, *De tempore quo templum Hierosolytanum instauratum fuit* (intagen i Fasciculus tertius opusculorum quæ ad Historiam ac Philologiam sacram spectant. Rotterdami 1693). Denna afhandling är riktad mot Scaligers kronologi, som vunnit många anhängare. Vorstius uppställer här en an-

nan, som fick en icke mindre utbredning; den har hållit sig ända in i våra dagar. Scaligers kronologi hade haft sitt stöd i den hebreiske Esras ordnande af händelserna. Men den af gammalt gängse följde Josefus. Huru redde sig nu den på Josefus sig stödjande kronologien inför den hebreiske Esra, som ju var återgifven i Vulgata? Utan tvifvel i allmänhet så, att Artaxerxes, äfven med den plats han i Esra 4 7—23 har, likställdes med Kambyses. Men Ahasverus i 4 6? Här har man på det egendomliga sätt vunnit öfverensstämmelse med Josefus, hvilken förbigår versen, att man identifierat Ahasverus med Artaxerxes (Kambyses) i det närmast följande, ty Esra 4 6 återgifves i Vulgata sålunda: in regno autem Assueri (ipse est Artaxerxes) in principio regni ejus scripserunt accusationem. Frågar man nu, hur man förlikat Josefus och den hebreiske Esra i fråga om den olikhet, att den förre har Kambyses på sin rätta plats före Darius, medan den senare har Ahasverus och Artasasta (Kambyses) efter Darius, så ger oss Luther för sin del ett intressant svar därpå, då han öfversätter början af Esra 4 6 sålunda: "Denn da Ahaswerus König ward". Med detta "denn" gifver han till känna, att Ahasverus och Artaxerxes tillhöra tiden före den i v. 5 nämnde Darius och att i v. 6 ff. skall förklaras, *hvarför* arbetet på tempelbyggnaden måst ligga nere till Darii andra år. Till denna uppfattning är det nu som Vorstius ansluter sig med sin kronologi. Det nya hos Vorstius är dels att han klarare och tydligare än kanske förut skett ådagalägger, att äfven den hebreiske Esra, jämförd med Haggai och Sakarja, kräfver templets grundläggning under Darius Hystaspis, dels och i synnerhet att han identifierar Ahasverus med Kambyses men Artasasta med psevdo-Smerdis. Dock är äfven denna identifikation förberedd förut så till vida att, såsom nyss nämndes, Ahasverus i Vulgata likställts med Artasasta och denne åter enligt Josefus och den efter honom vedertagna meningen varit densamma som Kambyses, alltså Ahasverus = Kambyses. Detta förhållande åberopar också Vorstius i sin afhandling.

Campegius Vitringa, *Hypotyposis Historiæ et Cronologiæ Sacræ*. Leovardiæ 1716. Vitringa, som för öfrigt värderar Vorstii utredning, kan icke vara med om identifikationen af Ahasverus och Kambyses. Liksom i Esters bok så är äfven i Esra 4 6 Ahasverus = Xerxes. Men Artasasta i Esra 4 7—23 är = Kambyses. Den ordning mellan konungarne, som däri-

genom uppstår förklaras så, att anmärkningen om Xerxes 4 6 skall vara en anticipation. Författaren hade nämligen för afsikt att meddela ett längre arameiskt fragment, Esra 4 7—6 18, och då det sedan icke skulle blifva något lämpligt tillfälle att tala om Xerxes, så ville han här 4 6 nämna äfven de under denne konung utståndna svårigheter, på det att alla måtte upptecknas på ett enda ställe. Vitringas ord äro af den betydelse, att vi här vilja återgifva dem. "Mihi tamen ita videtur, in loco Ezræ cum Scriptori propositum esset historiæ suæ inserere integrum Fragmentum Chaldæum de impedito Templi Aedificio sub Artaxasta (h. e. Cambyse, Cyri Filio, sic communi nomine dicto) eoque tandem repetito et ad exitum perducto sub Dario; quod Fragmentum hic legitur a Cap. IV 7 usquæ ad v. 19 Cap. VI id, inquam, cum propositum esset Scriptori hujus libri, et in una veluti tabella exhibere vellet molimina Adversariorum ad turbandas res Judæorum, *anticipasse* illum loqui de conaminibus hostium Judæorum sub Xerxe, quem recte Asuerum vocat, brevissimis verbis et generalibus v. 6, quia videbat, postea sibi occasionem non faviturum esse de Xerxi loquendi; quæ ὑπόληψις facilis est et nihil habet paradoxi. Quin favet locus ipse, recte inspectus, in quo de impedito opere Templi sub Asuero ne verbum quidem dicitur; sed solummodo Adversarios in initio Imperii illius accusatorias adversus Judæos ad Aulam misisse."

P. Kleinert, *Ueber die Entstehung, die Bestandtheile und das Alter der Bücher Esra und Nehemia* (Dorpat. Beiträge 1832 I). Vitringas observationer till Esra 4 6 utsträckas af Kleinert äfven till 4 7—23. Liksom Ahasverus i 4 6 är Xerxes såsom eljest, så är ock Artasasta i v. 7—23 Artaxerxes. Däraf följer, att icke blott 4 6 utan ock 7—23 är en anticipation. Med andra ord: Esra 4 6—23 är en parentes, inskjuten af författaren i afsikt att på ett ställe berätta om alla svårigheter, som judarne rönt af sina fiender. 4 24 återupptager tråden i 4 5. Vitringas anmärkning att i 4 6 någon tempelbyggnad icke nämnes har sin riktighet äfven med afseende på 4 7—23, ty där är fråga icke om tempelbyggnad utan om murbyggnad.

F. W. Schultz, *Cyrus der Grosse* (i Theol. Stud. u. Krit. 1853). Med anledning af en strid om Daniels-bokens och i sammanhang därmed om den gamla Orientens kronologi i allmänhet röjer Schultz undan en mängd förvirrande föreställningar och

fäster åter uppmärksamheten på enkla sakförhållanden. Det vunna resultatet tillämpas slutligen äfven på Esra-bokens kronologi, hvarvid Schultz förenar sig med Kleinert. Fastän sålunda ingenting nytt gafs utöfver denne, så har dock den från Schultz' undersökning komna nya belysningen bidragit till en hastigare utbredning af Kleinerts mening än förut varit fallet.

J. G. Vaihinger, *Zur Aufhellung der nachexilischen Geschichte Israels nach den Büchern Esra und Nehemia* (i Theol. Stud. u. Krit. 1857). Af Schultz' nyssnämnda afhandling öfverbevisad om oriktigheten af den från Vorstius nedärfda kronologien, hvilken Vaihinger ännu 1854 häfdat i en lika rubricerad uppsats i Theol. Stud u. Krit., förenar han här det, som han fortfarande finner riktigt i sin förra undersökning, med den nyvunna insikten. Resultatet blir en kombination mellan Artaxerxes' svar Esra 4 17—22 och Neh. 1. Då Artaxerxes befallt arbetets inställande (Esra 4 17—22), så skola judarnes fiender i anledning häraf hafva förstört det redan utförda och så bragt Jerusalem och dess murar i det tillstånd, hvarom Nehemia får underrättelse enligt Neh. 1.

E. Schrader, *Die Dauer des zweiten Tempelbaues* (i Theol. Stud. u. Krit. 1867). Schrader söker uppvisa, att arbetet på tempelbyggnaden icke börjat redan under Cyrus för att återupptagas i Darii Hystaspis andra regeringsår, utan att det i stället detta år börjats ända från början. Ty 1) den arameiska berättelsen i Esra 5 synes förutsätta detta i v. 2: "de började att bygga" (וישרין למבנא). Så äfven v. 16, enligt hvilken intet afbrott i arbetet skett från grundens läggande af Sesbazar och till nu, något som icke stämmer med kronistens berättelse om hinder i arbetet före Darii tid (Schrader utgår här ännu från den förutsättning, att Sesbazar är identisk med Serubbabel); 2) enligt Haggai har man i Darii andra år ännu icke tänkt på att bygga templet. Grunden lägges nu först 2 18 (jfr 1 14). Med Haggai öfverensstämmer Sakarja (1 16 4 9 8 9). Kronistens framställning i Esra 3 1—4 5 är fritt komponerad, men för Esra 1 har han haft en källa. — Anmärkas må, att Schrader icke fattar stycket Esra 4 6—23 som en parentes, hvilken författaren afsiktligt infogat för att på ett ställe tala om fiendernas stämplingar, utan som intaget af misstag, i det författaren verkligen trodde, att det afsåg tempelbyggnaden (så redan Herzfeld).

F. de Saulcy, *Étude chronologique des livres d'Esdras et*

de Néhémie. Paris 1868. Den hemlighetsfulle Sesbazar, som så länge varit förgäten eller identifierad med Serubbabel, får här åter en självständig plats. Af Esra 5 framgår tydligt, att Sesbazars mission är skild från Serubbabels. Sesbazar, furste af Juda, har anländt till Jerusalem under Cyrus med en första skara judar. Men denna hade föga framgång, och det blef nödvändigt för judarne att i början af Darii Hystaspis regering företaga en andra expedition, i spetsen för hvilken vi finna Serubbabel. Under tiden mellan Cyrus och Darius har arbetet på tempelbyggnaden hindrats af Kambyses, till hvilkens tid man med Josefus bör hänföra Esra 4 7—23. Esra 1 afser Sesbazars tåg, och här nämnes icke Serubbabel. Först det som berättas i Esra 3 1—4 5 hör till Serubbabels och Darii tid (dock så att i 4 5 åter är fråga om tidigare förhållanden). I Esra 2 talas om Serubbabels tåg, men dock är listan enligt Neh. 7 5 en förteckning på dem, som tågat upp under Sesbazar, medan Neh. 12 1—26 är en lista på dem, som kommit med Serubbabel. — För att komma i harmoni med Josefi uppgifter angående Sanballat, Nehemias samtida, och samariternas tempel, hvilket skall hafva byggts af honom på Alexander den stores tid, flyttar de Saulcy fram Esras och Nehemias ankomst till Jerusalem till Artaxerxes II:s sjunde och tjugonde år. — Anmärkningsvärd är de Saulcys uppfattning af Esras och Nehemias resor till Jerusalem, att de nämligen varit blott tillfälliga. Af Esra 7 14 slutes, att Esra icke skulle bosätta sig i Jerusalem utan efter förrättadt värf återvända till Babylonien. Likaså har Nehemia genast återvändt till konung Artaxerxes efter att hafva byggt muren; tolf år därefter återvänder han till Jerusalem (så redan Hitzig.). Till denna senare vistelse hör Neh. 5.

I. Imbert, *Le temple reconstruit par Zorobabel.* Louvain 1889. Äfven Imbert framhäfver, att Sesbazar och Serubbabel äro olika personer. Han anför till en början, att Serrubbabel icke är något specifikt judiskt namn, det förekommer ock i assyriska inskrifter (ett faktum, som riktar sig mot dem, hvilka i Sesbazar se det babyloniska namnet på juden Serubbabel). Men framför allt kräfves deras åtskiljande däraf, att Imbert antager tvenne olika tempelbyggnader: en under Cyrus och en under Darius II; den första af Sesbazar utförda har förstörts under omständigheter, som icke äro närmare bekanta, hvarpå Serubbabel i Darii II:s andra regeringsår grundlagt ett nytt

tempel. De anförda hufvudskälen äro: 1) i Esra 6 14 heter det, att judarnes äldste byggde med tillstånd af Israels Gud och med tillstånd af Cyrus och Darius och Artasasta, konung af Persien. I hela kapitlet är fråga blott om tempelbyggnad. Vi förstå då lätt hvarför Cyrus och Darius nämnas — men Artasasta? Här anmärker Imbert, att namnet skrifves på tvänne olika sätt, än אַרְתַּחְשַׁסְתְּא, och då är det fråga om judarnes välgörare, än אַרְתַּחְשַׁשְׂתְּא, (med tvänne שׂ), och så skrifves den konung, som enligt Esra 4 7—23 gifvit befallning om förhindrande af judarnes byggnadsföretag. Då denna skillnad eljest iakttages, så bör den gälla äfven här, och så ligger det nära att tänka sig ett בֵּן utfallet mellan Darius och Artasasta, hvadan orden ursprungligen skulle hafva lydt: "de byggde . . . med tillstånd af Cyrus och Darius, son till Artasasta, konung af Persien." Den här nämnde Artasasta skulle alltså vara den mot judarne fientlige. Vi föras härigenom till Darius II såsom Serubbabels beskyddare. 2) den gifna texten i Esraboken, som kontinuerligt, utan att gifva tecken till någon parentes, talar om en Darius, därpå om en Artaxerxes och så åter om en Darius, under hvilken Serubbabel byggt templet. 3) Esra 4 7—23 kan icke lämpligen anbringas på någon del af Artaxerxes', Esras och Nehemias välgörares regering; först om vi låta detta stycke handla om Artaxerxes I men Esra och Nehemia verka under Artaxerxes II, blir allt i sin ordning[1]. 4) det heter att Sesbazar lade grunden till templet (Esra 5 16), men detsamma säges ock om Serubbabel (Haggai, Sakarja). Imbert vill icke undertrycka någondera uppgiften till förmån för den andra utan låta båda vara samma: Sesbazar har byggt ett tempel under Cyrus, efter dess förstöring har Serubbabel rekonstruerat det under Darius II. I Esraboken har en gång berättats om Sesbazars tempel, men berättelsen har ersatts af Esra 2, som hämtats från Nehemia. Slutet af detta kapitel hör icke till den egentliga listan utan har från början tillhört Nehemias bok. — Som man ser är Imberts kronologi lik Scaligers, hvilket han ock själf påpekar, liksom han äfven nämner Sulpicius Severus. Men nytt är åtskiljandet af två tempel.

A. VAN HOONACKER, *Nehémie et Esdras nouvelle hypothèse sur la chronologie de l'époque de la restauration.* Louvain 1890.

[1] Detta skäl har tjänat van Hoonacker till utgångspunkt för hans nya hypotes (se nedan hans skäl n:o 1 och 5).

Van Hoonacker har af de med Esras och Nehemias historia förbundna kronologiska och sakliga svårigheter förmåtts att uppställa sin nya hypotes. Dessa svårigheter hade redan J. D. Michaelis till en del märkt och sökt afhjälpa genom att i likhet med Josefus förlägga Esras ankomst till Xerxes sjunde år, hvaremot han låter Nehemia komma i Artaxerxes I:s tjugonde år. Om man med Josefus antager att Esra redan var död vid Nehemias ankomst, så förklaras att i Neh. 1—6 ingen som helst hänsyn tages till Esra, och om Neh. 8—10 hänföres till Esras tid, så kommer man ifrån den svårighet, att Esra i trots af sitt uppdrag skulle hafva underlåtit att publicera lagen ändå till Nehemias tid. Den grekiske Esra låter ock Neh. 8 följa omedelbart på Esra 10, och Neh. 8—10 afbryter med sin nuvarande plats sammanhanget, i det Neh. 11 icke sammanhänger med kap. 10 utan med 7 4 f. Se härom Berteau-Ryssels kommentar till Esra, Nehemia och Ester sid. 263 ff. (Jfr Hitzig, Gesch. 270 ff.)

Van Hoonackers nya förslag till svårigheternas lösning går ut på följande. Den persiske konung, i hvars sjunde år Esra anländer, är Artaxerxes II, medan Nehemias verksamhet äger rum på Artaxerxes I:s tid. I Neh. 8—10 samverka visserligen Esra och Nehemia, och denna berättelse lämnar van Hoonacker oantastad, han ändrar öfver hufvud ingenting annat än platsen för Esra 7—10, som flyttas efter Neh. 1—13. Men denna ordning skall enl. van H. icke motsägas af Neh. 8—10. Esra, den blifvande reformatorn, är i Neh. 8—10 i början af sin bana, det är hans första vistelse i Jerusalem, vare sig han förut kommit från Babylonien eller är född i Palestina. Därefter har han begifvit sig till Babylonien och vistats där till sin ålderdom, då han vid en gynnsam tidpunkt i Artaxerxes II:s sjunde regeringsår tågat till Jerusalem i spetsen för sin karavan och där på grundvalen af det förut ingångna förbundet (Neh. 9—10) genomfört den reform, som berättas i Esra-boken (Esra 7—10). Van Hoonackers skäl för sin ändring af den traditionella tidsföljden mellan Esra och Nehemia äro korteligen: 1) omöjligheten att förena Esra 7—10 med Esra 4 7—23, hvilket senare stycke hör till Artaxerxes' tid närmast före Neh. 1 1 ff., 2) notisen i Esra 10 6, enligt hvilken Esra går in i Johanans, Eljasibs sons kammare, hänvisar på tiden efter Nehemia, 3) relationen mellan tillstånd och händelser i Nehemias bok och de i Esras 7—10 är sådan,

att Esra måste hafva kommit efter Nehemia; särskildt det rådande förhållandet mellan judar och främmande under Nehemias verksamhet visar, att Esras radikala reform (Esra 9—10) då ännu ej ägt rum, 4) Esras rol i Neh. 8—10 (endast en lagläsares) är blygsammare än den han har i Esra 7—10, 5) medan de utombibliska berättelserna om det oroliga tillståndet i perserriket i början af Artaxerxes I:s regering äro ogynnsamma för den traditionella kronologien, passar däremot hvad vi veta om Artaxerxes II:s tid till hypotesen.

A. Kuenen, *De chronologie van het Perzische tijdvak der Joodsche geschiedenis* (i Verslagen en Mededeelingen der Koninklijke Akademie van Wetenschappen, Afdeeling Letterkunde. Amsterdam 1890. Öfversatt af K. Budde i Gesammelte Abhandlungen zur Biblischen Wissenschaft von Abraham Kuenen. Freiburg i. B. und Leipzig 1894). Alla viktigare på senare tid gjorda försök att omordna den efterexiliska historiens kronologi underkastas här pröfning. Börjande med Cyri tid bemöter Kuenen ett mera löst yttrande af M. Vernes, att templet väl kunnat hafva återuppbyggts af den i Judeen kvarblifna befolkningen samt finner denna mening osannolik. Däremot ger han de Saulcy rätt däri, att Sesbazar och Serubbabel äro skilda personer, han vill blott fatta förhållandet dem emellan så som Stade gör det (Gesch. II, 100 ff.). Imberts skäl för den mening, att Serubbabel byggt sitt tempel under Darius II, äro icke hållbara; det enda som kunde hafva sken för sig, Artasastas plats i Esra 4 7—23, förfaller, om man, såsom nödvändigt är, utskiljer detta stycke ur sitt nuvarande sammanhang. Efter händelserna under Cyrus och Darius undersöker Kuenen för det tredje hvem den Artasasta är, under hvilken Nehemia kommit till Jerusalem. De Saulcy gör honom till Artaxerxes II, men hans egentliga stöd härför, Josefus, pröfvas på denna punkt och befinnes ovärdig det stora förtroende de Saulcy skänker honom. — Slutligen för det fjärde ägnar sig Kuenen åt den af honom för viktigast ansedda frågan, den om förhållandet mellan Esra och Nehemia, hvilken van Hoonacker väckt på ett nytt sätt. Kuenen erkänner de svårigheter, som äro förbundna med den gifna kronologien. Han inlåter sig dock icke så mycket på dem, utan sedan han emot van H:s skäl framhållit, att äfven om Johanan i Esra 10 6 vore öfversteprästens son (sonson), detta kapitel dock är af en senare författare än Esra, hvadan alltså 10 6 kan vara skrifvet från se-

nare ståndpunkt, så visar han på de svårigheter han finner vidlåda hypotesen. De äro: 1) den lämnar oförklaradt hvad som berättas om Esras och Nehemias samverkan Neh. 8—10, hvarest förutsättes att Esra redan förut har en äreställning i Jerusalem, 2) den nödgar oss att för Esra, om han kommit i Artaxerxes II:s sjunde år, antaga en för hans mission otroligt hög ålder, 3) den möter en svårighet däri, att i Esra 7—10 icke ett ord nämnes om Nehemias verksamhet eller den stora folkförsamlingen, som enligt hypotesen skall hafva ägt rum före Esra 7—10, 4) den glömmer, att åtminstone några af de i Esra 7—10 förekommande personer återkomma i berättelsen om Nehemias murbyggnad. Sedan Kuenen vidare anfört åtskilliga positiva skäl till förmån för den traditionella kronologien, söker han slutligen påvisa det historiska sambandet mellan Esra 7—10, Esra 4 7—23 och Neh. 1, hvarigenom han hoppas få Nehemias verksamhet motiverad af Esras föregående öden i Jerusalem. Esra 10 innehåller väl en lista på dem, som tagit icke-israelitiska kvinnor till hustrur, men ingenting berättas om äktenskapens upplösning. Då vi nu vidare se, att Esras memoarer endast delvis upptagits i berättelsen, så får det ena och det andra sin förklaring däraf, att Esras reformförsök icke lyckats, och att redaktören, som i hög grad varit intagen af Esras personlighet, icke velat meddela det nedslående resultatet af hans bemödanden. De följande åren hafva utfyllts af strider mellan två partier, af hvilka det ena hållit med Esra, medan det andra fasthållit gemenskapen med grannfolken. Från det parti, som höll med Esra, utgick planen att omgifva Jerusalem med murar för att utesluta främmande inflytande. Huru långt man kommit med arbetet, veta vi ej, men väl att och huru det gjordes om intet. Motpartiet eller de främmande, med hvilka det befryndat sig, sådana som Sanballat och Tobia, visste att uppväcka de persiske ämbetsmännens misstankar, och dessa hafva då utverkat konungens förbud mot arbetet samt därpå skyndsamt bragt Jerusalem i det tillstånd, hvari Nehemia fann det. Hans ankomst bildar vändpunkten i Esras verksamhet, ty hvad som förut icke kunde åvägabringas med blott andliga medel, det lyckades nu med användande af den myndighet Artaxerxes förlänat Nehemia, och så finna vi Esra och Nehemia framgångsrikt göra gemensam sak i den stora folkförsamlingen.

A. van Hoonacker, *Zorobabel et le second temple étude sur*

la chronologie des six premiers chapitres du livre d'Esdras. Gand et Leipzig 1892. Kuenens kritik af van Hoonackers föregående arbete kom ej till dennes kännedom förr än under tryckningen af nu ifrågavarande afhandling. Här ägnar sig författaren, därmed kompletterande sitt föregående arbete, som gällde Esra 7—10, åt kronologien för Esra 1—6. 1) tillbakavisas så väl de Saulcys som Imberts teorier, enligt hvilka Sesbazar och Serubbabel kommit på skilda tider till Jerusalem; 2) undersökes förhållandet mellan Sesbazar och Serubbabel med resultat, att de befinnas vara identiska; 3) upptages frågan om datum för templets grundläggning, hvilken fråga besvaras på ett från E. Schrader afvikande sätt så, att grunden redan lagts under Cyrus; härvid begagnar sig van H. af en egendomlig tolkning af יסד i Haggai 2 18; 4) undersökes kompositionen af Esra 1—6, hvarvid van H. af flere iakttagelser sluter, att kronisten för Esra 1 och 3—4 5 haft en arameisk källa.

A. van Hoonacker, *Néhémie en l'an 20 d'Artaxerxes I Esdras en l'an 7 d'Artaxerxes II, Réponse à un mémoire de A. Kuenen.* Gand et Leipzig 1892. Denna afhandling innehåller svaret på Kuenens kritik. I första afdelningen granskar van H. Kuenens nya teori om Esra 7—10 i deras förhållande till Neh. 1. Kuenens stöd för denna teori äro: 1) författaren till berättelsen om Esras reform iakttar tystnad angående företagets resultat; 2) denna tystnad är att förklara genom antagande af att reformen misslyckats. På dessa båda stöd hvilar allt hvad Kuenen säger om två partier på Esras tid och deras växlande segrar och nederlag vid murens uppbyggande och förstöring. Men stöden äro ohållbara, ty 1) det är oriktigt, att författaren i Esra 10 ingenting skulle säga om reformförsökets utgång; i v. 16 ff. hafva vi att se själfva exekutionen af Esras plan; 2) äfven om Kuenens påstående i detta fall vore riktigt, så skulle dock hans förklaring af tystnaden vara oantaglig. På författarens af Esraboken tid hade nämligen i alla händelser Esras plan gått igenom, och ville författaren upphöja Esra, så fanns intet skäl att förtiga de svårigheter, som hans hjälte i början fått röna. Icke heller kan författaren med sin tystnad hafva afsett att bibringa sina läsare den föreställning att Esra lyckats, ty om den bland folket härskande traditionen gått i motsatt riktning, så kunde denna icke motverkas genom den blotta tystnaden. — I andra afdelningen ställer sig van H. inför Kuenens kritik af hans hypotes. Först genomgås de skäl Kuenen anfört för

den traditionella kronologien, och dessa befinnas lika väl kunna tolkas till förmån för hypotesen. Därefter pröfvas de af Kuenen anförda svårigheter. 1) Gent emot den invändning, att hypotesen skulle lämna oförklaradt hvad som säges om Esras och Nehemias samverkan, kan man framställa en annan i motsatt riktning, nämligen att Nehemia fullkomligt tiger om Esra i hela afdelningen Neh. 1—7, hvarest viktiga tilldragelser berättas. Detta synes visa, att Esra på Nehemias tid icke spelar någon så viktig rol i Jerusalem, att en föregående verksamhet behöfves som förklaring därför. Väl är det en utmärkelse att Esra ombedes att läsa lagen, men det förvånar icke, att den blifvande reformatorn redan nu får en sådan. Vid murens invigning har han ej någon synnerligen framstående plats, och därefter (Neh. 13) hör man icke talas om honom; 2) den nya hypotesen, säger Kuenen, nödgar oss att tilldela Esra en otroligt hög ålder vid hans tåg till Jerusalem. Men om man låter Esra vara 30 år vid tiden för den stora församlingen, så blir hans ålder i Artaxerxes II:s sjunde regeringsår icke högre än 70 à 75 år, en ålder, som icke kan anses för hög för hans uppgift; 3) Kuenen invänder vidare, att om Neh. 1 ff. kronologiskt föregå Esra 7—10, så förvånar det, att i denna sistnämnda afdelning ingen allusion på händelserna under Nehemia förekommer. Men äfven här kan man lätt vända om argumentet och fråga hur det kommer sig, att i Neh. 1 ff. ingen hänsyftning finnes på Esra 7—10, något som betyder mera så till vida, som mellan Esra och Nehemia enligt den gängse kronologien afståndet är helt kort, medan de enligt hypotesen komma så långt i sär, att den enes icke-hänsyn till den andre bättre låter förklara sig. Att Nehemia ännu ingenting vet om Esra 9—10 kan man se däraf, att hvarken han eller de öfriga samtida före den stora folkförsamlingen betraktade giftermål med icke-judiska kvinnor som förkastliga, t. o. m. Mesullam ben Berekja, som deltog i murbyggnaden (Neh. 3 4, 30) hade gifvit sin dotter åt ammoniten Tobias son (Neh. 6 18); 4) Kuenen anmärker slutligen, att atminstone två personer, Malkia ben Harim och Meremot ben Uria, uppträda både under Esra (Esra 8 33, 10 31) och Nehemia (Neh. 3 4, 21, 11). Men van H. ser ingenting omöjligt däri, att personer, som arbetat på Jerusalems murar lefvat ännu 17 år senare, och då spelat den rol, som tilldelas dem i Esra 7—10. — Van Hoo-

nacker anser, att hans hypotes oskadd gått genom Kuenens kritik, ja att den snarare bekräftats än försvagats.

W. H. Kosters, *Het herstel van Israel in het perzische Tijdvak*. Leiden 1894 (Die Wiederherstellung Israels in der persischen Periode, übersetzt van A. Basedow. Heidelberg 1895). Medan ännu van Hoonackers svar på Kuenens kritik var under tryckning, kom underrättelsen om Kuenens död. Det var dennes efterträdare i Leiden, Kosters, som nu skulle upptaga de väckta frågorna och ställa dem i ny belysning. Öfvervägande skäl tvinga äfven Kosters att förlägga Esras ankomst efter Nehemias murbyggnad, men på samma gång finner han äfven de flesta af Kuenens invändningar mot van H. befogade. Van H. hade utan någon hänsyn till Nehemia-bokens invecklade komposition placerat Esra 7—10 efter Neh. 1—13. Men Nehemia-bokens särskilda delar måste hvar för sig undersökas och ställas i relation till Esra 7—10. Genom en sådan undersökning kommer Kosters till det resultat, att Esras ankomst äger rum ännu under Artaxerxes I, närmare bestämdt under Nehemias andra vistelse i Juda, hvarvid Kosters naturligtvis måste förkasta tidsbestämmelsen i Esra 7 7. 8. — Men Kosters har vid sina undersökningar förts till ett annat ännu mera uppseendeväckande resultat. Den redan förut af Maurice Vernes utan bevis framkastade förmodan, att de i Palestina kvarboende judarne byggt templet och att alltså ingen hemkomst ägt rum under Cyrus, befinnes af Kosters vara riktig äfven vid en strängt metodisk undersökning af frågan. Och så blir Kosters totalbild af Israels återställelse den, att hvarken vid tempelbyggnaden eller vid murbyggnaden någon återkomst af babyloniske judar ägt rum, utan att först Esra kommit med den första skaran, och det under Nehemias andra vistelse i Jerusalem.

Första kapitlet handlar om tempelbyggnaden. Van Hoonackers försök i sin skrift Zorobabel et le second temple att gent emot Schrader fasthålla vid den gamla meningen om tiden för templets grundläggning uppvisas vara ogrundadt. Och står det fast att grundläggningen skett först i Darii Hystaspis andra år, och är alltså kronisten i Esra 3 otillförlitlig, när han berättar om tempelbyggnaden, så böra vi icke heller utan pröfning godkänna hans uppgifter om återkomsten under Cyrus. Ty det ena sammanhänger med det andra. Innehållet i Cyri edikt enligt kronisten (Esra 1) går ut därpå, att judarne

skulle få återvända just för att återuppbygga Guds hus i Jerusalem. Om vi draga hufvudsaken, det som var målet, templets grundläggning under Cyrus, i tvifvelsmål, så hafva vi ej rätt att betrakta det som är förutsättning därför, återkomsten under Cyrus, som orubbligt fastställande. Kosters öfverväger nu 1) Haggais och Sakarjas vittnesbörd. a) Dessa profeter kalla sina åhörare för העם or העם הזה (Haggai 1 2. 12 2 14) stundom שארית העם (Hagg. 1 12. 14 2 2) eller שארית העם הזה (Sak. 8 6. 11. 12). De båda sista af dessa uttryck karakterisera folket som en rest eller kvarlefva och komma oss snarare att tänka på sådana, som bott kvar i landet, än på bortförda och sedan återkomna. Jeremia kallar de icke bortförda judarne på samma sätt (Jer. 42 2. 15. 19 43 5 44 7. 12. 14). Äfven kallas folket עם הארץ (Hagg. 2 4 Sak. 7 5). Betänka vi, att på Esras och Nehemias tid de återkomna fångna betraktade "landets folk" såsom orena, från hvilka det sanna Israel borde skilja sig (Esra 9 1 10 2. 11 Neh. 10 29. 31), något som enligt kronisten (Esra 6 21) skett redan före templets invigning, så synes det bruk Haggai och Sakarja göra af detta uttryck visa, att på deras tid ännu ingen gola fanns i Jerusalem. b) I samma riktning går det som säges om de allmänna förhållandena i landet. Det göres ingen skillnad mellan infödda och nykomna. Befolkningen är fullständigt hemvan i Palestina, den drifver åkerbruk, har tjänare, äger vinberg, oliv- och vinplanteringar (Hagg. 1 3—6 2 19 Sak. 8 10—12). c) Strafftiden betraktas som ännu fortfarande (Sak. 1 3 ff. 1 12 7 7). Den invändning, att trots återkomsten under Cyrus fångenskapen likväl enligt judarnes uppfattning fortfor, kunde gälla något, om Haggai och Sakarja blott en enda gång uttalade sin tacksamhet för (jfr Esra 9 8) eller eljest nämnde en så viktig tilldragelse som att 50,000 man redan återkommit. d) Återkomsten framställes för öfrigt utan vidare som förestående (Sak. 2 5 ff. 8 7 f.). e) Babel är fortfarande under Guds vrede (Sak. 6 1—8 5 11 2 11). Då nu mot judarne välsinnade persiske konungar regerade öfver Babel, så låter sig den fientliga stämningen mot detsamma bäst förklara, om Babel ännu var judarnes fängelse. f) Den enda gång vi höra talas om en gola (Sak. 6 9—15), knytes vid densamma profetian att människor från fjärran land skola komma och bygga på Jahves tempel. Detta låter icke som om från Babel komna judar redan förut arbetade på templet. 2) vittnesbördet från den

af kronisten begagnade källan Esra 5 1—6 18. Här tror sig Kosters böra antaga en hoparbetning af två berättelser A och B, af hvilka blott den senare vet om en templets grundläggning under Cyrus, men ingendera om förhandenvaron af en gola i Jerusalem på denna tid. En sådan uteslutes för öfrigt af Esra 5 12 ff. Här berättas nämligen om judarnes bortförande till Babel af Nebukadnezar och strax därpå om hvad som skedde i Cyri första regeringsår. Och då vet författaren endast att tala om Cyri befallning att templet skulle återuppbyggas och att de heliga kärlen skulle lämnas åt Sesbazar, hvilken med dem begifvit sig till Jerusalem och där grundlagt templet. Här borde dock återkomsten af de fångna judarne hafva omnämnts, ifall den ägt rum. Därutinnan emellertid att B förutdaterar templets grundläggning till Cyri tid, intar den en mellanställning mellan A och kronisten: A vet hvarken om någon återkomst eller någon tempelbyggnad på Cyri tid. B vet väl om den senare men icke om den förra, kronisten både om den ena och den andra. 3) vittnesbördet i listan Esra 2 (Neh. 7 6—73 a). Man menar sig här hafva en lista på de under Cyrus hemkomna judarne. Denna mening stöder sig a) på listans omgifning, b) på hennes innehåll. Hvad beträffar omgifningen, så framgår tydligt af en jämförelse mellan Esra 2 och Neh. 7, att det senare stället är listans ursprungliga plats. Det kunde nu af Neh. 7 5 se ut som om listan äfven här vore en förteckning på de under Cyrus återkomna, och i själfva verket är detta meningen med det nuvarande sammanhanget. Men detta är icke ursprungligt. Utom det att vi svårligen kunna inse hvilken nytta denna lista skulle hafva för Nehemias ändamål, så böra vi betänka, att Nehemias memoarer just här vid öfvergången till listan afbrytas. Det blir då mer än sannolikt att hopfogningen mellan 7 5 och listan är att tillskrifva kronisten. Det sagda får sin bekräftelse af listans innehåll. Öfverskriften visar, att den icke vill vara en förteckning på judar, som vid ett visst tillfälle återvändt till Juda utan i stället på alla, när som helst från Babel komna och nu i provinsen Juda bosatte judar till åtskillnad från sådana invånare i provinsen, som icke varit i Babylonien. Dock är detta en fiktion så till vida, att listan egentligen afser den i Palestina boende församlingen, så att i densamma kunnat upptagas äfven sådana, som icke kommit från Babylonien, blott de slutit sig till dem som varit där, hvilka utgjorde försam-

lingens kärna. Härigenom får ock listans höga tal sin förklaring. I Esra 2 68 ff. häntydes väl på tempelbyggnaden under Cyrus, men just dessa ord återfinnas ej i Neh. 7. Hvad som för öfrigt säges om familjehöfdingarnes gåfvor till "Jahves hus' tjänst" passar in på den vanliga tempeltjänsten, hvilken man understödde vid församlingens grundläggning (Neh. 10 29 —40). Titeln Tirsata, som utom i vår lista endast förekommer i Neh. 8 9 10 2 och där afser Nehemia, kommer oss äfven här att närmast tänka på honom. Förteckningen på de tolf anförarne Esra 2 2 (Neh. 7 7) visar sig af flere olika skäl som ett verk af kronisten. Är alltså det stöd ohållbart, som härifrån kunde hämtas för den mening att Serubbabel och Josua varit i Babylonien, så sakna vi ett sådant äfven hos Haggai och Sakarja. Kronisten är den enda sagesmannen härför (utom i Esra 2 2 och de från kronisten härstammande delarne af Esra 1—6 äfven i Neh. 12 1 och 1 Krön. 3 17—19 5 27—41). — Efter allt det anförda synes det högst osannolikt, att vid tiden för templets grundläggning någon gola återkommit till Palestina.

Andra kapitlet vill visa, att icke heller vid Nehemias arbete på muren någon gola varit tillstädes. Ty 1) i berättelsen om murens uppbyggande (Neh. 1 1—7 5) alluderar Nehemia aldrig på någon återkomst af babyloniska judar; befunno sig sådana i den judiska krets, i hvilken Nehemia uppträdde, så hafva de haft en blott latent tillvaro. Neh. 1 2 syftar icke på sådana utan på de i landet kvarblifna, och ej heller Neh. 5 8 afser lösköpning af fångna i Babylonien utan af sådana, som i Palestina förfallit i slafveri. 2) I Nehemias bön (1 5—11) förutsättes, att Israel ännu är i fångenskap, utan att något undantag därifrån nämnes. 3) Det sätt hvarpå Nehemia talar om de judiska förnäma (6 17 ff.), som ingått släktskap med ammonitern Tobia, kan icke förklaras, om man antager att Esras åtgärder mot de blandade äktenskapen (Esra 9—10) redan voro vidtagna och dessa äktenskap alltså gällt som en synd. Judarnes släktskap med Tobia anföres blott som orsak till det, som Nehemia egentligen klandrar, nämligen judarnes vänskapsförbund med Tobia, och häraf kan man visserligen förstå hur man sedan äfven kom att förkasta sådana äktenskap. 4) En jämförelse mellan listan Neh. 3 och listan Esra 8 visar få namn gemensamma för bägge. En del lika namn bevisa blott, att dessa voro vanliga, och t. ex. släkten Pachat-

Moabs förekomst i båda listorna kan förklaras så, att en del af släkten bott i landet innan Esra kom. I berättelsen om murens invigning (Neh. 12 27—43), hvilken icke kan hafva ägt rum långt efter dess fullbordan, förekommer visserligen Esras namn, men det är allmänt erkändt, att detta stycke starkt öfverarbetats af kronisten. Med nuvarande text kunna vi för öfrigt icke få någon klar föreställning om Esras plats i festtåget. 5) Nehemia kallar det i Palestina boende folket för "judarne" eller "Juda" (Neh. 1 2 2 16 3 33 f. 4 4. 6. 10 5 1. 8. 17 6 6 f. 17 f. 12 31 f.) men icke "Israel" annat än då han menar det förströdda folket, det hvars förening man hoppades (1 6 jfr v. 9 2 10), medan däremot i Esra 7 — 10 förutsättes att med Esras gola Israel är i Palestina (7 7. 13. 28 8 25, jfr tolftalet af släkter 8 2—14 och 8 35. 24; äfven den gamla befolkningen, som förenar sig med gola kallas Israel 8 29, jfr 7 10 10 1. 5). Hvad beträffar 6) Esra 10 6, som spelat en rol i diskussionen mellan van Hoonacker och Kuenen, så kan detta ställe fattas olika, så att därpå allena ingenting säkert kan byggas, men sedan vi fått andra skäl för ordningen Nehemia—Esra, så kan också detta anföras. — Alltså: de händelser, som berättas i Neh. 1—7 5 a, 12 27—43 (i den ursprungliga lydelsen), föregå till tiden Esra 7—10. Vi hafva emellertid en berättelse i Esra 4 7—23, som brukar kombineras med Neh. 1 och som, om den vore trovärdig, äfven gent emot van Hoonacker borde tolkas såsom i allmänhet skett och alltså skulle omintetgöra det nu vunna resultatet. Kosters söker nu visa, att denna berättelse är ohistorisk och att Neh. 1 1 ff. icke skall behöfva förutsätta någon nyligen skedd förstöring af murarne utan afse den af år 586, i det han hänvisar därpå, att Nehemia i sin bön (1 5—11) hufvudsakligen klagar däröfver, att Israel ännu är förströdt, medan murens förstöring nämnes blott i förbigående.

Tredje kapitlet handlar om Esras gola och församlingens bildande. I det föregående hade Kosters kommit till det resultat, att Esra anländt först efter murbyggnaden, således att Esra 7—10 kronologiskt följer efter Neh. 1—7 5 a; 12 27—43. Här anställes nu en undersökning om förhållandet mellan Esras gola och de händelser, som berättas i de öfriga delarne af Nehemias bok, således mellan Esra 7—10 och Neh. 7 6—13 31 (utom 12 27—43). Kosters behandlar då 1) frågan hur de olika delarne af Neh. 7 6—13 31 sinsemellan förhålla sig till hvarandra, åt hvilken fråga han ägnar en ingående undersökning.

Till utgångspunkt tages Neh. 13, som oförändradt öfvertagits ur Nehemias memoarer, och som genom sitt innehåll lämpar sig för en jämförelse med Neh. 9—10. I början af kap. 9 har kronisten haft sin hand, likaså i slutet, där öfvergången till kap. 10 ursprungligen icke varit så oförmedlad som nu. Det egentliga ändamålet med sammankomsten framgår af 10 29 ff. Vi hafva här berättelsen om församlingens bildande genom en sammanslutning mellan "folkets kvarlefva", d. v. s. den judiska befolkningen i Palestina, och "deras ädlingar", d. v. s. de från Babylonien hemkomna judarne. Ohållbar är den vanliga meningen, att de "ädla" varit släkthöfdingarne och "kvarlefvan" eller "resten" släkternas medlemmar, ty höfdingarne företrädde släkterna. Med שאר העם "folkets rest" maste en annan kategori af israeliter vara antydd. De ädla och folkets rest förbinda sig till trohet mot Jahve, de förre genom att underteckna sina namn under ett härom handlande skriftstycke, de senare genom högtidlig ed. Kosters jämför den nu uppkommande församlingens beslut med Nehemias reformatoriska verksamhet enl. kap. 13 och menar sig med anledning häraf böra förlägga 9—10 efter 13. — Därefter jämför han Neh. 9—10 och Neh. 7 73 b—8 18 (lagens föreläsande). Då Neh. 9—10 handlar om församlingens uppkomst, och Kosters finner församlingen äfven i Neh. 8, så är detta för honom ett skäl att flytta Neh. 8 efter Neh. 9—10. Men i synnerhet föranledes han därtill genom en jämförelse mellan de af församlingen enl. Neh. 10 öfvertagna förpliktelser och pentatevkens äldre och yngre lagsamlingar. Det visar sig, att den lag, som församlingen förpliktade sig att lyda enl. Neh. 10, icke ännu var prästkodex (P) utan devteronomium jämte de äldre lagarna; det i församlingens bestämmelser, som liknar P, har karakteren af en förberedelse till denna men icke af ett lån ur densamma. Då nu Kosters likväl fasthåller, att P var den lag, som Esra läste enl. kap. 8, så måste han ställa Neh. 8 efter 9—10. Med Neh. 8 har ursprungligen varit förenad den lista, som ännu föregår detsamma, Neh. 7 6—73 a, det är listan på den nybildade församlingen. Neh. 7 6—8 18, har sålunda ända från början varit ett sammanhängande stycke, hvilket icke utesluter, att det innehållit ett och annat mera, som utfallit. — Den lista, som Nehemia fann, då han ville öka Jerusalems folkmängd, och som således i hans egna memoarer följt efter Neh. 7 5, hafva vi ännu, ehuru starkt förvanskad af kronisten,

uti Neh. 11 3—36, något som bekräftas af en jämförelse mellan Neh. 7 5 och begynnelseorden till listan i 1 Krön. 9, hvilken är identisk med listan Neh. 11 3—36. Kronisten, som velat tänka sig golaförsamlingens tillvaro ända från Cyri tid, har måst kasta om listorna såsom vi nu hafva dem. Listan på präst- och levitsläkter, Neh. 12 1—26, är ett komplement till 11 3—36. Efter öfvervägande af den lämpliga platsen för de små styckena Neh. 13 1—3 11 1. 2 12 44—47, får Kosters för beståndsdelarna af Neh. 7 6—31 följande ordning, som den ursprungliga: 11 3—36 (kompletteradt af 12 1—26); 11 1. 2; 12 44—47; 13 4—31; 9—10 (med 13 1—3 i början); 7 6—8 18.

Kosters behandlar vidare 2) frågan huru Esras ankomst och verksamhet, alltså Esra 7—10, skall infogas i den nyss fastställda serien. Han ser härvid bort från de ställen i Esra 7—10, som synas förutsätta en gola i Palestina redan vid Esras ankomst, hvilka ställen han anser vara af kronisten, och likaledes ser han tills vidare bort från tidsbestämmelsen i Esra 7 7. 8, både därför att det är tvistigt, hvilken Artasasta som afses, och därför, att detta datum endast förekommer i kronistens andel af Esra 7. Begynnande med den del af Nehemias bok, som befunnits vara till tiden den sista, spörjer Kosters om Esras ankomst (Esra 7—10) bör ställas före eller efter lagens införande (Neh. 8). Frågan kan synas underlig, då ju Esra enligt Neh. 8 är den, som föreläser lagen, men den måste upptagas, emedan enligt van Hoonackers hypotes Esra två gånger vistats i Jerusalem, så att Neh. 8—10 skulle afse den förra, Esra 7—10 den senare vistelsen. Här ställer sig Kosters afgjordt på Kuenens sida emot van Hoonacker: i Neh. 8 är Esra en så uppmärksammad person, att man omöjligen kan begripa hans uppträdande, om man ej tänker sig Esra 7—10 som föregående; van H. har icke riktigt karakteriserat Esras rol i Neh. 8. — Gående ett steg längre tillbaka frågar Kosters vidare, om Esra 7—10 hör till tiden före eller efter Neh. 9—10 (församlingens bildande). För besvarande af denna fråga är det viktigt, att det i Neh. 9 2 10 29 ff. omtalade afskiljandet af Israels säd från de främmande icke ännu genomförts i Esra 9 1 10 3. 11 och vidare, att i Esra 7—10 ingenstädes röjes bekantskap med de viktiga tilldragelserna Neh. 9—10. Men Kosters går vidare och påstår, att det är så långt ifrån att församlingens bildande är förutsatt i Esra 7—10, att i stället dessa kapitel berätta för oss just det, som gifvit anled-

ning till församlingens bildande. Man kunde nämligen icke tänka på en afsöndring af det rena Israel, förr än man funnit, att det gafs israeliter, som man måste utesluta från Israel. Detta fall inträffade kort efter Esras ankomst till Jerusalem, då han mot sin förväntan fann, att den heliga säden blandat sig med landets folk. Hvad var att göra? Somliga kunde man öfvertala att skilja sig från de främmande hustrurna, men icke alla. Då man nu hvarken med våld kunde tvinga de motvilliga ej heller erkänna dem som rätte medlemmar af Israel, så återstod ingenting annat än att skilja Israels äkta söner från de andra. Så uppstod planen att bilda en församling. Det sätt, hvarpå detta skedde, gaf sig själft af omständigheterna. Esras gola, som bestod af rent israelitiskt blod, var kärnan, kring hvilken församlingen bildade sig (Neh. 10 29 ff.); till den slöto sig alla, som värderade gemenskapen med Israel högre än de främmande hustrurna. — Men om alltså Esra 7—10 måste sättas före Neh. 9—10, så kan man dock icke gå längre tillbaka: Neh. 13 4—31 hör till tiden före ankomsten af Esras gola. I Neh. 13 4—31 märker man ännu ingenting af denna. Under det Esras gola betraktas som Israel, så kallas ännu i Neh. 13 det i Palestina boende folket för Juda eller judarne (13 12. 15. 17. 23). Då Esra anländer, synes Johanan ben Eljasib vara öfverstepräst, medan i Neh. 13 4 ännu såsom sådan nämnes Eljasib. Äfven bör hvad som i detta kapitel berättas om Nehemias bemödanden emot de blandade äktenskapen hafva skett tidigare än Esras åtgöranden i samma riktning. Nehemia tänker icke på en sådan fordran som Esra: skilsmässa från de främmande hustrurna, han endast låter de judar, som tagit främmande hustrur, gifva löften för framtiden att icke taga sådana hustrur åt sina söner eller gifva sina döttrar åt hedniska män. — Händelsernas gång synes alltså hafva varit följande. Nehemia har efter sin andra hemresa från konung Artaxerxes begynt att ifra emot de blandade äktenskapen. På en upplösning af de bestående tänkte han dock icke. Nu kommer Esra. Denne vill vidtaga mera genomgripande åtgärder; icke till freds med löften för framtiden, fordrar han upplösning af de otillåtna förbindelserna. Men han stöter på oöfvervinneligt motstånd. Dock, kunde man icke upplösa de olagliga äktenskapen, så kunde man utesluta öfverträdarne från Israel, man behöfde då icke längre strida med dem. Så bildades församlingen. Och denna besluter (Neh. 10)

att icke gifva sina döttrar åt landets folk och icke taga dess döttrar för sina söner.

Öfverblicka vi än en gång de till Nehemias och Esras tid hörande händelsernas ordning, så få vi: Neh. 1 1—7 5 a; 11 3—36 (kompletteradt med 12 1—26); 11 1. 2; 12 27—43, 44—47; 13 4—31; Esra 7—10; Neh. 9—10 (med 13 1—3); 7 6—8 18.

J. Wellhausen, *Die Rückkehr der Juden aus dem babylonischen Exil* (i Gött. Nachrichten Philol.-hist. Klasse 1895). Wellhausen kritiserar i denna afhandling Kosters skrift. Först pröfvas det antagandet, att Esra kommit till Juda efter Nehemia. Esra 10 6 är ett osäkert stöd härför. Året 432 hade Eljasib en gift sonson (Neh. 13 28), han kan alltså 25 år förut väl hafva haft en vuxen son, Johanan, som icke haft något att göra med Eljasibs sonson, öfversteprästen, hvilken för öfrigt enligt Neh. 12 11 hetat Jonatan. Med afseende på det bevis för Esras verksamhet i Jerusalem före Nehemia, som kunde ligga i Esra 4 7—23 så medgifver Wellhausen åt Kosters, att urkunderna i Esra 4 11—22 äro historiskt värdelösa, men icke att de dubbelt bevittnade namnen i v. 8—10 kunna vara uppdiktade. Hafva vi nu dessa namn, så är äfven efter bortfallandet af v. 11—22 af v. 6 tydligt i hvilken mening de stå här: de anförda ämbetsmännen anklaga judarne. Och äfven förutsättningen i 4 12 är riktig, nämligen att anledningen till fiendernas inskridande var murbyggnaden. Ty detta bekräftas af Neh. 1: den förödelse af murarne, hvarom Nehemia får underrättelse, måste nyligen hafva inträffat. Men visserligen är därmed, att ett försök redan före Nehemia gjorts att återställa murarne, icke bevisadt, att Esra kommit före Nehemia, ty Esra 4 12 utsäger svårligen, att just Esra och hans gola företagit murbyggnaden. Alltså är frågan om tidsförhållandet mellan Esra och Nehemia ännu öppen. Kosters hänvisar nu vidare därpå, att vid Nehemias murbyggnad hvarken Esra eller hans följe nämnas. Men det är ej att vänta, att Esras gola, som utgjorde en ytterst ringa bråkdel af befolkningen, genast skulle göra sig synnerligen märkbar. För öfrigt kunna Hattus och Mesullam Neh. 3 väl motsvara de likbenämnda personerna i Esra 8. Vid murens invigning är Esra närvarande, ty låt vara att hans namn är interpoleradt i Neh. 12 36, så är detta icke fallet i v. 32. Framför allt strandar dock Kosters uppställning därpå, att Esra vid sin ankomst till Jerusalem icke

underhandlar med Nehemia, hvilket dock varit nödvändigt, om denne då befunnit sig i Juda. Dock är det möjligt, att Esra kommit i mellantiden mellan Nehemias första och andra ståthållareskap. Wellhausen vill icke absolut förneka ordningen Nehemia—Esra, han förnekar blott dels att de af Kosters anförda skälen äro tillräckligt bevisande för denna ordning i allmänhet, dels att det närmare bestämda sätt, hvarpå Kosters tänker sig förhållandet mellan Esra 7—10 och Nehemia, kan vara riktigt. Ej heller vill han bestämdt förneka, att händelserna i Neh. 8—10 följt efter dem i Neh. 13, men väl att Neh. 8 skulle höra till tiden efter Neh. 9—10. I Neh. 10 33—40 stämma de flesta bestämmelser öfverens med P, som förenad med pentatevkens öfriga beståndsdelar föreläses enligt Neh. 8. Och i Neh. 9—10 ser Wellhausen icke en berättelse om församlingens uppkomst genom sammanslutning mellan gola och de palestinensiska judarne utan blott om en förening för ett bestämdt ändamål, nämligen lagens antagande.

I fråga om återkomsten under Cyrus går Wellhausen Kosters till mötes så till vida, att han bortser icke blott från kronistens uppgifter utan ock från Esra 5—6 och listan Esra 2 (Neh. 7) som bevis för denna återkomst: från Esra 5—6, emedan dessa urkunder likaväl som de i Esra 4 äro värdelösa, från listan Esra 2, emedan den hör till en senare tid. Likväl fasthåller Wellhausen vid en hemkomst af judar på Cyri tid. Bevis för densamma finner han i följande: 1) de släkter, som hemkommo med Esra (kap. 8), återfinnas alla i listan Neh. 7. Om nu än denna lista är uppsatt först efter Esras ankomst, så visa dock hennes höga tal, att äfven före Esra en del af släkterna funnits i Palestina; 2) ofta förutsättes i Esras och Nehemias böcker att redan före Esra församlingen bestått af hemkomna judar. En del ställen härom härstamma från kronisten, men några äldre ställen i samma riktning kvarsta dock. I öfverskriften till listan Neh. 7 61 ff. heter det: "desse äro de, som återkommit (העלים = חשבים) från Tel Melach etc.: de här nämnda orterna äro tvifvelsutan babyloniska. Därigenom bekräftas öfverskriften i v. 6 (העלים), hvarest samtliga invånare i provinsen Jerusalem räknas till den återkomna gola. Till och med i Esra 4 12 menar sig Wellhausen se ett bevis för en gola i Palestina före Esra, ty orden "från dig" skola icke åsyfta judar, som kommit under Artaxerxes, utan betyda "från öster, där Artaxerxes bor". Andra säkra fall,

där en gola före Esra är antagen, finner han i Neh. 8 17 Esra 9 4 10 6; 3) profeterna Haggai och Sakarja tilldela Serubbabel och Josua en ställning, som låter sig förklara endast om den förre var rättmätig arfvinge af Davids tron och den senare af den zadokitiska släktens anspråk, och då böra de hafva kommit från Babylonien; 4) det babyloniska sättet att noggrant angifva datum och räkna året från våren, hvilket vi träffa hos Haggai och Sakarja, bevisar, att de kommit från Babylonien; 5) den modlöshet och de yttringar af svikna förhoppningar, som förekommo bland folket på Haggais och Sakarjas tid, låta sig ej förklara, om de i Palestina kvarblifna judarna själfva arbetat sig upp ur sitt elände, dessa skulle då icke hafva haft någon anledning till modlöshet. Wellhausen framställer ytterligare en del allmänna öfvervägande, som förmå honom att vidhålla återkomsten under Cyrus. Att likväl de i landet kvarblifna vid restaurationen spelat en viktigare rol, än man vanligen föreställer sig, det finner Wellhausen vara riktigt i Kosters observationer. Äfven gör han ett annat villkorligt medgifvande. Nehemia har sannolikt icke dröjt 12 år i Juda utan återvändt snart efter murens uppförande, och då kunde godt rum finnas för Esras ankomst och verksamhet (Esra 7—10) under Nehemias frånvaro, och Neh. 8—10 kunde förläggas efter Neh. 13. Därigenom skulle allehanda svårigheter aflägsnas; man måste visserligen då ändra siffran 7 i Esra 7 7. 8, möjligen till 27. Neh. 5 14 kan förklaras som missförstånd af den oklara texten i Neh. 13 6.

W. H. Kosters, *Het tijdvak van Israels herstel* (i Theologisch tijdschrift 1895). Den ofvannämnda kritiken från Wellhausens sida ger Kosters anledning att ånyo vända sin uppmärksamhet till de i Het herstel behandlade frågor. De argument Wellhausen framdragit äro långt ifrån att öfvertyga Kosters. Ty hvad först angår hufvudsaken, återkomsten under Cyrus, så anmärkes: 1) listan Neh. 7 i dess jämförelse med listan Esra 8 bevisar icke hvad Wellhausen vill, nämligen att det antal släktmedlemmar, som i listan Neh. 7 öfverstiger antalet på samma släkter i Esra 8, äfven måste hafva kommit från Babylonien, ty skulle Nebukadnezar icke hafva bortfört andra än *hela* släkter till Babylonien? 2) det är egendomligt, att Wellhausen åberopar Neh. 7 6. 61, således en lista, hvars datum han anser osäkert och om hvilken han medgifver, att den möjligen uppställts efter Esras ankomst. Den

bevisar alltså ingenting. Hvad angår Neh. 8 17 Esra 9 4 10 6 menar Kosters fortfarande, att dessa ställen äro af kronistens hand och hänvisar på de skäl han i sin skrift anfört därför. Wellhausens tolkning af Esra 4 12, hvarigenom han däri finner stöd för antagandet af återkomsten af en gola före Esra, är ohållbar, men äfven om den vore riktig, så har Wellhausen ingen rätt att använda denna vers, då han anser Esra 4 11—22 i sin helhet för historiskt värdelös. De skäl Kosters anfört emot antagande af en murbyggnad före Nehemia, har Wellhausen icke tagit någon hänsyn till, icke heller till hvad Kosters anfört mot den vanliga meningen, att Neh. 1 1 ff. skulle åsyfta en nyligen skedd olycka; 3) Serubbabel behöfde icke vara kommen från Babylonien för att kunna erkännas som arftagare af Davids tron. Äfven efter 586 funnos förnäma personer kvar i Juda och väl äfven efter mordet på Gedalja; af Jerem. 40—42 lära vi, att 2 Kon. 25 12 måste tagas cum grano salis (jfr 2 Kon. 24 14) och af klagovisorna, att under fångenskapens tid äfven präster och profeter, således ansedda män, funnos i Jerusalem. Och Haggai och Sakarja kunde anse Serubbabel kallad till messiasvärdighet blott därför, att han byggde templet, oafsedt om han var davidid eller icke. Josua kunde väl vara en legitim öfverstepräst, äfven om han icke varit i Babylonien, ty icke hans härstamning från Zadok öfver hufvud är genom ett sådant antagande förnekadt utan blott riktigheten af kronistens genealogi; 4) det babyloniska sättet att angifva datum kan lätt antagas hafva vunnit insteg i Palestina, sedan landet blifvit babylonisk provins; 5) i det tal, hvarmed Haggai uppmanar folket till tempelbyggnad (1 1—11), är ingen fråga om besvikna förväntningar utan blott om missväxt, hvilken af profeten förklaras som ett straff för försumlighet i afseende på templet. Om besvikna förhoppningar, mot hvilka tröst behöfdes, är det tal först efter arbetets början (jfr Hagg. 1 15 med 2 1 ff., 2 10—19 Sak. 1 12). Icke heller hafva Wellhausens allmänna anmärkningar till förmån för en hemkomst på Cyri tid öfvertygat Kosters.

Tidsordningen Nehemia-Esra är icke principiellt förnekad af Wellhausen utan blott tillräckligheten af Kosters skäl för densamma. Kosters pointerar i korthet ytterligare sina skäl. Hvad emellertid Wellhausen bestämdt förnekat, nämligen att Esra 7—10 kunde infalla efter Neh. 13, medan han medgifvit möjligheten af en plats för Esra 7—10 mellan Nehemias första

och andra vistelse i Jerusalem — detta, som han förnekar, är dock vida sannolikare än det, hvars möjlighet han medgifvit. Wellhausen framhäfver, att Esra nödvändigt måste hafva underhandlat med Nehemia, om denne varit i Jerusalem vid ankomsten af Esras gola, samt att Kosters med sin kronologi måste antaga, att Nehemias namn blifvit utplånadt ur Esra 7—10. Kosters accepterar detta, kronisten måste helt visst borttaga Nehemias namn ur Esra 7—10, då stycket fick sin nuvarande plats, och att antaga detta är långt rationelare än antagandet, att Esra skulle hafva kommit mellan Nehemias första och andra vistelse i Juda, att alltså Nehemia, som i kap. 13 verkar i samma anda som Esra, icke skulle hafva nämnt honom, fastän han varit närvarande. — Medan Wellhausen vidare medgifver, att skäl finnas till att förlägga Neh. 8—10 efter Neh. 13, förnekar han möjligheten, att Neh. 8 en gång följt efter Neh. 9—10. Kosters beklagar sig öfver det skefva sätt, hvarpå Wellhausen återgifvit hans skäl för ordningen 9—10, 8 och den lättvindighet, hvarmed han berört hans undersökningar öfver bestämmelserna i Neh. 10 i deras jämförelse med pentatevkens lagsamlingar. Tvisten härom sammanhänger för öfrigt med Wellhausens och Kosters olika meningar om församlingens uppkomst. Kosters hade fattat densamma som resultatet af den stora sammankomsten (Neh. 9—10), så att den då skulle hafva tillkommit genom en förening af Esras gola med de lagtrogna inbyggarne i Juda eller snarare genom deras afsöndring från sina halfhedniska fränder. Wellhausen åter menar, att församlingen uppstått redan kort efter hemkomsten af den första gola under Cyrus, och att Neh. 9—10 blott syftar på "prästkodex'" antagande, sedan den förut blifvit bekantgjord enl. Neh. 8. Häremot vittnar enligt Kosters redan det, att hvarken Haggai-Sakarja eller Esra 5, 6 ej heller Malakia talar om församlingen. Också är Wellhausens uppfattning af församlingens karakter mindre riktig. Han håller den för en förening mellan hemkomna judar och de förut i Juda boende, vare sig dessa voro fromma eller halfhedniska, och menar, att denna vidhjärtenhet mot de hedniska eller halfhedniska grannarne hotat att bringa judaismen i fara på Esras tid. Men församlingen kan icke hafva kommit till stånd genom den blotta sammansmältningen af gola och de kvarblifna utan blott genom afsöndring från det icke-judiska: själfva afsöndringen är det konstituerande för församlingen. Om denna af-

söndring berättas ock i början af Neh. 9, där orden dock förkortats af kronisten (jfr Neh. 13 i—3, som på sitt nuvarande ställe står isoleradt, men passar i början på kap. 9). Då Wellhausen mot Kosters anmärker, att i Neh. 9—10 icke är fråga om en sammanslutning af församlingen i och för sig utan om en förening i en bestämd afsikt, nämligen lagens antagande, så är detta ett missförstånd af Kosters mening. Afsöndringen innebar, att man ville lefva efter lagen: just föreningen i en bestämd afsikt, att hålla sig till lagen och sålunda afskilja sig från hedningarna, var anledningen till församlingens uppkomst.

Eduard Meyer, *Die Entstehung des Judenthums.* Halle 1896[1]. Det är i synnerhet frågan om de arameiska urkundernas äkthet, som här göres till föremål för en systematisk undersökning. Man måste, framhåller Meyer, med dessa urkunder förfara annorlunda än hittills skett. Man har med förbigående af urkunderna utgått från andra underrättelser och af dessa skaffat sig en bild af det historiska förloppet; om då urkunderna icke öfverensstämt med denna bild, har man förklarat dem oäkta. Detta är ett betänkligt förfaringssätt. Ty en urkund är, om den är äkta, ett vittne, som nedslår hvarje motsägelse; ofta visar det sig dock, att om man utgår från urkunden, motsägelser, som vid första påseende syntes olösliga, vid närmare undersökning utjämna sig. Riktigare hade därför varit att de, som förnekat äktheten, från början ställt frågan därom i diskussionens medelpunkt och icke affärdat den blott i förbigående. Nu föreligga urkunderna visserligen icke i original utan genom litterär förmedling, hvilket kan hafva lämnat vissa spår efter sig. Men om vi genom en noggrann analys lyckas finna en mängd drag, som icke förekomma i den öfriga traditionen, men som kasta ett nytt ljus öfver denna, och vi sålunda kunna uppvisa, att den, som bearbetat den ifrågavarande historien, icke kunnat förfalska urkunderna, och om vi vidare kunna påvisa säkert äkta urkunder från mahända aflägsna, för traditionen obekanta områden, som till form och innehåll öfverensstämma med våra urkunder, då har försvaret gjort hvad det kan. Och då har urkunderna äfven att gälla som äkta, ty i fråga om att från historisk tid till oss kommit

[1] Samma år utkom en ny skrift i ämnet af van Hoonacker, *Nouvelles études sur la restauration juive.* Paris et Louvain 1896. På den efterföljande diskussionen har denna icke öfvat något betydligare inflytande.

dokument ligger bevisningsskyldigheten på deras sida, som angripa äktheten, icke på deras, som försvara den.

I enlighet med dessa metodiska anmärkningar, som läsas i bokens inledning, förfar Meyer vid uppvisandet af de arameiska urkundernas äkthet. Han påminner först om det bekanta, att arameiskan var det officiella språket i västra delen af det persiska riket, hvadan alltså språket i urkunderna öfverensstämmer med antagandet af äktheten. Enligt Meyer hafva dock brefven i Esra 4—6 ursprungligen varit affattade både på persiska och arameiska, en publikationsform som var vanlig bland perserna. I slutet af Esra 4 7, där orden i deras nuvarande lydelse icke gifva någon mening, vill han i st. för det första ארמית läsa פרסית alltså: "och depeschen var skrifven på persiska och öfversatt till arameiska". Äfven Rehums inlaga till konungen skall hafva blifvit öfversatt, naturligen icke för konungens skull utan för de palestinensiska undersåtarnas, i hvilkas namn den inlämnades till konungen. Dessa skriftstycken voro icke några hemliga instruktioner utan innehöllo hvad alla undersåtar i Palestina hade att rätta sig efter, och det är därför naturligt, att afskrifter af dessa dokument befunno sig i Jerusalem, förmodligen i tempelarkivet. Meyer jämför här en i Mindre Asien funnen grekisk inskrift, som innehåller ett påbud från Darius Hystaspis till sin ämbetsman Gadatas, att denne skall låta vårdarne af Apollos helgedom åtnjuta samma förmåner, som Darii föregångare gifvit dem. Vidare genomgår han de persiska orden i urkunderna och framhåller, hurusom den talrika förekomsten af sådana gynnar uppfattningen af dessa urkunder såsom äkta. Då vi se, att redan de grekiske öfversättarne stodo rådlösa inför flere af dessa ord, så synes en förfalskning af kronisten eller af någon annan kort före honom knappast möjlig. Att urkunderna icke kunna vara författade af den, som skrifvit den dem angifvande berättelsen, framgår för öfrigt af den omständighet, att det berättande stycket Esra 5 1—5 innehåller ordagranna utdrag ur det strax efteråt anförda brefvet. Sedan Meyer sålunda visat, att de yttre intygen för dessa urkunders äkthet äro så gynsamma som möjligt, genomgår han deras innehåll och finner, att äfven detta öfverallt står i öfverensstämmelse med hvad som är sannolikt. Allt det sagda gäller närmast om urkunderna i Esra 4—6. Artaxerxes' reskript Esra 7 intager en säregen ställning, i det att de persiska orden här träda

tillbaka, och för öfrigt denna urkund har judisk färgläggning. Men detta bevisar icke, att urkunden är oäkta utan sammanhänger med dess egendomliga tillkomst. Artaxerxes' reskript är nämligen ingenting annat än redaktionen af ett förslag, som Esra och de med honom förbundne judar, hvilka hade inflytande vid hofvet, framlagt för ministrarne.

Härmed är en säker grundval funnen för den efterexiliska historien. Meyer menar nu, att af Sisines' (Tattenajs) berättelse (Esra 5) skall framgå, att en hemkomst under Cyrus ägt rum (således icke blott ett arbete på templet redan under Cyrus, hvilket var det enda Kosters kunde finna i berättelsen), och att man icke behöfver andra bevis härför. Sesbazar är tydligt åtskild från Serubbabel. Meyer sammanställer efter föredöme af Imbert m. fl. שׁשׁבצר med שׁנאצר (1 krön. 3 18) och tänker sig alltså äfven Sesbazar som en davidid, hvilken efterträdts i sin värdighet af Serubbabel. Han anställer härvid en beräkning, som han visserligen själf sedan låtit falla, emedan den visade sig vara i strid med hans uppfattning af listan Esra 2, men som andra, hvilka uppfattat listan annorlunda, funnit intressant. I 2 kon. 25 27 ff. (= Jerem. 52 31 ff.) lämnas den underrättelsen, att Jojakin uttagits ur fängelset i början af Amilmarduks regering 561. Han vardt sedan behandlad som konung, och därmed voro äfven judarne åter erkända som ett folk. Jojakins ställning har gått i arf på hans söner. Nu kan Jojakin, som vid sitt tillfångatagande var en 18-årig yngling, svårligen då hafva haft några söner, och om sådana är det icke heller tal vid detta tillfälle. Ej heller kan han hafva fått sådana under Nebukadnezars tid, då han satt i fängelse. Först 561, då han togs därur och fick sitta vid konungens bord samt erhöll en årlig pension, kunde han åter äga hustrur. Alltså är hans son Sesbazar (Senazar = Sinbaluzur) år 538 och hans sonson Serubbabel år 520 högst 21 à 22 år gamla. Däraf följer, att Serubbabel ännu var ett litet barn vid återkomsten under Cyrus, och att han först längre fram kunnat efterträda sin farbroder Sesbazar. — Efter det att 18 år förflutit från återkomsten, under hvilken tid allehanda svårigheter hindrade att något kunde göras åt tempelbyggnaden, inträdde plötsligt året 520 ett fullständigt omsving. Meyer (jfr Stade) sätter Haggais och Sakarjas uppträdande i samband med de för perserriket vådliga uppror, som vid denna tid, efter sedan Darius mördat psevdo-Smerdis, utbredde sig

öfver hela östra delen af riket, ett samband, som han äfven finner bekräftadt af Haggais och Sakarjas profetior. Men förhoppningarne att riket skulle omstörtas och messiasriket med Serubbabel som konung träda i stället gingo ej i fullbordan. Den persiske satrapens besök i Jerusalem för att inspektera det misstänkta företaget (Esra 5) var tecken till att Darii välde numera stod fast. — Äfven tiden för Esras ankomst kan afgöras med tillhjälp af våra urkunder. "De judar, som från dig hafva dragit upp till oss, hafva kommit till Jerusalem; de hålla på att uppbygga staden och fullborda dess murar", skrifver Rehum 4 12 till Artaxerxes. Detta kan afse endast Esras gola, hvilket och Kosters erkänner och därför söker uppvisa urkundens oäkthet, medan Wellhausen som häri för öfrigt instämmer med Kosters, likväl vill använda 4 12 till förmån för återkomsten under Cyrus och tolkar orden "från dig" som om de betydde "från öster hvarest Artaxerxes bor" och sålunda äfven kunde passa in på en återkomst före Artaxerxes. Men denna tolkning är omöjlig. Följaktligen äro alla försök att förlägga Esras ankomst efter Nehemias ohållbara. Det enda argument mot den gifna kronologien, som har något sken för sig, uppgiften i Esra 10 6, kunde betyda något, om vi icke eljest kände tiden för Esras ankomst. Men då vi nu känna denna från annat håll, så hafva vi för Esra 10 6 två möjligheter: antingen har den, som i kap. 10 bearbetat Esras egna memoarer och omsatt 1:a person i 3:e, äfven ändrat tempelkammarens namn till det på hans tid gängse eller, såsom Wellhausen antar, är Johanan verkligen en son (icke sonson) till Eljasib och har då ingenting att göra med öfversteprästen Johanan. Där finns alltså intet skäl att betvifla tillförlitligheten af kronistens uppgift, att Esra kommit i Artaxerxes I:s sjunde år; detta datum måste för öfrigt vara taget ur Esras egna memoarer, ty då Esra själf anger dagen för sitt uppbrott, så kan han icke hafva underlåtit att nämna året. Den lucka, som nu föreligger emellan Esra 7—10 och Nehemia 1, utfylles af Esra 4 7—23. Kronisten har icke, såsom man brukar antaga, afslutat berättelsen om Esra med kap. 10, emedan de följande händelserna voro för smärtsamma att bevaras i minnet, ty Esras sak har slutligen segrat, och berättelsen om föregående svårigheter skulle alltså blott hafva upphöjt den i judarnes ögon; han har icke förbigått något i

berättelsen utan blott flyttat en del däraf till orätt plats, i det han hänförde Esra 4 7—23 till tempelbyggnadens tid.

Af det anförda framgår Eduard Meyers ställning till hufvudproblemen i den efterexiliska historien. Det följande (kap. 3 och 4), som omfattar mer än hälften af Meyers skrift, innehåller speciela undersökningar, afsedda att i detaljer närmare belysa de satser han fastställt med tillhjälp af de arameiska urkunderna. Hans undersökningar af det judiska samhällslifvet från exilen till Nehemia (kap. 3) innehålla intresseväckande belysningar öfver flera områden, äfven om man därifrån icke kan komma öfver till den slutsats, i hvilken dessa undersökningar utmynna, nämligen att listan Esra 2 (Neh. 7) skall vara en förteckning på de under Cyrus hemkomna judarne. Det må framhållas, att här icke är fråga om äkthet eller oäkthet utan blott om tiden, till hvilken listan hör, och att alltså problemet här är ett helt annat än vid de arameiska urkunderna. För den som af flera skäl icke kan anse Esra 2 2 (Neh. 7 7) såsom ursprungligen hörande till listan, utsäger denna ingenting om en hemkomst just under Cyrus; men icke ens den nämnda versen gör detta med säkerhet, ty i fall den icke är af kronisten, så kan det ock vara möjligt, att den i likhet med den grekiske Esra förbundit Serubbabels hemtåg med Darii Hystaspis tid. — Till Meyers 4:e kapitel (Esras lagbok) vilja vi blott anteckna en sak. Enligt Meyer var Esras lag icke resultatet af en privat uppgörelse mellan medlemmarne af en religiös konventikel utan var den rättsligt bindande grundlagen i en af staten erkänd församling. Införandet af en sådan lagbok i en viss krets af perserrikets undersåtar var möjlig endast om den sanktionerats af riket, med andra ord om den blifvit en kunglig lag. Öfver hufvud betonar Meyer starkt perserrikets betydelse vid judendomens uppkomst[1].

Ernst Sellin, *Serubbabel, ein Beitrag zur Geschichte der messianischen Erwartung und der Entstehung des Judenthums.*

[1] E. Meyers arbete är recenseradt af J. Wellhausen i Gött. Anzeigen 1897. På denna recension har Meyer svarat i *Julius Wellhausen und meine Schrift Die Entstehung des Judenthums.* Halle 1897. Wellhausen intager uti *Israelitische und Jüdische Geschichte*[3], Berlin 1897 väsentligen samma ståndpunkt som i Die Rückkehr der Juden, i det han fortfarande håller de arameiska urkunderna för oäkta men följer den traditionella kronologien för Esras och Nehemias verksamhet utan att likväl anse densamma hafva någon inre garanti för sin riktighet.

Leipzig 1898. Sellin, som med sina Beiträge hunnit fram till judendomens tid, finner här problem, inför hvilka han vill stanna, innan han vidare fullföljer sin plan. Han har blifvit öfvertygad därom, att den okända tiden mellan templets invigning och Esra-Nehemia döljer någon hemlighet, som först torde vara i stånd att förklara judendomens egendomligheter, dess blandning af en dyster lagisk anda och innerlig fromhet. Hans hypotes om denna hemlighet lyder korteligen: bland de från Babylonien hemkomna judarne har, med anledning af profeternas utsagor en upphöjelse af Serubbabel till konung ägt rum; därmed skulle messiasriket begynna. Men detta företag har slutat med en fruktansvärd katastrof, de persiska myndigheterna hafva inskridit, Serubbabel har dött martyrdöden för sitt folk, Jerusalem har å nyo blifvit härjadt och templet vanhelgadt. Först den dofva förtviflan öfver denna gudsdom å den ena sidan och den räddningsstråle å den andra, på hvilka en enskild stor genius visade i den mörka natten (Devterojesaja, hvars bok i sin helhet nedskrifvits i Palestina efter 515 dock med hänvisning till och upptagande af äldre profetior, hvilka samme författare uttalat i Babylonien före hemkomsten), gör judendomen fullt begriplig. De båda sidorna af densamma hafva i denna katastrof sin gemensamma rot. — Vi tillåta oss här den anmärkningen, att värdet af Sellins undersökningar angående nu ifrågavarande tidrymd icke är alldeles beroende af hållbarheten af hans hypotes om Serubbabel. Sant är nämligen i alla händelser, att tiden mellan templets invigning och Esra är nästan okänd och alltså döljer mången hemlighet. När man söker att här få något ljus, är det säkert skäl att beakta mycket af hvad Sellin framdragit, och särskildt tala många omständigheter för antagandet af en ödeläggelse af Jerusalem före Esras tid, hvilken ödeläggelse dock kan förklaras annorlunda än med Sellins hypotes.

Sellin gör först slutsatser framåt i riktning från orsak till verkan, i det han söker visa hurusom den messianska förväntan på Serubbabels tid var sådan, att den borde medföra Serubbabels upphöjelse till Messias. Härvid intar han sin ställning till de angående restaurationens början väckta frågor. En återkomst har ägt rum under Cyrus, för hvilken Sellin dock icke vill åberopa listan Esra 2 men väl Cyri edikt samt uppsvinget vid tempelbyggnaden, som blefve oförklarligt, om icke en föregående hemkomst hade åstadkommit nytt lif

bland de i Palestina kvarvarande. Vidare betonas med Wellhausen att Serubbabel nödvändigt måste vara davidid för att kunna erkännas som Messias, och var han davidid, så hade han ock kommit från Babylonien. Angående förhållandet mel-Sesbazar och Serubbabel anser Sellin med Stade och Meyer det vara visst, att de icke äro identiska, men Meyers bevis att äfven Sesbazar varit davidid är åtminstone osäkert, och särskildt är ett ignoramus bättre än kombinationen mellan honom och Senazar i 1 krön. 3 18. För öfrigt gör Sellin bruk af Meyers beräkning om Serubbabels ålder vid hemkomsten under Cyrus. Serubbabel har då ännu varit ett barn och Sesbazar har skött ståthållarvärdigheten ända till fram mot tiden för tempelbyggnaden. Att denna icke företagits förr än på Darii tid torde bland annat hafva berott på att de 70 fångenskapsåren icke förr ansetts vara tilländagångna. Serubbabels upphöjelse till ståthållare och de förhoppningar, som därigenom väcktes, hafva medverkat vid Haggais och Sakarjas uppträdande men äfven upproren i perserriket. Hvad man väntat af Serubbabel visar Sellin dels ur Haggais och Sakarjas egna skrifter dels ur fövexiliska missianska löften, hvilka vid denna tid lästes och tillämpades på det närvarande. Resultatet af denna undersökning blir, att judarne med stor sannolikhet hafva gjort något för att messiaslöftena skulle ga i fullbordan, att de formligen upphöjt Serubbabel till Messias. — Efter att så hafva slutit från orsak till verkan går Sellin den motsatta vägen och sluter från vissa fakta i den följande historien därtill, att något sådant som en upphöjelse och ett därpå följande störtande af Serubbabel bör ligga till grund för dem. Dessa fakta äro: 1) den davidiska linjens afsättande från ståthållarvärdigheten. Serubbabel har efterlämnat söner 1 krön. 3 19 ff., men ståthållare blef, så vidt vi veta, ingen af dem: vid Nehemias ankomst är Samarias ståthållare styresman äfven öfver Juda (jfr Esra 4 12 "till oss"), så att Esra 4 23 icke handlar om ett rått öfverfall utan om utöfvande af den legala disiplinen. Då vi nu känna hur tillmötesgående perserna voro i att låta folken behålla sina nationela inrättningar, så föras vi till den förmodan, att förändringen i Juda orsakats af något företag därstädes, som synts perserna politiskt misstänkt; 2) den olycka, som enligt Neh. 1 1 ff. drabbat Jerusalem. Vanligen förbindes Neh. 1 med Esra 4 7 ff., hvilket senare skall handla om Esras och hans golas försök

att uppföra stadsmuren. Men däremot resa sig stora svårigheter, som korteligen kunna sammanfattas i satsen: det är alldeles osannolikt, att Esra kommit till Jerusalem före Nehemia, och det är omöjligt att Esra före denne begynt en murbyggnad. Med afseende på ordningen Nehemia—Esra hänvisar Sellin till Kosters utredning (Wiederherstellung sid. 44 ff.) hvilken han finner öfvertygande, och till Esra 4 7—23 använder han likaledes Kosters' argument (Wiederherst. 54—63) mot antagande af ett murbyggnadsföretag närmast före Nehemia. Allt talar för ordningen Nehemia—Esra—Nehemia, således för att Esra kommit mellan Nehemias första och andra vistelse i Jerusalem, utom ett, tidsuppgiften i Esra 7 7. 8. Hvarifrån detta misstag härleder sig veta vi icke. Om nu sålunda Neh. 1 1 ff. icke har afseende på förstöringen af en murbyggnad, som Esra kort förut företagit, så förefaller det å andra sidan oantagligt att med Kosters låta orden syfta på katastrofen under Nebukadnezar, som låg 150 år tillbaka. Vi måste därför postulera en tredje relation för Neh. 1. Ewald har här redan visat vägen, då han från Neh. 1 drog den slutsats, att Serubbabel under Darii regering uppbyggt icke blott tempel utan äfven murar och portar. Sellin finner detta antagande icke hindradt af Sak. 2 8. Hafva nu murarne förstörts redan vid Serubbabels störtande, så har naturligtvis denna olycka varit bekant för Nehemia, men hans hopp var fästadt vid den heliga säd, som fortfarande fanns kvar i landet. Då han nu får höra hur eländigt det är beställdt äfven med denna kvarlefva, så finner han sig uppfordrad att själf gripa in i förhållandena till förmån för sitt folk; 3) Rehums skrifvelse till konung Artaxerxes (Esra 4 7 ff.). Nyss är förnekadt, att denna skrifvelse kan åsyfta en murbyggnad före Nehemia under Esra. Sellin finner skrifvelsen lika väl kunna åsyfta Nehemias murbyggnad. Rehums skrifvelse är då äkta men icke Artaxerxes' svar därpå, detta måste hafva lydt annorlunda. Betraktar man nu skrifvelsen, i sht vv. 12. 13, så finner man huru Jerusalem återuppbygges från att förut hafva varit rent af i ruin, ty det arbetas både på murar och tempel (jfr äfven Neh. 2 8). Äfven den omständighet, att den samaritiske ståthållaren vädrar uppror, så snart Nehemia börjar murbyggnaden, visar, att judarne förut gifvit någon anledning till sådan misstanke; 4) återställandet af tempeltjänsten genom Esra. Såsom nyss nämndes började man på Nehemias

tid att bygga äfven på templet. Antyder redan detta, att under den föregående tiden en storm gått öfver detsamma, så få vi en ytterligare bekräftelse därpå i Esras mission. Sellin finner avtentien af urkunden i Esra 7 så godt som bevisad af Meyer. Enligt denna urkund lämnas för templets räkning så stora bidrag, att det måste vara fråga om att återupprätta ett förut alldeles utplundradt tempel. Om detsamma vittnar Malakias bok, hvarest prästerna betrakta Jahves bord som förorenadt; 5) reaktionen i prästkodex mot den messianska förväntan. Med afseende på förhållandet mellan Esras lag och den persiska statsmakten finner Sellin Meyers utredning vara riktig. Ett par drag i denna lag framhäfvas. Det ena är att prästen numera är den smorde, Lev. 4 3. 5. 16 Num. 35 25 Ex. 40 13. 15. Öfver de vanliga prästerna höjer sig öfverstepräst en, som bär purpur och diadem Ex. 28 31 ff., och från hvars död man räknar tiden Num. 35 25 Dan 9 26 11 22. Bredvid honom finns ej längre rum för någon konung af Davids hus. Det andra hithörande draget i prästkodex är att folkets blick vändes från framtiden tillbaka till forntiden, hvilken göres till ideal. Införandet af prästkodex betyder alltså en brytning med den personligt-messianska förhoppningen. Att likväl denna lag så lätt kunde föras in bland folket får sin förklaring däraf, att dettas messiasförhoppningar förut blifvit krossade; 6) profeternas ställning i församlingen efter Serubbabel. Förut voro profeterna de egentliga bärarne af den messianska rörelsen. Ännu Haggai och Sakarja åtnjuta de gamla profeternas ära. Men därefter synes detta stånd plötsligt hafva råkat i misskredit. Devterojesaja och Malakia bruka ej uttrycket profet. På Nehemias tid äro de misstänkta Neh. 6 6 ff. 14 jfr Sak. 13 1—6. Denna förändring i omdöme om ett stånd, som förut varit så högt aktadt, synes tyda på att något inträffat, som låtit dessa profeter framstå såsom opålitliga. — Ur den gammaltestamentliga litteraturen söker Sellin framdraga ytterligare stöd för sin hypotes och framför allt ur Jes. 40—66. Hans tankar om denna skriftafdelning torde vi lämpligast beröra i sammanhang med annan dithörade litteratur (se nedan).

T. K. Cheyne, *Jewish Religious Life after the Exile.* New York 1898 (Das religiöse Leben der Juden nach dem Exil, deutsche Uebersetzung von H. Stocks. Giessen 1899). Såsom titeln angifver, sysselsätter sig denna skrift hufvudsakligen

med judarnes religiösa lif. Men som bakgrund till detta tecknar Cheyne äfven hufvuddragen af judarnes yttre historia efter exilen. En återkomst har ägt rum under Cyrus. Att lärjungar till Hezekiel, hvilken, lagstiftare och profet i en person, först fattade idén om en församling i sikte, icke skulle haft någon lust att i det heliga landet omsätta mästarens grundsatser i praktik är knappast troligt. Och för dem som ville, erbjöd sig tillfälle, då Cyrus enligt sin motsatser utjämnande politik sände Sesbazar, en jude från Babylon af Davids släkt, till Jerusalem. Ty denne höge ämbetsman måste hafva varit ledsagad af ett följe. Till detta hörde hans brorson Serubbabel samt Josua. Den hemtågande skaran var dock icke till antalet stark nog att bestämma karaktären af den judiska folkförsamlingen; att den i detta hänseende icke öfvade något inflytande måste slutas af Haggais och Sakarja profetior. Emellertid inträffade allehanda svårigheter, hvilka alltför tydligt visade, att Jahve vredgades, och man hade ingen lust att upptaga tempelbyggnaden utan att se ett säkert tecken på hans återvändande gunst. Endast Haggai och Sakarja förstodo, enligt deras egen mening, tidens tecken. Till och med Serubbabel, som vid år 520 hade efterträdt sin farbroder som ståthållare, och Josua, den nyinsatte öfversteprästen, måste uppmuntras. Det som åter motiverade Haggais och Sakarjas uppträdande var upproren i perserriket, hvilka beräknades skola blifva till förmån för messiasriket. Men upproren dämpades och perserriket stod fast. Serubbabels försvinnande från skådeplatsen står sannolikt i förbindelse med den persiske satrapens, Tattenajs, inskridande i Jerusalem för att inspektera det misstänkta företaget därstädes (Esra 5). — Nehemia och Esra hafva enligt Cheyne kommit i den nämnda ordningen. Den underrättelse Nehemia får (Neh. 1 2 ff.) kunde betraktas som handlande om en nyligen skedd olycka, om vi eljest funne bevis för en sådan. Huru därmed än må vara, för Nehemia vardt det i hvarje fall klart, att en kris hade inträdt och att det för honom gällde att handla. Af Nehemias memoirer få vi icke veta hvad som varit orsaken till att Artaxerxes visat sig ännu gunstigare mot judarne än Cyrus eller Darius. Cheyne uttalar sin förmodan härom. Året 448 rasade i Syrien ett farligt uppror, som leddes af satrapen Megabyzos. Det är mer än sannolikt att judarne icke deltagit däri, och vi kunna antaga, att Artaxerxes ville belöna

dem för deras trohet. Sannolikt kände Nehemia detta och antog tillika, att hans ställning vid hofvet berodde på Artaxerxes' judevänlighet, något som äfven inflytelserike män i Jerusalem torde hafva vetat. Sedan Nehemia byggt muren, stannade han icke ytterligare 12 år i Jerusalem, såsom man med orätt trott på grund af den inkorrekta texten i Neh. 5 14, utan återvände till konungen. Om tillståndet i Juda efter Nehemias afresa känna vi ej mycket, men längre fram finna vi de judiske aristokraterna vara så förtrogna med samariterna, som om muren aldrig byggts. Det var ett stort afstånd mellan babylonisk och judisk rättrogenhet. Härmed böra vi sammanställa den första större, historiskt kända återkomsten af babyloniske judar under Esras ledning. Esra har alltså kommit under Nehemias bortavaro efter uppbyggandet af muren. Berättelsen om Esras försök att upplösa de blandade äktenskapen (Esra 9—10) och den om församlingens uppkomst (Neh. 8—10) synas ursprungligen hafva följt på hvarandra. Cheyne anser att båda innehålla flera osannolikheter, från hvilka det är svårt att urskilja den historiska kärnan. De blandade äktenskapen kunna icke i något större antal hafva blifvit lösta och Esras lagbok icke i offentlig församling vunnit antagande. Men historiskt är utan tvifvel att de babyloniske judar, som dragit upp med Esra, betraktat sig som det sanna Israel, och att de sammanslutit sig till en gemenskap, som gjort anspråk på att bilda församlingen. Därefter försvinner Esra plötsligt för oss, och Nehemia öfvertar hufvudrolen i berättelsen. Han synes hafva förmåtts att åter begifva sig till Jerusalem af underrättelsen om svårigheter, som mött Esra. Nu drifver Nehemia sin vilja igenom (Neh. 13), där Esra, som till sin uppfostran var teoretiker och trädde in på en praktisk bana med ofullständig kännedom om sakläget och med för stor hetsighet, icke förmått komma till målet. Men fastän vi hädanefter icke höra något om honom, så är det sannolikt, att han i stilla tillbakadragenhet korrigerat de fel, som i början vidlådt honom, så att han blifvit mer lik de människor, om hvilka ebed-Jahve-sångerna handla. Sannolikt har han äfven under denna tid sofrat, bearbetat och bragt till en viss afslutning det litterära stoff, som samlats i olika prästskolor, hvilka ägnat sig åt lagstudium.

Frants Buhl, *Det israelitiske Folks Historie*[3]. Kjøbenhavn 1899. I den hithörande afdelningen häfdar Buhl, att en återkomst måste hafva ägt rum under Cyrus, och anför till stöd därför dels den omständighet, att Devterojesajas förutsägelser därom blifvit bevarade, dels att Josua och Serubbabel nödvändigt måste hafva kommit från Babylonien, då kaldeerna hade bortfört alla förnäma släkter och framför allt den kungliga, dels uppsvinget under Haggai och Sakarja. Huruvida Sesbazar var davidid eller en persisk ämbetsman lämnas oafgjordt, men han och Serubbabel hafva i alla händelser varit ståthållare efter hvarandra. Äfven lämnas därhän huruvida Haggais och Sakarjas uppträdande haft något sammanhang med upproren i det persiska riket. — Buhl har numera funnit öfvervägande skäl tala för att Esra anländt till Jerusalem efter Nehemias murbyggnad. I fråga om det närmare bestämda sätt, hvarpå den enes verksamhet slutit sig till den andres, har Buhl, enligt hvad han själf säger, begagnat sig af Cheynes ordningsföljd (Jewish rel. life), men i själfva verket liknar hans kronologi mera det förslag, som Wellhausen (Die Rückkehr) funnit möjligt (ordningen Neh. 1—7; Esra 7—10; Neh. 13; Neh. 8—10 se ofvan sid. 23, medan Cheyne har ordningen Neh. 1—7; Esra 7—10, Neh. 8—10; Neh. 13). Hvilken den olycka varit, som förmått Nehemia att resa till Jerusalem, därom vill Buhl icke yttra sig. Så snart Nehemia fullbordat sin mission, har han återvändt till konungen enligt bestämmelsen Neh. 2 6. Fastän nu Jerusalem blifvit en befäst stad, så var dock det andliga tillståndet fortfarande oroväckande särskildt däruti, att upplösningen af det äkta israelitiska väsendet genom förbindelse med främmande ständigt skred framåt. Det var utan tvifvel underrättelsen om dessa förhållanden, som förmådde Esra att begifva sig till Jerusalem för att till moderförsamlingen öfverföra samma anda, som rådde bland de fromme i diaspora. Men berättelsen om Esras verksamhet i Jerusalem (Esra 7—10) slutar plötsligt, utan att vi erfara hvad som blifvit resultatet däraf. Hans reformförsök har sannolikt slutligen misslyckats och den prästerliga aristokratien och dess förbundna bland grannfolken åter blifvit herrar öfver situationen. Då lämnade Nehemia, som hade bättre praktisk blick än Esra, hvars lagkunskap var större än hans förmåga att genomföra en sak i verkligheten, åter Artaxerxes' hof året 433, och för hans

energi var de världsligt sinnades motstånd vanmäktigt (Neh. 13). Stödd af denna kraftiga arm kunde nu Esra å nyo träda fram för att kungöra och införa den lagbok, hvars promulgation hade varit det egentliga ändamålet med hans hemresa. Om denna Esras och Nehemias förenade verksamhet läsa vi i Neh. 8—10.

Hermann Guthe, *Geschichte des Volkes Israel.* Freiburg i. B. 1899. Guthe sluter sig närmare till Kosters än någon af de föregående, särskildt hvad angår Nehemias och Esras historia. Men äfven judendomens begynnelse under Cyrus och Darius tänker han sig i betydande öfverensstämmelse med Kosters, i det han finner den i Palestina kvarblifna judiska befolkningens antal ojämförligt öfverväga deras, som kommit från Babylonien (jfr Cheyne). Han anställer en ungefärlig beräkning huru stor del af befolkningen Nebukadnezar kan hafva bortfört. Enligt Jerem. 52 28—30, som är den fullständigaste och sannolikt tillförlitligaste uppgiften, har Nebukadnezar i tre omgångar, åren 598, 587 och 582, bortfört från Juda tillsammans 4,600 män, hvilket med kvinnor och minderåriga gör 14—18,000 själar. För att få en måttstock för detta tal anför Guthe befolkningssiffran år 1892 för den bergiga delen af regeringsområdet Jerusalem, den del, som motsvarar det forna konungariket Judas område. Siffran var 1892 120,000 själar. Sannolikt var antalet högre i forntiden, men utgå vi ändå från detta tal, så har enligt Jer. 52 28—30 de bortfördas antal utgjort endast en åttondedel af befolkningen. Men visserligen voro dessa de för nationen viktigaste personerna, så att genom deras aflägsnande de kvarvarande försattes i ett tillstånd af hjälplöshet. Detta var ock hvad Nebukadnezar med sina deportationer afsåg, däremot hade han intet intresse att lägga landet i ödesmål med hänsyn till jordens odling. Jerusalem blef liksom förut områdets medelpunkt, och anspråkslösa boningar kunde lätt uppföras bland ruinerna. Hvad vi af Jerem. 41 5 i förbigående få veta, att man t. o. m. omedelbart efter babyloniernas aftåg bragt offergåfvor till Jerusalem, har sannolikt i den följande tiden skett allt regelbundnare. Präster funnos fortfarande i Jerusalem (Klagov. 1 4), de hafva antagligen återställt altaret på tempelplatsen. Men äfven den gamla seden att offra på höjderna, hvilken trots Josias reform icke utrotats, höll sig fortfarande (Hez. 33 25). Befolkningen befann sig efter olycksslaget i en försagd stäm-

ning; på ett fruktansvärdt sätt hade man erfarit sanningen af profeternas förutsägelser. Man förtviflade dock icke om Israels goda rätt framför folken, utan begynte att hoppas bättre dagar för Zion (Klagov. 5). — De egentliga bärarne af Israels religiösa lif träffa vi dock icke i Palestina utan i Babylonien. Till exulanterna hörde ock de första profeter, som förkunnade Israels återlösning. Förtecknen till denna såg Devterojesaja, d. v. s. författaren till Jes. 40—55, i Cyri glänsande framgångar. Och fastän mot judarnes beräkning Babel vardt skonadt, så kommo likväl den persiska religionens och Cyri humana grundsatser i fråga om främmande folks gudsdyrkan äfven judarne till godo. Cyrus gaf befallning att himmelsguden Jahves tempel skulle återuppbyggas i Jerusalem och sände Sesbazar, en jude, måhända davidid, att som ståthållare utföra detta uppdrag. Där skall han hafva lagt grunden till det nya templet men byggnadsarbetet därpå afstannat. En så förnäm person som Sesbazar har helt visst icke dragit till Jerusalem ensam, han har utan tvifvel haft sina förnäma och ringare följeslagare. Till de förra hörde med stor sannolikhet davidsättlingen Serubbabel och prästen Josua. Att Cyrus skulle hafva gifvit en allmän tillåtelse till hemflyttning, såsom kronisten uppgifver, läses ingenstädes i de äldre underrättelserna och kan med skäl betviflas. Befallningen att återuppbygga templet och tillåtelsen att återvända till Jerusalem äro två skilda ting. — Sesbazars och hans följes ankomst till Jerusalem var den första händelse, som åstadkom rörelse bland Judas stilla inbyggare. Nu stötte emellertid Sesbazar vid utförandet af sitt uppdrag på allehanda svårigheter. Likväl voro tilldragelserna 538 att förlikna vid den i vattnet kastade stenen, som åstadkommer vidtgående rörelser. Profeterna Haggai och Sakarja uppträda 20 år senare, då perserriket skakas af uppror, och uppmana till tempelbyggnad. De vinna för sin plan Serubbabel, förmodligen Sesbazars efterträdare, samt öfversteprästen Josua. Den senares anspråk på att stå öfver de i Jerusalem inhemska prästerna erkändes icke allmänt, och det var äfven en oafgjord fråga huruvida öfversteprästen eller Davids ättlingar skulle hafva mest att säga på tempelplatsen. Sakarja afgör sedermera i en af sina visioner (kap. 3) tvisten till öfversteprästens förmån, medan Serubbabel tröstades med framtiden (Hagg. 2 23, Sak. 3 8 6 12 ff.). Härigenom hafva många svå-

righeter röjts ur vägen. Då man nu efter arbetets början den 24/6 519 lade grundstenen den 24/9 samma år, synes man med afsikt hafva lämnat grundläggningen under Sesbazar obeaktad. Två år därefter synes Serubbabel icke längre stå i spetsen för judarne (Sak. 7). Under arbetets senare tid, till hvilken Guthe hänför Esra 5 3—6 15, gälla judarnes äldste som de byggande, och om en persisk ståthållare i Jerusalem är öfver hufvud icke vidare tal (Esra 6 7 skall vara tillfogadt af redaktorn). Serubbabels försvinnande beror sannolikt därpå, att Darius indelat det persiska riket i bestämda förvaltningsområden, och att den af Cyrus skapade posten i Jerusalem därigenom blifvit öfverflödig.

Efter rörelsen under Haggai och Sakarja inträdde åter stillestånd i Juda. Världsriket gick icke under i upproren, man såg sig i Juda åter hänvisad till att vänta. Äfven när templet fullbordats, syntes Jahve icke taga sin helgedom i besittning. Sannolikt har äfven den syriske satrapen Megabyzos' uppror mot Artaxerxes I ländt till plåga för Jerusalem, så att stadens värnlöshet kändes bittert. Och vidare tillkom judarne med templets nybyggnad plikten att underhålla den regelbundna tjänsten vid detsamma. Men hvarken hade judarne nu en konung, till hvars omsorger helgedomens underhåll hörde, ej heller synes Darii föreskrift Esra 6 9 ff. hafva blifvit åtföljd. En stor del af befolkningen var fattig och nödlidande. Ännu fanns för öfrigt ingen sluten kultgemenskap. Två riktningar stodo emot hvarandra, hvilka man kan beteckna som den kanaanitiskt-judiska och den profetiskt-judiska. Den förra var den i alla afseenden starkare, och den erhöll ständig tillökning genom konnubium mellan judar och kanaaneer (Malak. 2 13 ff.; jfr Neh. 13 23—27) liksom äfven genom förbindelser med inbyggarne i landskapet Samaria, som genom sin egendomliga historia hade förts i en liknande riktning och nu ville förvärfva sig rättigheter i Jerusalems nya tempel. Därom ville det profetiska partiet ingenting veta. Samariterna besvarade denna vägran med öppen fiendskap (Jes. 62 8 f. Jfr öfverhufvud för tillståndet under tiden 500—450 Jes. 56—66 och Malakia).

Den begynnande upplösningen i Jerusalem har hejdats af Nehemia och Esra. Nehemia erhåller underrättelse om Jerusalems sorgliga belägenhet och särskildt att stadsmuren nedrifvits och portarne uppbränts. Detta syftar väl på skadorna

af 586, som ännu icke botats, ty vi veta ingenting om att muren sedan dess återställts och därefter å nyo förstörts. Underrättelsen rör Nehemia djupt och väcker i honom beslutet att använda den gunst han åtnjuter hos konungen till gagn för sina fäders stad, och han erhåller konungens tillåtelse. De människor, som enl. Neh. 3 arbetade på muren, bildade icke någon religiös gemenskap, det var fastmer en lös förbindelse af släkter, som dels af religiös-nationela dels af sociala skäl höllos tillsammans, och inom hvilka det icke fattades motsatta åsikter. Det behöfdes därför den största omsikt och klokhet för att sätta dem i rörelse för ett gemensamt ändamål. Om Nehemias ytterligare verksamhet under hans första vistelse i Jerusalem efter murbyggnaden veta vi mycket litet. Han vidtog anstalter för stadens säkerhet samt för invånarantalets ökning genom inflyttning från landet (Neh. 7 1—5 11 1 f.). Af Neh. 12 44 jfr 13 4—10 är vidare att sluta att han börjat reglera tempelpersonalens aflöning. Men i det hela gör hans berättelse det intryck, att han under första vistelsen i Jerusalem ännu icke ägnat sin uppmärksamhet åt de gudstjänstliga förhållandena. — Efter tolfårig verksamhet i Jerusalem återvände Nehemia till det persiska hofvet 433. Snart kom han dock tillbaka, och nu ägnade han sin verksamhet åt religiösa angelägenheter (Neh. 13). Jämte honom verkade för samma mål den från Babylonien hemkomne prästen och skriftlärde Esra. Kronistens uppgift att denne kommit 13 år före Nehemia möter stora svårigheter. I berättelsen om murbyggnaden finna vi, bortsedt från släkten Paros (hit hör dock äfven släkten Pachot-Moab), inga af de med Esra komna personer (jfr Esra 8) och äfven Nehemias åtgärder (Neh. 13 4 ff.) låta sig icke lätt förstås efter Esras verksamhet (Esra 9—10 Neh. 8—10). Guthe sluter sig till Kosters och antar, att Esra kommit under Nehemias andra vistelse i Jerusalem, dock finner han det icke göra så stor skillnad härifrån att andra låta Esras ankomst infalla under Nehemias bortavaro efter murbyggnaden. Då Esras memoarer liksom Nehemias äro komna till oss endast i fragment, så äro vi i ovisshet om anledningen till Esras hemresa. Det är icke osannolikt att Nehemia själf vunnit honom för detta företag, emedan han insåg, att hans egna krafter icke räckte till för en religiös reform, för en återställelse af "Israel" (Neh. 2 10). De härskande släkterna voro med om en förstärkning af deras

yttre makt, men om en reform, som i religiöst hänseende skilde dem från grannarne, ville de ingenting veta. Därför syntes det lämpligt att före alla andra åtgärder genom hemförande af ett tillräckligt antal lagifriga exulanter, som tillika hörde till förnäma familjer upplösa sammanhanget mellan de judiska släkterna i Jerusalem och omkring kärnan af dessa exulanter bilda en ny, självständig gemenskap. Genast efter sin ankomst vidtager Esra åtgärder emot de blandade äktenskapen, men om det redan då kommit till ett skiljande mellan "helig" och "ohelig" framgår icke klart af Esra 10. Den viktigaste gärning, som han i förening med Nehemia åvägabragte, var bildandet af den judiska församlingen omkr. 430 f. K. Den kom till stånd på det sätt, att i en högtidlig sammankomst på tempelplatsen de närvarande förpliktade sig att iakttaga lagen och andra till kulten hörande bestämmelser. Neh. 9 och 10. De förnäma förpliktade sig genom sin underskrift, de öfriga genom ed; de förra omfattade hufvudsakligen de hemkomna exulanterna, de senare "Juda och Benjamin", d. v. s. de inhemska släkterna. Med hänsyn till den kärna, kring hvilken församlingen alltså bildade sig, vardt det hädanefter brukligt att betrakta hela församlingen som hemkommen från fångenskapen; dock skedde detta under märkvärdigt vacklande, i det kronisten under intrycket af Devterojesajas utsagor låter flertalet exulanter hemkomma redan under Cyrus, medan den grekiske Esra förlägger denna tilldragelse till Darii Hystaspis tid. Genom kronistens bearbetning har ock listan Neh. 7 6—73 = Esra 2 fått en orätt tolkning. I verkligheten omfattar den de släkter och ortsgemenskaper, som under Nehemia och Esra anslöto sig till den nybildade judiska församlingen. Sammanhanget mellan Neh. 7 och 8 äfvensom slutet af förteckningen visar, att densamma från början hört till det historiska sammanhang, i hvilket berättades om den judiska församlingens bildande. — I likhet med Kosters och af liknande skäl förelägger Guthe Neh. 8 efter Neh. 9—10.

För att gifva en tydligare bild af det läge, hvari forskningen öfver den efterexiliska tiden för närvarande befinner sig, hafva vi i ofvan lämnade öfversikt endast upptagit sådana arbeten, som specielt ägnat sig åt hithörande hufvudproblem, eller hvilka, äfven om de omfatta hela Israels historia,

intagit och motiverat sin ställning i de viktiga frågor, som sedan Kosters' Het herstel van Israel befunnit sig i förgrunden. Till öfriga "Geschichten" och hithörande arbeten skola vi först i afhandlingen söka taga hänsyn, där det är af nöden. Men det gifves ännu en litteratur, som här påkallar vårt särskilda intresse, nämligen den som handlar om Jesaja 40—66, en skriftafdelning, hvilken, såsom vi tro, först gifver oss nyckeln att rätt förstå den efterexiliska tiden, och som äfven på sista tiden blifvit alltmer uppmärksammad i detta syfte. Vi kunna för vårt ändamål med fördel inskränka oss till de skrifter, som utkommit sedan 1892, då Duhms betydelsefulla kommentar öfver Jesaja inledde ett nytt skede i förhandlingarne öfver Jes. 40—66. Blott några ord om det föregående läget.

Då Jes. 40—66 företer bilden af en samling lyriska stycken, som ofta synas vara lika oberoende af hvarandra som psalmerna i psaltaren men därjämte tydligen sammanhållas af en viss enhet gent emot hufvudmassan af 1—39, så hafva dessa båda iakttagelser icke kunnat annat än tränga sig på den uppmärksamme forskaren, äfven då denne följt traditionen om Jesaja som författare till hela den efter honom benämnda boken. Så har bland andra redan rabbinen Abrabanel (Jesaja 1498) betonat den fragmentariska karaktären af Jesaja-bokens profetior i allmänhet och därur förklarat, att Jes. 53 kunnat komma in i den samling, som handlade om den förestående exilen. Så väl denna samlings självständighet gent emot 1—39 som självständigheten af åtskilliga stycken inom 40—66 framhölls af flere forskare i slutet på 1700-talet; båda iakttagelserna hafva sedan dess varit bestämmande för diskussionen öfver Jes. 40—66, ehuru de under olika tider betonats olika mycket och stundom i viss mån undanträngt hvarandra. Döderlein var den förste som (1775) antydde hela afdelningens icke-jesajanska ursprung. Vid samma tid fäste sig Koppe (i tyska upplagan af Lowths Jesaja 1779—1781) och Eichorn (Einleitung in das A. T. 1780—1783) vid egendomligheter hos enskilda stycken inom 40—66, hvilka stycken de frånkände Jesaja. På Eichorns iakttagelser kunde numera Döderlein stödja sig, då han 1789 (Præfat. ad vers. lat. Jesaiæ) med bestämdhet uttalade sin mening, att Jes. 40—66 affattats af en anonym eller med Jesaja homonym skriftställare under exilen. Då emellertid de olika styckenas sammanhangslöshet ensidigt framhäfdes och stundom begagnades till

godtyckligheter, så reagerade häremot Gesenius (Jesaja 1821), hvilken, på samma gång han häfdade det exiliska ursprunget af 40—66, äfven gent emot Koppe, Martini och Augusti m. fl. sökte uppvisa författarens enhet. Men innanför antagandet häraf medgaf han uttryckligen sammanhangslöshet på flere ställen inom 40—66, och i synnerhet att 56 9—58, 63 1—6, 63 7—65 kunde betraktas som särskilda stycken. Samma ställning som Gesenius intog äfven Hitzig (Jesaja 1833), hvilken medgaf att boken vore sammansatt af enskilda, under olika historiska förhållanden uppkomna stycken men häfdade författarens enhet bland annat genom att hänvisa till den af Rückert (Hebräische Propheten 1831) gjorda anmärkningen, att författaren själf indelat sin bok i tre delar genom de lika slutorden i kap. 48 och kap. 57. — Sedan man nu genom Gesenius, Hitzig och andra fått blick för det lika och gemensamma inom 40—66 kunde från denna förutsättning Ewald (Die Propheten des Alten Bundes, Band II 1841), som med ännu betydligare språkliga och historiska hjälpmedel än de föregående gick till verket, med större säkerhet och framgång belysa den andra sidan. Efter föredöme af Eichorn (Proph. 1816 Jes. 57) och Schenkel (Theol. Stud. u. Krit. 1836 Jes. 53) utskilde Ewald tvenne stycken 56 9—57 11 och 53 1—12, hvilka han fattade som hämtade ur äldre profetior. Till kap. 53 anmärker Ewald, att dess formela och sakliga egendomligheter osökt trängt sig på honom allt starkare och fört honom till den mening, att författaren af Jes. 40 ff., emedan han visste sig icke kunna uttrycka sina tankar på ett bättre sätt, här infogat ett stycke ur en äldre bok, hvarest verkligen var tal om en enskild martyr. (I 2:a uppl. Band III 1868 utskiljer Ewald tva grupper: 1) 40 1. 2; 52 13—53 12; 56 9—57 11, som tillskrifvas en profet på Manasses tid, 2) 58, 58 samt några smärre ställen, sannol. skrifna kort efter Hezekiel. Allt detta anses upptaget i Jes. 40—66 af profeten själf). I fråga om "den store okändes" egna stycken betonar Ewald äfven deras oberoende af hvarandra. De hafva från början utgjort "flygande blad", som profeten efterhand skrifvit med anledning af tidens händelser men sedan samlat i två böcker, 40—48 och 49—60. Sammanfattade och liksom bekantgjorda blefvo båda böckerna genom en epilog, där profeten närmare ger sig och sitt mål tillkänna, 61—63 6. Hvad som sedan följer, är ett mycket afvikande och senare tillsatt bihang 63 7—66. Ewalds båda

betraktelser — betraktelsen af en del stycken i Jes. 40—66 som hafvande en äldre författare och af hela skriftens komposition för öfrigt, särskildt af de sista kapitlen som ett bihang — hade hvardera en betydelsefull verkan: 1) hans anmärkningar om Jes. 53 (hvilkas vikt för öfrigt uppskattats särskildt af Cheyne) gåfvo uppslag åt Duhm (Theologie der Propheten 1875), hvilken med 52 13—53 12 sammanställde äfven 42 1—7, 49 1—6, 50 4—9 (jfr Ewald[2] III sid. 26, 28; dessa stycken hafva för öfrigt af ålder uppmärksammats jämte kap. 53) och om alla fyra uttalade den förmodan, att de icke ursprungligen hörde till det helas plan och vore äldre än omgifningen, en förmodan som 17 år senare i modifierad form för honom öfvergått till visshet: 2) Ewalds idé om kompositionen af Jes. 40—66 gaf upphof åt den sedan ofta uttalade insikt, att åtminstone 63—66 i någon mening äro att skilja från den öfriga boken. Stade (Gesch. II 1888) är den förste, som tillskrifvit dessa kapitel "åtminstone i deras nuvarande form" en annan författare är Devterojesaja, liksom han äfven betraktade 56 9—57 13 a och 58 13—59 21 som af en annan inskjutna. Snart voro flera forskare (Cheyne och Budde 1891) eniga därom, att till Devterojesaja hörde utom 40—55 hufvudsakligen endast 60—62. — Till ännu andra öfvervägaden gaf Kuenen (Onderzoek II 1889) anledning, då han genom en detaljerad analys fann, att bakgrunden till kap. 50 ff. med undantag af 52 1—12 och kanhända 52 13—52 12 vore palestinensisk och efterexilisk, att alltså den ursprungliga profetian om folkets återställelse endast omfattade 40—49 och 52 1—12, (52 13—53 12), hvaremot det återstående författats dels af Devterojesaja själf efter hemkomsten, dels, och detta gäller om större delen, af män tillhörande hans riktning. Med uppskattande af dessa iakttagelser antar Cornill (1891) att 40—48 skrifvits i Babylonien men 49—62 (som sannolikt innehåller flere främmande ställen, såsom 56 9—57 13, 59) af samme författare efter hemkomsten; i fråga om 63—66 instämmer han med Stade. (Härtill har sedan äfven Wildeboer slutit sig samt Kittel med hänsyn till 40—48 och 49—55)[1].

[1] En enstaka ställning intager Seinecke (Der Evangelist des Alten Bundes 1870), som låter hela Jes. 40—66 vara affattadt i Palestina under tiden emellan Cyri edikt och hemkomsten, samt Isidore Loeb (La littérature des pauvres dans la bible 1892), som låter skriften vara uppkommen under det

Ett nytt skede inledes nu med Duhms kommentar och detta i tvåfaldigt afseende: genom Duhms utförligare motivering för utskiljandet af ebed-Jahve-sångerna från Jes. 40—55 har frågan om dessa sånger tilldragit sig allmän uppmärksamhet; genom att sammanföra 56—66 och tillskrifva denna afdelning en enda författare (Tritojesaja) samt angifva dennes karaktersdrag till skillnad från Devterojesaja kap. 40—55, har Duhm gifvit ett uppslag, hvars stora betydelse erkänts, äfven där man icke kunnat förena 56—66 under en författare. Det har nämligen för mangen visat sig att tidsomständigheterna i 56—66 äro betydligt mera framskridna än i 40—55, och att 56—56 i alla händelser sammanhållas af något gemensamt gent emot 40—55. "Tritojesaja" befinnes vara en källa för den efterexiliska historien.

Bernhard Duhm, *Das Buch Jesaia* (Nowacks Handkommentar zum Alten Testament III, 1). Göttingen 1892. Utom de fyra ebed-Jahve-sångerna och åtskilliga andra senare, mestadels smärre tillsatser hör 40—55 till Devterojesaja. Denne, som än ter sig mera som profet än mera som poet, betecknar som sin uppgift förkunnelsen att Jahve genom den underbart förvandlade öknen skall återvända till Zion i spetsen för sitt folk samt predikan om Jahves ord, som ända från begynnelsen och till Cyrus bevisat sin hållbarhet i denna förgängliga världs omhvälfningar. Därmed förbinder sig tröst at Israel, som är Jahves skyddsling, som får förlåtelse för sina synder och har en härlig framtid, vidare förklaringar med hänsyn till det egendomliga, att Cyrus utkorats till Jahves verktyg, bekämpande af hedendomen och uppfordran till hedningarne att låta rädda sig in i den sanna religionen. Devterojesaja står icke ansikte mot ansikte med bestämda åhörare och inför bestämda situationer, i sin poetiska flykt lämnar han under sig det konkreta och beröfvar oss tillfället att få veta något närmare om hans tids religiösa och kulturhistoriska förhållanden. Någon genomförd disposition finns icke i hans bok, därtill är han för mycket lyriker, hans tal har psykologiska pauser och temaväxlingar, men ingen logisk indelning. Icke heller en utveckling med hänsyn till olika tider för de olika styckena kunna vi säkert fastställa, ehuru skriften icke saknar symp-

andra templets tid i en krets af fromma anijjim (les pauvres), från hvilken krets äfven psalmerna härstamma.

tom däraf. Författaren har skrifvit omkr. 540, säkert icke i Babylonien men möjligen i Fenicien.

De fyra ebed-Jahve-sångerna Jes. 42 1—4 49 1—6 50 4—9 52 13—53 12 skilja sig i flere afseenden bestämdt ifrån omgifningen. De utmärka sig till en början genom sin stil, genom sin lugna framställning och genom versernas och strofernas jämnmått. De hafva vidare blott delvis någon relation till omgifningen och skulle genom sitt aflägsnande icke efterlämna någon lucka, något som visserligen kan sägas äfven om många andra stycken. Beträffande innehållet så är deras hufvudtanke, idén om Jahves tjänare, icke heller främmande för Devterojesaja men af denne helt annorlunda behandlad. Hos Devterojesaja är Israel, sådant det är, Jahves tjänare, af Jahve omhuldadt och skyddadt för en härlig framtid, men för närvarande är denne Jahves tjänare blind och döf, fången, plundrad och föraktad och full af synd. Men hjälten i de fyra sångerna är skild från folket och ställd gent emot detsamma, han är oskyldig, en Jahves lärjunge och af honom dagligen upplyst, kallad till mission bland folket och bland hedningarne. Hvad i sångerna beskrifves som ett Guds verk genom Jahves tjänare, det väntar Devterojesaja af Guds omedelbara verksamhet. Israel — Jahves tjänare uppträder icke som ett aktivt Guds redskap utan som passiv, som en fånge, hvilken Jahve skall befria, så att Jahves förhärligande genom Israel sammanfaller med Israels egen förlossning, medan Jahves förhärligande i sångerna sammanfaller med Jahves tjänares framgång i sitt missionskall. Detta utöfvar han i all stillhet, medan Devterojesaja har ett mera brusande temperament. Jahves tjänare i sångerna lider, men så som en Jeremia och en Job genom de otrognas hån, icke såsom Israel genom främmande förtryckare. Han är icke profet utan en toralärare. I honom hafva vi en helt och hållet efterprofetisk gestalt, tillhörig den period, som i religionen icke längre ser drifkraften till uppseendeväckande händelser, som med storm drifva historien mot dess mål, utan i stället den absoluta sanningen, det fullkomliga lifssystemet. Han följer på profeterna såsom kyrkofäderna och själasörjarne följde på förkunnarne af världens snara slut. Han verkar genom undervisning och exempel, icke på gatan utan i församlingshuset, i kretsen af de kunskapstörstande. Framförallt drager han till sig de olyckliga, försagda och förtviflade. — Duhm anser numera att sångerna författats efter Devtero-

jesaja under den efterexiliska tiden. Deras författare ansluter sig till Devterojesaja, Jeremia och Job men tyckes själf vara använd af Malakia och Tritojesaja och skulle i sådant fall tillhöra förra hälften af 5:e århundradet, ifall vi icke böra gå längre fram i tiden. Men fastän Jeremia och Job i viss mån kunna hafva varit hans mönster, så räcka de ej till att förklara sångernas innehåll, dessa handla om en senare, af oss okänd historisk person, en rättfärdig toralärare, som omkommit (jfr Jes. 57 1). Den plats sångerna fått, då de infördes i Devterojesaja, är tillfällig, har blott berott på tillräcklig plats i randen eller mellan afdelningarne. Huruvida sångerna en gång existerat som en särskild bok eller från början författats i ändamål att infogas i Devterojesajas skrift kan icke afgöras, men det förra är sannolikare.

Jesaja 56—66, Tritojesaja, visar sig till form och innehåll som produkt af en enda skriftställare, hvilken bestämdt skiljer sig från Devterojesaja. Redan förut har man frånkänt denne större delen af 56—66; endast 60—62 skulle tillhöra honom. Men dessa kapitel skilja sig från sin omgifning hvarken i språkligt, stilistiskt eller teologiskt afseende, ej heller till sin historiska bakgrund; och att i 60 och 62 devterojesajanska satser ordagrant citeras talar hellre mot än för Devterojesaja, så mycket mer som i kap. 62 lånen från honom få en ny tillämpning, hvilket också eljest sker i 56—66. Författaren till hela denna afdelning är en efterexilisk skriftställare. På hans tid är församlingen redan grundad, Jerusalem bebodt och templet byggdt, men allt befinner sig i ett eländigt tillstånd så väl i inre som yttre afseende. Församlingens föreståndare äro odugliga, de rike förtrycka de fattige, de fromme försvinna. Därför dröjer ock Jahve med sin hjälp. Han har nu icke något mänskligt verktyg, som står honom bi, sådant som Cyrus på Devterojesajas tid, han måste själf taga hämnd på sina fiender. Till dessa fiender höra heretikerna (Jes. 57, 65, 66), den jerusalemiska församlingens falska bröder, som redan hafva för afsikt att gent emot zionstemplet bygga ett konkurrenstempel. Men hämndens dag skall komma, då de fruktansvärdt bestraffade skismatikerna skola blifva till skådespel för de fromma, och då kommer frälsningens år för de elända, som "darra för Jahves ord". Då skola Jerusalems murar uppbyggas och templet prydas med Libanons kostbaraste träd samt riktas med folkens skatter; judarne ägna

sig då blott åt sina kultiska plikter medan hedningarne arbeta åt dem. Hedningarne bringa hem diaspora, och äfven af denna tagas levitpräster. Tritojesaja försätter oss till tiden närmast före Esras konstitution. I mer än ett afseende visar sig vår skrift som ett sidostycke till Malakia och en förelöpare till prästkodex. Författaren tillhör den riktning som, grundad af Hezekiel och befordrad af Haggai och Sakarja, med Esra kommer till väldet. Han är teokratiker af renaste vatten och lägger den största vikt vid tempel, offer, lag, sabbat o. s. v. Äfven som skriftställare skiljer sig Tritojesaja från Devterojesaja så mycket som möjligt. Väl tar han i början af en afdelning en högre flykt och erinrar då stundom om sin föregångare men sjunker för det mesta ned till versifierad prosa. Ordagranna lån från Jesaja, Jeremia, Devterojesaja, Job o. s. v. förekomma i stort antal. Som sin uppgift betecknar Tritojesaja att predika för folket om dess synd, att bringa evangelium till de elända och förkunna frälsningens år och hämndens dag, uppgifter, som icke likna Devterojesajas. — De båda hälfterna af Tritojesajas skrift 56—60 och 61—66 hafva möjligen blifvit omkastade.

Julius Ley, *Historische Erklärung des zweiten Teils des Jesaia*. Marburg 1893. Denna skrift är alldeles oberoende af Duhms kommentar, som Ley icke kände, då han skref. Ley samlar kilskriftsforskningens frukter för kännedomen om perserrikets äldsta tid och sträfvar att finna någon bestämd historisk bakgrund till hvarje särskildt stycke i Jes. 40 ff. Han talar om hela Jes. 40—66 såsom tillhörigt en enda författare, men endast 40—52 12 är skrifvet före hemtåget under Cyrus (om Cyri tillåtelse därtill skall det vara fråga i 52), medan 52 13—66 sträcker sig från hemkomsten och till Darius Hystaspis (66 1 ff. skall afse tempelbyggnaden under denne). — Jahves tjänare betecknar i 42 1—7, 49 1—9, 52 13—53 12 en enda person, nämligen den kommande återlösaren, Messias. Ley söker äfven här att finna de historiska anledningarne till att profeten, författaren af Jes. 40—66, kommer att tala om Messias, och om honom på det sätt som han gör. Efter segern öfver Krösus dröjde Cyrus länge, innan han enligt profetens och exulanternas förhoppning företog sitt fälttåg mot Babylon. Profeten har då insett, att visserligen Cyrus var kallad af Gud att utföra hans straffdomar på folken, men att den sanna och egentliga frälsningen för

Israel var att vänta från Messias, som genom mildhet och rättfärdighet skulle bringa Israel och folken till kännedom om Gud och stifta ett Guds rike. Då skrefs 42 1—7. Ändtligen ryckte emellertid perserna mot Babylon, som öppnade sina portar för Cyri fältherre Gobryas. Men icke ens härmed hade befrielsen kommit för Israel, ty Cyrus själf kom ej till Babylon förr än efter flere månader, Gobryas hade befallning att vara mild mot babylonierna och torde äfven hafva tillatit dem att plåga Israel. Under denna tid skall 49 1—9 vara affattadt af liknande anledning som 42 1—7. Ännu en missräkning för profeten var det medel Gud använde för att lata honom få syn på den bild af Messias, som vi hafva i kap. 53. Efter hemkomsten till Jerusalem blefvo nämligen förhållandena långt ifran sådana, som profeten hoppats. Nöd och brist rådde bland folket och fiendskap från grannarnes sida. På det religiösa området tog utvecklingen en riktning, som profeten var långt ifrån att gilla: en anda af högmodig afsöndring från folken, hvilken också fick sitt straff i dessas fiendskap, inträdde i stället för den vidhjärtenhet, för hvilken profeten var målsman. Äfven det i förhållande till folkmängden så talrika prästerskapet (4.289 präster på 42.360 hemkomna) stämde föga med profetens ideal, som var upphäfvande af åtskillnaden mellan präst och lekman. Ändtligen sveko äfven de i spetsen för folket stående personerna de vid dem fästade förhoppningarne. Var författare nämner aldrig Serubbabel eller låter märka den ringaste antydan om hans person, och då han dock bör hafva känt honom, så måste detta förtigande hafva någon orsak: äfven Serubbabel har slutit sig till den riktning, som profeten ogillade. Af allt detta fördes profeten till den kännedom, att den yttre befrielsen icke åstadkommit någon verklig återlösning, att synden fortfarande hade kvar sitt herravälde. Då erhöll profeten den gudomliga tanken, att den kommande Messias skulle borttaga synden, som höll Gud fjärran från sitt folk. Denne Messias skulle icke liksom Serubbabel intaga en ställning bland människorna, som grundade sig på börd och rikedom, ty därigenom kunde ingen omvändas från synden: blott en sadan Messias som i kraft af den på honom hvilande Guds ande med en kärlek, som förmådde upprätta äfven de svaga och syndiga, och en ståndaktighet och hängifvenhet, som icke skydde förakt och misshandling eller ens döden, blott en så-

dan kunde bringa varaktig räddning åt sitt folk och åt all världen. — Enligt Ley handla endast 42 1—7, 49 1—9 52 13—53 12 om den individuele Jahves tjänare, som är Messias. Däremot skall det vara profeten själf, som talar i 50 4—11.

Rudolf Smend, *Lehrbuch der Alttestamentlichen Religionsgeschichte* (sid. 256 ff., 348 ff.). Freiburg i. B. und Leipzig 1893. Smend är enig med Duhm därom, att ebed-Jahve-styckena Jes. 42 1—4 49 1—6 50 4—9 52 13—53 12 visa så stora differenser från Devterojesaja, att denne icke kan vara författaren. Hvad som hvarje gång följer efter dessa stycken visar sig som en utveckling af den i styckena gifna texten, men en utveckling som alltid inskränker sig till en del af textinnehållet men förbigår hufvudsakerna. I 42 5 ff. och 49 7 ff. är föga eller alls intet tal om Jahves tjänares världsomfattande kallelse. Till 50 4—9, hvarest handlas om Jahves tjänares rättfärdigande gent emot sitt folk, sluter sig i 51 löftet om Israels och alla förtrycktes rättfärdigande gent emot världen. Sedan i 52 13 ff. Jahves tjänares upphöjelse är utlofvad, talar kap. 54 utan vidare om återställelsen af Zion, som är åtskild från Jahves tjänare. Stundom träder utvecklingen rent af i motsats mot texten såsom då efter 42 1—4 Jahves förskräckliga triumf öfver hedningarne skildras. Men i tvenne afseenden skiljer sig Smend från Duhm. Först däri att Smend finner ebed-Jahve-styckena äldre än Jes. 40 ff. Deras plats är icke så godtycklig som Duhm antager, ty icke blott 51 erinrar om 50 4 ff. utan ock 42 6. 19 förutsätter 42 1—4. Vidare kan enligt Smend icke, såsom Duhm vill, Jahves tjänare i alla fyra styckena tydas individuelt: i 42 1—4 och 49 1—6 är det fråga om (det sanna) Israel (enl. 49 3 ישראל och LXX till 42 1). Men visserligen handla 50 4—9 och 52 13—53 12 om en enskild martyr. I synnerhet måste detta antagas vid kap. 53, ty de botfärdige, som där tala, höra till Israel, och om den lidande tjänaren här fattades kollektivt (= det sanna Israel), så skulle hans lidande och död sammanfalla med Jerusalems olycka, hvilken dock drabbade hela Israel. Mellan den individuele Jahves tjänare och Israel finnes emellertid en brygga, ty slutligen är han dock mer än en idivid: sanningens dödade vittne skall få en säd, han skall nämligen lefva upp i andliga barn, som skola blifva ett sant Israel. Därför öfvergå de båda bemärkelserna af Jahves tjänare, martyren och Israel, i hvarandra. Men äfven om i alla fyra vore

fråga om Israel, så måste till grund för skildringen ligga erfarenheten af en enskild martyr, hvars bild öfverflyttats på Israel. — Smend finner Duhm äfven hafva bevisat, att Jes. 56—66 skrifvits först efter hemkomsten ur exilen och att till Devterojesaja hör endast 40—55. Devterojesaja har själf upptagit ebed-Jahve-styckena i sin skrift, gjort dem till dess kärna och tillägnat sig deras tankar och ord. Utan dessa blefve hans skrift obegriplig. Han har fasthållit den från sin föregångare öfvertagna idé om Jahves tjänare i sin renhet, ty han har icke identifierat honom hvarken med enskilda fromma eller med församlingen, som han i stället kallar för Zion, men han hoppas att församlingen i framtiden skall sammanfalla med Jahves tjänare.

T. K. Cheyne, *Introduction to the Book of Isaiah*. London 1895 (Einleitung in das Buch Jesaia von T. K. Cheyne, deutsche Uebersetzung von Julius Böhmer. Giessen 1897). Cheyne, som under lång tid ägnat sig åt forskningar öfver Jesaja och senast 1891 (i Jewish Quarterly Review) framlagt sina resultat, har nu af Duhms kommentar blifvit öfvertygad både därom, att Devterojesaja måste begränsas till kap. 40—55 och att de fyra ebed-Jahve-sångerna bilda en i förhållande till Devterojesaja självständig cykel. Ehuru Cheyne icke tror på enheten af Jes. 56—66, utan i Duhms framställning därom finner åtskilligt, som innebär ett steg bakåt, så är det likväl hans öfvertygelse, att efter Ewald intet arbete öfver Jesaja i betydelse jämförligt med Duhms kommentar utkommit.

Vid analysen af 40—55, som Cheyne låter vara skrifna af en författare i Babylonien omkr. 540, uppställer och besvarar han tvenne frågor: 1) kunna litteraturprodukter af några senare författare, som hört till Devterojesajas skola, hafva funnit sin väg in i 40—55? Vid svaret härpå bortser Cheyne från ebed-Jahve-sångerna, men för öfrigt sluter han sig genomgående till Duhm och förklarar för senare tillsatser ett antal för det mesta af en eller några få verser bestående stycken (40 5 41 5 42 24 43 20 b. 21 44 9—20 46 6—8 [48 starkt öfverarbetadt] 50 10. 11 51 15. 16 52 3—6 54 15 55 7); 2) kan Devterojesaja själf hafva upptagit några ställen ur besläktade äldre skrifter? Under denna fråga behandlar Cheyne ebed-Jahve-sångerna, han ansåg dem nämligen, då han skref sin Introduction, för äldre än Devterojesaja. Långt förut hade Cheyne efter Ewald funnit starka skäl tala för att Jes. 52 13—53 12

hämtats ur en äldre skrift och syftat på en martyr, och då han nu insett, att detta stycke knappast låter skilja sig från de tre andra, 42 1—4 49 1—6 50 4—9, så har han betraktat det som sin plikt att underkasta Duhms teori, som för honom hållit profvet i 17 år, en grundlig pröfning. Hans resultat har blifvit, att a) alla fyra ställena noga taget äro oafhängiga af sin nuvarande omgifning och en gång måste hafva existerat skilda från denna; att b) dessa ställen i allmänhet utöfvat ett sådant inflytande på de följande afsnitten, att de väl icke kunnat hafva intagits af någon annan än Devterojesaja själf. Det hör till dennes vana att taga ett ebed-Jahve-ställe till tema när han behöfver en ny ansats, ehuru den följande utvecklingen (42 5—9 49 7—12 51 7. 8?) blir matt. Ett undantag bildar kap. 54, hvilket icke innehåller något, som med skäl kan anses för en utveckling af 52 13—53 12, hvarigenom det antagandet lägges nära, att detta ebed-Jahve-stycke inskjutits först efter affattandet af det omgifvande afsnittet (51 9—52 12 54). Att uttrycken "min tjänare" och "hans tjänare" äfven förekomma utanför de fyra ifrågavarande styckena är icke någon invändning mot utskiljningsteorien, ty på sådana ställen afses det empiriska Israel utan hvarje transcendental bibetydelse, och där betraktar författaren de utomisraelitiska folken som en lågt stående ras. Med afseende på de fyra sångernas tid och författare så anser Cheyne, att de äro exiliska, det är till och med icke alldeles omöjligt att Devterojesaja själf skrifvit dem under en tidigare, mera lugn period af sin verksamhet.

Hvad Duhm sagt om den historiska bakgrunden i allmänhet till Jes. 56—66, särskildt om syftningen på samariterna i 57 och 65, 66, finner Cheyne riktigt vid sin utförliga analys af denna afdelning. Men om en och samme författare, Tritojesaja, kan det enligt Cheyne icke vara tal. Man kan t. ex. icke betrakta 56 9—57 13 a som försats till och sammanhängande med 57 13 b—21. Och 59 1—15 a är icke organiskt hopfogadt med 59 15 b—21, det senare stycket afbryter spetsen af hotelsen i det förra och leder tanken i samma riktning som 63 1—6. Stycket 63 7—64 vill Cheyne hänföra till Artaxerxes III:s tid, då Jerusalem skall hafva förhärjats.

Martin Schian, *Die Ebed-Jahwe-Lieder in Jesaias 40—66*. Halle 1895. Genom en metodisk, från allmänt erkända grunder utgående undersökning vill Schian vinna klarhet öfver

ebed-Jahve-sangerna. Kunde enighet ernås öfver betydelsen af uttrycket Jahves tjänare i sangerna och det då befunnes, att betydelsen där skilde sig från den i Jes. 40—55 för öfrigt, så vore saken enkel. Men här råder alltfort så stor meningsskiljaktighet, att man säkrast upptar denna fraga först i andra hand och främst efterser huruvida andra allmängiltiga grunder för sångernas utskiljande kunna uppvisas. De synpunkter Schian använder äro: 1) sångernas ställning i sammanhanget, 2) sångernas språk, 3) deras innehåll. Hvarje sang undersökes för sig i dessa afseenden. Sammanhanget med det föregående och efterföljande visar sig öfverallt bristfälligt, dock vill Schian icke draga några bestämda slutsatser däraf, da äfven eljest i Devterojesaja styckena radas intill hvarandra utan att äga något närmare sammanhang. Största vikten måste man dock tillmäta Cornills argument för att utskilja 42 1—7, nämligen att 42 8 ff. på det naturligaste sluta sig till 41 29. Hvad beträffar språket, så ger en statistik däröfver vid handen att stor öfverensstämmelse råder mellan 42 1—1[1] 49 1—6 50 4—9 å ena sidan och 40—55 å den andra, något som dock gäller i högre grad om 40—48 ("israelssangerna") än om 49—55 ("zionssångerna"). Helt annat är förhållandet med kap. 53. Detta har ingen språklig förvandtskap hvarken med de öfriga Jahve-tjänare-sångerna eller med 40—55, det står så isoleradt från båda, att knappt ett tydligare exempel kan gifvas på olikhet i stil och ordförråd mellan tva olika författare. Kap. 53 måste alltså af språkliga skäl bestämdt skiljas från Jes. 40—55. Öfverväger man vidare innehållet i sångerna så blir det visst att äfven de tre föregående styckena, trots sin närmare språklikhet med Devterojesaja, maste frånkännas honom. Ett skäl härför är att Jahves tjänare i 49 1—6 liksom i 53 är tydligt skild från Israel, som i sin helhet är Jahves tjänare enligt 40—48. Men den mest djupgående skillnaden, som gäller om alla fyra sångerna gentemot Devterojesaja, består däri, att i sångerna Jahves tjänare har en positiv kallelse att utföra bland Israel och hedningarne, medan han i 40—48 endast är omhuldad och vårdad, alltså endast är passiv. Resultatet blir, att de fyra sångerna icke ursprungligen kunna hafva hört till Jes. 40—55. Detsamma

[1] Schian ger åt den första ebed-Jahve-sången omfånget 42 1—4 men utskiljer likväl från Devterojesaja 42 1—7; vv. 5—7 anser han icke höra till någondera. Detsamma är fallet med 50 10. 11.

bekräftas af den omständigheten, att sångerna blott till en del befinna sig i det afsnitt af 40 ff., hvarest andra ställen om Jahves tjänare förekomma, medan däremot 50 4 ff. 53 2 ff. stå midt i en omgifning, som eljest endast handlar om Zions framtida härlighet, att alltså de fyra sångerna äro fördelade på en komplex, som består af två samlingar 40—48 och 49—55. — Om sålunda alla ifrågavarande sånger måste frånkännas Devterojesaja, så hindras vi dock af den förutnämnda olikheten mellan 53 och de tre andra äfvensom af andra egendomligheter i kap. 53 att för alla antaga samme författare. De tre första hafva dock en gemensam auktor, men någon särskild bok hafva de aldrig bildat. De hafva i stället skrifvits just i ändamål att infogas i den redan fullbordade Devterojesaja-boken, hvars idé om Jahves tjänare icke fullt tillfredsställde de tre sångernas författare. Denne har samtidigt infogat äfven 53, som är äldre och som tjänat honom som mönster vid de tre sångernas affattande. När 53 är skrifvet låter sig icke bestämma, men säkert handlar det om en enda martyr[1].

W. H. Kosters, *Devtero- en Trito-Jesaja* (i Theologisch tijdschrift 1896). Att de två stora enheterna inom Jes. 40—66 nämligen 40—55 och 56—66, hvilka Duhm på ett fruktbart sätt åtskilt och karakteriserat, äfven skulle motsvaras af endast två författare, det är hvad Duhm icke kunnat öfvertyga flertalet forskare om. Cheyne har bestämdt förnekat enheten af 56—66 (se ofvan) på grund af iakttagelser som man gjort långt före Duhm. Äfven hade man ju af gammalt gjort någon skillnad emellan 40—48 och det följande, hvilken skillnad Duhm icke fäst afseende vid, liksom han icke heller tagit hänsyn till Kuenens och Cornills observationer. Dessa fullföljer nu Kosters. Han granskar särskildt perikoperna 51 1—16; 51 17—52 12; 54; 55 och finner att de hafva palestinensisk bakgrund och därjämte en annan författare än 40—48. En särskild undersökning ägnar han åt 48 1—50 3, som ligger på öfvergången från Devterojesajas verk till zionssångerna. Han

[1] Cornill, Einleitung[4] 1896 förhåller sig afböjande till Duhms betraktelse både af ebed-Jahve-sångerna (Cornills utskiljande af 42 1—7 ur sitt nuvarande sammanhang innebär nämligen ingen förnekelse af Devterojesajas författarskap) och af motsatsen mellan Jes. 40—55 och 56—66. Han framhåller det judaiserande elementets förhandenvaro redan i 40—55 (45 14 49 7 22 23 43 3 4 54 3). Mot denna hans observation är det alltså en motsägelse, när han ur Haggai 2 7—9 vill bevisa att den s. k. Tritojesaja är äldre än 520. Se härom Laue, Die Ebed-Jahve-Lieder, sid. 23 f.

menar att kap. 18 är öfverarbetadt i samma anda som möter oss i 50 1—3, samt att äfven från kap. 49 åtskilligt måste aflägsnas innan vi hafva den ursprungliga zionssången. — Liksom Duhm, Smend, Cheyne och Schian frånskiljer äfven Kosters de fyra ebed-Jahve-sångerna från Jes. 40—55. Till Schians anmärkningar om Jes. 42 5—7 och 50 10 11 att dessa verser hvarken höra till Devterojesaja eller ebed-Jahve-sångerna tillägger Kosters, att äfven 49 1—6 har dylika verser efter sig (49 7—9a eller 7—11), samt att alla dessa tillägg böra vara gjorda af densamme, som infogade sångerna i Jes. 40—55. Frågan när ebed-Jahve-sångerna skrifvits sammanhänger med fragan hvem Jahves tjänare i sångerna är. Han är icke Israel i sin helhet, icke heller det blott ideala Israel, han är tydligen en historiskt existerande storhet, och dock är han icke heller en enskild person. Vi böra tänka på en verkligt existerande förening af sådana män, som visste sig af Jahve vara kallade att utbreda den rena religionen i samma anda som förut Devterojesaja icke blott i Israel utan ock i hednavärlden. Detta gäller närmast blott om 42 1—4 49 1—6 50 4—9. Däremot passar 52 13—53 12 bäst in på den af Esra grundade församlingen. I rak motsats till Schian antar Kosters att detta stycke är yngre än de tre förstnämnda. Densamma som infogat alla fyra i 40—55 har visserligen vid dem alla tänkt på församlingen, däraf kommer det sig att i interpolatorns tillsatser efter 42 1—4 och 49 1—6 förekommer uttrycket ברית עם hvilket bäst förstås om församlingen. — Jes. 56—66 anser Kosters vara vida mer kompliceradt än Duhm antager, och häri sluter han sig till Cheyne, dock kan han t. ex. icke vara med om dennes tidsbestämmelse för 63 7—64 12; sannolikt har stycket skrifvits före Nehemias och Esras verksamhet. Från både Duhm och Cheyne skiljer sig Kosters däruti, att han icke utan vidare kan finna samariterna afsedda i 57 3 ff. och 65, 66, ehuru de visserligen äro inbegripna däri, emedan de ännu icke bestämt skilt sig från församlingen. Den talande bestraffar sådana, som egentligen höra till samma gemenskap som han själf[1].

[1] I sin Israelitische und Jüdische Geschichte 1894 liksom ock [3]1897 håller Wellhausen för bevisadt att Jes. 56 ff. icke höra till kap. 40—55 utan till en senare tid. De fyra ebed-Jahve-ställena äro skrifna mot slutet af exilen, handla om Israel (W. sluter sig här till Giesebrecht) och hafva af Devterojesaja själf, hvilken begagnar dem på ett ensidigt sätt, upptagits i hans skrift.

Rudolf Kittel, *Der Prophet Jesaja* (erklärt von A. Dillmann, 6:e Auflage von R. Kittel) Leipzig 1898. Devterojesajas verk omfattar enligt Kittel endast 40—55. Denna afdelning är åter tydligt skild i två delar, af hvilka endast 40—48 är skrifven i Babylonien före Babels fall medan 49—55 är författad efter hemkomsten till Palestina; här är nämligen icke längre fråga om Cyri mission och segerlopp, om det kaldeiska rikets besegrande eller afgudarnes vanmakt. Samtidigt med det att Devterojesaja förenade 49—55 med 40—48 har han äfven själf infogat de fyra styckena om Jahves tjänare. Dessa kunna icke vara författade af Devterojesaja. Jahves tjänare synes nämligen i dem vara en individ, medan han för Dtjesaja är Israel; i sångerna uppträder han aktivt verkande, bringar tora till hedningarne och återlöser sitt folk, men i Dtjesaja skyddas, tröstas och befrias han och förhåller sig därvid antingen helt passiv eller klentroget motvillig; han är blind och döf. En pröfning af ebed-Jahve-styckena ger för öfrigt till resultat att de icke från början varit organiskt förbundna med Dtjes. Deras rytm är äfven lugnare, deras språk delvis alldeles egendomligt Med afseende på deras ålder, så kunna de vara äldre än Devterojesaja, men de kunna äfven vara väsentligen samtidiga. Jes. 53 kan vara det äldsta och den konkreta verkligheten närmast stående. En sådan måste i alla händelser antagas som liggande till grund för sångerna. Jes. 53 talar bestämdt om en enskild person, som utstått lidande och död, och hvars fortlefvande (fysikt eller andligt i hans lärjungar) är föremål för hopp. Att denna person från början skulle hafva varit blott den kommande Messias (Delitzsch, Orelli) uteslutes icke blott däraf, att tempora växla mellan den berättande och den futurala verbalformen utan och däraf, att den här första gången framträdande tanken på en lidande Messias icke kunnat vinna inträde i Israels medvetande utan en historisk och psykologisk förmedling. Man ägde visserligen redan offeridéen och berättelser sådana som 2 Sam. 21 1 ff. 1 Sam. 14 45 å ena sidan och tanken om frommas förbön å den andra (Gen. 18 24 ff. Am. 7 1 ff. Jer. 5 1 Ex. 32 30). Men detta räckte ej till att skaffa tanken på en lidande Messias ingång, då man om honom väntade motsatsen. Förmedlingen har enligt Kittel tillgått så, att en ledare af den exiliska församlingen, en efterföljare och andefrände till Jeremias, en man sådan som sedermera Serubbabel eller Nehemia som en-

ligt löftena hoppades på sitt fångna folks förlossning och arbetade på dess befrielse blifvit af sitt eget folk misskänd och prisgifven samt af den hedniska öfverheten i Babel misshandlad och slutligen afrättad. Liksom man senare i Serubbabel såg den lofvade Messias, så kunde den ifrågavarande ledaren i exilen af de sina hafva så betraktats redan i lifstiden. I alla händelser framkallade hans oväntade tragiska slut hos dem denna tanke, emedan detta slut eljest ej kunde förenas med Guds rådslut. Han måste fortlefva och komma åter vare sig personligen eller i de sina. Därmed är gestalten af den lidande Messias införd i Israels eskatologi, vid sidan af hvilken vi dock äfven finna bilden af den segrande konungen. — Liksom Cheyne och Kosters så motsätter sig äfven Kittel bestämdt antagandet af en enda författare för Jes. 56—66, dessa kapitel uppvisa inom sig alltför stora olikheter i ton och anda och antaglig affattningstid för att härstamma från en enda person. Jes. 56—66 innehålla i stället komplement till Devterojesaja, hvilka härstamma från en hel skola af män under tiden efter 538. Kap. 57 och 65, 66 låter Kittel liksom Duhm och Cheyne handla om den efterexiliska församlingens samaritiska grannar.

L. Laue, *Die Ebed-Jahwe-Lieder im II Teil des Jesaja.* Wittenberg 1898. Laue sluter sig till Ley i två afseenden: han utesluter 50 4—9 ur de egentliga ebed-Jahve-sångernas antal, och han anser att sångerna handla om den kommande Messias (utan att han talar om någon särskild historisk tilldragelse som förmedling för tanken på en lidande Messias; dess uppkomst skall tillräckligt förklaras ur den messianska förväntan i förbindelse med offeridéen enligt P och teodicéproblemet). Men han skiljer sig från Ley och förenar sig med Duhm, Cheyne m. fl. i fråga om utskiljandet af sångerna från Devterojesaja (hvilken omfattar endast 40—55). Som skäl anför Laue: 1) att Jahves tjänare i sångerna är anonym, medan Devterojesaja tydligt betecknar Jakob-Israel som Jahves tjänare, 2) att sångerna hafva andra teologiska förutsättningar än Devterojesaja. Härvid framhålles a) en olika eskatologi: i sångerna har Jahves tjänare till mål folkets religiösa och sedliga omskapelse och därunder subordineras den yttre återställelsen; Devterojesaja betonar den senare lika mycket som den förra, b) att i sångerna återställelsen förmedlas genom Jahves tjänares verksamhet, medan Israel hos Devterojesaja förhåller sig passivt, c) den olika ställning ebed-Jahve-periko-

perna och Devterojesaja intaga till hedningarne. Häri finner Laue en fundamental differens. Enligt Dtjesaja skola hedningarne med deras konungar i spetsen göra slaftjänst åt den förhärligade judiska församlingen, de skola gifvas till lösen för Israel, och Jahve drager ut till deras nedgörande som en krigshjälte. Guds förhållande till hedningarne visar sig här icke i universalismens fulla ljus. Helt annan är stämningen mot dem i ebed-Jahve-sångerna, de äro där aldrig föremål för bestraffning utan endast för missionsverksamhet; 3) att sångerna sinsemellan visa en gradvis skeende utveckling. 42 1—4 talas om Jahves tjänares uppgift i dess största omfång, verksamheten gäller de fjärran öarne. I 49 1—6 är fråga om en verksamhet äfven bland Israel. Kap. 50 4 ff. talas om svårigheter i tjänarens missionsverksamhet bland folket (i detta sammanhang talar Laue alltså äfven om 50 4—9 som en ebed-Jahve-sång; stycket har enligt honom blifvit stämpladt till en sådan genom tillägget vv. 10 11), och i 53 skildras hans oskyldiga lidande och död samt därpå följande upphöjelse. I den mån hans verkningskrets minskas ökas hans lidande men blir arten af hans verksamhet mer förklarad. Af det sagda vill Laue dock icke draga den slutsats, att sångerna någonsin utgjort en bok för sig, de hafva blott med denna plan infogats på sina nuvarande ställen; 4) sångernas bristande sammanhang med omgifningen. — Om Jes. 53 har Laue den mening, att dess grundlag varit en teodicépsalm, hvari skildrats en lidande man sådan som Job, och att denna psalm af författaren till ebed-Jahve-sångerna omarbetats därhän, att den af sina fiender förföljde mannen framställts som dödad, hvarvid teodicén satts i förbindelse med offeridén. Författaren skall ha lefvat först efter Tritojesaja.

I detta sammanhang må Sellins betraktelse af Jes. 40—66 i sitt redan förut (sid. 30) nämnda arbete *Serubbabel* kömma till tals. Först här hafva vi ock alla psykologiska förutsättningar för Sellins arbete: i Kittel har han ju nämligen i viss mån en föregångare[1] hvad beträffar hans hufvudidé, liksom äfven eljest mången haft behof af en historisk förklaring öfver tanken på en lidande Messias. Enligt Sellins hypotes skall förklaringen ligga i Serubbabels öden, och ebed-Jahve-sångerna, hvilka en gång existerat som självständiga, syfta på honom, i hvilken man under hans lifstid såg Messias,

[1] Jfr äfven Rothstein i tyska upplagan 1896 af Drivers Introduction sid. 261.

och hvilken efter sin martyrdöd betraktades på ett ännu mer förklaradt sätt. Sellin uppställer och söker besvara trenne frågor: 1) är boken 40—55 enhetlig? Denna fråga sammanfaller väsentligen med den om ebed-Jahve-sångernas förhållande till sin omgifning. Efter hvad forskningen på detta område redan framdragit anser Sellin det kunna betraktas som fastståendе, att dessa sånger icke skrifvits i fortlöpande ordningsföljd med omgifningen. Likväl menar han sig kunna försvara Devterojesajas författareskap och förklara sångernas egendomlighet ur beskaffenheten af det ämne de behandla. Han betraktar a) det litterära sammanhanget, hvaraf för honom framgår att sångerna väl, såsom nyss nämndes, en gång varit självständiga, men likväl upptagits i Devterojesajas skrift genast vid dess affattning, hvari han alltså instämmer med Smend och Wellhausen. Han finner vidare b) att sångernas idéer icke äro alldeles motsatta de i boken för öfrigt mötande, alldenstund den individuele Jahves tjänare äfven påträffas utanför de fyra sångerna. Hvad angår c) språket, så är detta väl egendomligt i Jes. 53, men detta skall bero på sakens egendomlighet; 2) När, hvarest och för hvilket ändamål är boken 40—55 skrifven? Kritikens historia visar huru man, börjande från slutet af Jes. 40—66 tagit allt större partier i anspråk för efterexilisk affattning till dess att endast 40—48 ansetts för babyloniska. Det aprioriska antagandet har då varit, att hvad som icke af tvingande grunder måste hafva skrifvits i Palestina vore babyloniskt. Men traditionen lämnar oss här fria händer, och så kan det betraktas som en mer berättigad metod att försöka taga hela boken som en efterexilisk produkt, sammanställd kort efter hemkomsten, och att fråga: huru mycket innehåller den af exiliska beståndsdelar? Sellin anställer nu en längre undersökning af "det gamla" och "det nya" som flerstädes omtalas i 40—48 och menar att "det gamla" skall afse profetior, hvilka profeten uttalat förut i Babylon och som redan inträffat, medan "det nya" skulle syfta på Jahves tjänares verk i framtiden. De äldre i Babylon uttalade profetiorna, som hittills existerat som lösa blad, har profeten upptagit i sin skrift, hvilken han skrifvit i Palestina efter 515; han har därvid äfven intagit de af honom likaledes efter 515 författade ebed-Jahve-sångerna. Sellin har härmed kommit till en teori, som påminner om Bredenkamps (Jesaja 1887), hvilken efter föredöme af Klostermann (Luth. Zeitschrift 1876)

begagnat sig af Ewalds observationer därhän, att han i Jes. 40—66 sökt att finna ett antal profetior härstammande från Jesaja, Amoz' son. Denna likhet påpekar Sellin själf. Att Jes. 40—48, bortsedt från dessa babyloniska stycken, skrifvits i Palestina efter exilen söker Sellin uppvisa genom en undersökning af de historiska förutsättningarne i dessa kapitel. Hvad skriftens ändamål angår så vill den trösta, men icke däröfver att Israel i sin helhet är fjärran från sitt hem utan snarare däröfver, att det vill förtvifla om sin världshistoriska kallelse, att det har fiender på alla sidor, att Zion är obefolkadt och folket kringströdt öfverallt. Att dessutom en särskild olycka drabbat Juda, är kärnan af Sellins hypotes, till hvilken han slutligen kommer under frågan 3): hvem är Jahves tjänare i ebed-Jahve-sångerna? Här söker han göra det troligt att han varit Serubbabel, hvilken fått det slut som förut är sagdt (sid. 31) och på hvilket Jes. 53, som i alla händelser är en i Kristus uppfylld framtidsprofetia, närmast skulle syfta. — Ehuru Sellin i hela undersökningen utgått endast från 40—55 som Devterojesajas skrift för att i detta afseende befinna sig på gemensam mark med Duhm och hans efterföljare, så är han dock själf böjd att tilldela honom 40—62.

Eduard König, *Devterojesajanisches* (i Neue Kirchliche Zeitschrift 1898). Hvad som under tiden från utkommandet af Duhms kommentar öfver Jesaja och till Sellins Serubbabel diskuterades om Devterojesajas enhet, tid och affattningsort gör König här till föremål för öfversikt och omdöme. Under frågan om enheten sysselsätter han sig mest med ebed-Jahve-styckena, medan han knappast berör spörsmålet om Tritojesaja. Alla de skäl, som anförts för ebed-Jahve-styckenas utskiljande från Devterojesaja, fördelar König på åtta grupper, nämligen 1) sådana som röra styckenas rytm, 2) sådana som afse deras språkkaraktär, 3) sådana som angå deras isolerade ställning i sammanhanget, 4) iakttagelser om deras relation till hvarandra, hvarigenom de skulle utgöra "en bok i boken", 5) anmärkningar om Jahves tjänares anonymitet i de fyra styckena, medan han eljest kallas Israel 6) Jahves tjänares antagna individuela karaktär i de fyra perikoperna till åtskillnad från öfriga ställen där han är ett kollektivum, nämligen Israel, 7) iakttagelsen att Israel — Jahves tjänare icke är aktiv, icke har en kallelse såsom Jahves tjänare i sångerna, samt att hans ställning till hedningarne i dessa är motsatt Israels

i Devterojesaja, 8) anmärkningen att den väntade frälsningen enligt Devterojesaja skulle blifva af mera politisk än andlig art men enligt ebed-Jahve-styckena framförallt vara en andlig återlösning. — Det resultat, hvartill König kommer består däri att 1) blott 52 13 - 53 12 saknar organiskt sammanhang med sin omgifning: i kap. 54 är nämligen ingen hänsyn tagen till 53 utan blott till 52 1—12. Vi hafva i 52 13—53 12 en parallel till 52 1—12 hvilken senare infogats och atskilt sammanhanget mellan 52 1—12 och 54; 2) Jahves tjänares verksamhet och frälsningsideal enligt de fyra omhandlade afsnitten afviker icke diametralt utan blott gradvis från omgifningen. Härefter söker König visa huru öfriga ställen om Jahves tjänare (utom Jes. 53) äro att fatta i sammanhanget. Öfverallt är Jahves tjänare för König Israel i sin helhet. — Vidare frågas om en sönderdelning af Jes. 40 ff. kräfves af någon annan företeelse än ebed-Jahve-perikoperna. Gentemot 40—48 bildar 49 ff. en ny serie, hvilket man kan se redan af likheten mellan 49 9 ff. och 40 3 ff. liksom däraf, att från 49 ingen hänsyftning på Cyrus eller Babels eröfring eller någon polemik mot de hedniska idolerna längre förekommer. En undersökning af de språkliga egendomligheterna i 40—48 har med sig samma resultat, att denna afdelning i viss man bildar ett helt. Därefter betraktas språkbruket i 49—66 hvaraf det visar sig att förra hälften af 49—66 står närmare 40—48 än den senare. Några bestämda slutsatser af dessa undersökningar drar König dock icke.

Det föregående har allt handlat om enheten af Jes. 40 ff. När det sedan blir fraga om tid och ort för bokens författande, sa uppehåller sig König mest vid Sellins teori och haller gentemot denna fast vid att Jes. 40—66 affattats i Babylonien före hemkomsten.

Hugo Gressmann, *Ueber die in Jes. c. 56—66 vorausgesetzten zeitgeschichtlichen Verhältnisse.* Eine von der philosophischen Fakultät der Universität Göttingen *gekrönte Preisschrift.* Göttingen 1898. Gressmann begagnar Duhms uttryck "Tritojesaja" om Jes. 56 - 66 utan att därmed vilja pasta afdelningens enhetlighet, liksom han icke heller vill pastå densamma om Devterojesaja, kap. 40—55. Säkert är dock att 56—66 icke hafva samma författare som 40—55. Gressmann genomgår 56—66 stycke för stycke med hänsyn till förutsatta historiska förhållanden och tvingas öfverallt att antaga efter-

exilisk tid. Författarens enhet däremot anser han sig icke kunna hvarken bevisa eller motsäga med undantag för 66 1—4, hvarest han tror sig böra konstatera en sådan åtskillnad från det öfriga, som gör en annan författare nödvändig; han kan icke fatta dessa ord som riktade blott mot samariterna utan mot ett tempel åt Jahve öfverhufvud. För öfrigt anser Gressmann samariterna icke vara åsyftade hvarken i kap. 57, 65 eller 66. På dessa ställen är det fråga om det judiska folket i sin helhet, af de affälliga väntas att äfven de borde anropa Jahve, och så vidt vi veta hafva judar och samariter aldrig bildat ett helt. Med afseende på förhållandet mellan 57 3—13 a och 57 13 b—21 så finner G. en förbindelse dem emellan omöjlig, ty det affälliga folket (57 3—13 a) kan dock icke så utan vidare tröstas (13 b—21). Likaså måste man åtskilja 59 1—15 a och 59 15 b—21, det förra stycket handlar om synd och skuld i församlingen, det senare liksom 63 1—6 om straffdomar öfver folken. De kunde förenas endast under den förutsättningen, att författaren trott på syndens försvinnande ur församlingen genom fiendernas förintelse. — Efter analysen af de särskilda styckena gifver Gressmann en förteckning öfver de talrika ställen, där Tritojesaja är afhängig af Devterojesaja, ofta så att den senare ordagrant citeras, och finner häri icke blott en bekräftelse därpa, att de båda afdelningarne hafva olika författare, utan äfven ett bevis att 56—66 ursprungligen skrifvits som fortsättning på 40—55. Genom fyra andra tabeller öfver 1) språkbruket i 40—48 i förhållande till 49—66, 2) inom 40—55 i förh. till 56—66, 3) egendomligheter i 56—66, 4) uttryckssätt i 40—55 som i 56—66 förekomma i annan mening eller under annan form — åskådliggöres slutligen hurusom 49—55 i språkligt afseende icke obetydligt skiljer sig från 40—48, men att skillnaden mellan dessa båda dock är vida mindre än den mellan 40—55 och 56—66.

Rudolf Kittel, *Zur Theologie des Alten Testaments* (II Jesaja 53 und der leidende Messias im Alten Testament). Leipzig 1899. Kittel utför här närmare samma tankar öfver det ifrågavarande ämnet som i sin kommentar öfver Jesaja. Genom en blick på försöken att förstå Jahves tjänare motiverar han nödvändigheten att med Duhm skilja de fyra ebed-Jahve-sångerna från Devterojesaja och oberoende af denne, endast med ledning af sångernas innehåll, söka få veta hvem Jahves tjänare är. Laue har i honom sett Messias, och därom vill Kittel

vara med, men icke så att han i Jes. 53 ser blott en framtida uppenbarelse i allmänhet. I detta kapitel talas om honom först i förfluten tid och sedan i futurum, en omständighet som visar, att författaren vet att skilja tiderna. Och dessutom, då det här ostridligt är fråga om en som lider oskyldigt till sitt folks försoning, så kan en sådan tanke icke hafva blifvit förbunden med messiastanken utan en alldeles bestämd konkret förmedling. Ty äfven om vi icke kunna fullt förklara det religiösa andelifvets företeelser, så få vi dock icke tro att de ske planlöst, så att vi icke skulle kunna fråga efter deras orsaker. Man visste, att Messias skulle komma, men man tänkte från början på en segrande härskare som David. Härifrån är steget så långt till en lidande Messias, att man i allmänhet förnekar de båda idéernas förbindelse i gamla testamentet. Men de hafva kunnat förenas, om en historisk tilldragelse ägt rum, i hvilken de förts tillsammans, med andra ord om en historisk Davids-ättling utstått sådant lidande, som skildras i Jes. 53. Om denne varit Joakin eller Serubbabel eller någon annan, därom vill Kittel ingenting säga. Sellin har bestämt sig för Serubbabel, hvilket naturligtvis fortfarande blott är en hypotes. I alla händelser är Jes. 53 en profetia om Jesus af Nazaret, denna profetia har blott i Guds styrelse förmedlats genom någon historisk tilldragelse.

Alfred Bertholet, *Zu Jesaja 53, ein Erklärungsversuch*. Freiburg i. B. 1899. En ny yttring af den allmänna trängtan att finna den historiska anledningen till det märkvärdiga skriftstycket. Innan emellertid Bertholet gör sitt försök till förklaring af Jes. 53, betraktar han de tre styckena Jes. 42 1 – 4 49 1 — 6 50 4 — 9 för att från dessa få ljus öfver det mera svårtillgängliga kap. 53. Han anser det vara en lämplig, ehuru hittills icke begagnad metod, när man vill få insikt i ebed-Jahve-begreppet, att leta i den judiska litteraturen efter skriftställen, som formelt och möjligen äfven till innehållet äro analoga med ebed-Jahve-perikoperna. Ett sådant ställe har Bertholet funnit i Syrak 39 1 — 11. Subjektet för utsagorna är där individuelt, den skriftlärde, men icke en enda sådan utan "den skriftlärde" som representant och typ för hela ståndet. Äfven innehållet visar flere likheter med ebed-Jahve-sångerna ("främmande folks länder drager han igenom", jfr Jes. 42 1 3 ff.; "tidigt om morgonen skickar han sitt hjärta till Herren, som honom skapat och beder inför den högste",

jfr Jes. 49 1 4 5 50 4; "om Herren den högste vill, blir han uppfylld med vishets anda", jfr Jes. 42 1; "han skall låta sin vishets ord utströmma", jfr Jes. 49 2 50 4; "i bönen prisar han Herren", jfr Jes. 49 3 5; "han uppenbarar sin läras vishet och berömmer sig af sin Herres förbundslag", jfr Jes. 42 1 4 49 2 ff. 50 4; "hans insikt skola många prisa, och han skall aldrig förgås . . . om hans vishet skola folken förtälja", (jfr Jes. 42 4). Bertholet tillägnar sig Duhms uttryck "toralärare", en sådan var Jahves tjänare i likhet med de senare skriftlärde, ehuru han icke såsom de hade sin visdom ur böcker. Men sångerna handla icke om en enskild toralärare, såsom Duhm vill, utan om "toralläraren" såsom typ för hela kretsen af toralärare. Till den kretsen hörde de lärjungar, åt hvilka tora öfverlämnades enligt Jes. 8 16, från dem har devteronomium utgått, till dem hörde Hezekiel, till dem äfven Devterojesaja, som i grund och botten är devteronomist. Man kunde tycka att den judiska tora är för litet universelt anlagd för att hafva något att göra med ebed-Jahve, men fastän tora blifvit exklusiv, så hade den dock ursprungligen ett universelt syfte. Prästkodex är byggd på den sats, att Guds uppenbarelse framställer två koncentriska cirklar, af hvilka Israel är den inre, men den yttre omfattar hela mänskligheten; hela världen är skapad med hänsyn till tora, på himlen lysa ju de ljus som bestämma högtiderna. — Härefter öfvergår B. till betraktelse af Jes. 53. Den af Duhm gjorda observationen att 52 13—15 och 53 11 b 12 på visst sätt skilja sig från det mellanliggande fullföljer B. på det sätt, att han i dessa början och slutande verser ser den ursprungliga sången, som författats samtidigt med de tre andra, medan det mellanliggande 53 1—11 a skulle utgöra en särskild sång, författad senare. De fyra sångerna hafva sannolikt en gång utgjort ett helt och affattats efter Hezekiel men före 444, ty vid sistnämnda tidpunkt segrade visserligen toralläraren, men långt ifrån på ett så underbart sätt som skildras i ebed-Jahve-sångerna. Tider af nöd kommo sedan för de lagtrogna, hvarpå psalmerna äro bevis. Djupast var dock nöden under Antiokus Epifanes. Då har sannolikt den mellersta, mer individuelt hållna delen af Jes. 52 13—53 12 affattats, i det att sångaren vid åsynen af de förbundstrognas och särskildt en bestämd individs ståndaktighet fick en ny blick på betydelsen af Jahves tjänares tålmodiga lidanden. Bertholet uttalar nu den förmodan, att det af honom utskilda

stycket 53 1 -11 a närmast skulle hafva haft till mönster den skriftlärde Eleazar, hvars martyrium skildras i 2 Makk. 6 18—31. Utan tvifvel äro Bertholets öfvervägande om betydelsen af Jahves tjänare i allmänhet mycket mer beaktansvärda än denna hans hypotes.

Julius Ley, *Die Bedeutung des Ebed-Jahve im zweiten Teil des Propheten Jesaja mit Berücksichtigung neuerer Forschungen* (i Theol. Stud. u. Krit. 1899). Ley återger här samma åskadningar om Jahves tjänare och om ebed-Jahve-styckenas mening i sammanhanget som i hans "Historische Erklärung". För att försvara dem inför nyare arbeten söker han visa 1) att Jahves tjänare i de tre om honom handlande profetiorna 42 1 ff. 49 1 ff. 52 13—53 12 (50 4—9 räknar Ley icke till dem) icke är ett kollektivbegrepp utan en individ. Till denna punkt, där han helst kan påräkna understöd af nyare forskare, återkommer han upprepade gånger; 2) att likväl dessa stycken hafva samma författare som den öfriga skriften, i hvilken Jahves tjänare är Israel. Ley hänvisar till hvad han i "Historische Erklärung" sagt om de anledningar författaren hvarje gång haft att tala om den kommande återlösaren. Språkliga skäl tvinga icke att antaga olika författare, icke heller metriska (i slutet af afhandlingen ger Ley en utförlig metrisk analys af de ifrågavarande perikoperna); 3) att växlingen af tempora, hvilken (särskildt i kap. 53) synes tyda på en redan i historien inträdd Jahves tjänare, äfven kan passa in på en person, som blott hör framtiden till. Ley betonar futurerna och fattar perfektum som liktydigt med futurum exaktum; 4) att det på ifrågavarande tid fanns historisk möjlighet för tanken på en lidande Messias. Här hänvisas bland annat på forntida gudsmän, som utstått lidanden i utöfningen af sin kallelse och särskildt på Jesajas öden enligt traditionen.

Eduard König, *The Exiles Book of Consolation* (Translated from the German by J. A. Selby). Edinburgh 1899. Detta arbete är till omkring två tredjedelar identiskt med de tva artiklar, som författaren under rubriken Deuterojesajanisches låtit inflyta i Neue Kirchliche Zeitschrift 1898. Det öfriga har han tillagt för den engelska öfversättningen med hänsyn till de senast utkomna skrifterna af Cheyne (Jewish Rel. Life, så vidt Jes. 40—66 däri behandlats), Kittel, Bertholet, Ley och Gressmann. De fyra förstnämnda hafva uttalat sig om Jahves tjänare, nämligen så, att Cheyne och Bertholet i likhet med

Duhm fattat honom som en missionär eller toralärare, men i kollektiv mening, Kittel och Ley åter som en individ, hvarvid den förre närmast tänkt på en sådan i det förflutna, den senare blott på den kommande Messias. Till deras meningar tar König hänsyn på tvänne ställen, dels i kap. 1 (om enheten af Jes. 40—66) så vidt de röra nödvändigheten att utskilja de fyra tjänare-styckena ur sammanhanget (härvid infogar han sina anmärkningar på respektive ställen under de åtta grupper, i hvilka han indelat skälen att utskilja dessa stycken) dels i kap. 3, där han, efter att i kap. 2 hafva sökt gendrifva Sellins mening om tiden för tröstebokens affattande, vänder sig mot densammes mening om platsen därför och slutligen kommer in på hans egendomliga hypotes om Serubbabel. I sammanhang med det att han vederlägger denna, kritiserar han äfven Kittel, som väl icke öfvertygats af Sellin men funnit hans hypotes sannolik, och vidare tillbakavisar han Bertholets hypotes om Jes. 53 och om Eleazar samt visar slutligen hur omöjligt det är att fatta tempora i ebed-Jahve-styckena så som Ley gör, nämligen så att de genomgående skulle åsyfta framtiden. Det sista eller 4:e kapitlet är nytt i förhållande till de båda uppsatserna i Neue Kirchl. Zeitschrift. Det handlar om hufvudidéerna i Jes. 40—66, hvilka äro lika många tröstegrunder för Israel, uttalade i denna tröstebok. De äro tre: 1) Jahve är herre öfver naturen och historien, kap. 40—48; 2) Israel, Jahves tjänare, skall utbreda Jahves frälsning till jordens ändar, kap. 49—55; 3) Jahve skall belöna dem som hålla hans lag men straffa dem som förakta densamma, kap. 56—66. Det är karakteristiskt för den bevisningsmetod König stundom använder, att han i denna följd af idéer finner ett argument till förmån för enheten af Jes. 40—66. Dessa tre idéer må höra tillsammans i sak och i så måtto bilda ett planmässigt helt, men enheten i formel-kritisk mening, hvarom här är fråga, är härigenom så långt ifrån gjord sannolik, att flertalet andra forskare i dylika företeelser se skäl för motsatsen. Om nämligen en hel komplex sådan som 40—48 har en framträdande idé, hvarigenom den skiljer sig från en annan stor afdelning såsom 49—55 och 56—66, så ligger det nära att fråga sig, huruvida icke de så fördelade idéerna framkallats af olika historiska situationer, sålunda om vi icke i det ena och det andra fallet försättas till olika tider, efter som Jes. 40—66 ändå icke kan fattas som en afhandling, där en idé i sänder så vidlyftigt och

på sådant sätt utredes. Efter sina anmärkningar om dessa tre idéer öfvergår König slutligen till en kritik af Gressmann, som senast skilt 56—66 från det föregående. Det är dock ingalunda alla Gressmanns skäl, som därvid komma på tal, och särskildt nämnes icke ett ord om hur det skall förstås, att i Jes. 56—66 förekomma en mängd citat och nya användningar af uttryck hämtade från 40—55. — Königs egna kritiska asikter om 56—66 bestå däri, att äfven dessa kapitel, kanhända med undantag af några få ställen (såsom 66 6 ff., där templet nämnes), antagas vara skrifna i Babylonien delvis efter publikationen af Cyri edikt men före hemtåget. Dessutom finner han på grund af differenser i språkbruket troligt, att åtminstone 61—66 äro skrifna af annan författare än det föregåendes.

T. K. Cheyne, *The Book of the Prophet Isaiah, critical edition of the hebrew text with notes* (i Paul Haupts The Sacred Books of The Old Testament, Part 10). Leipzig 1899. Under inflytande af Duhm hade Cheyne 1895 bortsett från skillnaden mellan 40—48 och 49—55 och ansett 40—55 som blott en författares verk. Dessutom hade han betraktat de fyra ebed-Jahve-ställena som väl i viktiga afseenden skilda från den öfriga skriften och ej kontinuerligt förbundna med densamma men skrifna under exilen, möjligen af Devterojesaja själf. Sedan dess har han funnit sig böra modifiera dessa meningar. I Jewish Religious Life 1898 ser han endast i 40—48 den s. k. Devterojesajas verk (jfr Kosters), affattadt kort efter 546, hvaremot han anser 49—55 vara affattadt efter den första judiska koloniens hemkomst sannolikt före Nehemia och Esra men likaledes i Babylonien, ehuru med hänsyn till jerusalemiska förhållanden (uppmaning till babyloniska judar att begifva sig till Jerusalem). Sedan detta bihang (49—55) förts hem till Juda och förenats med 40—48, infogades i den sålunda utvidgade boken (40—55) den vid tiden för församlingens grundläggning under Esra nedskrifna cykeln af de fyra ebed-Jahve-sångerna. Jahves tjänare i sångerna är sammanfattningen af församlingens lärare och budbärare så väl hemma som utom Palestina: bakom dem står dock församlingen, så att äfven hon inbegripes i benämningen, för så vidt hon består af rättfärdiga medlemmar (jfr Kosters). — Väsentligen samma uppfattning är uttalad i nu ifrågavarande arbete. Men här antages 49—55 vara skrifvet omkring 432 efter införandet af Esras lagbok. Från Kosters, med hvilken Cheyne för öfrigt visar stor öfver-

ensstämmelse, skiljer han sig dels däri, att han, som förut sagts, anser afdelningen 49—55 vara skrifven i Babylonien, medan Kosters tillskrifver den en palestinensisk författare, dels däri att han betraktar Jes. 53 som affattadt samtidigt med 42 1—4 49 1—6 50 4—9, detta för öfrigt både mot Schian, enligt hvilken Jes. 53 är äldre, och Kosters, som menar att det är yngre. Liksom Jahves tjänare i de tre sångerna är en sammanfattning af alla den judiska religionens lärare vid och efter Esras tid, så är han i Jes. 53 sammanfattningen af alla namnlösa martyrer vid samma tid. De språkliga svårigheterna försvinna till en god del genom textkritik. Att hedningarne skulle vara de talande i 53 1—10 (Giesebrecht, Wellhausen, Marti, Budde, Cobb) kan Cheyne icke medgifva. Hvad beträffar de af Schian påpekade verser (42 5—7 och 50 10. 11), som följa omedelbart på ebed-Jahve-sånger, men icke höra vare sig till dessa eller Devterojesaja, och i hvilka Kosters funnit spåren af den, som infogat sångerna i boken 40 ff., liksom han äfven funnit denne i 49 7—9 a (eller 7—11), så finner äfven Cheyne sådana förbindelseverser i 42 5—7 och 49 7—9 a (eller 7—12), men däremot icke i 50 10. 11, dessa båda verser betraktar han som en mycket sen tillsats (jfr Duhm). Monologen 50 4—9 hade alltså ursprungligen inga förbindelseverser fästade vid sig (interpolatorns hand finner han dock med Kosters i kap. 51 4 b 5 b) och detsamma gäller om 52 13—53 12. Angående Jes. 56—66 har Cheyne samma öfvertygelse, som bekräftat sig för honom innan Duhms kommentar utkommit och som han sedan uttalat i sin Introduction, att dessa kapitel omöjligen alla kunna hafva samma författare, och han betraktar benämningen "Tritojesaja" som olämplig emedan vilseledande[1].

Enno Littmann, *Über die Abfassungszeit des Tritojesaia.* Freiburg i. B. 1899. Här uppvisas till en början de viktigare olikheterna mellan Jes. 40—55 och 56—66. I de senare förutsättes öfver allt tillvaron af en församling i Palestina, om än tillståndet i flere afseenden är bedröfligt. Denna åtskillnad från 40—55 är afgörande, men därtill komma språkliga

[1] I detta sammanhang må nämnas, att R. Smend, *Lehrbuch der Alttestamentlichen Religionsgeschichte* 1899[2] numera af Giesebrecht låtit sig öfvertyga, att Jahves tjänare i alla fyra sångerna är Israel. Att de härstamma från en annan än Devterojesaja och af denna intagits i boken håller han emellertid fortfarande fast. Den viktigaste skillnaden mellan de fyra sångerna och Dtjesaja anser han bestå däri, att de förra icke tala om Israels synd.

egendomligheter i Tritojesaja. Det visar sig att 1) Tritojesaja är i hög grad afhängig af Devterojesaja, 2) Trtjes. visar inflytande af Devteron., Hezekiel och delar af lagsamlingarne, hvilket icke är fallet med Dtjes. 3) Trtjes. har en mängd för honom egendomliga ord och brukar många af Dtjesajas uttrycksätt i annan mening eller annan form, 4) tecknen till ett yngre språkstadium, som delvis möta reda i Dtjes. äro hos Trtjes. talrikare. För att nu få en säker historisk utgångspunkt för bestämmande af Tritojesajas affattningstid öfverväger Littmann huru man bör tänka sig hufvuddragen af tiden 538—445, och här ansluter han sig till E. Meyer. I synnerhet kommer här i betraktande tiden för Esras ankomst, som Littmann enligt Esra-bokens kronologi förlägger till år 458. Det är under de tolf åren mellan Esras och Nehemias ankomst som Tritojesajas skrift (med ett par undantag) har uppstått, och Littmann tror sig äfven kunna fasthålla vid författarens enhet (med ett eller två undantag).

Det första stycket 56 1—8 hör till de svårare i fråga om en tidsbestämmelse, alldenstund det tyckes strida mot Esras och Nehemias exklusiva förhållande till främlingar. Man har två möjligheter: antingen är det skrifvet före 458, således förr än Esras grundsatser vunnit insteg eller ock så lång tid efter Nehemia, att man då åter började vinna proselyter. Littmann föredrager det förra. — 56 9—57 21 menar L. kunna vara af en och samma författare (mot Cheyne och Kosters), hvilken i 57 13 b—21 riktar sig till andra personer än närmast förut. De tilltalade äro: 1) folkets ledande män, som förtrycka de fromma 56 9—57 2, 2) samariterna (= Duhm, Cheyne, E. Meyer, Kittel mot Kosters och Gressmann) i 57 3—13 a, 3) de fromma i 57 13 b—21. Vi föras till en tid då den judiska församlingen var starkt förbittrad mot samariterna, och då de fromma behöfde tröst i sin nöd; detta bör helst hafva varit omkr. 457, då Esras murbyggnad måst inställas för samariternas skull. — Till ungefär samma tid synes ock 58 höra, hvarest talas om nöd trots fasta och bön; jfr äfven uttrycken "upprätta grundmurar och tilltäppa refvor". Kap. 59 består af två i olika afsikt skrifna stycken v. 1—15 a och v. 15 b—20. Det förra har stor likhet med kap. 58 (väntan på bättre tider för församlingen), det senare afser de yttre fienderna och kan icke vara skrifvet i sammanhang med det förra, men väl kunna båda vara skrifna af samme författare (mot Cheyne och Kos-

ters) och det vid ungefär samma tid, efter 457. Om den hjälpare (מפגיע) som man väntade enl. v. 16 (jfr 63 1—6) uttalar Littmann en förmodan. Ofta har man satt 63 1—6 i parallel med Cyri rol hos Dtjesaja. Det är mycket möjligt att man äfven på det liknande stället 59 15 b—20 tänkt på perserrikets regent och alltså af Artaxerxes liksom förut af Cyrus väntat hjälp mot samariter och andra fiender och klagat öfver att den uteblef. — Väsentligen vid samma tid, väl omkr. 450, är kap. 60 författadt. Då var Jerusalem öfvergifvet (עזובה), men en härlig framtid väntar det. Kedars och Nebajots hjordar skola komma på Jahves altare, jfr härmed huru araberna under ledning af Gasm tillsammans med samariterna hånade judarne på Nehemias tid. — Kap. 61, 62 höra nära tillsammans. De sluta sig ock nära 60 och erinra i hela Trtjes. mest om Dtjes.: 60—62 var i denna samling det enda, som kritici efter Stade ville tillerkänna Dtjes. Men att församlingen redan bor i Palestina enl. 60—62 framgår nästan af hvarje rad. Man läse t. ex. 62 8. 9 hvarest ovederläggligen förutsättes, att folket mödar sig med att inbärga säd och vin, men att främlingar taga ifrån det hvad det samlat. — 63 1—6 kan fattas och har fattats antingen så att Edom redan lidit ett nederlag, eller så att edomiterna visat fiendskap mot judarne, hvarför de hotas med en kommande dom, eller ock så, att under Edom förstås hedningarne i allmänhet. Littmann finner någonting riktigt i alla tre uppfattningarne: edomiterna hafva drifvits från sitt gamla stamland af de påträngande nabateerna och inträngt i Negeb. De hafva alltså å ena sidan lidit ett nederlag men å andra sidan hafva de trängt in på Juda område och framkallat judarnes vrede. Författaren torde emellertid knutit sig till dessa händelser för att uttala någonting vidsträcktare, domen öfver folken i allmänhet, så att t. o. m. perserna varit däri inbegripna (jfr 59 15 b—20), ehuru de naturligen icke nämnas, lika litet som Hezekiel vill tala om det babyloniska rikets förstöring, ehuru denna förutsättes i hans framtidsbild. Stycket är med stor sannolikhet skrifvet kort efter 458, och nabateernas kamp med Edom har ägt rum i förra hälften af samma århundrade. — 63 7—64 11 är det enda stycke, som Littmann anser sig böra frånkänna författaren af 56—66 (angående 56 1—6 är han tveksam). I 63 18 och 64 10 klagas öfver det förstörda templet utan att något för handen varande nämnes, och då man för öfrigt väl icke omkr. 450 kunde anställa en jäm-

förelse mellan det salomoniska templet och det närvarande med ringaktande af det senare, så menar Littmann (med Gressmann) det vara sannolikast, att stycket tillhör tiden 538—520. (Duhm och Kosters, som låta 63 18 64 10 afse det salomonska templet, förlägga likväl stycket till Esras tid.) — Kap. 65 och 66 höra nära tillsamman, dock löpa de parallelt med hvarandra, så att de kunna betraktas hvar för sig. I båda är det afgudadyrkande folket samariterna (Duhm, Cheyne, E. Meyer, Kittel, men icke Kosters och Gressmann), ty det har öfvergifvit Jahves heliga berg och frambär rökelse på höjderna och vanhelgar Jahve på bergen samt frambringar offer i lunder: dyrkan af Gad och Meni liksom andra anförda religionsbruk passa väl äfven helst in på samariterna, ehuru vi icke direkt kunna uppvisa det. 66 1 ff. är väl icke riktadt mot ett tempel öfver hufvud, författaren har betraktat som självklart, att himmelens Gud har sitt tempel blott på Zion, så att han på frågan: "hvilken är platsen för min hvila?" tänkt sig som det enda möjliga svaret: "det heliga berget". Udden är då blott vänd mot samariterna. Äfven 65 och 66 äro skrifna mellan 458 och 445. Till denna tid förlägger Littmann alltså, som förut är nämndt, hela 56—66 med undantag af 63 7—64 12 (och 56 1—6 kort före 458). — Vi hafva jämförelsevis utförligt refererat Littmanns arbete, emedan det lämpade sig för en liten öfverblick öfver de vid Jes. 56—66 fästade spörsmål.

Karl Budde, *Die sogenannten Ebed-Jahwe-Lieder und die Bedeutung des Knechtes Jahwes in Jes. 40—55.* Giessen 1900. Vi hafva förut bevittnat den ifver, med hvilken man sökt vinna närmare kännedom om den tilldragande religiösa företeelse, hvaraf ebed-Jahve-sångerna äro en produkt. De flesta forskare hafva trots deras famlande åt olika håll haft en litlig känsla däraf, att Jahves tjänare i de omhandlade sångerna är något annat än hela folket Israel. Af de förut betraktade hafva endast Wellhausen och König samt på sista tiden Smend efter Giesebrecht likställt honom med Israel, och äfven af dessa hafva två ansett sig böra utskilja Jahve-tjänare-sångerna från Deuterojesaja. Men ingen af dem har närmare inlåtit sig på de svårigheter, som äro förbundna med denna uppfattning. Det kan därför vara af intresse att här slutligen se hur de lösas af Budde, hvilken försöker draga ett streck öfver hela det arbete, som gjorts efter Giesebrecht, och genom att framhäfva den mängd olika meningar, som på sista tiden framkommit,

göra det troligt, att dennes mening allena är i stånd att återföra de splittrade till enhet. Hvad Budde anmärker mot de olika försöken att begripa Jahves tjänare, t. ex. mot uppfattningen af honom som en individ, intresserar oss mindre än hans försvar för sin egen mening att han är hela Israel. Vi taga oss friheten att här förfara mera subjektivt än vid de föregående referaten.

Budde börjar med Jes. 52 13—53 12. De svårigheter han med sin uppfattning har att öfvervinna äro här hufvudsakligen följande: 1) på flere ställen i Devterojesaja (42 13 49 25 f. 51 5. 23 47 o. a.) förkunnas straff öfver hedningarne, och detta synes ej stämma med den uppfattning af Jes. 53, att Israel lidit till hedningarnes väl. Budde hänvisar till de välvilliga utsagorna om Cyrus, samt till ebed-Jahve-sångerna som vittnesbörd om en liknande stämning mot hedningarne (härvid tages ingen hänsyn till att dessa sånger af många utskiljas från Devterojesaja bland annat just på grund af deras olikhet från honom i fråga om Israels ställning till hedningarne); 2) tanken att Israel lidit till hedningarnes bästa träffas icke eljest i gamla testamentet. Budde kan icke uppvisa något skriftställe härom utanför Jes. 53, men genom ett allmänt öfvervägande af sättet för Israel att bringa hednafolken till kunskapen om Jahve söker han visa, att detta endast kunde ske genom Israel som folk. Endast som ett folk kunde Israel utöfva sådant inflytande på andra folk, att de lade märke därtill och omvände sig; hvad däremot enskilda eller vissa korporationer i Israel utstodo eller uträttade skulle icke verka på dem. Om Israel som ett folk förnedrades genom att gå i fångenskap och genom fångenskapens lidande spriddes bland hedningarne, hvilka härvid af Israel fördes till Guds kunskap, och om Israel därpå som ett folk upphöjdes inför hedningarnes ögon, så måste detta verka på dem. Det kan frågas, om icke äfven härvid de enskilda personerna betydt något, om icke bland dessa förekommit olika kvalifikationer för att framgångsrikt predika om den sanne Guden. Budde betonar hela folket äfven i fråga om missionsmetoden, Israel predikar för folken genom sin tillvaro, genom sin kult och genom bevis om profetiornas inträffande, och dessutom, tillfogar han efteråt, torde äfven enskilda personer, som vågade sig på en sådan uppgift, predika ordet för hedningarne. Utan tvifvel har man i gamla testamentet, och icke minst Devterojesaja, tänkt att Jahve skulle upphöjas in-

för folkens ögon därigenom att Israel vardt mäktigt, men den andra tanken, att Israel tåligt lidit i medveten afsikt att omvända hedningarne har Budde, som sagdt, icke funnit skriftbevis för; 3) Israels egna synder betraktas eljest som skuld till dess lidande, medan här den lidande är oskyldig. Budde hänvisar till Jes. 40 2, hvarest säges att Jerusalem fått ett dubbelt straffmått för sina synder; detta ställe skall nämligen icke tolkas efter Jerem. 16 18 utan så att den ena hälften icke motsvaras af folkets synd. Teodicéproblemet har då ställt sig inför Devterojesaja, hvilken löst det så, att det öfverskjutande lidandet pålagts för hedningarnes skull; 4) i 52 14. 15 göres en jämförelse: "liksom de många häpnade öfver sig . . . så skall han bringa i förvåning många folk". Det enda naturliga synes vara, att de förra som häpnat öfver honom hört till Israel, ty eljest förefaller den så starkt framhållna jämförelsen med de många folken intetsägande; om det nämligen blott skolat uttryckas att desamma, som förut häpnat öfver tjänarens gestalt nu förvånas öfver hans upphöjelse, så förstår man icke de korresponderande גוים רבים — רבים. Härigenom föres man till den uppfattningen, att den lidande Jahves tjänare icke är identisk med Israel, utan befinner sig innanför detsamma. Om denna svårighet för Buddes uppfattning säger han ingenting annat, än att de många folken i 52 15 "naturligen icke äro annat än ett närmare utförande af de många i v. 14"; 5) med den nyssnämnda korrespondensen sammanhänger den mellan 52 15 ("hvad som ej blifvit omtaladt för dem få de se, och hvad de icke hafva hört förnimma de") och 53 1 ("hvem tror det som vi hafva hört?"). Då i 52 15 är fråga om hedningarne, och emot deras לא שמעו ställes שמעתנו i 53 1, så böra de talande på senare stället vara israeliter, hvaraf åter följer att den omtalade lidande icke är identisk med Israel. Hedningarne bringas i förvåning öfver något, som de nu första gången få se, så att de icke hade någon skuld i sin föregående ovetenhet, medan Israel däremot har hört om den ifrågavarande tjänarens lidanden och verksamhet men icke velat tro på hans framgång utan först nu, då han hyllas af hedningarne, märka sin syndiga blindhet. Mot denna tankegång har Budde ingenting annat sakligt att säga, än att det enda subjekt, som uttryckligen nämnes, är hedningarne och deras konungar (52 15), och att det då bör vara de som tala äfven i 53 1 ff. Därigenom föres han till den konsekvensen, att kap. 53 icke

innehåller en bekännelse af skuld utan raka motsatsen. Hedningarne hafva ju intet hört förut. Budde fattar 53 1 som blott ett utrop af förundran: "Hvem hade kunnat tro detta? hvem hade kunnat hålla sådant för möjligt", och andra halfversen skall innebära en urskuldan: "men för hvem hade också (hittills) Jahves arm blifvit uppenbar?" Detta strider dock mot det intryck, som Jes. 53 lämnar, om vi förutsättningslöst ställa oss inför detta djupsinniga skriftställe.

Jahves arm omtalas på flere ställen i Devterojesaja utanför de fyra ebed-Jahve-sångerna, så t. ex. närmast före kap. 53 i i 52 10 och längre tillbaka i 51 9 och vidare i 51 5. I dessa verser finner Budde bryggan från kap. 53 till ebed-Jahve-sången 50 4—9, ty i sammanhanget hvari 51 5 står, talas om Israel med samma ord, som utsägas i den föregående sången 50 4—9. Häraf drar Budde den slutsats, att Jahves tjänare både på det ena och det andra stället är Israel. Denna observation om lika utsagor i ebed-Jahve-sångerna och utanför dem kan emellertid i förbindelse med andra observationer föra till ett resultat alldeles motsatt Buddes. Vi skola framdeles på sin plats få tillfälle att öfverväga denna sak och påminna här endast därom, att enligt Kosters kap. 51 röjer spår af densamme som infogat EJ-sången 50 4—9, till hvilka spår äfven t. ex. 51 8 kunde höra om observationen är riktig. Härtill hade Budde bort taga någon hänsyn, om han ville öfvertyga dem som förena sig med Kosters. Till stycket 50 4—9 anmärker Budde, att här den skillnad icke inträffar, som man fastställt mellan ebed-Jahve-sångerna och Devterojesaja, ty här förhåller sig ju Jahves tjänare passivt, han skyddas och hjälpes af Jahve. Om den formulering, man gifvit åt skillnaden i fråga, då man framhåller passiviteten å ena sidan och aktiviteten å den andra, är lämplig eller icke må lämnas därhän, men meningen med denna formel har i alla händelser varit, att Israel enligt Devterojesaja är passivt i helt annan mening än den i 50 4—7 talande är passiv. Denne senare är passiv, så att han dagligen upplåter sitt öra för sin Herres undervisning och får hjälp af samme Herre, när han smädas och förföljes vid utöfningen af sitt kall enligt den erhållna undervisningen. Men allt detta är ingenting annat än aktivitet i den mening man åsyftar vid den ifrågavarande motsättningen. En sådan aktivitet utsäges icke om hela Israel trots flere formela likheter mellan 50 4—9 och kap. 51.

Budde går vidare tillbaka till ebed-Jahve-sången 49 1—6. Han är beredd på att här möta mycken motsägelse, ty här synes dock med tydliga ord vara sagdt, att Jahves tjänare skall återföra Jakob till Jahve och upprätta Jakobs stammar, hvaraf hans åtskillnad från Israel blifver evident. På icke mindre än två ställen i vår perikop framträder densamma, v 5. לשובב יעקב אליו och v. 6 להקים את שבטי יעקב. Enligt Budde skall likväl ל i båda fallen uttrycka icke en afsikt utan ett gerundium "i det att" och syfta på Jahve. V. 5 skulle då förstås sålunda: "och nu säger Jahve, som danat mig från moderlifvet till tjänare åt honom *i det att han* återförde Jakob till sig (från Egypten) och samlade till sig Israel (i öknen)". Att här är fråga om Israels tidigare historia finner Budde bekräftadt i det följande ואכבד etc., ty så måste ו vokaliseras. Vi stå i v. 5 ännu icke vid predikatet och det som skall ske, hvilket följer i v. 6, utan blott vid subjektet och hvad som redan länge sedan skett ("och jag ärades i Jahves ögon och min Gud var min styrka"). Därefter skulle v. 6 innehålla: "det är för ringa att du är min tjänare *för så vidt jag* återupprättar Jakobs stammar och hemför de af Israel kvarbevarade; fastmer vill jag göra dig till hedningarnes ljus, så att min frälsning må räcka ända till jordens ändar". Men om det än är riktigt att v. 5 syftar på forntiden och v. 6 på framtiden, så följer icke däraf att Jahves tjänare här är hela Israel, utan blott att han icke kan vara en enskild person. I v. 5 synes för öfrigt uppfattningen af ל som inledande ett gerundium omöjlig, ty אליו torde visa att det icke är fråga om ett yttre återförande af Israel t. ex. från Egypten till Kanaan utan om ett andligt sådant; till att åstadkomma detta var Jahves tjänare "kallad från moderlifvet". Detta senare uttryck användes ju ock af Jeremia (1 5) i fråga om andlig verksamhet. Här talas väl dock trots Budde om en Jahves tjänare, som kallats att återföra Israel till sin Gud.

Vid den första ebed-Jahve-sången 42 1—4 fäster sig Budde vid de närmast följande vv. 5—7 för att bevisa att Jahves tjänare är hela Israel. De svårtydda orden i v. 6 ואתנך לברית עם afse enligt Budde i alla händelser icke en individ utan folket. Om detta folk utsäges, att Jahve skall göra det till hedningarnes ljus och därmed (jfr 49 6 och 51 4) alldeles detsamma som i 42 1—4 säges om ebed-Jahve-sångernas tjänare.

"Därmed är för hvar och en, som kan se åter bevisadt, att Jahves tjänare = Israel" fortfar Budde. Men det är dock omöjligt att kunna se detta bevisadt. Tolkar man orden i 42 6 ברית עם = "förbund för ett folk", så är möjligen den tilltalade den kärna, kring hvilken ett folk skall bildas för att sedan blifva till hedningarnes ljus, och då är han sannolikt icke Israel i sin helhet. Men äfven om Jahves tjänare icke vore kärnan i nu ifrågavarande folk (עם) utan vore identiskt med detsamma, så hade Budde icke bevisat, att Jahves tjänare vore identisk med Israel utan endast att han icke är en individ. Att han icke är blott och bart detta, måste man visserligen sluta af 42 1—4, men därjämte äfven att verksamheten i fråga är helt och hållet byggd på individers förtröstan på Gud och hängifvenhet för sitt kall, ty den anda, som här möter, passar knappast in på ett helt folk såsom sådant.

Länge nog hafva vi uppehållit oss vid diskussionen öfver de frågor, som vi nu gå att behandla, men vi hafva haft behof att länge dröja vid densamma på grund af det närvarande sakläget. Den efterexiliska tiden är för närvarande föremål för liflig uppmärksamhet, och mycket skiftande meningar om densamma hafva, såsom vi funnit, redan uttalats. Vid en första blick på denna mångfald kunde man blifva skeptisk angående möjligheten att här komma till ett resultat, som åtminstone inför ens egen uppfattning gäfve sig till känna som fast och visst. Men det är ock blott vid en ytlig blick på saken och vid ett ytligt intresse för densamma, som man låter sådan skepsis få öfverhand. De många meningarne hafva ännu en annan sida, nämligen en som är vänd inåt mot den verklighet, hvilken, om än ej i sin kärna funnen, dock bör antagas i något afseende återspegla sig i de olika uppfattningarne, för så vidt dessa grunda sig på verkliga iakttagelser. Till och med skenbart motsatta meningar kunna slutligen visa sig tills vidare hafva haft lika berättigande. Då vi ställt oss inför det tankeutbyte, hvaraf vi i det föregående sökt återgifva konturerna, så har det icke varit vår tro, att vi genom en medelväg igenom eller genom ett extrakt ur denna mångfald skulle finna det riktiga, men vi hafva ansett det som en plikt och på samma gång en förmån att fråga hvar och en hvad han

iakttagit, ty vi se endels, och ju flere, som betrakta föremålet, desto allsidigare blir det observeradt. De slutsatser hvar och en dragit ur sina observationer, hafva endast ett sekundärt intresse, men själfva observationerna måste vi ovillkorligen stanna inför och öfverväga, dels om äfven vi kunna göra dem, dels hvilka slutsatser vi vilja draga ur dem, som vi kunnat göra. Om vi på detta sätt söka tillgodogöra oss andras arbete, så torde vi snart komma ifrån den skepsis, som deras många meningar i och för sig kunna vara ägnade att framkalla: de många till grund för dem liggande iakttagna dragen af föremålet i fråga skola i stället hjälpa oss att få en inblick i den ostyckade verkligheten själf. Det är bättre att vi af det moderna bibelkritiska arbetet låta oss drifva framåt än tillbaka. Med tillbaka mena vi då uppgifvandet af sådant arbete på grund af dess målsmäns stridighet sinsemellan och deras öfriga brister, med framåt mena vi ett opartiskt pröfvande af kritikis iakttagelser och försök att göra nya rön i hopp om en konkretare åskådning af föremålet, hvarvid om möjligt alla observationer öfver detsamma af åskådningen själf måtte bringas till harmoni med hvarandra, att vi sålunda i någon mån söka bidraga till vinnande af en slutlig visshet och enhet. Tron på möjligheten häraf kunna och behöfva vi icke uppgifva. Och då i alla händelser vår kristna tro icke beror på bibelkritikis resultat, eftersom den i skriften talande Guds ande undervisar oss om frälsningens väg på ett sådant sätt, att inga nya insikter i sättet för tillkomsten af bibelböckernas föreliggande yttre form kunna rubba vår erfarenhet, så behöfva vi icke vara alltför otåliga däröfver, att kritici på så många områden ännu ej kommit till någon enighet. Så mycket kunna vi redan på förhand ana, att Guds kärlek och vishet i sina vägar med människors barn icke skola visa sig mindre utan större, ju mer de allvarligt studeras.

Då man vet att samme, långt efter de skildrade händelserna lefvande författare, som skrifvit krönikeböckerna eller i alla händelser en med honom väsentligen samtidig person äfven gifvit oss Esra-Nehemia-boken i den gestalt vi hafva den, och då man vidare besinnar, att man först under sista årtiondet på allvar sökt att oberoende af honom komma till visshet om händelsernas verkliga ordningsföljd och motivering, så undrar man icke på att just här flere olika meningar ännu bryta sig mot hvarandra. Men här i synnerhet har mångfalden af iakt-

tagelser för oss varit värdefull, emedan den bekräftat den insikt vi vunnit genom studium af Jes. 40—66, att nämligen Israels historia efter fångenskapen varit mera komplicerad och erbjudit en rikare växling af betydelsefulla företeelser än hvad som direkt framgår ur kronistens redaktion af Esra-Nehemia. Kronisten har endast framhållit det, som för honom var viktigt och som enligt hans mening samtiden borde lära af den flydda tiden. Hans mening om det för samtiden nödiga sammanhänger med Hezekiels historiebetraktelse, som vi framdeles få något beröra. Det gällde att lära något bestämdt af historien. Vi högakta sådan historieskrifning, på samma gång vi finna det vara vår plikt, på det att äfven vi må lära af forntiden, att skilja sådana drag, som gifva sig till känna som hörande till kronistens tid, från dem hvilka utmärka de äldre tider, som han skildrat. Ty vi behöfva dock lära af historien i annan form än kronistens samtida; genom evangelium äro vi frigjorda från de stadgar, som han fann så viktiga, att de ligga i förgrunden för hans historiebetraktelse.

Det liknar ett meningsfullt sammanträffande, att samtidigt med Hoonackers och framför allt Kosters uppslag till en förnyad undersökning af Israels restaurationstid äfven Jes. 40—66 vardt föremål för ett knappt mindre ifrigt studium med anledning af Duhms kommentar öfver Jesaja. Båda forskningsområdena lågo från början skilda från hvarandra, men de hafva efter hand förts hvarandra allt närmare. Åt dessa båda, de hittills vanligen brukade källorna för restaurationstiden å ena sidan, Jes. 40—66 å den andra i deras ömsesidiga förhållande hafva vi ägnat en särskild uppmärksamhet och därvid i väsentliga punkter kommit till resultat, som antingen för oss icke längre tillåtit några tvifvel eller der sannolikheten synts så öfvervägande, att vi i alla händelser måst räkna med densamma. Den personliga vissheten spelar på ett dylikt område en viktig rol, men vår sträfvan skall vara att så objektivt som möjligt framställa de fakta, som här synas oss tvinga till en bestämd uppfattning. Dessa kunna så mycket hellre pröfvas utan hinder af någon gifven åskådning, som detta område till största delen ännu alls icke är genomforskadt.

Våra studier gälla den judiska församlingens uppkomst. Vi tänka då på församlingen i motsats till staten, som gick under genom kaldéernas anfall, således på den judiska gemenskap efter exilen, som icke längre sammanhölls af ett konunga-

döme med därtill hörande rent nationela föreningsband utan blott af religiösa inrättningar. Dess uppkomst kan synas enkel nog. Den var förberedd genom Devteronomium, som var anlagd på Israels enhet genom trohet mot Jahve, och för det praktiska förverkligandet af sådan enhet hade denna lag äfven gifvit föreskrifter, då den befallde höjdtjänstens afskaffande och bestämde Jerusalem till den enda plats, där man fick offra. Till någon allmän efterlefnad kom lagen icke före fångenskapen. Men då efter rikets fall judarne icke fingo tillbaka sin nationela frihet utan blott tillåtelse af perserna att återvända till hemlandet för att bilda en religiös församling, hvars grundlag naturligen blef Devteronomium, så synes man här hafva hufvuddragen af den judiska församlingens uppkomst. Emellertid hafva till en början de yttre händelserna icke förlupit på ett så enkelt sätt. Hos Haggai och Sakarja ser det ut som om templet grundades först på Darii tid, och vi fråga oss hur det då förhåller sig med Sesbazars verk och hans ställning till Serubbabel. I synnerhet måste vi numera ställa oss inför frågan om den första hemkomsten af babyloniske judar, sedan det visat sig att kronistens framställning af densamma måste revideras. Huru kommer det sig vidare, att församlingen tyckes bildas liksom från början under Esras tid, i det man på en högtidlig sammankomst förbinder sig att hålla lagen, att gifva skatt och tionde m. m.? Man frågar sig hurudana förhållandena då månde hafva varit närmast före Esra. Hvilken var meningen med Esras karavan? Hur förhåller sig hans verksamhet till Nehemias? Hvarför talar Nehemia aldrig om Esra i hela afdelningen Neh. 1—7 5? Dessa och många andra frågor tränga sig på oss, då vi se på de yttre händelserna. Men än viktigare är frågan om upprinnelsen till det individuelt religiösa lif, som vi påträffa i den judiska församlingen, och som icke får sin förklaring från af oss kända förexiliska förhållanden. Så vidt vi känna dessa ansågs den enskilde icke hafva tillträde till Gud annat än i sin egenskap af en medlem af folket; detta var egentligen religionens subjekt, i hvilket den enskilde helt uppgick. Men i den judiska församlingen efter exilen träffa vid sidan af levitiskt ceremoniväsende en märkvärdig frihet hos individer, som obekymrade om samhället och hela världen jubla öfver att få komma direkt inför Guds ansikte eller klaga för honom sin

nöd. Detta individuelt religiösa lif, hvilket blef en andemakt sådan, att t. o. m. den yttre tempeltjänsten måste taga någon hänsyn därtill, hvarigenom det efterexiliska templet blef ett bönehus, kräfver sin förklaring. Så länge vi icke fått någon inblick i detta lifs inflöde i församlingen och dess verkningar inom densamma, befinna vi oss ännu blott vid historiens utanverk. Vår sträfvan skall vara att finna den för förstående af nu antydda företeelse riktiga utgångspunkten och att sedan följa utvecklingen så, att vi vid dess slut må förstå församlingen både från den levitiskt-ceremoniela och den individuelt-religiösa. Samtidigt torde vi ock få en förklaring öfver judendomens eskatologiska riktning och åtskilliga andra företeelser. Med andra ord, vi önska känna den judiska församlingen från fler sidor än den yttre, som framträder i Neh. 8—10, vi önska se begynnelserna äfven till den församling, som sjungit sorge- eller glädjepsalmer, som sökt efter visheten och som hoppats stora ting af framtiden.

Men för att göra framställningen mer öfverskådlig anse vi ändamålsenligt att i en första afdelning öfverväga några hufvudfrågor, hvilka eljest skulle föranleda oproportionerliga exkurser från den linje vi ämna följa. Alla frågor, som höra till denna, som således hafva direkt att göra med församlingens lif, skola vi behandla endast i andra afdelningen, äfven om de kräfva vidlyftighet. Och där skola äfven de spörsmål få sin ytterligare belysning, hvilka vi upptaga i förra afdelningen och som vi sålunda förut betrakta utan sammanhang med församlingstankens utveckling. Vi torde genom att på detta sätt taga några svårare frågor för sig kunna göra en saklig vinst utom den mer formela, som nyss antyddes. För att komma till större visshet i en omtvistad sak, är det ju alltid en fördel att betrakta den från flere af hvarandra oberoende håll och efterse om man hvarje gång kan märka detsamma. Vi skola sålunda i fråga om Judalandets befolkning närmast efter exilen i förra afdelningen endast fästa oss vid det som vi kunna finna i källorna uttaladt just om denna sak men lämna åt andra afdelningen att utreda huruvida församlingshistoriska skäl kräfva, att en infödd judisk befolkning funnits i Palestina före hemkomsten af babyloniske judar. Samma slags skäl skola samtidigt på sitt sätt vittna om tiden och platsen för affattandet af Jes. 40 ff., hvilken fråga i förra afdelningen upptages endast från den isagogiska och i sammanhang där-

med allmänt historiska sidan. Likaså skall frågan om förhållandet mellan Esras och Nehemias verksamhet först betraktas endast i sammanhang med den om Esra-Nehemiabokens komposition för att sedan belysas af den vexelverkan mellan de yttre händelserna och församlingsidéns utveckling, som vi få tillfälle att iakttaga i andra afdelningen.

I.

Undersökning af några hufvudfrågor.

§ 1. **Befolkningen i Juda på Haggais och Sakarjas tid. De första babyloniske judar i hemlandet.**

I Esra 2 meddelas oss en lista på öfver 42 000 män, hvilka enligt den plats kronisten gifvit listan, skulle vara hemkomna från Babylonien under Cyri tid. Men Kosters betraktar henne som en förteckning öfver församlingens medlemmar på Nehemias tid. Låtom oss för att bättre kunna bedöma listans plats till en början jämföra det som föregår henne med det som följer, således kap. 1 med 3—4 7, hvilka båda stycken äro af kronisten (i sitt nuv. sammanhang är alltså hela stycket 1—4 7 af kronisten, medan 4 8—6 18 är ett arameiskt stycke, hvartill sluter sig 6 19—22, som åter är hebreiskt och jämte 6 16—18 anses vara af kronisten). Det visar sig då som anmärkningsvärdt, att Serubbabel icke nämnes i Esra 1 utan i stället Sesbazar, "fursten af Juda", medan omvändt i 3—4 7 Sesbazar icke förekommer, utan endast Josua och Serubbabel med präster och leviter. Man kunde nu tänka, att enligt kronisten Sesbazar och Serubbabel varit olika namn på samme person, eftersom äfven kap. 3 handlar om Cyri tid. Men det hade i sådant fall dock varit att vänta, att han på något sätt antydt identiteten, när han i kap. 3 inför ett helt annat namn än i kap. 1. Betrakta vi den arameiska källa, som kronisten begagnade, och som vi lyckligtvis ännu äga kvar i Esra 5—6, så föras vi till den slutsats, att han ryckt tvenne olika personer för nära hvarandra i tiden, hvarigenom en konfusion uppkommit af det slag, som vi så ofta träffa hos honom. I den arameiska källan försättas vi till Darii Hystaspis' tid,

då Serubbabel och Josua med anledning af Haggais och Sakarjas uppfordran begynna tempelbyggnaden. Under arbetets gång infinner sig den persiske stathållaren Tattenaj med följe och anställer förhör med de ledande männen. Dessa förtälja för ståthållaren huru Cyrus sändt Sesbazar till Jerusalem för att grundlägga templet och framhålla det nuvarande arbetets kontinuitet med detta föregående af Cyrus tillåtna. Att här verkligen Sesbazar måste vara en annan än Serubbabel, därom äro numera de allra flesta eniga. Kronisten har alltså å ena sidan hänfört Sesbazar och Serubbabel till samma tid, men å andra sidan icke närmare hoparbetat berättelserna om dem, utan låtit båda stå tämligen oförmedlade bredvid hvarandra. I Esra 1 säges väsentligen detsamma som vi läsa om Sesbazar i den arameiska källan. Cyri edikt meddelas i fri omskrifning (kronisten talar därvid äfven om en tillåtelse för judarne i Babylonien att återvända hem, hvilken icke nämnes i den arameiska urkunden), och i sammanhang med berättelsen om Sesbazars sändande är det tal äfven om tempelkärlen, alldeles som det är i den arameiska källan. Men i kap. 3, där det är fråga om den egentliga tempelbyggnaden, uppträda endast Serubbabel och Josua, just som det är på Darii tid enligt den arameiska berättelsen.

Listan Esra 2 står alltså mellan tvenne stycken, som visserligen enligt kronisten, men icke enligt hans källa, båda handla om Cyri tid och som han icke konsekvent sammanfogat. Huru osäker listans plats därigenom blir, se vi redan däraf, att den grekiske Esra, som klart håller i sär Sesbazar och Serubbabel, hänför henne till Darii Hystaspis' tid, då Serubbabel skall hafva kommit till Jerusalem med den skara judar, som listan innehåller. Emellertid förenklas spörsmålet om listans ursprungliga plats och mening, när vi jämföra Neh. 7, där densamma äfven meddelas. Det visar sig då otvifvelaktigt, att kronisten hämtat henne just från Neh. 7, ty Neh. 7 73 b, 8 1, som nödvändigt hör tillsammans med Nehemiabokens berättelse utanför listan, har af kronisten medtagits in i Esra 3 1 och där blifvit inledning till en framställning om judarnes lagenliga offrande, som icke har någon annan källa än kronistens egna kombinationer (se E. Schrader, Die Dauer des zweiten Tempelbaues). Frågan blir då blott, hur vi skola uppfatta listans plats i Neh. 7. I v. 65 och 70 begagnas titeln Tirsata, som på de ställen, där den eljest före-

kommer, betecknar Nehemia (Neh. 8 9 10 2), hvars namn äfven af den grekiske Esra är ställdt bredvid Tirsata (Ἀθθαρίας) och dessutom uttryckligen står i LXX till Neh. 7 70. Utan tvifvel är denna uppfattning den riktiga. Vi hafva däremot intet som helst skäl för den mening, att Tirsata betecknar Sesbazar eller Serubbabel. En mönstring af släkternas renhet sådan den berättas i Neh. 7 61 ff. passar vidare svårligen in på sådana, som nyligen kommit med Sesbazar eller Serubbabel från Babylonien, ty skulle väl en del släkter hafva medtagits på en färd till Juda för att först vid framkomsten mönstras och uteslutas? Däremot passar den förträffligt på Nehemias tid, då ju denne själf uttryckligen säger, att han företagit en sådan mönstring (jfr Neh. 7 5 להתיחש med v. 64 המתיחשים hvilka ord här och Esra 8 1 första gången förekomma i den hebreiska litteraturen). Föras vi icke härigenom till den förmodan att den lista, som Nehemia fann enligt 7 5 blifvit undanflyttad och att 7 61 ff., ehuru icke hörande till Nehemias memoarer, berättar för oss just ett resultat af Nehemias med ledning af densamma företagna uppskrifning af släkterna enl. 7 5? Äfven släkthufvudmännens gåfvor passa på en tid, då kulten ordnades enligt Neh. 10, medan det som syftar på templets första byggande i Esra 2 68. 69 (hvarest Tirsata är undviken) icke finnes i Neh. 7. Också hafva äfven sådana forskare, som för öfrigt följt kronistens mening om listan, hållit före att åtminstone senare delen af densamma handlar om Nehemia (Imbert, Grætz). Men hela Neh. 7 6—73 hänger tillsammans, och så måste vi gifva Kosters och Guthe (jfr Wellhausen, Die Rückkehr) rätt, då de betrakta Neh. 7 som helt och hållet handlande om Nehemias tid (medan andra ss. Sellin och Buhl åtminstone icke i listan finna något bevis för en hemkomst på Cyri tid). Att Neh. 7 icke innehåller den lista, som Nehemia fann enligt 7 5 bekräftas för öfrigt däraf att fortsättningen på Neh. 7 6—73 icke återupptager tråden i 7 1—5. I hela Neh. 8—10 är det fråga om helt andra saker, och först Neh. 11 1. 2 påträffa vi något som liknar ett sådant återupptagande. Att verkligen Neh. 11 1. 2 afser ett utförande af Neh. 7 1—5 kunna vi icke betvifla. Men om så är, hvad menas då med listorna i Neh. 11 3—12 26? Af alla de meningar, som uttalats om Neh. 11 synas oss endast två hafva skäl för sig, nämligen Grætz' (Gesch. 2: 2 sid. 420 ff.), enligt hvilken Neh. 11 är en förteckning på dem, som bosatte sig i Jerusalem i följd af Nehemias

åtgärder, och Kosters' (Wiederherstellung sid. 87 ff.), enligt hvilken väl 11 1. 2 handlar om denna bosättning men 11 3—36 innehåller just den lista, som Nehemia fann enligt Neh. 7 5. Graetz torde hafva rätt så till vida, att densamma, som förbundit Neh. 7 6—73 med Neh. 7 1—5, betraktat Neh. 11 3 ff. som en förteckning på dem, som flyttat till Jerusalem med anledning af Nehemias åtgärder, ty de före listan ställda verserna 1. 2 synas märka henne i denna riktning. Men om i själfva verket Neh. 7 6—73 icke innehåller den lista Nehemia fann utan bland annat berättar om hans egen mönstring af släkterna, så torde Kosters hafva rätt och Neh. 11 3—12 26 i den ursprungliga formen innehållit den förteckning, som från början följt efter Neh. 7 5. Flere skäl tala härför, till hvilka vi framdeles skola återkomma. Här må blott framhållas att berättelsen om murens invigning Neh. 12 27—43 tydligen står på orätt ställe. Invigningen bör hafva ägt rum icke långt efter murens fullbordan. Det ligger nära till hands att antaga, att detta stycke af Nehemias memoarer förflyttats till sin nuvarande plats i sammanhang med det närmast föregående Neh. 11 3—12 26, hvilket stöder den uppfattning att denna sistnämnda afdelning i sitt ursprungliga skick följt närmast efter Neh. 7 1—5.

Vi få mer att göra med både Neh. 7 och 11 3—12 26, men det sagda må här vara nog för att motivera, hvarför vi icke kunna begagna listan i Esra 2, när vi önska få veta något om befolkningen i Juda på nu ifrågavarande tid. Måhända skulle i stället Neh. 11 gifva oss en god inblick i denna sak, i fall vi förmådde att se dess ursprungliga anläggning genom den starka öfverarbetningen. I fall verkligen Neh. 11 3—12 26 innehåller förteckningar på en före Nehemias tid befintlig befolkning i Juda, så vore dessa listor i och för sig värda ett särskildt studium just här. Dock torde vi äfven för vårt ändamål vinna tillräckligt med en rent allmän iakttagelse. Neh. 11 3—36 innehåller icke en förteckning på sådana som "tågat upp" till Juda utan på därstädes redan bosatte (11 3 jfr 1 Krön. 9 2). Däremot är 12 1—22 en lista på präster, som kommit hem till Juda med Serubbabel, utan tvifvel på Darii Hystaspis tid (Darius i v. 22 kan svarligen vara någon annan än Darius Hystaspis, se Kosters Wiederherst. 91). Antaga vi att Neh. 11 och 12 ursprungligen hört tillsammans, så skulle däraf med stor sannolikhet följa, att Neh. 11 3—36 vore

förteckningen på den (infödda) judiska befolkningen i Juda på Darii Hystaspis tid, och då Neh. 12 1 ff. endast talar om präster, som då kommit hem med Serubbabel, så skulle Neh. 11 3 —12 26 i sin helhet vittna i den riktning, att på den tid då dessa listor affattats befolkningen i Juda utan vidare vore att betrakta som därstädes infödd, ty en del präster, som kommit från Babylonien kunde icke i någon nämnvärd man ändra detta förhållande. Men äfven om den i Neh. 11 förtecknade befolkningen möjligen kunnat vara kommen från Babylonien, så vittnar åtminstone ingenting därom att så verkligen förhållit sig, och så hänvisas vi till andra källor för att få full visshet i vår fråga. Då nu kronistens källa i Esra 5—6 icke heller talar om hemkomst utan blott om tillåtelse för judarne att uppbygga Jerusalems tempel, så återstår endast att betrakta Haggais och Sakarjas profetior från ifrågavarande synpunkt.

Flere omständigheter äro här beaktansvärda (se Kosters' Wiederherstellung 17 ff.), men vi inskränka oss till att öfverväga några få och i synnerhet hvad de båda profeterna mena med sitt ofta använda uttryck שארית העם, ty därmed betecknas den befolkning de hafva att göra med. Att uttrycket icke äfven omfattar utom Juda boende judar och alltså till äfventyrs kunde betyda "alla kvarblifva israeliter, hvarhelst de finnas" utan att här är fråga blott om ett i Juda bosatt folk synes af Haggai 1 12, där det säges, att jämte Serubbabel och Josua *hela* kvarlefvan (כל שארית העם) lyssnade till Haggais ord. Enl. v. 14 uppväckte Jahve Serubbabels och Josuas och *hela* kvarlefvans ande. Hela den kvarlefva, hvarom här är fråga befinner sig alltså i Juda. Då det nu i alla händelser står fast att en stor del judar stannade kvar i Babylonien efter hvarje hemflyttning, och de som stannade kvar ingalunda därmed blefvo otrogna sitt folks Gud utan i stället ofta gjorde hans sak en god tjänst just i Babylonien, så är det redan i och för sig högst osannolikt att Haggai och Sakarja med uttrycket "folkets kvarlefva" velat profetiskt beteckna dem som lämnat Babylonien till åtskillnad från dem, som dröjt kvar. Ingenstädes finnes för öfrigt någon antydan, att detta varit meningen. Tillägget הזה hos Sakarja (שארית העם הזה 8 6. 11. 12 Jfr העם הזה Hagg. 1 2. 14) och עם הארץ Hagg 2 4 Sak. 7 5 visa tvärtom, att uttrycket i profetens mun icke betecknar ett andligt företräde, hvarigenom profeten kände sig på ett inre sätt förenad just med denna kvarlefva, till åtskillnad från andra judar, som

icke hörde dit, utan att det i stället är ett blott historiskt gifvet namn på en befolkning, som profeten gör till föremål för sin profetiska verksamhet. Vi känna samma uttryck שארית såsom betecknande återstoden af de palestinensiska folk, som drabbats af Nebukadnezar och förlorat sin självständighet. Hezekiel kallar dessa i 36:3. 4. 5 för שארית הגוים "resten af folken", och i samma anda kallar Haggai och Sakarja resterna af den judiska nationen för שארית העם (הזה). I Jerem. 42—44 kallas de af Nebukadnezar icke bortförda judarne för שארית (יהודה). Att dessa kapitel (som ju icke äro af Jeremias hand) lika litet som den besläktade framställningen i 2 Kon. 25:26 (jfr Jerem. 42:1. 8 43:5. 6 44:7) bevisa att landet varit tomt på judar under fångenskapstiden, skola vi nedan påvisa liksom ock orsaken till den åskådning af befolkningsförhållandena, som på dessa ställen möter oss.

Vi märka vidare att Sakarjas åhörare varit utsatta för de palestinensiska grannfolkens härjningar. Tredje synen (Sak. 2:5—17) går ut därpå, att Jerusalem skall blifva ett andligt centrum, där så mycket folk skall samlas, att staden ej kan inneslutas af murar utan måste vara en öppen plats. Frågan huru staden då skall skyddas mot plundringar besvaras i v. 9 så, att Herren själf skall vara en eldsmur omkring staden. Härtill sluter sig v. 12. 13: "Ty så säger Jahve Zebaot (efter ära har han sändt mig[?], jfr Nowack) till de hednafolk, som plundrade eder: den som rör vid eder, han rör vid min ögonsten. Ty se, jag vill lyfta min hand emot dem, och de skola blifva till byte för dem, som varit deras tjänare, och I skolen förnimma, att Jahve Zebaot har sändt mig." Därefter lofvas i v. 14—17, att Jahve skall bo i Zion, att många folk skola sluta sig till honom, och att han skall låta Juda taga i besittning det heliga landet (som nu är i folkens våld). Denna enkla tankegång afbrytes nu af v. 10. 11. Genom dessa versers förbindelse med det följande uppkommer följande tanke: flyn ifrån Babel, ty Jahve står i begrepp att slå hedningarne. Därvid vore 12 b en parentetisk mellansats, som uttryckte nödvändigheten af dom öfver hedningarne. Man öfverväge hvilken skillnad det blir mellan en sådan förbindelse och den mellan v. 12 och 9. Och icke minst anmärkningsvärdt är, att v. 10. 11 bära tydliga spår af att vara tagna från den åttonde synen, där det just är frågan om landet i norden och de fyra vindarne. Häraf kunna vi icke draga någon annan slutsats än den att v.

10. 11 äro ett förklarande tillägg af någon, som närmast tänkt på de babyloniske judarne, vid tal om folkens plundring, men att Sakarja i sin syn åsyftat Judas grannar och deras fiendskap. Liknande smärre förändringar hafva äfven eljest ägt rum i texten till Sakarjas profetior (se Nowack till kap. 3, 4 och i synnerhet 6 9 ff). Man jämföre för öfrigt Sak. 1 15, enligt hvilken folken hjälpt till, då Jahve vredgades på Zion, något som passar väl om grannfolken (jfr Hez. 25 och 35) och vidare den andra synen Sak. 2 1—4, särskildt v. 4, där det säges att de fyra fientliga hornen förstrött Juda, så att man icke vågade lyfta sitt hufvud. Själfva fyrtalet anger, att Juda förströtts åt alla håll, så att icke ensamt Babylonien är påtänkt, liksom äfven i åttonde synen (kap. 6 1—8) Babylonien betecknas endast med en af de fyra vindriktningarne. — Om grannfolkens fientlighet är det tal äfven i Sak. 7, 8 och det så, att frågan om fastedagarnes fortvaro förbindes med den om upphörandet af folkens fiendskap. Denna fråga har varit aktuel på Sakarjas tid. De som i kap. 7 1—3 framställa sin förfrågan angående fastedagarne hafva nu i 70 år iakttagit dessa dagar och vilja veta om ännu anledning föreligger att fortfara därmed. Profeten låter dem öfverväga beskaffenheten af deras fasta och påminner om de profeter, som talat till dem "då Jerusalem ännu var bebodt och hade frid och alla dess städer rundt däromkring, och då äfven Negeb och Sefela var bebodd." Af sammanhanget ser det ut som om de frågande just önskade ett tillstånd af frid i landet för framtiden betryggadt för att med öfvertygelse kunna upphöra med fastan. Detta bekräftas af det följande. Sakarja följer i sitt hyperboliska betonande af ödsligheten Hezekiels schema (Hez. 33 27—29), hvarom se nedan. Men denna ödslighet har tydligen icke berott därpå att judar öfverhufvud icke funnits i Palestina utan i stället därpå att judarne, bland dem Sakarjas åhörare, för hedningarnes skull icke kunnat med trygghet samla sig i och omkring Jerusalem. Detta framgår af Sak. 8. Man jämföre v. 1—3 (1 14. 15) 4. 5. 7. 8. 10 ולויצא ולבא אין שלום מן הצר ואשלח את כל האדם איש ברעהו 13. 14 (7 12—14) 20—23 (2 14—17). Vi hafva särskildt markerat 8 10, emedan däraf tydligast torde framgå att de, som under föregående 70 år (7 5 jfr 1 12) varit utsatta för ifrågavarande olyckor, måste hafva befunnit sig bland de plundrande folken omkring Juda. I en sådan situation försättas vi för öfrigt af hela Sak. 7, 8.

Mellan Haggais sista datum $^{24}/_{9}$ (2 10. 20) och datum för Sakarjas syn $^{24}{}_{11}$ (1 7) måste det i Esra 5 omtalade inskridandet af perserna i Jerusalem hafva ägt rum, ty såsom vi annorstädes skola finna förutsättes detta i Sakarjas syner. Denna mellanliggande viktiga tilldragelse betingar en något olika situation i Haggais och Sakarjas profetior, huru nära de båda än äro hvarandra i tiden. I Sakarjas syner är både Serubbabels och Josuas ställning tillfälligtvis ifrågasatt och därmed äfven judarnes trygghet i landet. Men hos Haggai är Serubbabel ännu i ostörd utöfning af sin myndighet som pacha öfver provinsen Juda (Esra 5 8) och förmår genom denna sin ställning till perserkonungen skydda sitt folk. Också lära vi af Haggai, att närmast före Darii andra år judarnes plågor icke bestått så mycket däri, att de ansatts af grannarne som däri, att deras arbete icke velat bringa någon afkastning. Att likväl äfven enligt Haggai otrygghet varit rådande förut kunna vi sluta af 1 9, där det heter, att medan Guds hus ligger öde ifrar hvar och en för sitt eget hus. Det enda naturliga torde vara att här tänka på nybyggnad af dessa hus, om eljest texten är riktig, hvilket vi icke hafva någon anledning att betvifla. Orden passa naturligen i och för sig om nyligen hemkomna babyloniske judar, men i betraktande af hvad vi funnit hos Sakarja, måste vi i dem se något annat, nämligen ett tadel mot sådana judar, som under skyddet af egna af perserna tillsatte ämbetsmän från sina olika håll flyttat in i Juda eller Jerusalem och där nu syssla med sina egna hus under förgätande af Herrens hus (jfr härom Elhorst i Theol. tijdschrift 1895, sid. 96 ff.). Beaktansvärdt är stället Haggai 2 9: "på detta ställe skall jag gifva frid, säger Jahve Zebaot" (jfr Sak. 8 10), hvartill LXX ytterligare foga orden καὶ εἰρήνην ψυχῆς εἰς περιποίησιν παντὶ τῷ κτίζοντι (κτίσαντι) τοῦ ἀναστῆσαι τὸν ναὸν τοῦτον, "och trygghet till lifvet(?) som förvärf (arbetslön?) för hvar och en, som bidragit vid grundläggningen för att uppföra detta tempel". Sannolikt har äfven hebreiska texten ursprungligen haft motsvarande ord. Till uttrycket κτίζειν τὸν ἀναστῆσαι jämföre man Sak. 8 9 יסד יהוה צבאות. Uttrycket aflägger i sin mån ett vittnesbörd om trovärdigheten af urkunden i Esra 5, enligt hvilken en grundläggning skett redan på Cyri tid, det förråder en strafvan att sammanslå det då gjorda arbetet med det nuvarande (jfr Guthe, Gesch. sid. 247, 248), hvilket sistnämnda betraktas som den egentliga begynnelsen, i sammanhang hvarmed 70-års perioden först nu an-

sågs vara tillända. Emellertid synes af orden ביום יסד בית יהוה att grundläggningstiden för profetens medvetande framträdt som en särskild tid, om den än för honom var blott en inledning till det egentliga arbetet (להבנות). Som bekant har man i följande tider vacklat i fråga om beräkningen af de 70 fångenskapsåren, i det somliga förlagt deras slut till Cyri första regeringsår andra åter till Darii Hystaspis andra år; första anledningen till detta vacklande gafs af det sväfvande i uppfattningen af förhållandet mellan grundläggningen under Cyrus och den egentliga tempelbyggnaden i början af Darii regering. Detta nu i förbigående framhållet såsom sannolikt innebärande en inre garanti för ursprungligheten af LXX:s tillägg; grundläggningen under Cyrus få vi tala om på annat ställe. Man kan lätt tänka sig, hvarför LXX:s ord uteslutits i den hebreiska texten: de tycktes icke öfverensstämma med hvad man på en senare tid trodde om restaurationens förlopp. Huru ett så egendomligt tillägg kunnat inkomma i LXX, om de icke haft en hebreisk text som gifvit anledning därtill, är däremot svårt att förklara.

En annan omständighet vittnar på en gång därom, att Haggais och Sakarjas åhörare varit infödda i landet, och att Haggai och Sakarja själfva icke voro det. Vi mena hela det sätt, hvarpå dessa profeter uttrycka sig om och ställa sig till befolkningen i landet. Här hafva vi åter anledning att tänka på innebörden af sådana uttryck som העם הזה, שארית העם הזה עם הארץ. Skulle väl profeterna kunnat begagna sådana uttryck (jfr Jes. 8 11 m. fl.) om en skara exulanter som för ej länge sedan hemkommit, som således visat sig hålla Jerusalem kärare än alla förmåner i Babylonien? Detta synes knappast troligt. Man beakte vidare det egendomliga betonandet att profeterna äro sända till detta folk Haggai 1 12. 13 (äfven om v. 13 är af senare hand, är den ett vittne om huru en senare tid velat framhäfva Haggais sändning), Sak. 2 13 6 15, samt att de hafva Jahve Zebaots ord; se i synnerhet Sak. 8. Aldrig sammansluta sig profeterna med folket, icke ens i fråga om dess olyckor, hvilka väl bort hafva varit gemensamma för profeterna och folket om båda kommit från Babylonien. I Sak. 2 12 talar Sakarja Herrens ord till hedningarne "som plundrat *eder*". I 7 5 heter det: "När *I fastaden* och klagaden på femte och sjunde dagen under dessa 70 år o. s. v." Väl tillhör det alltid en profet att i något afseende ställa sig gentemot folket,

men man öfverväge dock om Haggais och Sakarjas ställning till detsamma låter naturligt förklara sig under antagandet att hans åhörare voro babyloniske judar. Dessa profeters hållning i det hela synes oss visa icke blott hvad Kosters vill, nämligen att folket från början bott i landet utan lika mycket, att de som så tala till folket kommit från Babylonien. Kosters har under intrycket af alla de vittnesbörd, som betyga att befolkningen i Juda närmast efter exilen varit infödd därstädes, låtit sig förleda, att till de infödde räkna äfven Serubbabel och Josua, Haggai och Sakarja. Huru omöjligt detta är har Wellhausen uppvisat (Die Rückkehr der Juden). Endast i det fall att båda dessa förhållanden stå fasta: att befolkningen är inhemsk i landet, men att Haggai och Sakarja icke äro det, få vi en antaglig förklaring öfver dessas uttryckssätt om och ställning till folket i Juda.

I sammanhang härmed böra vi beakta ett högst anmärkningsvärdt språkbruk hos Haggai. Han begagnar sammanställningen: "Serubbabel, Sealtiels son och Josua, Jozadaks son och hela kvarlefvan af folket" 1 12. 14. Att "kvarlefvan" icke kan betyda "folket för öfrigt" till åtskillnad från Serubbabel och Josua är klart redan däraf, att שארית העם hos den samtida Sakarja användes ensamt utan förbindelse med andra personer, liksom ock däraf, att betoningen: "*hela* återstoden af folket" då blefve onaturlig och för öfrigt förbindelsen "Serubbabel och *det öfriga* folket" med så stark ton på det öfriga, att שארית användes, blefve lika underlig som "konungen och det öfriga folket". Däremot kan sammanställningen i och för sig betyda "Serubbabel, Josua och hela kvarlefvan" i den mening, att äfven Serubbabel och Josua inbegripes i denna kvarlefva, sedan deras namn blifvit nämnda. Men att förbindelsen i 2 2 "Tala till Serubbabel, Sealtiels son, pacha i Juda, och till Josua, Jozadaks son, öfversteprästen, *och till folkets kvarlefva*" strax efteråt i 2 4 växlar med följande: "Och nu var frimodig Serubbabel, säger Jahve, och var frimodig Josua Jozadaks son, öfverstepräst, och var frimodigt *allt landets folk* (עם הארץ) o. s. v." tyckes visa att שארית העם icke kan vara kommen från Babylonien, ty skulle väl profeten låtit שארית העם och עם הארץ omväxla med hvarandra om han vid den förra fäst betydelsen af från Babylonien hemkomna judar? Denna växling är en ny bekräftelse på hvad vi förut funnit, att שארית העם betecknar en inhemsk befolkning. Skall därför

Serubbabel och Josua på nämnda sätt fattas som tillhörande kvarlefvan, så böra både de och kvarlefvan vara infödda i Palestina. Men det är icke sannolikt, att Haggai här begagnat sådana uttryck som עם הזה och עם הארץ för att beteckna den infödda befolkningen, om den af honom så högt uppskattade Serubbabel (Hagg. 2 20—23) tillhört densamma, och för öfrigt är Serubbabels egenskap af rättmätig Davids-ättling (Sealtiels son jfr 1 Krön. 3 17 ff., enligt hvilken stamtafla Sealtiel vore Serubbabels farbroder; denna till sin text något osäkra tafla bör dock rättas efter Haggai; Sak. 3 8 6 12) ett tillräckligt bevis för att han kommit från Babylonien. Vi måste därför betrakta den ifrågavarande sammanställningen hos Haggai såsom innebärande att Serubbabel och Josua icke räknas till שארית העם. Att deras namn ställas bredvid densamma är analogt med det sätt, hvarpå Haggai och Sakarja ställa sig utanför landets befolkning. Men om nu Haggai, då han tilltalar sina åhörare, endast nämner Serubbabel och Josua å den ena sidan och folkets kvarlefva å den andra, så får man häraf det intryck, att befolkningen såsom sådan var infödd och att de babyloniske judarne voro representerade endast genom dem, som nu hade ledningen af angelägenheterna i Juda, den till pacha insatte Davids-ättlingen och öfversteprästen jämte tvenne profeter. Detta utesluter icke att några fler babyloniske judar kunnat hafva funnits där, men på befolkningsförhållandena hafva de icke inverkat.

Att en betydande befolkning lämnades kvar i landet af Nebukadnezar finna vi högst naturligt, om vi tänka på ändamålet med hans deportation. Denna afsåg endast att från landet undanskaffa konung, krigsfolk, ämbetsmän och i allmänhet sådana element, som voro oundgängliga för staten och kunde underhålla den politiska frihetskänslan hos folket. Däremot har Nebukadnezar icke haft något som helst intresse af att flytta bort jordbrukare och vingårdsmän, hvilka han tvärtom behöfde på platsen för odlingen af det honom tillhöriga landet. Också heter det uttryckligen både i 2 Kon. 24 14 och 25 12 att han för detta ändamål kvarlämnat de ringaste af befolkningen. Författaren vill emellertid tydligen icke framhålla det faktum, att några öfver hufvud lämnats kvar utan i stället att de kvarlämnade endast voro de oansenligaste i landet. Att dessa icke utgjort mindretalet har Guthe gjort mycket sannolikt genom en jämförelse med nuvarande förhållanden i Juda

och de siffror, som vi hafva i Jerem. 52 28—30, hvarvid han beräknat, att endast omkring en åttondedel af befolkningen bortförts af Nebukadnezar.

Men huru kommer det sig, att den devteronomistiska framställningen i Jerem. 42—44 och 2 Kon. 25 så litet tager hänsyn till den i landet kvarblifna befolkningen, ja att de skildra landet som alldeles öde efter mordet på Gedalja och judarnes därmed sammanhängande utflyttning till Egypten? Det räcker icke till som förklaring häraf, om man blott hänvisar därpå, att de till Babylonien deporterade judarne voro de förnämsta, hvilka utan vidare betraktade Juda som borta från sitt land i och med deras bortförande. Denna omständighet hör naturligtvis hit, men saken bör ses djupare, nämligen icke blott från den politiska och sociala utan framför allt från den religiösa sidan. Först Hezekiels profetior gifva oss den fulla förklaringen. Denne märkvärdige profet, som får sin kallelse utanför Palestina (1—3) förkunnar dels det nuvarande folkets undergång för sina styggelsers skull, dels uppkomsten af ett nytt Israel i ett förnyadt Israels land. Förkunnelsen om den förra genomgår kap. 4—24, om den senare handla 33—48, hvarjämte domen öfver Israels grannfolk, 25—32, är förutsättning för Israels återställelse. Men Hezekiel har icke inskränkt sig till att framställa motsatsen i allmänhet mellan det närvarande afgudiska folket och det nya Israel. Vi böra noga observera, att han fattat motsatsen närmare bestämdt så, att det nya Israel endast kan komma från de bortförda, men att de i Palestina efter 597 kvarblifna äro dömda till undergång, så vidt de icke komma undan ur landet och sluta sig till de bortförda, ty landet skall läggas fullständigt öde. Detta återkommer upprepade gånger. Det ingår i hela sammanhanget, och vi påpeka endast några däri förekommande ställen, där det med uttryckliga ord säges, att landet skall blifva alldeles folktomt. Se 5 10. 12. 14 6 8. 14 7 11 (9 8 visar att med de tecknade icke menas sådana, som få blifva kvar i landet) 12 16. 20 14 22 15 8 21 3. 4 33 27—29. Att inför profetens medvetande med full klarhet och tydlighet den frågan framträdt, hvarifrån det nya Israel skulle komma, från de bortförda eller från de kvarblifna, det synes af tvenne märkliga ställen, det första afseende de efter 597 kvarblifna, kap. 11 14—21, det andra kvarlefvan efter 586, kap. 33 21—29. Enligt 11 14—21 föreligger just en tvist om berörda fråga, och stället är så

mycket märkvärdigare som profeten i detta sammanhang gifver ett kortfattadt utkast af hela sin framtidsbild, sådan den närmare utföres i 33—48. Af 33 21 synes, att spörsmålet åter trängt sig fram för profeten, just då staden blifvit slagen. Med denna tilldragelse hade hans förutsägelser fått sin bekräftelse så till vida, att Juda som nation nu upphört att existera. Men att han ändå icke kan stanna därvid utan nu upptager frågan om dem som blifvit kvar "på de öde platserna" (uttrycket är beaktansvärdt) lär oss tydligt, huru i hans framtidsbild ingår att Palestina fullständigt skall utrymmas för att sedan beträdas af ett alldeles nytt folk. Och detta folk skall äga hela Israels land, det är nämligen icke blott Juda, som återvänder dit, utan hela Israel (37 11), som liksom återuppväckes från de döda och samlar sig till ett enda folk (37 15—28).

Vi hafva förut påpekat, att Sakarja i sina uttryck om Judalandets ödslighet (7 7. 14) följer Hezekiels schema (se i sht. Hez. 33 28. 29). Hafva vi nu i Sakarja ett exempel på huru Hezekiels lärjungar följt lärarens ord, äfven då de befunnit sig inför den kvarlefva i Juda, som just var ett vittnesbörd därom, att Hezekiels profetior icke bokstafligen gått i uppfyllelse (jfr Hezekiels eget nyss förut betonade uttryck "de öde platserna" 33 24), huru mycket lättare måste icke författaren af Jerem. 42—44 och 2 Kon. 25 hafva haft att se saken från Hezekiels synpunkt, i fall han vistats i Babylonien. Det är alldeles efter Hezekiels ord, då författaren låter Gedalja åtföljas till Egypten af hela kvarlefvan, både små och stora, så att ingen lämnas öfrig. Men vi fråga billigtvis: behöfde äfven den af Nebukadnezar kvarlämnade landtbefolkningen, åkerbrukare och vingårdsmän, rädas för Nebukadnezar och fly ur landet, därför att Ismael mördat Gedalja? Man märke äfven sammanställningen i 2 Kon. 25 mellan Judalandets fullständiga ödeläggelse (v. 22—26) och Jojakins upphöjelse (v. 27—30), hvarigenom förhoppningen för framtiden fästes vid den i Babylonien befintliga davidiska linjen (jfr Hez. 17). År och datum för denna betydelsefulla tilldragelse utsättas (jfr Jerem. 52 31—34, där samma notis gifves efter omtalandet af det trefaldiga bortförandet af Judas inbyggare). Att författaren i nyssnämnda fall är riktigt underrättad torde vi kunna fasthålla, men i sin uppfattning af de kvarblifnas öde låter han sig, som vi se, bestämma af Hezekiels profetior, vare sig hans tillvägagångs-

sätt är att uppfatta så, att han i analogi med Sakarja begagnat Hezekiels starka uttryck under fullt medvetande af att de icke bokstafligen motsvarades af verkligheten eller så, att han trott på nödvändigheten af en bokstaflig uppfyllelse af Hezekiels profetior, alltså trott att hela befolkningen lämnat landet med Gedalja. Huru därmed än förhåller sig, själfva faktum måste betraktas såsom säkert att en kvarlefva funnits i landet och att Hezekiels profetior icke gått i bokstaflig uppfyllelse. Guds tankar äro högre än äfven profeternas tankar. Endast vår Frälsare har tecknat Guds rikes utveckling på ett sådant sätt, att den hela den följande historien organiskt fogat sig därefter, och detta emedan teckningen från början grundade sig på fullkomlig kännedom om Guds rikes organiska natur och de af Guds kärleksvilja gifna lagar. Utifrån hans undervisning kunna vi se, att Hezekiels teckning af framtiden var alltför mekanisk för att historien skulle gå i detta spår, om ock Hezekiels profetior varit af den största betydelse för den följande tiden.

Ett annat instruktivt fall, där skrifvarens schema undanskymt den verkliga historien, som det synes redan före exilen (Kuenen, Hist.-krit. Einleitung I: 2, sid. 92 f.) må här i korthet påpekas. Vi mena berättelsen om den israelitiska befolkningens bortförande efter Samarias förstöring 2 Kon. 17. Långt före fångenskapen har den frågan kräft ett svar: hvar finnes numera Jahves folk? (Se Kosters, De denkbeelden over Jahwe's volk ten tijde der ballingschap, Theol. tijdschrift 1895 sid. 353 ff.) Efter 722 hade man anledning att reflektera öfver denna sak. I 2 Kon. 17 kan författaren icke tänka sig, att den på hans tid lefvande befolkningen på nordisraelitisk mark har något sammanhang med det gamla Israel. Men han förklarar det faktum, att Jahve dock ännu dyrkas på detta område på ett sådant sätt, att vi icke kunna undgå att märka, huru en gifven teori öfver det kvarblifna folket öfvergått till historia. Af de assyriska inskrifterna synes emellertid, att antalet af de från nordriket år 722 deporterade var ganska måttligt, och allmänna öfverväganden gifva vid handen, att detta rikes talrika befolkning icke så lätt kunnat flyttas ur landet, liksom vi äfven af kilskrifterna få veta, att nordisraeliterna äfven efter 722 deltagit i uppror mot Assyrien. (Se härom Stade, Gesch. I, 601 ff.) Så framställde sig ock under fångenskapen den fragan: hvar är nu Israel? Och det svarades af

Hezekiel och hans lärjungar: i Babylonien. Därifrån allena väntade man framtidens församling, men Juda betraktades som ödelagdt.

Det vore af intresse att här genast betrakta Sakarjas syner och efterse i hvad mån dessa bekräfta det sagda, i det han betraktar den under Darius Hystaspis föreliggande situationen med Hezekiels åskådningssätt. Men detta vilja vi enligt vår plan uppskjuta till andra afdelningen. Här konstatera vi blott angående de babyloniske judarne, att de redan på nu ifrågavarande tid hafva sina representanter i Palestina, närmare bestämdt sina främste män. Om Sesbazar var (babylonisk) jude eller icke måste vi lämna därhän, men så mycket är visst af de arameiska urkunderna i Esra 5—6, hvilkas trovärdighet för oss skall bekräfta sig från flera håll, att Sesbazar redan på Cyri tid lagt grunden till det efterexiliska templet, och att redan då judarnes förhållanden i Palestina börjat ordna sig under skydd af det persiska världsrikets härskare. Det är ock ganska troligt, att Sesbazar, då han på Cyri befallning begaf sig till Jerusalem, varit åtföljd af några babyloniske judar. Bland dessa kunna Serubbabel (som barn eller helt ung) och Josua hafva befunnit sig. Dessa båda jämte Haggai och Sakarja hafva i alla händelser säkert kommit från Babylonien. Haggai och Sakarja gifva det intryck, att de helt nyligen anländt; det är mycket sannolikt att de begifvit sig till Palestina efter de starka skakningarne i östra delen af riket i början af Darii Hystaspis' regering. Härigenom torde de ställen, där deras sändning så särskildt betonas, bäst förklaras, liksom ock den omständighet, att genom dem äfven Serubbabels och Josuas ande nu först uppväckas. Man kan ock fråga sig, hvarföre tempelbyggnaden sättes i gång just nu och hvarför fångenskapsåren först nu anses tilländalupna, då det dock, i fall ingen särskild tilldragelse bestämdt räkningen, utan man utgått från närmast tillhands liggande meningen af Jerem. 25 11, 29 10, helst bort räkna från år 605 (597), såsom ock kronisten gjort.

Ännu en hemkomst af babyloniske judar konstatera vi i Sak. 6 9—15. Att dessa äro nykomna, kunna vi se däraf, att man just nu tar emot guld och silfver, som de fört med sig från Babylonien. Huru talrika de voro veta vi icke, men någon nämnvärd förändring i befolkningsförhållandena hafva de icke åstadkommit; efteråt som förut består folket af

שארית העם (Sak. 8 6. 11. 12). De babyloniske judarnes inflytande i Juda vid denna tid berodde alls icke på deras antal, utan därpå, att deras förnämste män befunno sig där och hade perserkonungens nåd. Till sådana mera ansedda män af den babyloniska gola hafva äfven de i Sak. 6 9 ff. omnämnda judar hört, om vi få sluta därtill dels af listan i Neh. 12, som upptager prästsläkter, hvilkas första tjänstgöring räknas från Darius, och hvilka uttryckligen sägas vara hemkomna med Serubbabel, dels af Sak. 7 3, enligt hvilket ställe de infödda judarne vända sig till profeterna och till prästerna, något som kan betyda att båda hörde tillhopa gent emot de infödde. Detsamma skola vi finna bekräftadt af tvenne andra af hvarandra oberoende vittnesbörd, som vi här endast antyda. Det ena är den grekiske Esras bekanta berättelse om Serubbabels ankomst från Darii hof i spetsen för en skara babyloniske judar. Berättelsen är betydligt utsmyckad, men mot det hastiga och absoluta förkastandet af dess trovärdighet utan att något försök göres att förklara en sådan traditions uppkomst måste en protest inläggas. Den grekiske Esra, som på flere ställen bevisligen har en ursprungligare text än både den masoretiska och LXX, och som uppskattats så högt af Josefus, hvilken trots sina brister som historieskrifvare säkert haft bättre historisk uppfattning än de fleste samtida judar, förtjänar mer beaktande än i allmänhet kommit honom till del. Det gäller att icke på förhand hvarken förkasta eller utan vidare följa honom utan för hvarje fall pröfva, om han får bekräftelse från annat håll. Det får han i detta fall af det förträffligaste vittne, Sakarja, som är samtidig med Serubbabel och hvars syner förutsätta, att denne är borta från Jerusalem, såsom vi i andra afdelningen skola söka visa. Först med den i Sak. 6 9 ff. nämnda gola är han åter tillstädes; i detta sammanhang har hans namn stått i den ursprungliga texten i stället för Josuas, såsom Wellhausen (Skizzen[2] V, sid. 179) uppvisat. Här ville vi nu emellertid blott konstatera denna nya ankomst af babyloniske judar och för öfrigt i förbigående påpeka sannolikheten af att de ankomna hufvudsakligen varit präster. Detta blir sannolikt äfven genom det allmänna öfvervägande, att en inflyttning af en större mängd babyloniske judar med syfte att ändra bestående befolkningsförhållanden skulle hafva mött stora svårigheter vid denna tid, medan ankomsten af en del präster med Darii tillstånd

var det på en gång enklaste och säkraste medlet att stärka de babyloniske judarnes inflytande i Juda.

§ 2. Ort och tid för affattandet af Jesaja 40—48.

Vi upptaga frågan om affattningsort och -tid för Jes. 40—48 just här, emedan det i § 1 vunna resultatet ägnar sig till hjälp vid frågans besvarande. Få skriftafdelningar synas så svåra att bestämma i fråga om platsen för deras tillkomst, som den nu föreliggande[1]; vi möta här olägenheterna af den egenskap hos Devterojesaja, som ofta framhållits, att han nämligen i sin poetiska flykt föga inlåter sig på detaljer, som tydligare läte oss få se hvar han befinner sig. Det skulle icke heller annars varit möjligt att så olika meningar därom framkommit. Det vanliga har emellertid, sedan Jes. 40—66 frånkänts Jesaja, varit, att tänka sig författaren som boende i Babylonien. Men icke mindre än tre andra meningar hafva uttalats, nämligen att han bott i Egypten (Ewald, Bunsen) eller i Juda (Seinecke [Sellin]) eller i Fenicien (Duhm). Emellertid böra vi sammanslå dessa tre till en allmännare, som lyder så, att författaren bott någonstädes västerut, och ställa denna mening emot den, att han skrifvit i Babylonien. Detta icke blott för att förenkla problemet utan ock för att kunna göra rättvisa åt dem alla, ty Duhm betecknar själf sin hypotes om Fenicien som en "förtviflans utväg", och den kunde väl vara ohållbar utan att de skäl han anfört till förmån för denna trakt i allmänhet därmed gjorts om intet. På liknande sätt förhåller det sig med Ewalds hypotes om Egypten. Man gör saken i alla händelser för lätt, om man först framhåller bräckligheten af Ewalds stöd för Egypten, därpå Seineckes för Palestina och så Duhms för Fenicien för att låta Babylonien kvarstå som enda möjliga ställe för skriftens tillkomst.

Måhända har Ewald (Die Propheten des Alten Bundes) förts till sin uppfattning ytterst genom en känsla af olikhet mellan de stycken i Jesaja, som han tydligt funnit vara babyloniska (Jes. 21 1—10, 13 2—14 23) å ena sidan och Jes. 40 ff. å den andra. Huru därmed än må vara, denna synpunkt har icke kommit till användning vid frågan om Devterojesajas hemort, och dock är den högst beaktansvärd. Om

[1] Det här i det följande sagda gäller i större eller mindre mån om hela Jes. 40—66, ehuru vi nu taga före endast den tydligt begränsade afdelningen 40—48.

Jes. 21 1—10 är skrifvet med anledning af Cyri fälttåg i spetsen för mederna och sålunda här just samma tilldragelser skildras, som äfven inspirerat Devterojesaja, så bör en jämförelse mellan båda vara lärorik i nu ifrågavarande hänseende. Ty om i 21 1—10 medernas ankomst väntas icke utan en viss bäfvan och om författaren tyckes ha god kännedom om persernas här (kameler m. m.), medan i Jes. 40—48 tilldragelserna synas liksom på afstånd och endast från sina välsignelsebringande verkningar utan antydan om någon fara för judarne, så kunde detta vara ett skäl att förlägga Jes. 40 ff. till annan plats än Jes. 21 1—10. Det är möjligt att en dylik motsättning föresväfvat Ewald, då han skrifver: "Så tydligt som dessa första stycken äro skrifna i Babel, lika så litet föra spåren af detta stora stycke (40—66) till en profet innanför det babyloniska området" Ewald fortfar: "För denne profet (40—66) äro de nordliga delarne af det kaldeiska riket jordens aflägsnaste ändar 41 9, jfr 24 16: det öde, som väntar Afrika (dit Cyrus redan förberedde ett fälttåg), följer han med så afgjord uppmärksamhet, som låge det närmast hans egen krets 43 3, 45 14 f." Ewald framhåller vidare, att författaren ofta talar om öländerna אִיִּים och att han är så van vid dessa, att han i 42 15 använder אִיִּים om fastland. Dessutom menar han, att Sinims land 49 12 skall vara nordöstra Egypten, äfvensom att 65 4 ff. skall syfta på egyptiskt mysterieväsende (Herod. II 47. 48). Författaren vore en efterkommande till dem, som dragit ned till Egypten med Jeremia. Anmärkningarne om Sinims land och om det egyptiska mysterieväsendet kunna vi godt lämna ur räkningen, ty hvar Sinims land än är beläget, så synes det af sammanhanget som om det låge på afstånd från författaren, och hvad angår Jes. 65 4 ff., så har det numera fått en bättre belysning än den, i hvilken Ewald såg stället. För öfrigt hafva vi nu närmast att göra med 40—48 och där komma i fråga tre af Ewalds skäl: 1) Abrahams (eller Jakobs) kallelse från jordens aflägsnaste ändar 41 9, 2) författarens intresse för Afrika 43 3 45 13 f., 3) det upprepade nämnandet af öländerna אִיִּים 40 15 41 1. 5 42 4. 10. 12. — Om man vid 41 9 har att tänka på Kaldeen eller Mesopotamien, så måste författaren, i fall han befunnit sig i Babylonien, hafva försatt sig i tanken till Palestina och från denna tänkta ståndpunkt betraktat Kaldeen som liggande vid jordens ända. Kaldeen tedde sig då lika fjärran för honom som han nu betraktar Palestina. Men

så aflägset har väl en jude i Babylonien icke tänkt sig sitt hemland. 41 9 torde förstås naturligast, om författaren bor i väster, såvida icke stället afser Egypten, hvilket dock är osannolikt. Ewalds och mångas mening om 43 3 och 45 14 ff., att författaren enligt dessa ställen af Cyrus väntat ett fälttåg till Afrika, är sannolikt ogrundad (se längre fram), men intresset för Afrika tyder lika väl snarast på en i väster boende författare. Att öländerna så ofta nämnas, kunde hafva framkallats däraf, att Cyrus underkufvat folken ända fram till Egeiska hafvet, men det är lättare begripligt, om en i väster boende jude ofta talar om dessa länder än att en i Babylonien boende så mycket skulle tänka på dem. Se emellertid angående dessa kustländer anmärkningen här nedan till Duhms observation öfver 42 10. Någon större beviskraft vilja vi icke tillmäta dessa Ewalds skäl.

Seinecke (Der Evangelist des Alten Testaments) framhåller, så vidt det gäller 40—48, i synnerhet författarens tilltal till Jerusalem, 40 9 ff. "Om det nu säges till hufvudstaden, kap. 40 9, att den skall stiga upp på ett högt berg och tillropa de öfriga städerna att Israels Gud återkommer, så är det visst, att den inför alla Judas städer slagna hufvudstaden först har mottagit budskapet om den nya frälsningen, att nämligen Gud kommer tillbaka till sitt folk och vill bo hos detsamma, och att hufvudstaden skall meddela budskapet åt landets öfriga städer. Häraf är klart, att förkunnelsen har utgått från Jerusalem och att dess upphofsman har bott i Jerusalem." "Då det i 40 10 heter: 'Se Herren kommer med kraft och hans arm skall härska, se hans lön är med honom och hans vedergällning framför honom', så förklarar Knobel: Gud vill föra sitt folk tillbaka ur exilen, och hans lön, d. ä. hans förvärf, är just hans återförvärfvade nation, den är liksom lönen för hans ansträngning vid befrielseverket. Däremot måste erinras, att versen icke med ett ord talar om det återförda folket. Fastmera säges, hvad som särskildt i bokens slut inträngande upprepas och inskärpes, att Gud kommer till dom och skall gifva hvar och en hvad hans gärningar äro värda. Så heter det i 62 11 uttryckligen: 'sägen dottern Zion, se din frälsning kommer', nämligen Gud som den personliga frälsningen, 'hans lön är med honom och hans vedergällning framför honom'. Gud vill komma till Jerusalem för att belöna sina trogna och tillintetgöra sina vedersakare."

"I kap. 40 11 säges: 'han skall föra sin hjord i bete som en herde och lammen skall han samla i sina armar och bära i sitt sköte'. Här säger den vanliga förklaringen, liksom det vore självklart: Gud skall sörja för sitt folk under dess tåg från Babylon till Jerusalem, ehuru icke ett ord står i texten om exulanterna. Då Guds folk tröstar sig i ps. 23: 'Herren är min herde, mig skall intet fattas, han för mig i bete på en grön äng, han leder mig till friska vattubäckar', är detta äfven det Israel, som kommer från Babylon och drager in i Arabia deserta? Leder då Gud icke sitt folk när han har det tillsammans hos sig i det heliga landet, han, den evige öfverherden för sin hjord?" — Seinecke åberopar äfven 41 9. Det synes oss, att Seineckes skäl för Palestina hvad angår dessa ställen äro åtminstone starkare än deras, som någonstädes i kap. 40 finna bevis, att författaren bott i Babylonien. Det må påminnas därom, att Oort (Theol. tijschrift 1886) funnit skäl att låta kap. 40 vara palestinensiskt, ehuru han antar, att boken för öfrigt skrifvits i Babylonien.

Duhm (Das Buch Jesaja) har af Devterojesaja det totalintryck, att han säkert icke bott i Babylonien. På denna öfvertygelse håller han mycket starkare än därpå, att författaren "kanhända" bott i Fenicien (något, som han stöder bland annat på 49 12, där han fattar siniterna som den folkstam, hvarom talas i Gen. 10 17), och så böra vi ock betrakta hans skäl oberoende af denna hypotes. Till 40 2 anmärkes: "Trots exilen tillerkänner Devterojesaja dock staden Jerusalem ett visst lif, ja en befolkning, hvilken såsom beboende hufvudstaden för honom i viss mening fortfarande är folkets hufvud (jfr 52 7 ff.); hvarest hufvudet är, där äro, åtminstone i anden, äfven lemmarne; hvad som vederfares moderstaden, angår alla. Den som därför uppträder i Jerusalem med fröjdebudskap, han talar till hela folket. Synnerligen viktigt vore det nu att veta, om denna Jerusalems befolkning i verkligheten var där eller om den blott existerat i vår idealists föreställning; men så litet sannolikt det är för mig att Devterojesaja lefde i Babylonien, så osäkert är det dock huruvida han skrifvit i Palestina. Det synes dock nästan som om hans yttranden öfver Jerusalem och Juda städer lättare läte sig förstå, om han lefde på afstånd därifrån." Med de sista orden syftas väl på det sväfvande och föga konkreta sätt att tala om verkligheten, som Duhm förut beskrifvit ("det är luft

mellan honom och tingen"). Något riktigt ligger säkert i denna Duhms känsla, men författarens afstånd från Jerusalem är mera skenbart än verkligt, ifall han i fråga om framställningsformen haft till förebild ebed-Jahve-sångerna, hvilka icke handla om Jerusalem. Se nedan. Till 40 15: "אִיִּים betyder egentligen hafsländer, men hos Dtjesaja knappast mer än länder öfver hufvud (42 15 41 1. 5 42 10. 12 51 5), måhända emedan han bodde vid hafvet." Till 40 18: "Devterojesaja har lefvat på en ort, hvarest bildtillverkningen bedrifvits med schwung och förvärfsmässigt, hvarest bilderna buro mänskliga drag (44 13) och framställdes hufvudsakligen af metall och trä, icke af sten. Men han talar dock blott om det lägre handtverkets produkter, som voro bestämda för privatändamål såsom husgudomligheter o. d.; i stora tempels celler har han naturligen icke kommit och har väl icke heller kunnat få se stora marmorbilder på sin boningsort." Synnerligen viktig är observationen om de trädslag, som nämnas i Devterojesaja, hvilken observation gjorts af flere före Duhm och äfven användts som argument mot babylonisk affattning till förmån för Jesajas' författarskap (Rutgers, De echthed van het tweede gedeelte van Jesaja aangetoond, Leiden 1866. Se hos Kuenen, Hist.-krit. Einl. II 139). Duhm anmärker till 41 19: "Devterojesaja måste väl ändå hafva lefvat på en ort, där han kunde få se dessa träd, alltså säkert icke i Babylonien, men hellre just vid Libanon." Man kan naturligtvis förklara saken så, att författaren var så gammal, att bilderna från Palestina fästat sig i hans själ före bortförandet till Babylonien eller ock så, att han efteråt på annan väg lefvat sig in i det heliga landets naturförhållanden. Men det som ligger närmast är dock antagandet, att han vid sin skrifts affattning bott på samma ort, hvarifrån han hämtar sina bilder. Vid 42 10 säger Duhm: "Att författaren först nämner sjöfarare och kustbebyggare, är väl dock ett tecken till, att han själf bor vid kusten, t. ex. den feniciska; en inländare och i synnerhet en babylonier, hade sannolikt öfver hufvud icke nämnt dessa." Till allt detta, som säges om kustländer o. d., må anmärkas, att det synes som om frågan efter orsaken till att Devterojesaja så ofta talar därom, bäst besvaras i sammanhang med frågan om förhållandet mellan ebed-Jahve-sångerna och Devterojesaja. I fall dessa sånger, vare sig de intagits i Devterojesajas verk genast vid dess

tillkomst eller efteråt infogats i boken, dock representera en andlig företeelse, som varit äldre än Devterojesaja och gifvit honom en mångfald idéer, så kan Devterojesaja i anslutning till sin förebild tala om kustländer utan att själf bo vid kusten. Faktiskt är, att i två af Jahve-tjänare-sångerna talas om kustländer (42 4 49 1) och att 41 1 tar sig ut som en anslutning till sångerna. Så är det ock en sång, som sjunges på nu ifrågavarande ställe 42 10 ("en ny sång"), i hvilken sjöfarare och kustinvånare uppmanas att instämma.

Kittel (Jesaja), som eljest antager afdelningen 40—48 vara skrifven i Babylonien, finner sig dock böra göra ett undantag för 44 14 (och de kringstående verserna). "Man torde", säger han, "då intet af dessa trädslag förekomma i Babylonien (och väl icke heller fordom förekom), hafva att tänka på en utombabylonisk författare."

Ändtligen antecknar Sellin (Serubbabel) följande ställen som mer eller mindre starkt talande för Palestina: kap. 48 i allmänhet och särskildt v. 1. 2, hvarest den efterexiliska församlingen förutsättes; 3—5, där profetiorna om Cyrus framställas som länge sedan uppfyllda; v. 10, hvarest ses tillbaka på exilen, som en reningsugn; v. 16, där författarens tid ställes i motsats till tiden för Cyri segertåg, v. 19, som bäst passar i Jerusalem. Till hvad Sellin anmärkt om tiden för kap. 48 återkomma vi nedan. Från kap. 48 går Sellin tillbaka till kap. 40, hvilket han finner vara för det mesta missförstådt. Det anses vara inledning till förkunnelsen om befrielse från Babel, medan dock exilen icke nämnes med ett ord. Den צבא, som enligt v. 2 gått till ända, är förtrycket, lika väl om icke hellre det som utstått i hemlandet än det i exilen, jfr Klagov. 5 5. 8. Jerusalem och Juda städer tilltalas v. 2. 9. Det säges dem icke, att deras söner skola återkomma, utan att Jahve kommer till dem: för hans ankomst skall en väg banas i öknen. Utan grund tyder man detta på öknen mellan Babylonien och Palestina, medan man dock har den bästa kommentar i Ps. 68 5: det är fråga om förberedelse till Jahves parusi, sedan han vid Jerusalems förstöring lämnat staden. Mellan kap. 40 och 48 fäster sig Sellin vid följande ställen: 41 9. 11 f. 14—16 42 10—13. 22—25 43 12. 23 ff. 28 44 1—5. 22 45 14—17. 19. 20 46 4. 12 ff. Till dessa ställen skola vi nedan taga hänsyn.

Åtskilliga iakttagelser i samma riktning som de nu

nämnda hafva äfven gjorts af dem, som vidhållit Jesajas författarskap till Jes. 40—66, i det de mot antagandet af exiliskt-babyloniskt ursprung ställt vittnesbörden om palestinensisk bakgrund. Måhända ligger just här det sanningsmoment, som gjort dem så ihärdiga mot den nyare insikten. I synnerhet har Rutgers (De echthed van het tweede gedeelte van Jesaja) till förmån för traditionen sökt uppvisa, hurusom de i Jes. 40 ff, förekommande utsagor eller antydningar om naturförhållanden, afgudatjänst m. m. gåfve tillkänna, att författarens ståndpunkt vore Palestina. Hans skrift synes hafva gjort ett betydande intryck på kritici. Samla vi nu emellertid de förut återgifna observationerna, så blifva de ungefär följande: 1) författarens betraktande af Kaldeen eller Mesopotamien som liggande vid jordens aflägsnaste ända; 2) författarens intresse för Egypten och Etiopien, 3) det ofta återkommande talet om öar och kustländer, 4) predikan för Jerusalem och Juda städer i kap. 40 (jfr 48), 5) den förutsatta floran, som icke passar till Babylonien men till Palestina, 6) de ifrågavarande gudabildernas ämne och karaktär. Härtill komma en mängd ställen, som Sellin anfört, och anmärkningar sådana som Duhms till 42 22, att dess författare icke kunnat bo bland de fångna i Babylonien, eller till 47 2 om genomvadandet af strömmar, hvilket man var van i Palestina, men icke kunde i Babylonien o. s. v.

Till flere af dessa fenomen kan man utan tvifvel finna en sådan förklaring, att de låta förena sig med antagandet af babylonisk affattning, men det är icke lika lätt att så tolka alla. Och hvilka äro de skäl, som tala så starkt för Babylonien, att nu anförda observationer böra tolkas i öfverensstämmelse därmed? Man öfverraskas af knappheten i de svar, som gifvas på denna fråga. Men för att bedöma saken rättvist böra vi besinna, att häfdandet af Devterojesajas babyloniska ursprung icke från början haft till motsats påståendet af ett palestinensiskt; motsatsen har icke haft afseende på platsen utan på författaren och tiden. För Döderlein och hans efterföljare var det självklart, att om Jes. 40—66 var affattadt under exilens tid, så var äfven affattningsplatsen Babylonien; de föreställningar man hade om befolkningsförhållandena under exilen gåfvo ingen anledning att ens tänka på Palestina. Det alternativ, kring hvilket hela diskussionen rörde sig, var alltså detta: jesajanskt eller exiliskt, i det se-

nare låg babyloniskt författarskap utan vidare inneslutet. (Se Eichorn, Einleitung[2], III, sid. 62 ff.; Gesenius, Jesaja, III 19 ff.; Hitzig, Jesaja 463 ff.). Det är af vikt att beakta detta för att till sitt rätta värde kunna uppskatta den omständighet, att flertalet kritici hålla före att författaren bott i Babylonien. Detta beror alldeles icke på någon analys af Devterojesaja med hänsyn till affattningsplatsen utan på en rent allmän förutsättning. Vid ett sådant sakläge kunna några detaljiakttagelser, som tyda på Palestina, om de än synas obetydliga, uppväga hela mängdens mening. Men om vi ock se bort från detaljer och öfverväga hvad som på förhand kan vara sannolikt, är det så lätt att tänka sig en sådan skrifts uppkomst bland de babyloniska judarne? Försökom att först på allvar frigöra vårt medvetande om de babyloniska judarnes religiösa lif från de föreställningar därom, som vi hafva ur Devterojesaja, och ställom oss inför den ende kände exiliske profeten i Babylonien, Hezekiel! När vi finna huru dennes verksamhet går ut på ingenting mindre än att lägga de andliga grundvalarne till den blifvande församlingen, en verksamhet, som icke blifvit utan frukt, utan som skaffat honom lärjungar för de följande tiderna, månne vi då längre skola finna det så självklart, att Devterojesaja kunnat verka i Babylonien utan att röja spår af inverkan från Hezekiels sida? Och gifver det oss icke något att tänka på, att de från Babylonien komna profeterna Haggai och Sakarja sluta sig till Hezekiel i stället för till Devterojesaja, hvilken dock enligt det gängse antagandet nyss skulle hafva verkat i Babylonien?

Vi ställa tills vidare blott det ena allmänna intrycket mot detta andra, som gjort, att de flesta låtit Jes. 40—66 hafva uppkommit i Babylonien. Må de motväga hvarandra på det sätt, att fältet lämnas fritt för en jämnställd pröfning af påtagliga skäl å ömse sidor. Vi hafva sett hvad som anförts för skriftens tillkomst i Palestina eller dess omnejd. Vi fråga nu vidare, hvilka skäl som frambragts af dem, hvilka hålla före, att författaren bott i Babylonien?

Om vi, för att icke gå längre tillbaka, först vända oss till Orelli (Jesaja, sid. 127), så lyda hans ord härom: "På frågan, hvarest den för oss obekante profeten verkat, kan icke svaras med full säkerhet. Dock är det närmast liggande och sannolikaste, att han lefvat bland exulanterna i Babylo-

nien. Att han icke närmare inlåter sig på babyloniska förhållanden, hvilket man funnit egendomligt, beror på hans profetias ideela flykt, som sträfvar åt annat håll. Emellertid visar han sig bekant med de babyloniska gudarne, den därstädes förekommande bildtjänsten och den där drifna astrologien. Jfr 46 1 65 11 40 19 f. 41 6 f. 44 9 f. 47 12 f. Äfven 65 3 f. tyder på hednisk kult, som judarne drifva i Babylonien. Andra invändningar, som man framhäft mot babylonisk boningsort, synas oss lika litet afgörande. Enligt Ewald skall författaren hafva befunnit sig i Egypten." — Dessa Orellis ord gifva en trogen bild af situationen, det är just därför, att antagandet af författarens babyloniska boningsplats är "närmast liggande" och därför "sannolikast", som flertalet omfattar detsamma, men de konkreta drag, hvilka man härvid åberopar, äro icke af beskaffenhet att öfvertyga. I kap. 46, 47 är fråga om Babels fall, ett ämne, som naturligen intresserade äfven de i Palestina boende judarne, hvilka hittills lika väl som deras bortförda bröder varit trälar under Babel. Att dessa kunnat hafva den kännedom om staden, som förutsättes i dessa kapitel, hindrar oss ingenting att antaga, så mycket mindre som vi skola finna att Jes. 46—48 försätta oss till en tid, då en beröring mellan de infödda judarne och Babylonien redan ägt rum. Alldeles ogrundad är förutsättningen, att äfven på de andra anförda ställena den babyloniska kulten vore afsedd.

Franz Delitzsch (Jesaja[4], sid. 402 f.), som i det längsta fasthållit Jesajas författarskap till kap. 40—66, men här bekänner sig till den insikt, att afdelningen är exilisk, är äfven typisk för det förut nämnda sätt, hvarpå frågan om affattningsorten upptogs, då man första gången kom till samma insikt, eller rättare det sätt, hvarpå denna fråga försvann i frågan om tiden för skriftens tillkomst. Äfven för Delitzsch äro de båda frågorna ännu blott en enda, och ur denna omständighet förklarar sig utan tvifvel den sanningskäre mannens svårighet att besluta sig för den moderna meningen om babyloniskt-exiliskt ursprung. Det är inför den traditionela uppfattningen, som han medgifver, att Hezekiel visar sig stå i ett mycket konkretare förhållande till Babylonien än Devterojesaja; den förre uppgifver orten, där han vistades tillsamman med de andra exulanterna och hur han där vid älfven Kebar kallades till profetämbetet; vi få höra huru de äldsta

samla sig i hans hus o. s. v. Dylikt finna vi icke hos Dtjesaja. Men han vistas dock, så menar D. numera, bland exulanterna, han sväfvar såsom ett högre andeväsen, som en Guds ängel genom exilen. Rutgers har i sin skrift De echtheid van het tweede gedeelte van Jesaja sökt bevisa, att alla i Jes. 40—66 förekommande anspelningar på orter, historia, afgudatjänst o. d. icke hänvisa på en författare under exilen i Babylonien, utan på en i det heliga landet lefvande författare. Häremot anför Delitzsch sina skäl för exilen. "Det fattas icke tecken till bekantskap med Babyloniens natur och seder. Vi lämna ur räkningen ערב (44 4 jfr 15 7) och שרב (49 10 35 7), ty hvarken populus Euphratica eller fata morgana är specifikt babylonisk. Men 44 27 45 1 f. förråder kunskap om det af hufvud- ooh bifloder genomskurna landet, 43 14 om den skeppsfart, som lifvade dessa vattenled, kap. 47 kännedom om världsstaden med dess yppiga lif, dess skråmässiga astrologi och trolldom, dess af köpmän från fjärran besökta marknader, och ehuru 65 3—5. 11 66 17, något som är mycket påfallande, icke låta förklara sig som efterhärmning af babyloniska kultbruk, så nämner dock 46 1 Bel och Nebo såsom Babels gudar under hänsyftning på processioner med deras bilder. Och hvad som är hufvudsaken, Cyrus nämnes; profeten vet att denne eröfrare kommer från öster och tillika från norr (41 2. 25) och förutsäger hans eröfring af Babel, icke utan kunskap om den af mäktiga vatten (44 27) och portar (45 1 f.) skyddade och på välförvarade skatter rika hufvudstaden (45 3)." — Dessa Delitzschs argument bevisa utan tvifvel hvad han närmast åsyftar, exilisk affattelse, men icke därför en babylonisk. Som vi förut framhållit låter sig ett intresse för och en sådan kännedom om Babylonien, som på de anförda ställena förutsättes, förklara äfven hos en i Palestina boende jude. Man observere, att Delitzsch icke vill åberopa några ställen utanför 46 om afgudadyrkan. Hans skäl reducera sig till en viss kännedom om a) Babylonien och b) om Cyrus och hans väg dit. Hvad den senare beträffar, så afser parallellismen i 41 25 väl icke att beskrifva Cyri väg från öster och "tillika" från norr. Duhm säger härom: "Norr och öster får man icke fördela på Medien och Persien, Cyrus kommer från nordost." För en palestinensare låg Medien, hvarifrån Cyrus närmast kom, i nordost.

Kuenen (Einl. II 138 f.) anför inga så allmänna skäl, som

de nyss nämnda utan hänvisar blott till ordet פֹּה i 52 5 och nöjer sig för öfrigt med att framhålla möjligheten att de af Ewald, Seinecke och Rutgers till bevis för sina meningar andragna ställen kunna förlika sig med antagandet af babylonisk härkomst för den del af Jes. 40 ff., som Kuenen förlägger till Babylonien (40—49, 52 1—12, 52 13—53 12?). Men beviskraften af 52 5 blir högst tvifvelaktig genom en jämförelse med v. 10. 11 i samma kapitel, och Rutgers observationer gälla icke minst den del af Jes. 40 ff., som Kuenen betraktar som babylonisk. Liksom det tar sig ut som en tillfällighet, att Kuenen icke låter den babyloniska delen sluta med kap. 48 utan dit räknar äfven 49, så får man i det hela det intryck af Kuenens betydelsefulla kritik af Jes. 40 ff. med hänsyn till affattningsorten, att den ännu är ofärdig och att han sannolikt skulle hafva fortskridit till ett mera afrundadt resultat, om det gifvits honom att ännu en gång bearbeta detta område.

Äfven Buhl (Jesaja 539) hänvisar endast på Jes. 52 5 som bevis för Babylonien och anmärker dessutom, att Ewalds förmodan om Egypten är alldeles blottad på bevisgrunder. — Cornill (Einl.[4] 158) uttrycker sig om författarens boningsort på följande sätt: "Att han åtminstone den tid, då han skref 40—48 lefde i Babylonien kan icke betviflas, ty hela situationen är skildrad med en friskhet och omedelbarhet, som endast ett ögonvittne kan gifva." Det framgår icke af dessa ord hvad ögonvittnet sett, som gjorde det otvifvelaktigt, att det vistats i Babylonien. — Mera än hos de båda nyss nämnda skall man egentligen ej heller finna hos König (Einl. 325 f.) eller hos Wildeboer (Litteratur des a. Test. 279).

Närmare inlåter sig Cheyne (Einl. in das Buch Jesaja 286 f.) på frågan. Han anmärker först: "Angående den ort, hvarest kap. 40—66 skrifvits, kan absolut visshet icke ernås." Ewalds skäl för Egypten och Duhms för Fenicien finner han svaga. "Tydligen är det tre länder, för hvilka författaren mest intresserar sig, Juda, Babylonien och 'kustländerna' i väster. Men kustländerna kunna uppenbarligen icke vara hans uppehållsort, då de alltid skildras som fjärrbelägna länder, och Juda är uteslutet, emedan han förutsätter att Jerusalem är en öken, något som endast förklaras af en stark öfverdrift, hvartill en inbyggare i Juda icke skulle hafva gjort sig skyldig. Endast Babylonien återstår, och därpå visa alla

hufvudkännetecken såsom på den boningsort, hvarest författaren för tillfället befann sig. Här kunde han bäst lära känna den stora stadens religiösa och profana egendomligheter, hvilka han så lefvande skildrar, här kunde han äfven bäst studera de olika sedetyperna och följa växlingen mellan fruktan och hopp bland de judiska exulanterna. Jag får väl tillägga, att han äfven här bäst kunde göra sig bekant med Cyri karaktär och med hans äregirighets 'vidtutseende' planer." Cheyne söker vidare att förlika 41 9 40 9 och 52 11 med sitt antagande. Hans positiva skäl för Babylonien äro alltså som vi se dessa "hufvudkännetecken": 1) författarens kännedom om Babels religiösa och profana egendomligheter 2) hans ställning till exulanterna i deras växling mellan fruktan och hopp 3) hans kännedom af Cyri karakter och planer. Det är alltså samma båda skäl som äfven Delitzsch framhållit och dessutom ett som angar exulanterna. Man skall dock förgäfves söka efter nagot bevis i Jes. 40 ff. att de babyloniska exulanterna tröstas. Huru det förhåller sig med författarens skildring af Juda som en öken, skola vi snart se. Det är att märka att utsagorna om landets ödslighet i Jes. 40–48 aldrig som hos Hezekiel och Sakarja hafva direkt afseende på befolkningen utan på landets växtlighet, hvarom författaren hade sina särskilda orsaker att tala.

För Driver-Rothstein (Einl. 254 ff.) liksom för Delitzsch (jfr Cheyne i Prophecies of Isaiah[5] II sid. 224 ff.) sammanfaller vår fråga helt och hållet med den om jesajansk eller exilisk härkomst. Med afseende pa de inre grunderna för icke-jesajansk härkomst af Jes. 40–66 heter det nämligen: "De inre grunder, som profetian själf erbjuder, visa på den angifna tiden (slutet af babyloniska fångenskapen) såsom tiden för dess affattning. Upprepade gånger förekomma häntydningar på Jerusalems fall och förödelse såsom en fullbordad sak (t. ex. 44 26 58 12 61 4 63 18 64 10 f.), på de lidanden, som judarne utstått från kaldéernas sida (42 22. 25 43 28 47 6 52 5) och på hemkomsten, hvilken såsom profeten säger nära förestår (40 2 46 13 48 20 m. fl.). Och vidare äro de, till hvilka profeten med sitt ord vänder sig, och därtill omedelbart personligt vänder sig . . . ingalunda Jerusalems inbyggare, samtida till en Ahas eller Hiskia eller en Manasse; de äro fastmera de i Babylonien boende exulanterna." De anförda orden äro liksom Delitzschs bevisande i den mening, som närmast afses, nämligen för icke-

jesajansk härkomst af Jes. 40—66 men icke med hänsyn till orten för afdelningens tillkomst. Driver-Rothstein behandlar icke frågan därom på något annat ställe, emedan den, som sagdt, för honom sammanfaller med den om författaren.

Dillmann-Kittel (Jesaja 353 f.) hör till dem, som tagit upp frågan om affattningsorten för Jes. 40—48 oberoende af den om tiden. Lika träffande som Orelli karaktäriserar han det närvarande läget med dessa ord: "Hvad orten för affattandet beträffar, så är den närmast till hands liggande och för närvarande af de fleste antagna slutsatsen den, att författaren skrifvit sin skrift i Babylonien." Det är i själfva verket i detta fall en korrespondens mellan "de fleste" och "det närmast till hands liggande". Här framhålles nu emellertid a) författarens kännedom om exulanternas förhållanden, t. o. m. deras invändningar mot vissa punkter i hans förkunnelser (40 27 45 9 46 12 48 14). Kittel har äfven b) en förmodan att författaren rent af skulle känna vissa i den babyloniska hofstilen brukliga vändningar (anm. till 45 1. 3 46 1). Vidare åberopas c) hans kännedom om babyloniska ting i kap. 47, 46 1 f. 45 20 43 14. Äfven d) den lifliga skildringen af bildtillverkning (40 19 f. 41 6 f. 46 6 f.) visar helst på en i hednaland boende författare. — Å andra sidan gör Dillmann-Kittel det erkännande, att författaren icke mycket yttrar sig om babyloniska förhållanden, men att han är väl bevandrad i Kanaan. Han talar ofta om Jerusalem, nämner (40 9 44 26) Juda städer, Libanon (40 16), kala kullar (41 18), cedrar, cypresser och annat barrträd, akazia och vildoljeträd (41 19). Men detta är förklarligt hos en i Babylonien boende from patriot, som med sina tankar och önskningar uppehåller sig i Zion och af den äldre generationen samt ur litteraturen kunnat få kännedom om Kanaans naturförhållanden. — Redan förut är nämndt, att Kittel låter 44 14 vara skrifvet i Palestina, emedan de trädslag, af hvilka enligt detta ställe gudabilderna tillverkas, äro palestinensiska, men icke förekomma i Babylonien. Man kan här knappast annat en instämma med Kittel, ty om författaren icke verkligen bodde i Palestina, så måste han dock enligt detta ställe med sina tankar hafva uppehållit sig där. Men hvilken mening skulle det hafva, att han från Babylonien försatt sig till Palestina för att gissla där förekommande fabricering af gudabilder? Och om än en sådan möjlighet i och för sig vore tänkbar, finnes någonting i texten, som berättigar oss

till den uppfattning, att den hedendom som skildras icke är en sådan, som författaren har omkring sig? Men sannolikheten att 44 14 skrifvits i Palestina, synes draga med sig äfven andra ställen, som handla om afgudarne (äfvensom 41 19). I alla händelser kunna inga bevis frambringas, att den i 40 19 f. 41 6 f. 46 6 f. ifrågavarande tillverkningen är babylonisk. Kittels förmodan om hofstilen kunna vi lämna å sido. Författarens yttranden om babyloniska ting i kap. 46, 47, hvilka förekomma i sammanhang med tal om Babels fall, som låg äfven i en palestinensares intresse, motvägas, såsom Dillm.-Kittel själf erkänner, af hans påfallande tystnad om Babylonien för öfrigt. Att författarens publik skulle vara de babyloniska exulanterna, därom kunna vi, såsom förut framhållits, icke finna något ord i texten.

Vi behöfva säkert icke gå till några fler forskare än de nu anförda för att få en väsentligen riktig föreställning om det bevismaterial, som framförts af alla dem, som hållit Devterojesaja för babylonisk. Huru vi än söka, så skola vi icke kunna finna några andra ens nämnvärda skäl än dessa: 1) författarens kännedom om Babyloniens förhållanden, i synnerhet enligt kap. 46, 47, 2) hans kännedom om Cyri karaktär och planer, 3) hans verksamhet bland exulanterna och förkunnelse om deras befrielse genom Cyrus, 4) hans predikan mot bildtillverkning och afgudadyrkan. Det bevis man funnit i 52 5 riktar sig åt motsatt håll vid en jämförelse med det tydliga stället v. 11 i samma kapitel, hvarefter v. 5 måste rätta sig, om vi utgå från nu föreliggande sammanhang. Och inga textkritiska iakttagelser till kap. 52 kunna för öfrigt frambringa bevis för att ordet "här" i 52 5 skulle vara sagdt från babylonisk ståndpunkt till åtskillnad från 52 11. Till detta ställe skola vi återkomma i § 3. Huru stor beviskraft de andra momenten äga, hafva vi redan här och där anmärkt. För att än en gång korteligen upprepa dessa anmärkningar: för de palestinensiska judarne var Babels öde och Cyri segrar lika betydelsefulla som för de babyloniske, efter som äfven de förra trälade under Babylonien, som tog parti för hedendomen och därmed för judarnes grannar gent emot dem. Då det nu allmänt erkännes, att författaren icke eljest förråder babylonisk ståndpunkt men väl ofta palestinensisk (vare sig detta skall tagas blott i poetisk mening eller så att han verkligen bott någonstädes i Palestina) och då man ser att *babyloniska ting*

nämnas endast när det är fråga om Babels fall, så är det för oss omöjligt att i momenten 1) och 2) se något bevis för att författaren skrifvit i Babylonien. Momenten 2) och 3) äro helt och hållet illusoriska bevis, då ingenting säges, som förråder, att författaren talar till babyloniska exulanter och då ej heller någonting antyder, att bildtillverkningen i fråga ägt rum i Babylonien.

Vi kunde indela alla dem, som tro på babylonisk författare af Jes. 40 ff., i två klasser: dels sådana, som häfda denna uppfattning endast emot traditionen om Jesajas författarskap, dels sådana, som utifrån antagandet af exilisk affattning likväl upptaga frågan om orten med hänsyn till Ewald eller Seinecke eller af andra motiv. De förres bevis gälla i den närmast afsedda riktningen men alldeles icke om affattningsorten, hvilken dock liksom omedvetet förknippats med frågan om författaren och tiden. I sak är det dock ringa skillnad mellan de båda klasserna, ty äfven den senares män, som på ett mera reflekteradt sätt ställa sig inför den särskilda frågan om orten, hafva lefvat sig in i de från de förre öfvertagna synpunkterna, så att de se bevis för babylonisk affattningsort i sådant, som åter endast bevisar, att skriften är exilisk.

Det vore emellertid icke tillfredsställande att taga saken så kvantitativt, att vi vägde skälen för och emot för att så utan vidare välja det, som vi funne väga tyngre. Den fulla vissheten uppkommer icke genom en blott relation mellan ett mera och ett mindre utan genom en tydlig varseblifning af saken i fråga. Vi måste försöka, om vi kunna få en verklig syn på sakläget i Jes. 40—48, om icke från alla sidor, så dock från någon viss, blott vi få se det på ett så konkret bestämdt sätt, att vi verkligen veta, hvar vi befinna oss.

Viktigt är, att vi härvid taga tillbörlig hänsyn därtill, att författaren ofta synes afsiktligt undvika att inlåta sig på detaljer; formelt talar han sålunda stundom till hednavärlden i allmänhet i likhet med ebed-Jahve-sångerna, men det torde vid närmare pröfning visa sig, att han dock närmast har en bestämd krets af hedningar i sikte. Komma vi en gång under fund därmed, att vi icke få fästa oss så mycket vid det allmänna i formen, utan att det gäller att mera indirekt sluta sig till författarens vistelseort, med andra ord, att vi böra rätta vår undersökningsmetod efter författarens egendomlighet i berörda afseende, så kan det lyckas oss att komma till

lika stor visshet i fråga om affattningsorten för Jes. 40—48 som någon annan bok.

Vi fästa oss till en början vid 42 9—17. Här förkunnas "nya ting" (חדשות) som skola "uppspira" (תצמחנה) v. 9. Med anledning däraf uppmanas hafsfarare och kuster med deras inbyggare, öknen och dess städer, Kedars byar och Selas bergsbor att sjunga Jahve en ny sång och förkunna hans lof (v. 10—12). Hans förut dolda härlighet skall nu blifva uppenbar, i det att han drager ut som en krigshjälte emot sina fiender, (v. 13). Och i hvilken mening skall han besegra dem? Tydligen i samma afseende, hvari hans ära förut så länge varit förborgad. Och detta gör han nu genom att uttorka berg och kullar och lata all deras grönska vissna, göra strömmar till torrt land och låta vattensamlingar utsina (v. 14. 15). Detta gent emot fienderna. Å andra sidan skall han låta blinda gå på banade vägar och leda dem på stigar, som de förut icke kände, göra mörkret till ljus för dem och det ojämna till ett slätt plan (v. 16). Särskildt böra vi observera, huru just i sammanhang härmed säges, att de, som förlita sig på afgudar, skola komma på skam.

Hvarföre komma afgudarne pa skam, och blir Jahves ära uppenbar därigenom, att berg och kullar med deras grönska uttorkas? Det skulle icke hafva någon nytta med sig för saken, om vi här företoge oss att polemisera mot olika meningar om detta ställe, ty dessa meningar sammanhänga alla mer eller mindre med den uppfattning af Jes. 40 ff. i sin helhet, som vi redan funnit högst tvifvelaktig, och detta gäller lika mycket äfven om Ewald, Seinecke och Duhm. Vi vilja i stället direkt gifva det svar, hvilket synes oss vara det enda möjliga: *afgudarne komma på skam genom bergens och kullarnes uttorkande, emedan inbyggarne på dessa berg och kullar hafva betraktat deras grönska som en gåfva af deras gudar.* Vi försättas inför den kanaanitiska Baals-dyrkan (inklusive samma form af Jahve-dyrkan). Det väsentliga för Baals-kulten var uppfattningen af guden såsom den där gaf växtlighet och fruktsamhet. Han hade sitt tillhåll pa sådana platser, som höllo kvar sin grönska gent emot omgifvande torra trakter. Då under en stor del af året intet regn faller i Palestina och solglöden bränner, så uttorkar under denna tid fuktigheten öfver allt, där den ej underhålles genom jordgrundens särskilda företräden i fråga om bevattning. Ett sådant land kallades Baals land (se

Robertson Smiths utredning i Religion of the Semites sid. 82 ff.). Då israeliterna intagit Kanaan, så att landet blifvit Jahves egendom, så dyrkades han snart under samma former som Baal på fruktbara kullar under lummiga träd. Och då Baal var ett blott appellativ med betydelsen ägare eller herre, så kunde Jahve kallas med samma namn; han var Israels Baal. Fastän nu denna form för tillbedjan af Israels Gud icke för folkets medvetande var något affall, så hade dock profeterna full rätt att likställa densamma, i den gestalt till hvilken den utvecklat sig i det åttonde seklet f. K., med den rent hedniska Baalsdyrkan, ty folket hade allt mer tappat bort sin Gud i hans egenskap af en rättfärdighetens och kärlekens Gud, han höll på att för dem blifva en blott naturgud. Så likställer äfven Devterojesaja den gudsdyrkan, mot hvilken han kämpar med afgudadyrkan, ehuru som vi få se (kap. 46) en del af dem, som öfvade sådan kult, mente sig tjäna Jahve. Då nu kananeerna i markens välsignelse sågo ett bevis på Guds närvaro och Judalandet var mindre välsignadt, så var detta förhållande naturligtvis ägnadt att vända människornas uppmärksamhet fran Israels Gud och till afgudarne. Bland annat till följd af denna yttre form, som tvisten mellan Jahve och afgudarne tog, har det sedan ingått i fromma israeliters religiösa språkbruk, att beteckna de välsignelser, som de fingo af sin Gud framför affälliga och hedningar med bilder hämtade ur växtriket och naturen i allmänhet (se t. ex. Jes. 55 och i psaltaren). Så är ock den välsignelse, som författaren här i 42 16. 17 ställer i utsikt att fatta icke blott som en yttre utan tillika som en andlig uppenbarelse af Jahves härlighet.

Att verkligen bergens och kullarnes uttorkande står i sådant förhållande till afgudadyrkarnes blygsel, bekräftas af 41 14—20. "Frukta icke du mask Jakob, du stoft (om vi nämligen med ledning af 14 11 och Job 25 6 läsa רמה ett synonym till תולעת mask, se Duhm) Israel, jag hjälper dig, säger Jahve, och din förlossare är den helige i Israel, se jag skall göra dig till en ny tröskvagn, en mångeggad; du skall tröska berg och smula dem sönder och kullarne skall du göra till agnar, du skall kasta dem och vinden skall föra dem bort och stormen förströ dem. Men du skall jubla öfver Jahve och berömma dig af den helige i Israel." Äfven detta ställe blir begripligt endast om de andra, hvilkas berg och kullar söndersmulas, voro främmande för den helige i Israel, i det att de

tillskrefvo sin Baal naturens välsignelser. Men gent emot detta, som skall ske med Baals-dyrkarne, skildras nu huru Israels törstande folk skall vederkvickas. "De betryckta och fattige, som söka vatten och där är intet, hvilkas tunga smäktar af törst — jag, Jahve, skall svara dem (אענם utan tvifvel en ordlek med ענן moln liksom: "jag skall vara för dem ett regnmoln"), jag, Israels Gud, skall icke öfvergifva dem. Jag vill öppna på de kala höjderna strömmar och nere i dalarne källor, jag vill göra öknen till vattubäcken och torrt land till vattuflöden. Jag vill gifva i öknen ceder, akazieträd och myrten och oljeträd och sätta i steppen cypress, tall (LXX till 60 13) och serbinträd (en art ceder, jfr LXX till 60 13 och Pesch.) tillsammans, på det de må se och känna, märka och inse tillsammans, att Jahves hand har gjort detta och den helige i Israel skapat det." Ändamålet med naturförvandlingen är åter förhärligandet af den sanne guden.

Det synes oss fullt klart af dessa båda ställen, att förvandlingen i fråga icke kan afse den syriska öknen vid de babyloniske judarnes tåg därigenom. Huru skulle man om denna öken kunna förstå den motsats, som på båda ställena framhäfves, motsatsen mellan bergen och kullarne, som uttorkas eller tröskas, och uppenbarelsen af Guds härlighet genom den natur, som skapas åt Israel? Har man redan förut funnit det påfallande, att de trädslag, af hvilka gudabilderna tillverkas enligt 44 14, växa på Libanon men icke i Babylonien, och vi nu dessutom kunna öfvertyga oss om att den gudadyrkan mot hvilken Jahve kämpar, då han låter kullarnes grönska vissna, är specifikt kanaaneisk, så kunna vi icke längre tvifla på, att vi med Jes. 40—48 försättas till Palestina.

Om för öfrigt den naturförvandling, hvarom så ofta talas i Jes. 40 ff., afser att förhärliga Israels Gud, så bör den vara af förblifvande slag och icke så tillfällig som ett tåg genom den syriska öknen. Detta är väl ock den naturligaste uppfattningen af 41 17 ff.: desamme, som *förut* fått törsta, skola få vederkvickelse, när det nya kommer. Och liksom Jahve enl. 42 14 förhåller sig tyst sedan urgammalt (מעולם) så skall han enligt sammanhanget nu för all framtid bringa afgudarne och bilddyrkarne på skam. Så heter det ock i 45 16: "De få blygas, ja blifva till skam alle, tillsammans få de gå till skam, bildmakarne. Israel frälsas af Jahve med en frälsning för evigheter (תשועת עולמים), de skola icke blygas och icke

komma på skam till eviga tider.“ För öfrigt kan מעולם i 42 14 icke syfta på den babyloniska fångenskapen, icke ens tiden från assyriernas uppträdande. Vår författare fäster vid עולם betydelsen af en tid, som går bakom eller framom historien, eller rättare, efter som han naturligen icke gör den moderna åtskilnaden mellan historia (eller tid) och evighet, han menar en tid som icke kan bestämmas eller begränsas af några gifna historiska tilldragelser. עולם mätes bättre efter naturen, men går bakom äfven dennas nuvarande gestaltning. Man jämföre 51 9 der författaren knyter sina ord till den bland folken gängse tanken att Gud i urtiden (דורות עולמים) klöf hafsvidundret, så att det torra kom fram, hvarmed kombineras tåget genom Röda hafvet (se Duhm till st.). I 40 28 tröstas Israel med dessa ord: “Vet du icke och har du icke hört, att Jahve är urtidens Gud (אלהי עולם), som skapat jordens ändar.“ Icke heller på sådana ställen som 58 12 betecknar עולם den babyloniska fångenskapens tid, detta ställes författare tillämpar i stället Devterojesajas ord om Judalandets ödslighet sedan urgammalt på det vid hans tid ifrågavarande restaurationsarbetet.

Om en varaktig uppenbarelse af Guds härlighet är det äfven tal i 40 3—5. Kap. 40 intager en säregen ställning inom boken 40—48, såsom lätt faller i ögonen; dess anläggning liknar icke de följande styckenas. Till en god del liknar det ebed-Jahve-sångerna, och vi skola i sammanhang med frågan om dem äfven ägna vår uppmärksamhet åt kap. 40. För att icke här anticipera det som bäst utredes där vilja vi blott korteligen hänvisa till de båda parallellställena i 57 14 ff. och 62 10 ff., som bevis på att man där fattat vägröjandet i helt annan mening än såsom afseende ett tåg genom syriska öknen och därjämte påpeka, huru som i 57 och 62 icke till äfventyrs föreligger någon ny användning af 40 3—5, utan att på alla tre ställena åsyftas ett Guds förhärligande i det heliga landet. I 57 14. 15 läsa vi: “Och det säges: ’röjen, röjen, banen vägen, lyften undan stötestenar (מכשול) ur mitt folks väg!’ Ty så säger den höge och upphöjde, den evigt tronande, hvars namn är den Helige: ’i höjden helig tronar jag och hos en krossad och i anden nedböjd, att lifva de nedböjdas ande, att lifva de krossades hjärta’.“ Hos Hezekiel, hvars bok är begagnad i afdelningen 56—66 (se Littmann, sid. 5 f.) betyder מכשול

stundom specielt afgudar. Så i kap. 7 19 ff., hvarest talas om en Herrens vredes dag, då människorna kasta sitt silfver och guld på gatan. Detta i anslutning till Jes. 2 6—22, där profeten förkunnar, huru det höga och upphöjda (גשא ,רם) skall förnedras (שפל) med användande af samma ord, som vi återfinna i 57 15. Se vidare Hez. 14 3. 4. 5 där מבשול omväxlar med גלולים. Det är tydligt att vägröjandet enligt 57 14 f. innesluter ett bortskaffande af (bilder eller i allmänhet) sådant som icke passade för den Helige, hvilken bor i höjden och dessutom endast hos dem, som hafva en ödmjuk ande. Att nu äfven den i 40 3—5 ifrågavarande vägröjningen innebär en kamp mot bilder och afgudar kunna vi väl sluta däraf att i samma kapitel bilddyrkans dårskap så starkt framhålles, liksom ock däraf att enl. v. 5 Jahves ära skall uppenbaras för allt kött, hvarmed väl närmast afses hednavärlden. Ingenting ger oss rätt till den uppfattning af författarens ord, att kampen mellan Jahve och afgudarne skulle stå i den syriska öknen.

I Jes. 62 gifver författaren uttryck åt sin nitälskan för Zion. Hon, Herrens brud, har hittills varit öfvergifven (עזובה) och landet öde (שממה). Motsatsen härtill skall inträda, hennes brudgum skall hafva behag i henne (חפצי בה), och landet skall återfå sin man (ארצך בועלה). I formelt afseende begagnar författaren kanaanéernas åskådningssätt om sin Baal, tänker sig alltså Jahve som Zions man. Då Juda är så föga bevattnadt och af naturen välsignadt i jämförelse med andra delar af Kanaan, så ser det ut som om landet icke hade någon man (någon "Baal"). Men landets barn skola samla sig dit, och Jahve skall fröjda sig öfver Zion såsom brudgummen öfver sin brud (v. 5). Redan äro åtgärder vidtagna att förbereda hans ankomst (v. 6. 7). Vi märka att i detta sammanhang är fråga om korn och must, som Israels fiender närmast förut röfvat åt sig, hvilket icke mer skall inträffa (v. 8. 9). Af allt detta kunna vi förstå, att den öken, genom hvilken Herrens väg till Zion går, ligger just rundt omkring Zion, det tänkes att han genom densamma först kommer till Zion för att sedan därifrån välsigna Juda land och städer. Därvid sammanhänger föreställningen om Herrens ankomst med den om det förskingrade Israels återkomst, men de båda sammanfalla icke, ty vid Jahves ankomst är främst fästad tanken på landets välsignelse.

Det är väl ock närmast med denna senare som Zions barns återkomst bör tänkas förenad, ty landets fruktbarhet och dess barns talrikhet höra ihop (se t. ex. 44 1—5). Efter som nu den öken, genom hvilken Herren kommer till Zion, ligger rundt omkring, så banas hans väg in genom alla stadens portar (v. 10). Det folk, som liksom i Herrens sällskap kommit in i staden, skall kallas det heliga folket och Herrens förlossade, och staden skall kallas den besökta, en stad, som icke är öfvergifven (af sin man). Med detta i Jes. 62 mötande föreställningssätt öfverensstämmer helt och hållet det vi finna i kap. 40. Först banas vägen genom "öknen" omkring Jerusalem enligt v. 3—5, och sedan blir staden en glädjebudbärerska till de andra städerna i Juda enligt v. 9. Äfven den utsagan, att Herren då skall vårda och föda sin hjord enligt 10. 11 bör förstås i belysningen af hvad vi i kap. 62 funno om Zions förutvarande öfvergifvenhet i fråga om naturens välsignelser. Att äfven en andlig mening ligger i orden är härmed icke uteslutet, Israel väntade af sin Gud både andlig och lekamlig välsignelse, men uppkomsten af sådana bilder för Guds omvårdnad som dem vi träffa i ps. 23 är att förklara utifrån nu påpekade förhållanden.

Men vi lämna kap. 40 för att med hänsyn till frågan om affattningsorten något närmare betrakta 41 ff. Det första stycke, som har den för boken 40—48 typiska anläggningen, är 41 1—20. Författarens intresse hvälfver sig här omkring tvenne grundtankar, den ena afseende tilldragelser i historien, den andra sådana på naturens område. Om betydelsen af Cyri storartade framgångar är det fråga i v. 1—7 (eller väl rättare v. 1—4, ty 5—7 är utan tvifvel en utvidgning, se Duhm). Betydelsen ligger däri, att dessa tilldragelser vittna emot afgudarne och för Jahve som den sanne Guden, ty han är den, som från början förkunnat dem. Frågan i v. 4 מי פעל ועשה är den praktiska slutsatsen och användningen af Cyri segrar. Den andra tanken följer i v. 8—20 och rör det betryckta Israels förlossning från de omgifvande fienderna genom naturens förändring, som utförligt beskrifves. De båda tankarne hafva en gemensam relation, de rikta sig båda mot afgudarne. Men de höra till helt olika områden, den förra till historiens, den senare till naturens. Dessa båda återkomma i det följande upprepade gånger. Nu mena vi, att i denna förbindelse äfven ligger ett bevis mot babylonisk affattningsort,

efter som författaren till sina ord om Cyrus icke anknyter något tal om en hemkomst från Babel utan endast om sådant, som skall ske i Palestina.

Men oafsedt detta träffa vi i detta första stycke ett annat och mer påtagligt bevis för att författaren bott i Palestina. De fiender, mot hvilka författaren tröstar Israel betecknas i v. 11. 12 med icke mindre än fyra uttryck אנשי ריבך, הנחרים בך, אנשי מלחמתך, אנשי מצתך. Det behöfver icke vara tvifvelaktigt hvar dessa äro. Lika säkert som de berg, hvilka Israel skall tröska enligt 14—16, och de höjder, som skola bevattnas enligt 17—20, icke ligga i Babylonien utan i Palestina, lika visst äro de här ifrågavarande fienderna judarnes palestinensiska grannar, ty det är just dessa fienders berg, som Israel skall tröska. Och då författaren tydligen här talar till just det Israel, som förtryckes af de ifrågavarande fienderna och som just nu behöfde tröst emot dem, så måste han lefva bland detta Israel. Och vidare: samma Israel betecknas såsom de fattige, som söka vatten, men där är intet. Om än äfven en andlig mening ligger i dessa ord, så är den helt visst icke lösgjord från den egentliga, ty detta strede mot hela sammanhanget. Har författaren alltså inför sig ett fattigt folk, som lider brist på vatten, så kan detta icke vara de förnäma judar, som hafva sina hem i Babylonien, men det passar om en befolkning, som bor i det torra judalandet.

Nästa stycke är 41 21—42 17. Här talar författaren om samma båda ting som förut, och som bevis på hur klart och medvetet han uppfattat dem i deras åtskilnad från och relation till hvarandra, så finna vi här huru han betecknar dem med hvar sina särskilda uttryck "det gamla" och "det nya". Det gamla, som handlar om Cyrus, hafva vi i 41 21—26, det nya, som afser naturens förvandling, läsa vi om i 42 9—17. Att det mellanliggande, 41 27—42 8, icke hört till det ursprungliga sammanhanget, framgår af flere af hvarandra oberoende omständigheter (se Wildeboer, Cornill, Duhm, Schian, Kosters m. fl.). Man kan tvista därom, huru stort det stycke är, som infogats. 42 8 tyckes väl sluta sig till 41 29, och så kunde det ligga nära att utskilja 42 1—7. Men 42 8 liknar utan tvifvel 41 29 af ett annat skäl, nämligen emedan både 42 8 och 41 27—29 äro afsedda att på hvar sin sida om det infogade stycket förmedla öfvergången med det föregående och efterföljande. Se vi närmare efter, så skola vi finna huru nöd-

vändigt 42 9 sluter sig omedelbart till 41 26. Till en början märka vi den lika begynnelsen i 42 9 och 41 27, hvilken låter oss förmoda att 42 9 återupptager en tråd, som i 41 27 ledes in på annat håll än det ursprungligen afsedda. Men ingenting af den ursprungliga texten är bortkommet, det behöfves endast att aflägsna 41 27—42 8, så hafva vi tankegången fullt tydlig för oss. En författare kan nu visserligen hafva förbundit sina idéer på ett för oss oberäkneligt sätt, så att vi icke hafva rätt att bedöma texten efter hvad vi finna klart. Men i detta fall hafva vi fullt trygg ledning af författaren själf. 41 21—26 är fråga om Cyri uppväckande och införande på historiens skådebana. Den praktiska användningen häraf göres åter i och med frågan i v. 26 מי הגיד. Ordet הגיד betonas här synnerligen starkt; vi hafva det två gånger i v. 22 (והגידו, ויגידו) en gång i v. 23 (הגידו) och två gånger i v. 26 (מגיד, מי הגיד). Det är just härom tvisten (ריבכם v. 21) handlar, det är fråga om hvem, som "förkunnat" Cyri uppträdande. Det är nu lätt att se, hurusom tvisten omedelbart fortsättes i 42 9 ff. "De gamla tingen, se de hafva inträffat och nya ting förkunnar jag (אני מגיד), innan de uppspira (תצמחנה) låter jag eder höra dem." Att "de nya tingen" icke syfta på Jahves tjänares verksamhet i 42 1 ff. kan man se redan däraf, att de betecknas med ordet "uppspira" תצמחנה, som leder våra tankar in på växtvärlden. Samma ord (תצמח) användes i 43 19 just om naturförvandlingen, och där säges det uttryckligen att denna utgör det nya (החדשה). Förbindelsen mellan חדשה och תצמח i 43 19 är en tydlig kommentar till 42 9, där som sagdt de nya tingen (חדשות) likaledes sägas spira upp (תצמחנה). Alltså hafva de nya tingen i 42 9 icke afseende på det föregående (Jahves tjänares verksamhet) utan på det efterföljande, som handlar om en förändring i naturen, hvarigenom Israels Guds och hans folks motståndare skola komma på skam. Men de i samma vers 42 9 ifrågavarande "gamla tingen" hafva direkt afseende på 41 21—26, och אני מגיד i 42 9 griper likaledes direkt tillbaka in i 41 26. För 41 27—42 8 finnes här intet rum. Detta märkliga ställe handlar för öfrigt om något annat, och den talande är här en annan än Jahve, som har ordet både förut och efteråt. Vi se hur likväl en förmedling är eftersträfvad, i det att 42 5—8 öfvergår från den i 42 1—4 talande till att lägga orden i Jahves mun och i det att talet ledes åter till gudabilderna, hvarigenom den störda förbindelsen mellan det

gamla och det nya skall återknytas. Huru sången 42 1—4 kommit att infogas just här mellan det gamla och det nya, torde vi få något ljus öfver vid betraktelsen af Devterojesajas förhållande till ebed-Jahve-sångerna.

Stycket 41 21—42 17 i dess ursprungliga form har alltså haft samma anläggning som 41 1—20. Båda innehålla en kamp mot bild- och afgudadyrkare, hvarvid dels vädjats till gamla förkunnelsers uppfyllande i och med Cyri segrar, dels nya ting förkunnats, som likaledes skulle nederlägga Israels motståndare. Vi finna i denna anläggning en kontroll därpa, att vår uppfattning är riktig, då vi betraktat utsagorna om bergens uttorkande (42 14 ff.) eller söndertröskande (41 14 ff.) såsom riktade emot den af bergens grönska understödda kanaaneiska (och nordisraelitiska) gudsdyrkan. Ty om både det gamla och det nya riktar sig mot afgudar eller bilder och det nya hör specielt till växtvärlden, så bör den gudsdyrkan, som med detta nya vederlägges, vara den kanaaneiska (och nordisraelitiska) kulten. Det är väl nästan otänkbart, att författaren kunnat så fullständigt och så genomgående osökt röra sig med palestinensiska förhållanden, om han ej själf bott i landet.

I 42 18—43 7 riktas orden icke till fienderna utan till Israel. I det närmast föregående stycket läste vi i 42 16 huru Herren skulle leda de blinda på vägar, som de icke kände. Dessa voro icke blinda på grund af genstörtighet utan af andligt okunnighetsmörker eller ock möjligen af nöd, hvari de befunnit sig. I 42 18 är det fråga om en blindhet på grund af fysisk nöd, som hindrar Israel att se Guds vägar. Detta vederlägges icke utan bekräftas af det följande milda tadlet för blindhet och döfhet. Meningen är att de icke skola betrakta sin nöd som så alldeles obefogad, att de för den skull icke kunde förstå den, ty de hafva dock syndat mot sin Gud. Men själfva inledningsorden rikta sig till Israel närmast såsom varande i fysisk nöd. Vi få annorstädes återkomma till detta ställe. Att författaren hyser medlidande med det betryckta folket och blott liksom i förbigående framhåller, att de icke äro oskyldiga till sitt lidande -- detta just för att hjälpa dem att kunna "se upp" ur sin nöd — det synes af fortsättningen i 43 1 ff., som innehåller den rikaste tröst åt Israel. Här talas nu om Israels återlösning' (גאלתיך v. 1). Men ingenting nämnes, som liknar en hemkomst från Babylonien. De tänk-

bara fientliga makter, från hvilka Israel kan behöfva frälsas, betecknas med eld och vatten. Hvad menar författaren med denna bild? Den kunde tänkas vara hämtad blott från den allmänna erfarenheten, att eld och vatten äro farliga element. Men vi hafva anledning antaga, att den sammanhänger med andra föreställningar. Se vi på den närmast föregående versen 42 25, så märka vi huru de olyckor, som gjort lifvet mörkt för Israel, betecknas med två bilder, dels med den af krig (עזו מלחמה) dels med den af ett brännande (ותלהטהו מסביב). Hvad den första beträffar, så mötte den redan i 41 12 (אנשי מלחמתך), där det tydligen synes att det närmast är enskilda människor, som "kriga" mot Israel och att kriget måste förstås i en annan mening än den vanliga. Nu observera vi, att olika bildningar af verbet עזז (42 25) stundom begagnas om mäktiga vatten, ordspr. 8 28, och särskildt om det vatten, hvarigenom Israel tågade ur Egypten Neh. 9 11, Jes. 43 17. Men på detta sistnämnda ställe är ock fråga om Faraos krig mot Israel, då det tågade genom Röda hafvet, och den egyptiska konungens krigsmakt betecknas ytterligare med ett substantiv af עזז. Uttrycket i 41 11 הנחרים בך "de som upphetsas på dig" ställes tillsammans med bilden af ett krig (מלחמה) som väl är detsamma som afses i 43 17, hvadan alltså äfven i 41 11 ff. är fråga både om brand och om nöd i vatten. Äfven det krig, hvarom talas i 42 25, är tydligen på samma gång ett gående genom vatten. Med andra ord, återlösningen (v. 1) är tänkt under bilden af Israels tåg genom Röda hafvet. Men hvilken kontrast mellan denna bild och det tillstånd, hvarur Israel skall befrias! Det senare liknar så långt ifrån en fara för vatten, att Israel snarare är i fara att förgås af en brännande hetta. Och dock har Israel äfven sedermera betecknat sitt tillstånd med båda bilderna. I ps. 42 känner sångaren en andlig törst och samtidigt säger han sig vara i stora vattudjup, där bränningarne dåna omkring honom. I ps. 32 talas både om glödande hetta och stora vattufloder. I ps. 66 är fråga om tåget genom Röda hafvet, och där säges Israel ha fått gå igenom både eld och vatten. Begynnelsen till dessa bilder hafva vi utan tvifvel att söka i den omständighet att det i Juda och Jerusalem smäktande Israel längtade efter en återlösning, som jämfördes med återlösningen ur Egypten genom Röda hafvet. En egendomlig förmedling mellan historia och natur hafva vi redan påpekat, nämligen 51 9, där en viss

likhet vinnes mellan den väntade återlösningen i naturen och den gamla i historien, i det Gud anropas att anyo bevisa sin makt liksom då han vid skapelsen sönderhögg hafsodjuret. — Vi märka här åter huru författarens ord hafva en specifikt palestinensisk motivering. Hvad beträffar Egyptens, Etiopiens och Sabas omnämnande i detta sammanhang, så beror detta svårligen på bilden om tåget ur Egypten, då äfven tvenne andra länder ställas bredvid, ej heller finnes i orden någon tillräcklig anledning till antagandet att författaren tänkt på en Cyri eröfring af dessa länder. De synas i stället komma i betraktande som lösenspris för Israel i den mening, att deras rikedomar ställas till det arma Israels förfogande, och huru detta närmare skulle tillgå utvecklar författaren i 45 9—25 (se nedan till detta stycke). De skola hjälpa till vid Israels befrielse ur sitt närvarande tryckta tillstånd i sammanhang med det att de blifva proselyter till församlingen i Jerusalem, hvilken för öfrigt skall mottaga medlemmar från alla väderstreck (43 5—7). Dessa ord blefve svårbegripliga, om de sagts åt babyloniske judar, då ingenting här nämnes om dessas föregående hemkomst till Palestina.

Stycket 43 8—44 5 har åter den typiska anläggningen mera utpräglad. I 43 8—14 äro de gamla, till historien hörande tingen behandlade, i 43 15—44 5 de nya ting, som skola ske i naturen. Det gifves flere andra spörsmål angående dessa ting, men att de äro fördelade på det sagda sättet kan icke vara tvifvelaktigt efter hvad vi sett i 41 1—20, 41 21—42 17 och ytterligare se uttaladt här. Det nya är en välsignelse i naturvärlden, hvilken icke utesluter utan innesluter äfven andlig välsignelse; författarens idé anticiperar det tillstånd, som ännu är föremål för människors längtan, då naturen helt och hållet fogar sig efter den förlossade andens behof. Här nämnes nu, v. 14, Babel för första gången och då det nya omedelbart därefter beskrifves och jämföres med tåget ur Egypten, så kunde det här vid första paseende se ut som om de babyloniske judarnes hemtåg vore påtänkt. Men vi hafva redan sett att tåget genom Röda hafvet begagnas som bild för att beteckna Israels förlossning från sin nöd i det heliga landet och detsamma bekräftar sig här vid ett närmare efterseende. Författaren säger ju icke, att uttaget ur Egypten skall öfverträffas af judarnes tåg från Babel, utan uttåget ur Egypten jämföres med det nya, som skapas i det heliga landets natur;

detta nya skall ställa tåget genom Röda hafvet i skuggan. Befrielsen från Babel är efterlängtad icke minst af de palestinensiske judarne och למענכם i v. 14 är utan tvifvel afsedt närmast för dem. Vi märka ock huru Babel omtalas som om det låge på afstånd: "för eder skull sände jag . . . till Babel och . . . kaldeerna." Härtill knyter sig nu talet om det nya. Att detta skall äga rum i det heliga landet, hafva vi förut upprepade gånger sett och få det än mer bekräftadt af 44 3. 4: "Ty jag skall utgjuta vatten på det törstande och bäckar på det torra, jag skall utgjuta min ande på din säd och min välsignelse på dina telningar. Och de skola växa som gräs mellan vatten (LXX), som pilbuskar vid vattuflöden." Här är ju tal om en varaktig välsignelse i landet, där Israels säd "växer" som gräs mellan vatten. Och till yttermera visso handlar v. 5 om proselyternas anslutning till Israel: "Den ene skall säga: jag tillhör Jahve, och den andre skall kalla sig med Jakobs namn, och en annan skrifver på sin hand Jahves egen, och han får tillnamnet Israel." Ett vittnesbörd om att författaren själf vistats i detta samma land, hvars omskapelse han väntar, hafva vi i 43 19, där det heter: "Se jag gör något nytt, nu spirar det upp, märken I det icke?" Huru underligt vore det icke, om författaren sagt till judar i Babylonien: märken I icke, hur det börjar grönska i Juda? Författarens tankeflykt är visserligen här liflig nog ändå. Men om han bor i det heliga landet, och om han där har ett Israel omkring sig som med sina ögon ser landet, så är det poesi i hans fråga הלוא תדעוה.

Kasta vi en blick på följande stycke 44 6—23, så påträffa vi äfven där det gamla och det nya. I 44 6—8 är fråga om de gamla förkunnelserna. I v. 21. 22 betecknas Israel som Jahves tjänare, hvilken får förlåtelse för alla sina synder och som skall återlösas (גאלתיך). Hvari återlösningen består framgår af den härtill sig slutande hymnen i v. 23: "Fröjdens I himlar, ty Jahve har gjort det, jublen I jordens djup, bristen ut, o berg, i fröjd, skogen och alla träd däri, ty återlöst har Jahve Jakob, och genom Israel förhärligar han sig." Det är just den af Herrens hand frambragta nya naturen, som jublar öfver ett återlöst Israel. Om tåget från Babylonien nämnes ingenting.

Vi komma till 44 24—45 8. Denna högeligen intressanta afdelning, där Cyri namn två gånger är utsatt, kommer oss

äfven eljest att tänka på Esra-bokens berättelse. Ty här synes oss vara fråga icke blott om ett uppbyggande af Jerusalem (sista delen af v. 28, som talar om templet, har däremot utseende af ett tillägg, se Duhm) utan ock om en förhoppning att Cyrus skall bistå med erforderliga medel därtill. Annorlunda kunna vi icke fatta meningen med 45 1—4: "Så säger Jahve till sin smorde, Cyrus, hvars högra hand jag fattat för att nedtrampa för honom folk och spänna bältet från konungar, att öppna för honom dörrar och låta portar vara olåsta: jag skall gå framför dig och backar skall jag jämna ut, koppardörrar skall jag krossa och järnriglar skall jag sönderhugga, och jag skall gifva dig dunklets förråd och de dolda skatter, på det du må veta, att jag är Jahve, som kallat dig vid namn, Israels Gud. För min tjänare Jakobs skull och Israels, min utvaldes, var det som jag kallade dig vid namn; jag gaf dig ett tillnamn, dig som icke kände mig." Den till Cyri namn fogade relativsatsen utsäger hvad som redan skett: Cyrus har kufvat folk och konungar och gått igenom öppna dörrar och olåsta portar. Nu skall vägen ytterligare jämnas för honom och koppardörrar krossas, järnriglar sönderhuggas. Och detta på det han må få tillträde till Babels skatter. Då författaren talar om denna sak efter att nyss hafva uttalat sin förhoppning att Cyrus skall befalla Jerusalems uppbyggande, så kan man knappast annat än betrakta författarens ord som innebärande hopp om materiel hjälp från Cyrus. Huru liknar icke detta de arameiska urkunderna i Esra 5—6! Liksom de babyloniska judarnes hemkomst alls icke nämnes i dessa urkunder utan där endast är fråga om Cyri befallning rörande templets återuppbyggande, hans utlämnande af tempelkärlen och löfte om understöd för arbetet, så finna vi icke heller här någonting om de babyloniske judarne, endast hopp om Cyri tillåtelse till restaurationsverket och hans materiela understöd.

Likheten mellan de båda kan endast bero därpå, att de palestinensiske judarne uppsökt Cyrus och för honom uttalat sina önskningar. De måste naturligtvis nödvändigt göra detta, om de ville hafva dem uppfyllda, Cyrus kunde icke uppsöka dem, utan de måste söka honom. Detta torde därför icke kunna betraktas som något äfvertyrligt antagande. Icke heller är Josefi berättelse att man för Cyrus läst profetiorna om honom och därigenom bevekt honom att åtaga sig Jerusalems sak så alldeles blottad på sannolikhet; hafva verkligen de pa-

lestinensiske judarne genom sina sändebud uppsökt Cyrus, så är det tvärtom i hög grad antagligt att de gifvit sin anhållan samma religiösa motivering, som vi träffa hos vår författare och särskildt här, hvarest Cyrus kallas Jahves herde och hans smorde. Men talar icke vår författare själf om ett uppsökande af Cyrus i 44 24 ff.: "Så säger Jahve, din förlossare och den som bildat dig från moderlifvet: jag är Jahve . . . som gör om intet pladdrares tecken och framställer spåmän som dårar, som drifver de vise tillbaka och gör deras kunskap narraktig, som bringar till stånd sin tjänares ord och fullbordar sina sändebuds rådslag (עצת מלאכיו), han som säger till Jerusalem: det vare bebyggdt o. s. v." En täflan tänkes äga rum mellan de babyloniske vise och judarnes sändebud, täflan gäller tydligen Cyri gunst. De judiske sändebuden blifva segrande, Cyrus befaller stadens uppbyggande. Det är svårt att förstå hvad för ett rådslag (עצה) här skulle vara fråga om annat än planen att vinna Cyrus för Jerusalems återställande. Frågan om ett uppsökande af Cyrus måste hafva varit aktuel, då detta stycke skrefs.

Vi anmärkte ofvan, att en skilnad göres mellan redan frivilligt öppnade portar och dörrar, hvilka skola komma att krossas. Vi föranledas häraf att jämföra den åtskilnad, som vi af kilskrifturkunderna veta hafva ägt rum emellan Babels öppnande för Cyri fältherre Gobryas och Cyri eget intåg. Mellan båda förflöt rätt lång tid. Gobryas drog in i staden den 16 tammuz (juli) 539 f. K., Cyrus själf åter först den 3 marchesvan (november) samma år. (Mot assyriologerna vill E. Meyer sätta tisri i st. f. tammuz. Jfr härom § 4.) Antagom att vår författare nyligen fått höra om den förstnämnda tilldragelsen vid den tid, då Babel första gången nämnes i 43 14. Vi finge då möjligen någon förklaring öfver verbet שלחתי som icke gärna passar om Cyrus, men väl om en hans tjänare, som sändts till Babel. Äfven blefve det då begripligt, att författaren först i 44 24 ff. tänker på restaurationen och förut blott i förbigående talar om Babel. Och ändtligen torde vi då få bästa förklaringen på den nyssnämnda åtskilnaden. Vår författare har sannolikt från början väntat att den hedniska staden skulle förstöras. För Gobryas upplät den emellertid sina portar, och då vardt den skonad. Då nu detta var en särskild akt, på hvilken senare följde Cyri intåg, och om ryktet om det senare redan kommit till Palestina, då 44 24 — 45 8 skrefs, så torde för-

fattaren öfverflyttat sin förväntan om stadens förstöring på dörrarne till stadens rikedomar. Om stadsportarne kunde ingenting annat sägas än att de stodo olåsta, och så hejdades Cyri väg först framför skattkamrarne, som babylonierna sannolikt icke lika lätt skulle öppna.

Huru det än må förhålla sig med denna förmodan, så är det högst sannolikt, att stycket Jes. 44 24 — 45 8 försätter oss till en tid, då Cyrus redan dragit in i Babel. Det är ock bäst begripligt, att författaren efter denna epokgörande tilldragelse hälsar Cyrus som Jahves herde och hans smorde, hvarmed bör betecknas, att han nu tillträdt världsherradömet. Härmed stämmer det som vi läsa i 45 6. 7 om betydelsen af det som skett. Det har skett på det att man ända från solens uppgång intill dess nedergång må veta, att Israels Gud är den ende Guden. I detta sammanhang kunna vi knappast uppfatta orden i v. 7 annorlunda än som afsedda att förebygga parsismens föreställning om ett jämte Gud befintligt väsen, som skapat det onda (se Stave, Parsismus, sid. 46 f. 64 f.).

I denna afdelning finna vi nu, som förut är sagdt, ingenting taladt om en hemkomst från Babylonien. Om möjligt mera än eljest hade detta dock här varit nödvändigt, om författaren varit babylonisk jude. Här bringas ju på tal hvarjehanda, som man väntar af Cyrus och däribland ingenting särskildt nämndt om tillåtelse till en hemfärd! En sådan kan icke heller vara afsedd i 44 27: "den som säger till djupet: blif torrt, och alla dina strömmar uttorkar jag." Suffixet i נהרתיך visar att det är fråga om samma strömmar som i 43 2, nämligen strömmar, som hota att dränka Israel. Det är den hos vår författare ofta återkommande bilden af ett tåg genom djupa vatten såsom beteckning för Israels återlösning. Också kallas i sammanhanget (44 24) Jahve för Israels återlösare (גאלך). Och återlösningen afser åter en vändning i folkets tillstånd i det heliga landet såsom vi kunna se af sången 45 8: "Drypen I himlar från ofvan, och skyarne flöde af rätt! Må jorden öppna sig, så att de (?) som frukt bära frälsning, och må hon låta uppspira rättfärdighet tillika! Jag, Jahve, skapar det." Dylika hymner äro icke att betrakta som tillfälliga lyriska eruptioner, de hafva öfver allt en bestämd mening i sammanhanget.

Härmed lämna vi frågan om *orten* för affattandet af Jes. 40—48 och vända oss till frågan om *tiden*. I stället för att genomgå hela boken först med hänsyn till orten och sedan med hänsyn till tiden hafva vi valt den metoden att betrakta 45 9—48 med särskild hänsyn till den senare, sedan 40—45 8 förnämligast undersökts med afseende på den förra. Vi hafva emellertid i det sist berörda stycket 44 24—45 8 fått anledning att ställa oss inför båda. Själfva innehållet synes oss göra en sådan fördelning lämplig, hvilken äfven besparar utrymmet. För själfva saken är det i alla händelser icke så viktigt hvilketdera tillvägagångssättet vi följa. Och fastän vi betrakta 45 9—48 med särskild hänsyn till frågan om tiden, så torde vi dock samtidigt få nya bekräftelser på det, som vi redan funnit angående affattningsorten.

Det är klart af de betraktade styckenas anläggning att de icke direkt handla om olika stadier af Cyri segerlopp, så att vi med ledning af Jes. 40 ff. skulle kunna följa detta steg för steg. De handla i stället om väsentligen samma angelägenheter, som upprepade gånger återkomma i nya vändningar liksom det sker i psaltaren. Ju innerligare dessa angelägenheter sammanhänga med de djupaste mänskliga lifsintressen, desto hellre vilja vi liksom författarens samtida höra dem framställas om och om igen. Men de mångfaldiga försöken att uppvisa längre sammanhängande tankeräckor i Jes. 40 ff. strida mot innehållet och skadar på samma gång uppfattningen däraf. Vi hafva sökt återgifva författarens egen mening i detta afseende, då vi hittills funnit följande stycken (oafsedt kap. 40): 1) 41 1—20, 2) 41 21—42 17 (exklusive 41 27—42 8), 3) 42 18—43 7, 4) 43 8—44 5, 5) 44 6—23, 6) 44 24—45 8.

Emellertid, om än dessa stycken alla i olika variationer röra sig omkring Israel segna lifsintressen, så voro dock Israels intressen vid ifrågavarande tid nära förbundna med Cyri person, och det är omisskänneligt, att styckenas ordningsföljd åtminstone i stor allmänhet motsvara de viktigaste händelsernas fortskridande. Om vi nu söka bestämma styckenas uppkomsttid endast efter deras förhållande till Babels intagande af Cyrus eller stadens eröfring i början af Darii Hystaspis regering, så torde vi hafva rätt att använda en sådan tidmätare. Denna lämpar sig också bäst, emedan vår bok i detta afseende gifver oss anvisningar, som äro tillräckliga för vårt ändamål.

Af de hittills behandlade afdelningarne nämna de tre

första ännu ingenting uttryckligt om Babel. Stadens namn möter oss först i 43 8—44 5. Vi förmodade, att vi där försattes till den tid, då Cyrus ännu icke intågat i staden, men den redan öppnat sina portar för Cyri fältherre Gobryas. Vidare hafva vi funnit mycket sannolikt, att Cyrus själf anländt och blifvit hyllad som rikets konung, då 44 24—45 8 skrefs. Vi skola nu efterse, om det följande bekräftar denna uppfattning och hvad vi för öfrigt kunna sluta om de följande styckenas affattningstid.

I perikopen 45 9—25 läsa vi genast i början om en tvist. Efter som det i v. 13 är tal om Cyrus, så antages för det mesta, att tvisten gäller den frågan, huruvida det höfves Israel att hjälpas af en främmande konung. Det faller sig dock svårt att uppfatta saken så, då författaren förut yttrat sig icke blott obekymradt utan entusiastiskt om Cyrus och om betydelsen af hans segrar såsom ett vittnesbörd emot afgudarne. Vi hafva icke märkt, att han därvid rönt någon motsägelse. Ett förstående af tvisten synes oss möjlig endast om någon särskild situation i Juda framkallat den. Enligt vårt antagande om affattningstiden för 44 24—45 8 förstå vi lätt hvilken fråga, som nu låg judarne närmast. Det synes ju ock här i 45 13 att tvisten har något att göra med Cyrus och med stadens återuppbyggande. Men om nu tvisten icke gäller den frågan, huruvida Israel bör taga emot hjälp af Cyrus och den dock har afseende på Cyrus och Jerusalem, huru hafva vi då att förstå densamma?

Se vi efter i det följande, så möter oss en högst egendomlig förbindelse af tankar: i v. 12 handlas om Guds skaparemakt, i v. 13 om stadens byggande, i v. 14 ff. om Egypten, Etiopien och sabeerna, i 18 ff. åter om Gud som skapare och särskildt såsom den där bildat jorden till att bo på och icke att hon skall vara öde; vidare säges, att han förut icke talat i det fördolda, och till slut utgår en inbjudan till människor från alla jordens ändar att komma till Israels Gud. Hvad finnes för enhet i alla dessa tankar, eller kanske finnes där öfver hufvud ingen? Det ser åtminstone icke ut som om detta kunde förklaras ur en tvist om Cyrus såsom Israels hjälpare. Men där finnes dock en verklig enhet i vårt stycke. Vi varseblifva den om vi dels erinra oss, att det förut många gånger varit tal om Juda natur i jämförelse med fördelar på andra trakter, dels fasthålla att det just nu är fråga om att

uppbygga Jerusalem och sålunda för all framtid fästa Guds folk vid detta ödsliga land. Vi få icke tro, att det för alla medlemmar af Israel vid denna tid var alldeles självklart, att Jerusalem var den enda möjliga platsen. Låtom oss se efter om stycket icke innehåller en utredning just om denna sak. "Ve den, som tvistar med sin bildare, en skärfva med jordens skärfvor! Månne leret säger till sin bildare: hvad gör du? eller verket till mästaren: du har inga händer!" (jfr LXX och se Duhm till st.). En skärfva tvistar med jordens skärfvor, och hon tvistar i och med detsamma med skaparen, som bildat både det ler, som tvistar och det ler, hvarom tvistas! Men om det är uppenbart, att den Gud, som bor i Jerusalem äfven skapat de andra trakterna, som man vill föredraga, så är det oförnuftigt att förebrå honom att han icke förmår att göra det som är behöfligt för Israel; han har redan visat sig som mästare. Att han är densamme, hvilkens händer skapat alltsammans, betonas starkt i v. 12: "jag är den (אנכי) som gjort jorden, och människorna därpå har jag skapat, mina händer är det (אני ידי) som utspänt himlarne och hela deras här befaller jag fram." Vi märka att just efter dessa ord om Guds skaparemakt följer utsagan om Cyrus och stadens uppbyggande v. 13: "jag har uppväckt honom med rättfärdighet och jämnar hans vägar; han skall bygga min stad och lössläppa mina fångna, icke mot betalning och icke mot någon skänk, säger Herren Zebaot." Det är skäl att här jämföra LXX: ἐγὼ ἤγειρα αὐτὸν μετὰ δικαιοσύνης βασιλέα, καὶ πᾶσαι αἱ ὁδοὶ αὐτοῦ εὐθεῖαι· οὗτος οἰκοδομήσει τὴν πόλιν μου, καὶ τὴν αἰχμαλωσίαν τοῦ λαοῦ μου ἐπιστρέψει, οὐ μετὰ λύτρων οὐδὲ μετὰ δώρων, εἶπεν Κύριος σαβαώθ. "Jag har uppväckt honom med rättfärdighet *till konung* och alla hans vägar äro raka; han skall bygga min stad *och han skall göra en vändning i mitt folks tillstånd* o. s. v." För den sista satsen ligger uppenbarligen till grund det hebreiska uttrycket וישבות עבי ישוב, där שבות och שוב utan tvifvel höra till samma stam (se Ges.-Buhl vid שבות) och ursprungligen icke hafva något att göra med fångenskap (jfr Job 42 10 där samma uttryck begagnas om förändringen i Jobs tillstånd). Det synes oss nu som om LXX här förtjänar företräde framför den masoretiska texten. Men i hvilketdera fallet som helst visar oss textens וגלותי ישלח att åtminstone någon senare läsare vid detta stycke tänkt på Cyri första regeringsår. Om detsamma vittnar LXX:s tillägg "till konung", vare sig det är ursprungligt eller icke.

Men vi observera nu vidare, att i detta sammanhang omedelbart följer en utsaga om Egypten, Etiopien och sabeerna. Och icke ett ord finnes därom, att dessa skola eröfras af Cyrus, det är i stället Israel självt, som skall eröfra dem, men på fredlig väg, för Israels Gud. Detta skall tillgå så, att dessa folk vid sin trafik med Asien draga förbi Jerusalem. Stråkvägen har gått något vid sidan af Juda, men nu skall den ledas fram där; landet skall icke längre vara så ödsligt och obebodt som hittills. Vi läsa därom i v. 14 ff.: "Så säger Jahve: Egyptens förvärf och Etiopiens handelsvinst och sabeerna, de högnästa männen — *dig* skola de draga förbi (med betoning af "dig") och *dig* skola de tillhöra ('efter dig skola de gå i kedjor förbi' ser ut som en glossa till de närmast föregående orden; 'efter dig' strider för öfrigt mot sammanhanget), inför dig skola de nedfalla och inför dig bekänna: endast hos dig finnes en (verklig) Gud och annorstädes ingen, alls ingen Gud. Men du är för visso en fördold Gud, du Israels Gud, den frälsande." Uttrycket "en fördold Gud" syftar icke därpå, att Gud förut icke uppenbarat sig för dem, utan det angifver en ännu fortfarande egenskap hos Israels Gud. "Fördold" användes om en lefnadsväg, som är full af lidanden, så att vandraren har svårt att se ljus på densamma. Så kallar sig Job (3 23) för en man, hvars väg är dold (נסתרה) och omkring hvilken Gud satt ett stängsel. I 40 27 klagar Israel: "min väg är fördold (נסתרה) för Jahve, och min sak går förbi min Gud". Flere gånger förut hafva vi läst om Israels nöd i sitt land. Så är det ock här fråga om det torra land, som egypter, etiopier och sabeer se för sina ögon. Trots landets ödslighet skall Israel just där hafva sin mission bland de ifrågavarande folken. Dessa undervisas om bilddyrkans dårskap och erkänna densamma. Deras förvåning väckes nu af den omständighet att den Gud, som de inse vara den sanne, likväl icke på något för världen uppseendeväckande sätt utrustat det land, där Israel, denne Guds folk, bor. Men det skall visa sig, att Israels frälsning är af ett bättre och varaktigare slag än den lycka de hedniske gudarne gifva. "Blygas, ja skämmas få de alle, tillsammans få de gå till skam, de som tillverka bilder — Israel frälsas genom Jahve med en frälsning för evigheter, de skola icke blygas och icke komma på skam till eviga tider." Densamme Gud, som synes vara en fördold Gud, är dock den, som skapat äfven andra länder (jfr v. 12),

och hvad särskildt angår Juda "fördolda" land, så har Gud där talat öppet och icke i det fördolda, ty hans ord äro redliga och sanna, de äro till för att gå ut i världen. Detta läsa vi i v. 18 ff.: "Ty så säger Jahve, som skapat himmelen — han är Gud — och som bildat jorden och gjort henne — han har ställt upp henne, icke till tomhet har han skapat henne, till att bo på har han bildat henne, jag Jahve och ingen mer: icke har jag talat i det fördolda på en plats i ett mörkrets land, icke har jag sagt till Jakobs säd: söken mig i det tomma; jag är den Gud, som talar det rätta och förkunnar det redliga. Församlen eder och kommen, träden tillsammans I undsluppne från folken! Utan insikt äro de, som bära träet af sina bilder och som bedja till en Gud, som icke kan frälsa. Förkunnen och fören fram . . . ja må man rådgöra tillsammans! Hvem har låtit höra sådant från fordom och förut förkunnat det? Månne icke jag Jahve och ingen mer, ingen Gud utom mig? En rättfärdig och frälsande Gud finnes icke utom mig? Vänden eder till mig, så blifven I frälsta alla jordens ändar, ty jag är Gud och ingen mer! Vid mig har jag svurit, från min mun har utgått rättfärdighet, ett ord, som ej skall gå tillbaka: för mig skola alla knän böjas, till mig alla tungor förbinda sig. 'Endast i Jahve har jag', skall man säga, 'framgång och kraft'. Till honom (Israel, עדיו är dock tvifvelaktigt, se Duhm) skola komma och blygas alla som upphetsats på honom. I Jahve skall triumfera och berömma sig all Israels säd." Motsättningen mellan dem som "upphetsades" och Israels säd, som skall få berömma sig, synes åter afse den hos författaren vanliga jämförelsen mellan Israels "upphettade" land och bilddyrkarnes bättre lott i det yttre (jfr 41 11 42 25 43 1 ff.).

Af största intresse är författarens idé om Jerusalem som ett missionscentrum. Märkvärdigt nog öfverensstämmer hans tankegång just med tvenne moderna observationer om judalandets läge: det ligger å ena sidan midt emellan världsdelarne nära intill där folkens stråkvägar gå fram, men å andra sidan är landet ovanligt isoleradt från världen. Så betänker ock författaren den stora betydelse det har för missionsverket, att Afrikas söner hafva sin väg förbi Israel, men reflekterar på samma gång däröfver att Israels Gud med hänsyn till landets otillgänglighet är en fördold Gud.

Vi måste betrakta detta stycke som affattadt kort efter det föregående vid den tid, då frågan om Jerusalems återupp-

byggande var som mest aktuel. Ja vi kunna väl begränsa tiden för styckets tillkomst närmare: å ena sidan har Cyrus blifvit konung i Babel, men å andra sidan har Sesbazar ännu icke anländt, ty hans uppdrag var dock af den betydelse, att saken eljest på något sätt återspeglat sig i författarens ord. Vi försättas då till 538 f. K. Till denna tid passa ock orden i v. 13: han skall bygga min stad.

Det ingår icke i vår plan att här tala om annat än orten och tiden för tillkomsten af Jes. 40—48. Ändamålet åter sammanhänger nära med vår uppgift i andra afdelningen. Måhända kunna vi dock redan på grund af allt hvad vi i det föregående märkt uttala den sats, att författarens ändamål är samlandet af ett Israel, en församling i Jerusalem, och att all den tröst han gifver afser hjälp emot de svårigheter, som vilja resa sig mot genomförandet af samma ändamål. Trösteorden gälla därföre Guds kämpande församling för alla tider.

Antaga vi nu att detta var författarens ändamål, så förstå vi hvarför ett tvärt afbrott inträder i hans bok efter 45 25. Detta afbrott betyder då måhända att författaren uppnått sitt ändamål åtminstone i så stor utsträckning att han tills vidare kan se tiden an, medan församlingen utvecklar sig ytterligare. I själfva verket försättas vi med kap. 46—48 till en tid, som ligger 18 år senare än 45 9—25 nämligen till tiden för Babels belägring och fall i begynnelsen af Darii Hystaspis regering. Något annat är icke möjligt, ty det står fast att Cyrus aldrig belägrat eller skadat Babel, men att Darius Hystaspis för första gången gjort det. Och det är omöjligt att i 46—48 se en profetia långt före händelserna, ty författaren skildrar tydligen något som redan pågår och som åtminstone delvis redan inträffat.

Härmed öfverensstämmer att i 46—48 en helt annan ton är rådande än i 40—45. Utvecklingen har skridit framåt därhän, att en del af Israel bestraffas för visad otro och genstörtighet under den föregående tiden; deras otro har just nu kommit på skam genom de nya tilldragelserna. Dessa hafva tydligen gifvit vår författare anledning att åter låta höra sin stämma, något som han naturligen kan hafva gjort äfven under mellantiden, ehuru vi icke från denna tid hafva något skriftstycke af honom. Vi observera nu, hur författaren riktar sina ord till en del af Israel, som tydligen begagna bilder af Jahve. Ty sedan i 46 1. 2 målats, huru de stolta gudarne

Bel (Marduk) och Nebo blifvit knäckta och huru babylonierna lyfta och lasta deras bilder på djur för att rädda dem, heter det i v. 3 ff.: "Hören mig I af Jakobs hus och hela kvarlefvan af Israels hus, som ären burna ända från moderlifvet och lyftade ända från modersskötet — och ända till åldern är jag densamma, ända till de grå håren skall jag bära; jag har gjort det och jag skall lyfta, jag skall bära och rädda: med hvilken viljen I förlikna och jämföra mig och jämnställa mig med, så att vi skulle likna hvarandra? . . . Tänken härpå och blifven förnuftige, fören det till hjärtat I affällige! Tänken på de gamla tingen från urtiden att jag är Gud och ingen mer, en Gud, hvars like icke finnes, jag som förkunnar från begynnelsen slutet och från fordom det som icke skett, som säger: mitt råd skall bestå och all min vilja skall jag verkställa, som kallat från öster roffågeln (eröfraren) och från fjärran land mitt rådsluts man; jag har talat och jag har låtit det inträffa, jag har uppgjort planen och jag verkställer den." De affällige, som hafva bilder af Jahve måste antagas framför allt vara nordisraeliter. Och roffågeln som redan kastat sig öfver Babel måste vara Darius Hystaspis, ty hvad som säges i v. 10 och 11 passar icke in på Cyrus men fullständigt på Darius. Vi skola strax se hurusom församlingens läge på Darii tid gör det förklarligt att nordisraeliter då blifva föremål för en sådan förkunnelse som den vi nyss läst. V. 12. 13 rikta sig till andra personer än de föregående. Om det nämligen skall blifva någon sammanhängande mening i dessa verser, så måste man i v. 12 med LXX läsa אבדי לב "de modlösa" i stället för אבירי לב "de hårdhjärtade" (se Duhm). Orden vittna i alla händelser därom, att en tid förflutit sedan den ifrågavarande frälsningen först förkunnades. "Hören mig I modlöse, som ären fjärran från rättfärdigheten (här = frälsningen)! Nära har min rättfärdighet kommit och min frälsning skall icke dröja, och jag skall gifva i Zion räddning åt Israel, min prydnad."

Äfven kap. 48 är i sin ton så olikt 40—45, att ett annat läge måste antagas vara förutsatt. Man betrakte Duhms nästan förtviflade försök att i detta kapitel skilja ut några verser som vore lika Devterojesaja för öfrigt. Men hans lifliga känsla af detta kapitels olikhet mot de öfriga är mycket mer beaktansvärd än de slutsatser till hvilka han kommer. Här föreligger säkert ett af de fall där en blott litterär kritik på

samma gång den kan göra en god tjänst likväl nödvändigt måste leda till en ensidigt resultat, om den historiska betraktelsen icke tages till hjälp för skriftstyckets förstående. Vi tro att full rättvisa vederfares författaren till Jes. 48, endast om vi inse att stycket tillkommit under ett annat historiskt läge än Jes. 40—45.

Alldeles liksom i kap. 46 orden voro riktade till tvenne olika slags människor i Israel, i v. 3—11 till dem som dyrkade Jahve under de gamla kanaanitiska formerna och i v. 12. 13 till dem som längtade efter frälsningen i Zion, så är det ock i kap. 48. Efter inledningen v. 1. 2 uttalas ord, som bestraffa Israel för hårdhet och genstörtighet 3—11. Att dessa hårda äro samma bilddyrkare som vi förut lärt känna, kunna vi förstå af 4. Till den andra delen af Israel ställas orden i v. 12 ff. Af v. 14 vill det synas som om författaren sträfvade att hjälpa detta Israel att skilja sig från de genstörtiga och icke göra gemensam sak med dem: "Församlen eder alla och hören: hvem bland *dem* har förkunnat detta: den Jahve älskar skall utföra hans vilja på Babel och på kaldeernas säd (LXX)". Med "dem" bör i analogi med 46 3—11 förstås de affällige israeliternas gudabilder, som likställas med vanliga afgudar. Detta passar ock bäst i 48 14 efter som förut varit fråga om denna bilddyrkande del af Israel. Det är af sammanhanget sannolikt att både 46 12. 13 och 48 12—19 rikta sig till den del af nordisrael som höll sig till Zion och som befann sig midt ibland annorlunda sinnade landsmän, med andra ord att vi af 46 och 48 kunna sluta att af nordisraeliterna en del höll sig till Jerusalem, en annan del icke. — I 48 14—16 hafva vi åter ett vittnesbörd därom att vi befinna oss i början af Darii tid. För denna vittna således både kap. 46 och 48, och 47 handlar direkt om själfva belägringen af Babel.

För att nu skaffa oss ljus öfver det för Jes. 46—48 egendomliga sakläget måste vi tänka på provinsen Judas egendomliga ställning till den nordisraelitiska befolkningen. Det är af största vikt att öfverväga denna sak, som utan tvifvel kan hjälpa oss att förstå flere gåtor i den judiska församlingens historia. I hvilket förhållande stodo judarne till Nordisrael före den samaritiska församlingens uppkomst? Alla vittnesbörd tyda därpå, att Nordisrael icke visades bort från den judiska församlingen utan tvärt om gjordes till föremål för missionsverksamhet (se E. Meyer, Enst. des Judentums sid.

119 ff.). Här vilja vi i korthet beröra frågan blott så mycket som vi nödvändigt behöfva för att förstå Jes. 46—48. Med Jes. 40—45 befinna vi oss ännu i en tid, då ingen bestämd gräns var dragen mellan Juda och Israel; evangelistens verksamhet gällde båda utan någon åtskillnad. Därpå konstitueras Juda till en provins i och med Sesbazars insättande till ståthållare. Härmed hade en djupt ingripande förändring i församlingens läge ägt rum. Ty nu voro församlingsmedlemmarne i Juda och i Nordisrael icke längre likställda med hvarandra. Den judiske ståthållarens politiska myndighet var bestämdt begränsad af provinsens gränser. Men då den församling, öfver hvilken han utöfvade sin myndighet, äfven ägde medlemmar norr om provinsen, och man allt fort ville hålla tillsammans hela Israel, så utgick hädanefter från Juda såsom stamlandet en missionsverksamhet till Nordisrael. Det var icke Nordisrael utan Juda som mest ifrade för gemenskap. Det är en just sådan verksamhet som vår författare utöfvar i 46—48, och däraf förklarar sig äfven att han här icke talar till församlingen i Jerusalem. Denna är redan konstituerad, det gäller nu att äfven vinna Nordisrael. På detta område finnes redan en del, som håller sig till Zion (46 12. 13 48 12—19). I 48 1 talas om en del af Jakobs hus som utgått från "Juda källa". Är detta uttryck ursprungligt, så bör det utan tvifvel förstås i analogi med psalm 187, hvarest de till Zion sig slutande främlingarne sjunga: "Alla mina källor äro i dig". I v. 2 betonas "den heliga staden" till hvars Gud det i fråga varande Israel tryggar sig.

Till bättre belysning af det sagda vilja vi gifva akt på Sakarjas ord angående förhållandet mellan Juda och Nordisrael. Fastän Haggai och Sakarja hafva andra mera påträngande angelägenheter att ägna sig åt, så saknas icke heller hos dem vittnesbörd om det förhållande till det utanför provinsen boende Israel, som vi funnit i Jes. 46—48. Sakarjas bok begynner med ett egendomligt isoleradt stycke kap. 1 1—6. I anslutning till Hezekiel förkunnas här om Guds vrede öfver det ifrågavarande folket under den föregående tiden. De manas att nu omvända sig från sina onda gärningar. Vi märka, att kronisten (2 Krön. 30 6—9) lägger väsentligen samma ord i de sändebuds mun, som Hiskia utsände för att förmå Nordisrael att förena sig med Juda. Där hafva vi utan tvifvel den bästa kommentaren till vårt ställe. Sådana ord passade för öfrigt

svårligen om dem, som på Sakarjas tid som bäst höllo på att efterkomma Haggais ord om tempelbyggnaden. Sakarja fäster här ungefär samma betydelse vid ordet "omvända sig" som Malakia i 3 7 ff., nämligen anslutning till den judiska församlingens gudstjänstordning. I Sak. 1 6 är ock fråga om folkets villfarande "vägar", hvilket uttryck brukar användas om Nordisraels kult (t. ex. Jes. 65 2 66 3). — Provinsen Juda är dock naturligen för Sakarja församlingens egentliga moderland; de främlingar, som sluta sig till församlingen fatta fliken af "en judisk man" (איש יהודי) för att följa honom att tillbedja Israels Gud (8 20—23). Jämför ock 2 1—4. 16.

Jes. 46—48 är alltså skrifvet kort före Haggais och Sakarjas profetior. Hur olika färg dessa än hafva, såsom naturligt är, så är dock det förutsatta sakläget detsamma, och hvad som är nytt hos Haggai och Sakarja är endast deras egen personliga verksamhet. Jes. 46—48 måste hafva skrifvits vid underrättelsen om Babels första belägring. Haggai och Sakarja åter uppträda i Darii andra regeringsår, deras verksamhet måste infalla efter Babels andra intagande. Darius har nämligen två gånger kufvat staden, såsom han själf förtäljer i den urkund, som han på tre språk öfverlämnat åt eftervärlden, då han på en klippa af berget Behistun, där hufvudvägen från Babel till Ekbatana går, låtit inrista en berättelse om de vidt utgrenade uppror, som han i början af sin regering haft att bekämpa.

Enligt den af Eduard Meyer (Gesch. des Altertums I. 612 ff. Entstehung des Judentums 82 ff.) fastställda kronologien var förloppet af dessa uppror följande. Den falske Smerdis dödades af Darius i oktober 521. Denna nya tronväxling åstadkom en skakning i hela östra delen af riket. Först afföllo Elam under Atrina och Babel under Nidintubel, hvilken gaf sig ut för Nebukadnezar III, en son till Nabonid. Efter denne är en urkund daterad redan den $^{17}{}_{7}$ = 22 oktober 521. Atrina besegrades hastigt af en persisk härafdelning; mot Babel vände sig Darius själf efter fullbordade rustningar. En slaktning stod vid Tigris och en annan vid Eufrat, hvarvid Darius båda gångerna segrade. Staden måste gifva sig, och upproret var bekämpadt ungefär vid slutet af januari 520. Den första efter Darii regering daterade urkund i Babel är af den $^{20}{}_{11}$ af hans tillträdesår = februari 520. Nebukadnezar afrättades liksom Atrina. Men under denna kamp med baby-

lonierna hade nästan hela östra riket affallit. Darius uppräknar "Persien, Susiana, Medien, Assyrien, Armenien, parterna, margerna, sattagyderna, sakerna." Elam (= Susiana) reste sig alltså för andra gången, men äfven nu kufvades upproret i en hast. Men i Medien uppträdde Fraortes och gaf sig ut för en ättling af Kyaxares. Han vann för sig icke blott Medien utan äfven Armenien, Assyrien, Partien och Hyrkanien. Margerna, sattagyderna och sakerna m. fl. gjorde sig däremot hvar för sig oafhängiga. Hos perserna uppträdde en annan falsk Smerdis som vann stort tillopp, vardt konung i Persien och tog från Darius äfven Arachosien. Så länge Darius upptogs af striden mot babylonierna kunde han mot dessa fiender sända endast mindre härafdelningar, men när Babel var kufvadt, drog han sommaren 520 mot den föregifne Kyaxares-ättlingen i Medien under det att den nye falske Smerdis i Persien kufvades af Darii fältherre Artavardija. Båda pretendenterna blefvo slagna och afrättade, och sedan återvunnos de öfriga länderna lätt. Men liksom de östliga länderna affallit under Darii kamp med Babel, så afföll nu Babel för andra gången under Darii vistelse i Medien och Persien. Äfven nu gaf sig upprorets anförare, Aracha, ut för Nabonids son Nebukadnezar III; från hans regering finnes en urkund daterad $^{15}/_{6}$ (omkr. 11 okt.) 520. Förmodligen i början af 519 eröfrades Babel för andra gången och den falske Nebukadnezar afrättades. Ändtligen rådde lugn i hela riket.

Darii "tillträdesår" är 521 (räknadt närmare från våren 521 till våren 520). Hans första regeringsår är 520 (från våren 520 till våren 519). Af innehållet i Haggais och Sakarjas profetior framgår, såsom vi i andra afdelningen skola se, att vid deras uppträdande lugnet i riket öfver allt blifvit återställdt, och då måste de med Darii andra år mena alldeles samma år som babylonierna, d. v. s. Haggai och Sakarja postdatera liksom babylonierna. Med Darii andra år mena de alltså året 519/518. Haggais första datum är $^{1}/_{6}$ af Darii andra år, således augusti/september 519. Om Jes. 46—48, såsom naturligt är, antagas vara skrifna vid underrättelserna om det första angreppet mot Babel, alltså ungefär i början af 520, så har mellan denna afdelnings affattande och Haggais och Sakarjas uppträdande förflutit en tid af omkring $1^{1}/_{2}$ år. — Jes. 48 20—22 har utseende af ett slutkväde till boken 40—48, hvarigenom densamma ytterligare afrundats med hänsyn till

de kort efter affattandet af 46—48 19 inträffade händelserna. Redan v. 19 passar väl som en afslutning på 48 12—19 (jfr kap. 55 13). I v. 20—22 torde samma gamla tradition föreligga som vi hafva i den grekiske Esra, att nämligen den första betydande gola hemkommit i början af Darii Hystaspis regering. Vi hafva betraktat det som sannolikt att Haggai och Sakarja, då de uppträdde i Juda, nyligen hade anländt från Babylonien. I sådant fall vore de förposterna till den gola, som vi läsa om i Sak. 6 9 ff., och hvilken såsom vi skola finna tvifvels utan varit den, som traditionen berättar vara hemkommen under Darius Hystaspis. Skulle Jes. 48 20—22 trots sin från den öfriga boken afvikande karaktär vara skrifna af bokens författare, så visa de att han vid ifrågavarande tid väntade hem bröder från Babylonien, och så äro dessa slutverser i alla händelser på sitt sätt ett vittnesbörd därom, att Jes. 40—48 sträcker sig fram i tiden till begynnelsen af Darii Hystaspis regering.

§ 3. Den i Jesaja 49—55 förutsatta förödelsen af Jerusalem.

Efter hvad vi i det föregående funnit om affattningsorten för Jes. 40—48 anse vi oss icke behöfva framlägga särskilda bevis därför, att äfven 49—55 skrifvits i Palestina. Angående denna afdelning kunna vi för öfrigt hänvisa till Kuenen (Einl. II sid. 132 ff.), Cornill (Einl.[4] sid. 158 f.), Wildeboer (Litteratur des. a. Test. sid. 280 f.), Kosters (Devtero-en Tritojesaja, Theol. tijdschrift 1896 sid. 577 ff.), Kittel (Jesaja, sid. 423 f.) och Sellin (Serubbabel, sid. 137 ff.).

Men vi måste säga någonting närmare om Jes. 49—55 än blott det, att afdelningen skrifvits i Palestina, ty den försätter oss till en bestämd situation, hvars inträde och betydelse det är vår plikt att söka uppdaga. I Jes. 49—55 höra vi icke längre talas om Cyrus eller Darius, icke om striden mellan Jahve och afgudarna, och, hvad som är än mer påfallande, vi höra aldrig författaren tala till Jakob-Israel som så ofta tröstas i 40—48 (namnet möter endast i ebed-Jahve-sången 49 1—6). Trösten gäller här Zion. Schian har därför gifvit 49—55 benämningen "zionssångerna" till åtskillnad från "israelssångerna" i 40—48. Författaren tyckes i 49—55 icke hafva

något samladt Jakob-Israel att trösta utan endast Zion och dess skingrade barn.

Att dessa zionssånger verkligen förutsätta en öfver Jerusalem gången förödelse kunna vi se öfver allt med undantag för de tre ebed-Jahve-sångerna 49 1—6, 50 4—9 och 52 13—53 12, hvilka vi här lämna ur räkningen. Enligt 49 14 klagar Zion däröfver, att Herren har öfvergifvit och förgätit henne. I hvilket afseende hon finner sig öfvergifven framgår af v. 16. 17: "Se på händerna har jag tecknat dina murar, dina ruiner äro inför mig beständigt. Dina uppbyggare (בֹּנַיִךְ LXX, hvilket kräfves af parallelismen) skola snart komma, och dina förstörare och förhärjare skola draga ut ifrån dig" (se Duhm till st.). Förstörarne innehafva tydligen Zion för tillfället. Byggningsmännen komma från alla håll v. 18. 19: "Lyft upp dina ögon rundt omkring och se, alla hafva samlat sig och komma till dig. Så sant jag lefver, säger Jahve, med dem alla skall du såsom med ett smycke kläda dig och omgjorda dig med dem såsom en brud. Ty dina spillror och dina ruiner och ditt förhärjade land . . . Ty nu skall du blifva för trång för dina invånare och fjärran skola vara dina tillintetgörare." Zion är för närvarande barnlös enl. v. 20. 21: "Ännu skola tala i dina öron sönerna af din barnlöshet: för trångt är rummet för mig, gif mig plats, där jag kan bo. Och du skall säga i ditt hjärta: hvem födde mig dessa? Jag var ju barnlös och ofruktsam ('bortförd och fördrifven' saknas i LXX) och dessa, hvem uppfödde dem? Se, jag var kvarlämnad ensam, och dessa, hvar voro de?" Zions barn synas för tillfället vara i en hjältes våld enl. v. 24: "Månne rofvet kan ryckas från en hjälte, eller kunna oskyldigt fångna räddas? Ja, så säger Jahve: hjältens fångar ryckas undan honom och tyrannens rof skall räddas, och din sak skall *jag* utföra och dina söner skall *jag* rädda".

I nu berörda stycke har författaren utan tvifvel i sina tankar folkets stammoder, den ofruktsamma Sara (se v. 20. 21). Om henne och Abraham talar han uttryckligen i 51 1—3: "Hören mig I som jagen efter rättfärdighet (= frälsning, jfr 46 12. 13), som söken Jahve, betrakten den klippa, från hvilken I ären uthuggne och den brunnsgrop, från hvilken I ären utgräfde; betrakten Abraham, eder fader, och Sara, som födt eder, ty såsom en enda kallade jag honom och jag välsignade och förökade honom. Ty förbarmande har Jahve med Zion,

förbarmande med alla hennes ruiner, och han skall göra hennes öken lik ett Eden och hennes stepp lik en Jahves trädgård; glädje och fröjd skall man finna där, lof och ljud af sång.“ Af v. 3 kan man förstå att bilden af ett stenbrott beror därpå, att modern Zion ligger i ödesmål, så att hon måste återuppbyggas från början. Meningen är här icke densamma som i Hez. 33 24, ty enligt detta sistnämnda ställe trodde de i landet kvarblifna, att de skulle kunna blifva begynnelsen till det nya folket utan något bidrag från de bortförda, lika väl som Abraham fastän blott en enda ärfde hela landet. Här åter tröstas dessa, som längta efter Zions frälsning men som af hennes nuvarande ödslighet kunde få anledning att tvifla på densamma, med hänvisning till exemplet med Abraham, som var blott en, och Sara, som var ofruktsam, men hvilka blefvo stamföräldrar till ett helt folk. Så kunde ock Zion åter föda barn, och en god del af dessa skola enligt 49 14—26 komma från utom landet belägna trakter. Till 51 1—3 sluter sig nära v. 6, hvarest till de efter frälsning sökande riktas de om trons kraft att öfvervinna världen vittnande orden: “Upplyften till himlarne edra ögon och betrakten jorden där inunder, ty himlarne hafva gått sönder som en rök och jorden skall förnötas som en klädnad och hennes inbyggare dö som myggor, men min frälsning skall förblifva för evigt, och min rättfärdighet skall icke upphöra (LXX).“ Närmast till v. 6 foga sig vidare v. 12—16. Huru Herren allena men han äfven med full tillräcklighet är människors tröst i världens förgänglighet och dödliga människors ondska framhäfves kraftigt med det upprepade אנכי אנכי i v. 12. De åsyftade människorna, hvilka göra det trångt (המציק) för Herrens folk äro enligt sammanhanget sådana, som innesluta folket inom ett ofruktbart område, där näring saknas; det är Judas bättre lottade grannar, som ej tillåta judarne att vidga ut sig öfver det land, som egentligen är Guds folks egendom (jfr 61 7—9). Så snart judarne skrida öfver sitt område, mötas de af fiendens pilar v. 13. De äro alltså behandlade som fångar, men de skola snart lösgifvas och icke dö af brist på föda v. 14. Vi förstå hvarför i detta sammanhang var fråga om himlens och jordens förgänglighet (v. 6), man hade nämligen väntat att himlen och jorden skulle bringa den välsignelse, som besjunges i 45 8 och flere andra ställen inom 40—48, men mot denna väntan, som på ännu icke uppfyllts, framhålles hela skapelsens förgänglighet.

Trösten finnes endast hos lefvande Gud, hvilkens ord förblifver i evighet (jfr 40 6—8). Vi skola vid fråga om ebed-Jahve-sångerna söka visa, huru det med dem besläktade innehållet i 51 1—16 varit motivet för den plats den föregående ebed-Jahve-sången 50 4—9 fått, och huru 51 4. 5; 7. 8 tjänat till att förena 50 med 51 (samt den antagliga orsaken till infogningen 51 9—11). En inom sig sluten tankegång bildas af 51 1—3. 6. 12—16. De som söka efter Zions frälsning manas först att betrakta Abraham och Sara, v. 1. 2. Därigenom skall deras tro på Zions välsignelse stärkas, v. 3. Men välsignelsen skall vara af ett högre slag än den som skänkes af den yttre naturen. De manas nämligen vidare att betrakta himmelen och jorden. När de se de sväfvande skyarne som gå i sär såsom en rök, så skall detta vara ett tecken på skapelsens förgänglighet och en uppfordran att så mycket kraftigare gripa om Herrens frälsning, som aldrig upphör v. 6. Äfven i det nuvarande svåra läget skall det fångna folket få hjälp 12 ff. Hvad för slags plantering, som i v. 3 afses, framgår utom af v. 6 ytterligare af v. 16. Ty äfven vid ordet לנטע i v. 16 föresväfvar Jahvistens berättelse om planteringen af lustgården (Gen. 2). Ett nytt Eden skall med kraften af Herrens ord planteras, där den eviga frälsningen (v. 6) skänkes Guds folk.

Liksom i 51 1—16 förutsättes att Zion är öde och att de i Juda kvarboende äro utsatta för brist i sitt eget land, där de hållas instängda som i ett fängelse, så framgår ock tydligt af 51 17—23 att Zion icke blott fått dricka af Herrens vredeskalk, utan att hon ännu är drucken däraf. Men kalken skall tagas ifrån henne och gifvas åt hennes fiender.

Enligt 52 1—12 äro Zions bortförda barn väntade tillbaka med det snaraste. Af v. 1 synes, att den heliga staden blifvit förorenad, af v. 2 att dottern Zion har bojor om sin hals. V. 3—6 sticka af från det föregående och efterföljande genom sin formlöshet (se Duhm). Så mycket är emellertid visst af allt hvad vi eljest läsa i 49—55 att פה 52 5 afser en fångenskap just i det heliga landet. Detta framgår ock af korrespondensen mellan v. 4. 5. Gentemot בראשנה i v. 4 är ställdt ועתה i v. 5 och mot לגור שם i v. 4 sättes i v. 5 מה לי פה: *fordom* var Israel *främling* i Egypten och förtrycktes i denna egenskap, *nu* är det fånget *i eget land*. Nöden har alltså stigit till sin höjd, och Herren skall därför ingripa. I v. 5 b är

fråga om nöden i landet, hvarpå v. 6 leder öfver till orden om de bortförda, som äro på väg att återkomma, v. 7—12.

Äfven i kap. 54 förutsättes allt igenom att Zion varit och äfven för tillfället är barnlös. Nu äro emellertid hennes barn i annalkande. I v. 9 liknas den påkomna olyckan vid Noas flod, om hvilken Herren svurit att den ej mer skulle öfvergå jorden. (Man ser att berättelserna från forntiden [lustgården, syndafloden, Abraham och Sara] mycket lästes på ifrågavarande tid). Om den nöd, som folket lidit i sitt land, jfr v. 16. 17 (och 51 12—16 52 4. 5). — Till kap. 55 komma vi längre fram.

Att Jes. 49—55 skrifvits efter och allt igenom förutsätter 40—48 torde icke behöfva något särskildt bevis. Denna sistnämnda afdelning hafva vi funnit sträcka sig till Darii Hystaspis tid. Om den närmast följande tiden, då Haggai och Sakarja verkade, kan omöjligen gälla det som säges i 49—55; då var Jerusalem icke i fiendernas våld, och då fanns ingen anledning till den stämning, som genomgår boken. Detta gäller för öfrigt om hela restaurationstiden (Cyrus, Kambyses, begynnelsen af Darius regering). Ty då har Jerusalem aldrig genomgått sådant som vi läsa om i Jes. 49—55. Och vi observera att olyckan fortvarade ännu då boken skrefs, så att icke till äfventyrs den babyloniska fångenskapen kunde vara afsedd, hvilken fångenskap slutade med Cyri edikt, atminstone i den mening att Jerusalem sedan icke längre var i fiendernas händer. Cheyne låter Jes. 49—55 vara skrifna af en författare i Babylonien efter införandet af Esras lagbok i Jerusalem; författaren skulle hafva haft till mål att mana babyloniske judar att begifva sig till Zion och därjämte att trösta dem som redan befunno sig där (Das relig. Leben der Juden, sid. 22; jfr The Book of the Prophet Isaia, Hebrew text, sid. 126). Cheyne har nämligen sett, att boken icke kan vara skrifven inom zionsförsamlingen, om hvilken den handlar allt för obestämdt för att detta skulle vara antagligt. Denna Cheynes iakttagelse i förbindelse med de andres (Kuenen, Cornill m. fl.) att boken dock har palestinensisk bakgrund leder oss säkert på rätta spåret, nämligen till insikten att zionsförsamlingen för närvarande är upplöst. Författaren har kunnat bo i Palestina och ändå yttra sig om Zion så som han gör, af det enkla skäl att där icke fanns någon församling. För öfrigt skulle det stå fast, att vid tiden för nedskrifvandet

af 49—55 Jerusalem var förhärjadt, äfven om boken skrifvits utanför Palestina.

För att nu komma till klarhet angående den tid, då Jerusalem drabbats af den i Jes. 49—55 förutsatta olyckan, så böra vi allra först rådfråga Esras bok, framför allt kronistens källor, de arameiska urkunderna. Redan den arameiska berättelsen har tydligen haft till ändamål att redogöra för uppkomsten af kulten i Jerusalem. De afbrott som skett i arbetet på kultens återställande beskrifvas till sina orsaker, emedan dessa noga hörde tillsammans med författarens ämne. Där talas hos kronisten om ett afbrott mellan Cyrus och Darius. Därmed är förklaradt att arbetet återupptogs först på Haggais och Sakarjas tid. Äfven den arameiska berättelsen har redogjort för samma afbrott om än icke på samma sätt; han synes nämligen hafva framställt det som beroende på folket själft, eftersom profeterna Haggai och Sakarja genom sina profetior måste uppväcka folket, något som fullkomligt stämmer med det som vi läsa hos dessa profeter själfva. I den arameiska berättelsen redogöres vidare för de persiske ämbetsmännens inspektion af tempelbyggnadsarbetet och den lyckliga vändning denna händelse tog, hvarigenom templet kunde fullbordas i Darii sjette regeringsår. Men fastän templet nu var färdigt, så har den arameiska berättelsen icke slutat med denna tidpunkt. Han har äfven haft att tala om ett angrepp mot judarne i början af Xerxes' regering, och en notis om denna sak har kronisten bevarat i Esra 4 6: "Och i början af konung Ahasveros' regering skrefvo de en anklagelseskrift emot Judas och Jerusalems inbyggare." Man kan vara tämligen öfvertygad därom, att denna notis icke är uppfunnen af kronisten, i hvilkens plan det snarare synes ingå att betrakta kulten såsom kontinuerligt fortgående från templets fullbordan till Esras tid. I den arameiska berättelsen hafva händelserna under Xerxes utan tvifvel berättats i riktig kronologisk ordning efter Esra 6, men kronisten har flyttat sin notis till Esra 4 6 för att där göra undan denna sak. Vitringas uppfattning af 4 6 som en anticipation är säkerligen alldeles öfverensstämmande med författarens egen afsikt. Utom denna grund för öfvertygelsen att notisen härstammar från den arameiska källan tillkommer äfven den omständighet, att däri förekomma tvenne individuela drag som tyda på ursprunglighet, nämligen att händelsen ägde rum just i början på Xerxes' regering och att

angreppet på judarne hade form af en שִׂטְנָה, en "motståndare"-skrift. Då kronisten icke har bestämda källor eller hållpunkter för sin framställning utan blott sina egna öfvervägaganden och kombinationer, så bruka dessa vara hållna i mycket allmänna eller schematiska former. Och ändtligen föreligga formela anledningar att betrakta stället som en öfversättning från arameiskan (se Berteau-Ryssel, sid XII ff., jfr Hoonacker, Zorobabel et le second temple sid. 104 ff.).

Esra 4 6 är den första historiska underrättelse som Esraboken lämnar oss om tiden efter templets fullbordan. Sedan iakttages en djup tystnad om tiden ända till Artaxerxes' sjunde regeringsår. Då vi se hvilken grundlig nybegynnelse som äger rum under Esra, så finna vi det på förhand rätt sannolikt, att tiden närmast förut var en förödelsens tid och att detta tillstånd inträdt just i följd af det angrepp som riktats mot judarne i början af Xerxes' regering. Gent emot tystnaden angående tiden förut och efteråt aflägger den korta underrättelsen i Esra 4 6 ett så mycket kraftigare vittnesbörd.

Vi erinra oss att Xerxes just i början af sin regering dragit igenom Palestina för att kväfva uppror i Egypten. Efter persernas nederlag i Grekland 490 vågade Egypten göra uppror 486. Darius själf hann icke dämpa det, ty han dog redan 485. Xerxes' första omsorger riktade sig på denna sak, och så drog han till Egypten 484, hvarvid landet underkastade sig (Herod. VII, 7). Xerxes' genomtåg var alltså ett lämpligt tillfälle för judarnes anklagare att framlägga sin klagoskrift och för honom själf att straffa judarne.

För att få någon aning om situationen i Palestina i början af Xerxes' regering taga vi vår utgångspunkt hos Haggai och Sakarja. De ledande männen på deras tid äro utom profeterna öfversteprästen Josua och hans ämbetsbröder samt Davids-ättlingen Serubbabel. Har Serubbabel fortfarit att bekläda sin plats som stäthållare, har platsen efter honom besatts, och om den så gjort, hafva hans ättlingar efterträdt honom? Hvad beträffar Serubbabel själf, så veta vi af Sak. 6 9 –15 att konungakronan formligen satts på hans hufvud, om annars Wellhausen har rätt, då han i textens nuvarande beskaffenhet ser ett tydligt bevis på att Serubbabels namn ursprungligen stått i v. 11, där Josua nu står, och att i stället Josua stått efter יְהוֹשֻׁעַ i v. 13 (Skizzen[2] V, 179). Då vi se namnet צֶמַח i v. 12 och då vi jämföra hvad som där säges med Sak. 4 9 och 3 8, när vi vi-

dare se ordet שניהם i 6 13 och för öfrigt öfverväga det ena med det andra, så blir det omöjligt att icke instämma med Wellhausen. Om vi nu framdeles kunna göra det sannolikt att det i Esra 5—6 berättade uppträdandet af de persiska myndigheterna ägt rum före tiden för Sakarjas syner, så lära vi af Sak. 6 9—15 att Serubbabel lyckligt gått igenom krisen, vi se att judarne just efter beröringen med de persiska myndigheterna våga sätta en krona på Serubbabels hufvud. Detta öfverensstämmer alldeles med persernas grundsatser. De små folken tingo gärna hafva sina egna konungar, som blefvo underkonungar till den persiske "storkonungen"; dennes ära led ingenting däraf utan tvärtom. (Se hos Ewald, Gesch.[3] IV, sid. 155). För öfrigt har, som vi skola se, Darius behandlat judarne annorlunda än andra folk. I Sak. 7—8 träffa vi icke Serubbabels namn, men den där behandlade frågan om fastan gaf icke någon anledning att tala om honom. Och skulle vi likväl draga någon slutsats e silentio, så kunde det endast blifva den, att Serubbabel allt fort var judarnes ståthållare eller konung. Ty frågan i Sak. 7—8 är den, huru vida den nu i 70 år på vissa dagar iakttagna fastan kan upphöra, och detta förutsätter att hvad som skett med Juda på sista tiden gifvit anledning till det hopp, att den flydda tidens svårigheter nu kunde få anses vara i väsentlig mån öfvervunna. Hade någon sådan olycka skett på sista tiden som Serubbabels afsättande, så hade sannolikt en sådan fråga icke då uppkommit eller åtminstone icke besvarats alldeles utan hänsyn till den skedda nationalolyckan. Vi tro alltså att alla sannolikheter tala därför, att Serubbabel allt fort behöll sin plats. Af samma skäl är det lika sannolikt, att hans söner fått efterträda honom, ifall han dött före den katastrof, som vi antaga hafva ägt rum i början af Xerxes' regering. Under den judevänlige Darii tid torde judarne fått utveckla sig i sitt land med ganska stor frihet. Flere psalmer synas ock förutsätta att en Davids-ättling fanns i församlingen (se Ewald på anf. st.).

Nu erinra vi oss vidare förhållandet mellan Juda och Nordisrael. Lika visst som församligen icke helt sammanföll med provinsen Juda utan hade medlemmar på nordisraelitiskt område och sträfvade att allt mer öka sitt inflytande därstädes, lika visst måste Davids-ättlingen komma i relation till hela Israel, efter som hans politiska och hans andliga makt säkerligen icke helt och hållet kunde skiljas. Och huru måste icke

minnena från Davids tid, då hela Israel var förenadt, hafva verkat under en sådan situation! Och vidare: Hezekiel tänker alltid på hela Israel, då han talar om Guds tjänare David, som skall vara herde öfver Guds folk. Så heter det i Hez. 34 23: "Och jag skall sätta öfver dem en enda herde, som skall föda dem, min tjänare David. Han skall föda dem och han skall vara deras herde, och jag, Herren, skall vara deras Gud, och min tjänare David skall vara furste ibland dem. Jag, Herren, har talat." I Hez. 37 15—38 är fråga om Judas och Israels förening till ett enda folk, och där heter det i v. 24 ff.: "Och min tjänare David skall vara konung öfver dem och en enda skall vara allas herde, och i mina rätter skola de vandra och de skola hålla mina stadgar och göra dem. Och de skola bo i det landet, som jag gifver åt min tjänare Jakob, där edra fäder hafva bott; och de skola bo där, de själfva och deras barn till evig tid, och David min tjänare skall vara furste öfver dem evinnerligen." Härvid är ytterligare att märka att den ställning Hezekiel tilldelar Davids-ättlingen, var så beroende af kulten (45 7—9 46 8—12) att profetens ord i väsentliga afseenden direkt kunde tillämpas på efterexiliska förhallanden. Då nu Hezekiel hade sina lärjungar omkring Davidsättlingen i Palestina, så är det antagligt, att profetens ord i många afseenden betraktats som normer för hans förhallande vid utöfningen af sitt herdekall. Motivet från Hezekiel och det från Davids historia torde hafva varit olika starka allt efter som öfversteprästen eller davididen haft mest att säga i församlingen.

Det som vi från förhållandet mellan Juda och Nordisrael slutit om situationen i början af Xerxes' regering torde bekräfta sig, om vi nu kasta en blick på Mika 4—7. Om verkligen dessa kapitel eller en del däraf skulle kunna göra oss någon tjänst i detta afseende, så vilja vi icke här undvara dem. Att åtminstone kap. 4—5 helt eller delvis äro efterexiliska, därom se nyare inledningsverk. Äfven i 6—7 har man funnit spår från samma tid. Vi tro, att man gör bästa rättvisa mot Mika 4—7 om afdelningen betraktas som ett helt. Den tvist inför bergen, som vi läsa om i 6 1 ff. försätter oss, som vi framdeles närmare skola se, till samma tid som kap. 4—5. Mika 7 1 ff. liknar Jes. 65 8 ff. liksom ock Mika 7 11 ff. hänvisa på efterexiliska förhållanden. Antagom att Mika 6—7 handlar om Nordisrael, dels om dess genstörtiga del (kap. 6) dels om dess

få rättfärdiga (kap. 7) och att i 4 och 5 är fråga om det efterexiliska davidiska konungadömet. I sådant fall slöte sig kap. 6—7 på ett begripligt sätt till 4—5, ty davididen hade varit herde äfven åt en del af Nordisrael.

I Mika 4 hafva vi endast att göra med v. 8—14. Zion kallas i v. 8 för ett herdetorn. "Herdens" konungadöme är nu slut. Men det gamla herraväldet skall återkomma. Därmed afses utan tvifvel Davids tid, då Juda och Israel voro förenade. Man märke huru här denna tid betraktas såsom en långt tillbaka liggande. Af v. 10 synes att Zion nu upphört att vara en befäst stad och får ligga på öppna fältet. I v. 13 möter uttrycket אדון כל הארץ som försätter oss till tiden efter Sakarja. I v. 14 läsa vi både om en belägring af staden och om en misshandling af Israels domare. — Kap. 5 v. 1 blir begriplig endast om det davidiska konungadömet betraktas från efterexilisk ståndpunkt. V. 2 förutsättes åter en förödelse öfver folk och konungahus, folket skall prisgifvas till dess att en ny Davids-ättling födts. Om dennes herdeskap är det fråga om i v. 3. Man påminnes om Hez. 34, och den här framträdande universalismen tyckes visa att Devterojesaja föregår. I v. 4 torde vi få en upplysning om den timade katastrofen. Ty det säges att om Assur då, när den nya davididen regerar, kommer in i Israels land, så skall mot honom uppväckas sju herdar och åtta furstar. Det är sannolikt meningen, att Assur aldrig skulle hinna fram till Jerusalem utan att de i Nordisrael verkande herdarne dessförinnan skulle vara Assur till mötes. Bland nordisraeliterna verkade nämligen särskilda underherdar såsom vi kunna sluta af 7 4. 7. 14, jfr Sak. 11 4—14. Nu betecknar Assur på flere ställen Persien, något som är mest påtagligt i Esra 6 22. Befinna vi oss här i efterexilisk tid, så förutsätter v. 4 att Persiens konung dragit igenom Palestina och att Jerusalems förödelse sammanhänger med detta hans genomtåg, och detsamma bekräftas af v. 5, hvarest talas om en räddning från Assur, när han far fram genom Israels gränser. V. 6—14 förutsätta att Nordisrael stått under davididens inflytande, ty det som här säges passar bäst om Nordisrael (jfr v. 11—14 med Jes. 46 och 48; se ock Sak. 9 10) och fastän orden handla om hvad som skall ske i en framtid, så visa de, att man redan haft relation till samma folk. För öfrigt förutsättes Devterojesaja i v. 6—14. — Orden i kap. 6—7 handla nästan genomgående om Nordisrel. Detta är alldeles icke någonting öfverraskande för efterexilisk

tid; i Jes. 46—48 och Sak. 1 1—6 hafva vi ju sett exempel på huru ifrån Juda missionsverksamhet bedrifvits bland nordisraeliterna. Och liksom i Jes. 46—48 förutsättes att en del af dessa håller sig till Juda, en annan del icke, så är ock i Mika 6—7 fråga om tvenne slags israeliter, dock så att de trogna enligt kap. 7 blifvit mycket fåtaliga. Kap. 6 1—8 sluter sig nära till Hosea, särskildt Hos. 4. Märkliga äro orden om offrens värdelöshet. Under efterexilisk tid hafva de bedömts olika. Mika 4—7 synas just vara skrifna af en person, som skattade Israels enhet under Davids ättlinghögre än den enhet som prästerna representerade. I 6 1—8 vänder sig författaren nämligen mot de nordisraelitiska offren, men han ogillar dem icke till förmån för offer i Jerusalem utan han betonar blott offrens ringa värde i allmänhet. Af v. 4 och hela sammanhanget blir det troligt, att författaren tänker på de nordisraelitiska prästernas självständiga offerkult. Ja, sannolikt är Mika 6 1—8 en värdefull källa för det efterexiliska prästadömets historia. Som bekant har Hezekiel tilldelat Zadoks ättlingar uteslutande rätt att äga prästämbeten medan andra släktgrenar af Arons hus degraderades till lägre tjänstemän vid kulten. Men efter exilen kallas prästerna genomgående för Arons söner. Frågan är då huruvida dessa Arons söner äro identiska med zadokiterna eller om benämningen icke innebär, att man funnit sig föranlåten att upptaga äfven andra än Zadoks barn till präster och sålunda måst gå tillbaka ända till Aron för att få en gemensam stamfader. Det senare är häfdadt af Oort, De Aëronieden (se hos Kuenen, Gesammelte Abhandlungen, übers. von Budde, sid. 465 ff.), hvilken håller före att nordisraelitiska präster blifvit antagna för ämbetet efter exilen. Detta blir i hög grad sannolikt af hvad vi förut sett om Judas förhållande till Nordisrael. Lika visst som Devterojesaja velat förena hela Israel och lika väl som Davids-ättlingen ville vara en herde för allt folket, så måste äfven Jerusalems prästerskap sträfva efter sådan enhet, och det enda möjliga var väl i detta fall att de upptogo nordisraelitiska präster i sin krets. Och att nordisraelitiska präster funnos efter exilen, som kallade sig efter Aron och som kunde jämnställas med Jerusalems prästerskap blir sannolikt af Mika 6 1—8. — V. 9—16 äro utan tvifvel beroende af Sak. 5, liksom vi nyss i 4 13 funno ett för Sakarja egendomligt uttryck. — Mika 7 1—8 förstås bäst om tillståndet i Nordisrael, det stämmer fullkomligt med Jes. 65, 66. Det är

begripligt att efter Jerusalems fall många nordisraeliter, som förut hållit sig till Juda, numera gingo sina egna vägar. Jerusalems ödeläggelse är tydligt förutsatt i v. 9—13, se särskildt v. 11 (jfr 4 10). — Äfven i v. 14—20 påminnas vi om den efterexiliska tiden. Den herdevård, hvarom talas i v. 14 är tydligen af det individuela slag, som tillhör en mera framskriden tid. Ett ord af Bileam (jfr 6 5) citeras här, nämligen לבדד (jfr Num 23 9: "Se där är ett folk, som skall bo för sig själft, לבדד, och icke låta räkna sig bland främlingar"). Sådan användning af gamla skrifter hör ock till en senare tid. — Det finnes alltså inga skäl att splittra Mika 4—7 mellan förexilisk och efterexilisk tid. Orsaken därtill att denna afdelning fogats intill Mikas profetior ligger nära till hands. I Mika 3 är äfven fråga om Zions förödelse och den är förkunnad af profeten Mika själf enligt vittnesbördet i Jerem. 26 18. Då nu äfven kap. 4—7 handlade om en sådan förstöring så hafva de båda böckerna lätt kommit att förenas. (Om Mika 2 12. 13 se Giesebrecht, Beiträge zur Jesaja-kritik, sid. 42.)

Så kort som möjligt hafva vi motiverat den uppfattning af Mika 4—7, att de skildra tillståndet i Palestina i början af Xerxes' regering. Vi sluta därtill af innehållet i det hela och specielt af 5 4. 5 i förbindelse med Esra 4 6 och Herodotos' berättelse om Xerxes' genomtåg till Egypten i början af hans regering. Någon annan tid i hela Israels historia torde icke heller kunna uppletas, då dessa omständigheter sammanträffa: 1) en Davids-ättling har regerat i Juda, 2) han har dessutom utöfvat herdeämbetet öfver en del af Nordisrael, 3) nyligen har en främmande konung dragit igenom landet och förstört Jerusalem, hvilken konung kan betecknas med namnet Assur. — Vi återkomma för öfrigt till Mika 4—7 framdeles.

Vi kasta åter en blick på Jes. 49—55. Här förutsättes genomgående ett sådant tillstånd, som endast låter förklara sig utifrån antagandet att Xerxes förstört Jerusalem och bortfört en del af dess inbyggare. Vi måste märka följande: 1) Jerusalem är nedrifvet 49 17. 19 51 3; det har druckit af Herrens vredeskalk 51 17—23; den heliga staden har blifvit förorenad 52 1; 2) inbyggarne i Juda äro ansatta af fiendens pilar och liksom i ett fängelse, där de lida brist 51 12—16; Jerusalem innehafves fortfarande af fienderna 49 17; Zion är fängslad 52 2, Guds folk förtryckes i sitt eget land 52 4. 5; 3) en del af Zions barn befinna sig utanför Juda och särskildt på en be-

stämd plats, hvarifrån de väntas hem 52 7—12; för närvarande är modern Zion barnlös 49 21 51 1—3 54 1 ff.; 4) på ett mera obestämdt sätt talas om konungar, som skola komma att ödmjuka sig för Israel 49 7. 22. 23: särskildt är fråga om en hjälte, som har i sitt våld Zions fångna, 49 24—26.

Allt detta blir förklarligt om Xerxes latit förstöra Jerusalem och om han vid sitt tåg från Egypten tagit med sig de förnämsta af judarne samt för öfrigt lämnat landet i händerna på judarnes grannar. Xerxes har i sitt sätt att bestraffa judarne följt de assyriske konungarnes föredöme. Som vi skola se i § 4 hade man för öfrigt djupare skäl att beteckna perserkonungen med namnet Assur. Att Xerxes fört med sig en del af judarne till Babel bekräftas af Mika 4 10: "Vrid dig och ropa, dotter Zion, såsom en som föder, ty nu skall du draga ut ur (den befästa) staden och bo på öppna fältet, och du skall gå till Babel; där skall du räddas, och där skall Jahve lösköpa dig ur dina fienders hand." Det är sannolikt att orden: "och du skall gå till Babel" äro en interpolation (se Nowack) och att 4 10 närmast afsett de judar som utan något skydd för de fientliga grannarne blefvo kvar i Juda (jfr Jes. 51 12—16). Men icke desto mindre synes tillägget vittna därom, att man vetat af en deportation till Babel, som ägt rum i sammanhang med de händelser, som skildras i Mika 4.

Vi hafva ock skäl att här tänka på listan Neh. 11. Denna samma lista meddelas äfven på ett annat ställe, nämligen 1 Krön 9. Här inledes densamma med följande ord: "Och hela Israel upptecknades släktvis, och se, de äro uppskrifna i boken om Israels konungar. Och Juda blef bortförd till Babel för sin öfverträdelses skull. Och de förre inbyggarne på sina ägor och i sina städer voro etc." Då kronisten icke hade den minsta anledning att här tala om Babel, så måste dessa ord vara af honom förefunna i listan. I Neh. 11 hafva de då aflägsnats i och med det att listan flyttades från sin plats efter Neh. 7 1—5, ty med den uppfattning af listan Neh. 11, som utan tvifvel är uttryckt med dess nuvarande plats, nämligen att hon innehåller förteckningen på dem som Nehemias lät inflytta till Jerusalem, med denna uppfattning kunde listans inledningsord icke förenas. Kronisten visar ofta en egendomlig förening af brist på historiskt sinne och trohet mot bokstafven. Listans inledningsord har han tydligen betraktat som åsyftande fångenskapen under Nebukadnezar, ty denna betraktelse ligger

till grund för dess plats i 1 Krön. 9. Han har då antagligen menat att släkterna varit tämligen konstanta under hela tiden före exilen. Men han tyckes hafva betraktat samma lista som väsentligen gällande äfven efter exilen med de förändringar, som nya förhållanden medfört. Då han en gång meddelat listan med dess ursprungliga öfverskrift i 1 Krön. 9, så ansåg han sig sedan sannolikt hafva rätt att låta den gälla äfven Nehemias tid och att då utesluta den del af öfverskriften, som icke gällde om denna tid, samt dessutom att göra de ytterligare ändringar, som hans uppfattning af Nehemia tid gåfvo anledning till. På något annat sätt synes det icke kunna förklaras att han meddelar väsentligen samma lista i två så olika sammanhang. — Nu märka vi vidare att Nehemia enligt 7 5 fann en lista på dem som tågat upp "förut", בראשונה. Detta ord öfverensstämmer med listans inledning i 1 Krön. 9 2 הישבים הראשנים. Utan tvifvel har Kosters rätt däri, att äfven i Neh. 7 5 i stället för העלים ursprungligen stått הישבים. I och med det att listan Neh. 7 6 ff. förbands med Neh. 7 5 måste naturligen denna senare vers lämpas därefter. Wellhausen betraktar Neh. 7 5 b som "ett plåster på ett snitt". För sitt ändamål behöfde Nehemia just en lista på de *inbyggare* i provinsen Juda, som förut räknats till Israel, hvaremot man icke förstår hur han kunde hafva betjänats med blott en lista på dem, som kommit från Babel. Har listan Neh. 12 1—26 ursprungligen följt med Neh. 11, så har han visserligen äfven fått se förteckningen på dem, som under Darii tid eller förut anländt från Babylonien, men dessa kunde med hänsyn till Nehemias ändamål icke betraktas från annan synpunkt än som boende i provinsen liksom de infödda, hvilka erkänts såsom tillhöriga Israel. Vi måste därför betrakta det som högst sannolikt, att den lista Nehemia fann var en förteckning på förre inbyggare i provinsen Juda (och kanske äfven där utanför boende medlemmar, som hörde till den judiska församlingen). Och om dessa inbyggare enligt Neh. 7 5 bott i provinsen "förut" så visar detta, att emellan den tid, då den funna listan upprättades och Nehemia förekommit ett afbrott i den judiska församlingens utveckling. På annat sätt kunna vi icke förklara, att Nehemia måste begagna en lista på *forne* inbyggare för att kunna utreda frågan om släkternas renhet, när han sökte öka Jerusalems folkmängd. Jerusalems inbyggare skulle bestå af rena israelitiska släkter. Detta ligger i Neh. 7 5 להתיחש.

Att detta ord är ursprungligt i Neh. 7 5 sluta vi bland annat af 7 61 ff. Hvad som nu ligger emellan Nehemias tid och den listas, hvilken han fann, det synes af listans inledningsord i 1 Krön. 9, det är ett judarnes bortförande till Babylonien. Däraf följer, att listan Neh. 11 ursprungligen upprättats före Xerxes och då sannolikt först på Darii Hystaspis tid, sedan kulten ordnats i sammanhang med templets fullbordan (jfr Esra 6 18). Därmed stämmer, att den åtföljande listan Neh. 12 1—26 upptager de präster, som kommit med Serubbabel och hvilkas släkter första gången uppskrifvits just på Darii tid enligt Neh. 12 22.

Esras egna memoarer vittna ock nogsamt därom, att före ankomsten af hans karavan Jerusalem var alldeles öfvergifvet. Vi skola i nästa § söka visa att Esra 9 berättar om en helt annan tid än 7 27—8 34 och att 8 35. 36, som allmänt erkännas icke vara af Esras hand, tjäna att förbinda de båda från början icke sammanhörande styckena. Vi hafva alltså här att göra endast med Esra 7 27—8 34. Af 7 27 synes att Esras sträfvan afsåg att "bringa till ära" (פאר) den heliga platsen (בית יהוה). Som vi framdeles skola se fanns på ifrågavarande tid en mäktig strömning åt det håll, att templet och offren vore någonting oväsentligt och därför talades icke mycket direkt om själfva templet. Man begagnade tydligen med förkärlek sådana allomfattande uttryck om dess iståndsättande som Jes. 58 12 och 61 4. Af detta språkbruk har äfven Esra rönt inflytande i 9 9 af hvilket ställe dock tydligen synes, att det är fråga om Guds hus, som tillförene varit i ruiner. Af uttrycket i Esra 7 27 däremot, som äfven har motiv från Devterojesaja (Jes. 44 23 46 13 jfr 60 13), kunna vi ingenting säkert sluta om den heliga platsens tillstånd vid ifrågavarande tid. — Däremot måste den största betydelse tillmätas den omständighet, att Esras karavan representerar hela Israel. De medförda släkterna af själfva folket äro till antalet tolf. I spetsen för dessa ställas representanter för prästernas båda hufvudlinjer, söner af Pinehas och Itamar (enligt Oort är Itamar stamfader för de nordisraelitiska prästerna) och därjämte en Davids ättling. Att Esra fullt medvetet betraktar sin skara som representerande Israel synes däraf, att han med flit använder detta namn 7 28 8 25. 29. Det synes oss knappast tänkbart, att Esra skulle så hafva indelat och betraktat det folk han hemförde, om en församling förut existerat i Jerusalem.

Eller månne en sådan fanns, men han icke ville erkänna den för Israel? Så kunna vi svårligen fatta hans tanke, ty på Darii Hystaspis tid ordnades församlingen under de babyloniske judarnes ledning, så att Esra icke från babylonisk ståndpunkt kunde förkasta församlingen, ifall den fanns. Väl är det möjligt och äfven sannolikt, att Esra uppskattat det som en förmån att nya grundläggande släkter af både präster och lekmän nu kunde föras från Babylonien till Jerusalem, ty om än många af dessas medlemmar, såsom vi antaga, varit i Jerusalem förut under Darii Hystaspis tid, så hade dock äfven de sedan dess varit i fångenskap, och så kunde ändtligen Hezekiels schema i betydande mån genomföras, då denne ville att Israel skulle komma från Babylonien. Men de babyloniske judarne hafva dock redan på Darii Hystaspis tid förstått att förena Hezekiels synpunkter med de gifna förhållandena, och deras dåvarande betraktelsesätt hade icke behöft upphäfvas om icke något afbrott i utvecklingen ägt rum. Och om det i alla fall fanns en babylonisk kärna i församlingen redan före Esra, så kunde han väl icke utan vidare vilja upplösa denna om den fortfarande fanns kvar. Eller skulle Esra blott liksom på lek för att tillfälligtvis under hemtåget kunna tänka sig leda ett Israel hafva indelat sin skara på det angifna sättet? — Då Esra kommer fram till Jerusalem träffar han, så vidt man kan finna, ingen öfverstepräst eller några andra myndigheter. Silfret och guldet, som medförts, uppväges inför sådana, som tillhöra Esras egen karavan. Det beror på ett förbiseende af det slag, som så ofta ofrivilligt uppkommer utifrån en på förhand gifven mening, då man låtit Esra 8:29 betyda att skatterna skulle uppvägas för det i Jerusalem boende Israel. Hade detta varit meningen, så hade framför בירושלם måst stå אשר. Som orden nu lyda hänför sig בירושלם till satsens verb תשקלו. Esra vill säga, att den valda kommissionen skall hafva noggrann uppsikt öfver det silfver och guld, som anförtrotts dem, till dess de efter framkomsten till Jerusalem kunde uppväga samma mängd under kontroll af prästerna och leviterna och Israels släkthöfdingar. Här är just fråga om det Israel, som Esra hade med sig; om ett Israel, som nu bor i Jerusalem, talar han icke. Detta bestyrkes ock af LXX: ἀγρυπνεῖτε καὶ τηρεῖτε ἕως στῆτε ἐνώπιον ἀρχόντων . . . τῶν πατριῶν ἐν Ἰερουσαλὴμ (icke: τῶν ἐν Ἰερουσαλὴμ) εἰς σκηνὰς οἴκου Κυρίου. Så ock den grekiske Esra. Efter framkomsten till Jerusalem och tre dagars vistelse

därstädes uppvägdes skatterna, v. 33. I denna vers behöfver icke sägas *inför hvilka* de uppvägdes, detta är nämligen sagdt redan i bestämmelsen v. 29. I v. 33 omtalas i stället *åt hvilka* man efter framkomsten öfverlämnade det till sin mängd kontrollerade silfret och guldet, såsom synes af על יד. Utan tvifvel hörde äfven dessa i v. 33 nämnda personer till Esras följe, ty vi höra icke ett ord om underhandlingar med förre inbyggare i Jerusalem. Helt annat är förhållandet, då babyloniske judar enligt Sak. 6 9 ff. kommo till Jerusalem med guld och silfver; vi läsa uttryckliga ord om hur man då formligen tog emot hvad de hade medfört. Men då vi icke vid ett sådant tillfälle, som skildras i Esra 8 få höra ett ord härom, så är detta ett betydande bevis för att i Jerusalem ingen församling existerade vid ifrågavarande tid, utan att alla funktionärer måste tagas ur Esras egen skara. Naturligen hafva sedan de förskingrade snart nog kunnat samla sig i Jerusalem, så att församlingen därigenom hastigt ökats.

Att enligt Esras lista en Davids-ättling ännu har så stor betydelse för församlingens medvetande, att han måste höra med till bilden af ett fullständigt Israel, är högst anmärkningsvärdt. Detta talar för att davididerna spelat en rol i Jerusalem närmast före dess förödelse och blifvit en makt med hvilken man ännu måste räkna. Vi anmärka ock, att lika sannolikt som det är, att Chattus var en ättling af Serubbabel, lika sannolikt har under tiden mellan Serubbabel och Esra ägt rum ett bortförande af de förnämsta judar till Babel.

Ett bevis därpå, att idéen om David såsom en makt att förena Juda och Nordisrael ännu liksom på Darii tid var lefvande, hafva vi i Jesaja 55. Denna för alla tider giltiga inbjudning till Zions nådeskatter har liksom andra samtida skriftstycken från början framgått ur en bestämd anledning. Inbjudningen är tydligen närmast ställd till Nordisrael att nu vid en ny tids inbrott komma till Zion, där ymniga välsignelser äro att finna. Med dessa menas något helt annat och högre än naturens; de äro af samma slag som de, hvilka finnas i det Eden, hvarom talas i 51 3. 16. Alldeles liksom där den nya planteringen bildar en kontrast mot den förgängliga naturen, så är det ock en stark kontrast däri, att en inbyggare i det nuvarande i yttre matto så torftiga Zion inbjuder de på Nordisraels bördiga kullar boende att komma till Zion att hämta hvad de behöfva. Ett förbund vill Herren

inga med dem på grundvalen af de aldrig upphörande nådebevisningarne mot David. I v. 6 är ordet בהמצאו, om det än är berättigadt att i den evangeliska förkunnelsen använda det om tiden då Herren är nära, dock enligt sammanhanget en lokal bestämning; det följande קרוב har samma mening som ordet har i 57 19. Meningen är att de inbjudna icke skola skilja sig från Zion utan söka Herren på den plats, där han vill låta sig finna. De egna tankarne (מחשבותיכם) och de egna vägarne (דרכיכם) bestå just däri, att i den ifrågavarande delen af Israel råder en böjelse att afsöndra sig från Zion och lefva af sina egna välsignelser. Men dessa komma nedanifrån. Här anknyter sig författaren till den gängse betydelsen af Baals land. Den genuina betydelsen däraf är ett land som är oberoende af regnet och året om håller sin grönska och fuktighet genom vattentillförsel underifrån ("Om Baals land göres bördigt genom grundvatten, så bortfaller all förbindelse mellan gudomligheten och skyn"; Rob. Smith, Rel. of the Semites, sid. 97). Men i Zion måste förhoppningarne rikta sig uppåt mot himmelen. Detta är uttaladt i Jes. 45 8: "Drypen I himlar från ofvan o. s. v." Jfr ock 44 23. Liksom himlarne äro högre än jorden, så äro ock Herrens tankar och vägar högre än deras, som förgäta Zion och tro sig finna tillräcklig näring hos sig själfva. Hvaruti den i Zion bjudna kosten består är utsagdt i v. 11; det är ordet, som utgår från Herrens mun. Med detta ords kraft, hvilken kommer liksom regnet ofvanifrån, frambringas en ny plantering, som öfverträffar den nuvarande naturens (jfr 51 16).

Sannolikt i samma kretsar som Mika 4—7 har äfven Sak. 9 skrifvits. Själfva den plats detta och de följande kapitlen hafva hänvisar därpå, att de skildra en tid efter Sakarja. Denna tid kan med hänsyn till innehållet icke vara någon annan än den, då Esras karavan var i antågande. Vi observera först v. 8: "Och jag skall lägra mig till skydd för mitt hus . . . mot framfarande och återvändande, och icke skall någon tvångsherre ytterligare draga fram, ty nu har jag sett till det med mina ögon." Detta "ytterligare" bör syfta på samma tilldragelse, hvarom är fråga i Mika 5 4. 5. Vi erinra oss hurusom Xerxes, efter det att han dragit ifrån Egypten, rustade sig till sitt världsbekanta härnadståg mot grekerna. Sannolikt hafva äfven judar tagits med i hans af så många olika folk bestående här. Kriget med grekerna fortsattes för öfrigt ända

till Esras tid. I v. 9. 10 skildras nu Davids-sonen som en fredsfurste, som med ödmjukt och fridsamt sinne håller sitt intåg i Jerusalem för att sedan därifrån utbreda frid på jorden. (Dessa ord bevisa naturligen ingenting därom, hur den nuvarande davididen faktiskt var beskaffad, de gifva blott uttryck åt författarens höga idé om Davids-ättlingen.) Äfven de arma, som under fiendernas hot försmäktat i Judalandet som i ett fängelse (Jes. 51 12—16) skola nu utsläppas ur kulan, v. 11. Det ser ut som om ordet בצרון i v. 12 vore valdt icke blott för att beteckna Zion som en fast plats utan ock för att anspela på torka (בצרת), hvadan inbjudningen till de i landet bidande fångarne (אסירי התקוה) att återvända till sin fästning innebure en motsättning lik bjudningen i Jes. 55 1. Att grekerna omtalas i v. 13 är fullkomligt begripligt vid ifrågavarande tid, hvaremot längre fram t. ex. på Selevcidernas tid sådana ord som i v. 13—17 svårligen vore på sin plats. För denna tid är ej heller en ifver för enande af Juda och Efraim, sådan den förutsättes i Sak. 9—11, tänkbar. I Sak. 11 4—14 upplöses bandet mellan Juda och Israel, och detta skedde just på Esras och Nehemias tid. I Sak. 12—14 tyckes upplösningen redan vara gifven, ty det talas numera blott om Juda och Jerusalem. Dessa båda sättas i stället i ett egendomligt förhållande till hvarandra (12 2. 5. 7 14 14), hvilket synes bero därpå, att ett Israel numera befinner sig i Jerusalem, som i viss mån är självständigt vid sidan af Judas inbyggare.

Summan af våra betraktelser öfver tidsläget i Jesaja 49—55 blir den, att vi nödvändigt måste antaga, att Xerxes i början af sin regering vid sitt tåg genom Palestina förstört Jerusalem och tagit med sig dess förnämsta inbyggare till Babylonien, hvarpå de andra dels skingrats dels utsatts för allehanda lidanden i landet och betraktat sig som i ett fängelse.

Vi instämma alltså med Sellin för så vidt han antagit en förstöring af Jerusalem efter exilen. Men inga spår visa därpå, att förstöringen sammanhängt med ett afsättande af den davidiska linjen från sin värdighet, att alltså Davids-ättlingen skulle hafva öfverskridit sin befogenhet och olyckan därigenom framkallats. Och att det icke i och för sig behöfde innebära någon opposition mot Persien, att man hade en inhemsk underkonung liksom att icke heller storkonungen såg någonting ondt i detta, har redan förut påpekats. Sakarja 9 och Esra 8 2 samt Jes. 55 1 synas oss äfven vara bevis nog att ingenting inträf-

fat, som gjort en Davids-ättling omöjlig i församlingen. Att han likväl snart förlorade sin betydelse berodde på förhållanden, som hörde till judendomen själf. Nehemia är den förste kände ståthållare i Juda, som säkert icke var davidid. I Nehemias memoarer finnas i själfva verket många tecken, som tyda därpå, att han vill försvara sin ställning gentemot en del af folket, som önskat en davidid på hans plats, och det är icke osannolikt, att de profeter, om hvilka han talar i kap. 6, hörde till denna del. Nehemia har menat väl med folket, men huru ofta måste han icke i sina memoarer betona detta! Man läse kap. 5 och 13. Den sannolika orsaken till Xerxes' åtgärder vilja vi beröra i nästa §, där vi skola jämföra huru samme Xerxes just i början af sin regering äfven förstört Marduks-statyn i Babel och därmed för all framtid gjort slut på det babyloniska konungadömet. Att Xerxes äfven upptagit en anklagelseskrift (שִׂטְנָה Esra 4 6) mot judarne och begagnat den för att genomföra hvad han oberoende häraf hade i sinnet, det är en helt naturlig sak.

§ 4. Judarnes ställning till Babel och till den persiske storkonungen. Esras hemvist och hans resor till Jerusalem. Kronologien för Esras och Nehemias verksamhet.

De tvenne tilldragelserna i början af Xerxes' regering, Jerusalems förstöring och störtandet af de babyloniske prästernas makt i och med Bels-stodens undanrödjande, åstadkommo en ny epok i judafolkets historia; äfven den senare händelsen var nämligen för dem af den största betydelse. Vi vilja därför vid den punkt, till hvilken vi nu kommit, kasta en blick tillbaka på judarnes förhållande till Babel och till storkonungen under den flydda tiden i ändamål att därigenom få mer ljus öfver deras nuvarande läge och därmed tillika öfver Esras och Nehemias verksamhet. Hvarför vi skilja mellan Babel och storkonungen som två olika makter må framgå af det följande.

Det är nödvändigt, att vi här framkalla några drag ur Babels äldre historia. Man torde kunna säga, att denna väsentligen sammanfaller med guden Bel-Marduks och hans prästers historia. I en aflägsen forntid, då staden Babel blifvit Babyloniens hufvudstad, vardt äfven Bel landets förnämste

gud, och då världens vetenskap och bildning hade sitt säte i Babylonien och var förbunden med religionen, så representerade Bels prästerskap en andemakt, med hvilken intet kunde jämföras. Äfven sedan Babel icke längre i politiskt afseende var världens hufvudstad, fortgick dess andliga inflytande med oförminskad styrka. De assyriska konungarne hade i allmänhet den djupaste vördnad för Marduk. Under hela den assyriska tiden hade Babel för öfrigt sina egna konungar; det är efter dessa och icke efter de assyriske storkonungarne, som den världsberömda ptolemeiska kanon beräknar tiden. Babels konungar ägnade sig under denna tid icke åt krig utan åt religiösa och därmed sammanhängande vetenskapliga angelägenheter; rikets upprätthållande i sin yttre storhet var assyrerkonungens sak. Stundom kunde babylonierna visa sig uppstudsiga mot sina världsliga öfverherrar, och då uppstodo svåra slitningar, ty assyrierna ville icke med det första antasta den heliga staden. Sanherib måste dock gripa till detta hårda tuktomedel, han förstörde verkligen i sin vrede Bels tempel och stad. Men äfven för assyrierna var detta nagonting så grufligt, att Sanheribs son och efterträdare, Asarhaddon, på allt sätt sökte godtgöra det skedda. Han framställde saken så, att Marduk själf varit vred på staden. Men nu var han försonad; staden uppbyggdes ånyo (Tiele, Bab.-Assyr. Gesch. 331). Lärorikt är att denne Asarhaddon bestämde sin yngre son till konung i Babel och sin äldre, Assurbanipal, till Assurs konung, något som visserligen hade med sig ett förödande broderkrig. Men äfven därunder ville Assurbanipal icke göra Babel någon skada. Efter Assurbanipals död (626?) vardt Babel oafhängigt af Assur; Nabopolassar (625—605) blef grundaren af det nybabyloniska riket. När Assur föll (606) och Babels konung åter fick ett världsrike att styra, så synes den tanken hafva behärskat Marduks präster, att de borde hafva sin särskilda konung för Babel såsom förut och dessutom en annan konung för hela riket, hvilken motsvarade assyrerkonungarne; därmed uppgåfvo Marduksprästerna icke något af sitt inflytande på riket utan tvärtom, de värnade blott de andliga intressenas självständighet gent emot de världsliga. Vid sitt lifs slut har Nabopolassar också skänkt sin yngre son Nabu-sum-lisir åt Marduk; han bestämdes alltså att vara specialkonung i Babel. Det skulle blifva en konung med samma ställning till prästerskapet som den, hvilken ingår i Hezekiels

framtidsbild, hvilken sannolikt icke är utan inflytande från babyloniska idéer. Nebukadnezar åter skulle vara rikets konung. Men när Nebukadnezar med krigshären dragit mot Farao Neko och slagit denne vid Karkemis, kom underrättelse om Nabopolassars död. Då ilade Nebukadnezar till Babel, där stadens förnämsta man trängt undan brodern till dess Nebukadnezar skulle komma, och så öfvertog denne regeringen "i dess fullständighet" (ἐξ ὁλοκλήρου Berossos). Efter Nebukadnezar (604—562) har ett prästerligt parti täflat med ett världsligt (Winckler, Altorient. Forsch. XI 193 ff.). Nebukadnezars son Amilmarduk (561—560) har enligt Winckler varit det hierarkiska partiets man. Men redan samtidigt med honom torde det andra partiet hafva hyllat en motkonung, ty Amilmarduks svåger och efterträdare, Nergalsarusur (559—556) kallar sin fader för konung. Nergalsarusurs son och efterträdare, Labasimarduk, dödades redan efter nio månaders regering af några sammansvurna, hvilka upphöjde en babylonier, Nabonid (555—539), till konung. Orsaken till att de valde just denne är oklar, likaså Nabonids personliga ställning till partierna. Men så mycket är tydligt att olika partier vid denna tid kämpade med hvarandra i Babel. Högst anmärkningsvärdt är, att när Cyrus vardt rikets härskare (538—530), så synes Nabonid ännu någon liten tid fortfarit att vara Babels konung. Redan förut hade Nabonids son, Belsazar, ledt krigshären, medan Nabonid mest ägnade sig åt religiösa ting. Först vid slutet af Nabonids regering träffa vi honom vid hären. Huru nära låg det icke att Cyrus, krigshjälten, tog hand om regeringen af hela riket, men lät Nabonid vara konung i Babel och sålunda ägna sig endast åt religiösa angelägenheter, åt hvilka hans håg tydligen mest låg! Det torde vara svårt att annorlunda förklara den omständighet, att åtskilliga urkunder äro daterade från Nabonids 17:e år senare än både Gobryas' och Cyri eget intåg i Babel. Från året 539 finnes nämligen Nabonids namn vid dateringarne $^{*}/_{7}$, $^{*}/_{8}$, $^{*}/_{9}$. Gobryas drog in i staden samma år den $^{16}/_{4}$ och Cyrus den $^{3}/_{8}$. Vi förstå då, hvarför Cyrus i hela $3\,^{1}/_{2}$ månader efter sedan herradömet blifvit hans kunde underlåta att själf komma till Babel. Staden hade i Nabonid sin egen konung och Cyrus hade genom sin fältherres inryckande med hären endast gjort sig till världsrikets konung och därmed intagit samma ställning till Babel som Assyriens konungar. Sannolikt var det af hänsyn till

babyloniernas känslor som han tills vidare lät dem känna sig självständiga i den mening som de af gammalt voro vana. Om folkets stämning mot Nabonid vid denna tid kunna vi ingenting säkert sluta af Cyruscylindern, där prästerna af lätt begripliga skäl tadla Nabonid; denna är då redan borta från regeringen och den skedda förändringen skall förklaras ur gudarnes vrede. Ej heller är det säkert, att Nabonid vid denna tid längre fruktat för Cyrus, ty enligt Tiele (Bab.-Ass. Gesch. sid. 472) infaller sannolikt den Elul ända till hvars slut Nabonid flyttade in landets gudar till Babel i året 540. Det synes därför mycket möjligt att Gobryas dragit in i staden redan den $^{16}/_{4}$ 539 äfvensom att dateringarne $*/_{8}$ $*/_{9}$ i Nabonids sjuttonde år kunna vara riktiga. Meyer (Forsch. zur a. Gesch. II, sid. 468 f.) måste med sin uppfattning af sakläget antaga icke mindre än tre misstag, som förekommit samtidigt och oberoende af hvarandra, något som synes betänkligt.

Men skulle Nabonid trots dessa tecken icke någonsin varit konung i Babel samtidigt med att Cyrus varit hela rikets konung, så står det dock i alla händelser fast, att Cyrus förordnat sin son Kambyses till Babels konung redan år 538. Hvilket slut Nabonid fick, därom råder icke enighet. Tiele vill i Nabonids-krönikan läsa, att han dött den 11 marchesvan året 539 8. Men just på ifrågavarande ställe är texten förstörd, och E. Schrader läser (efter Pinches) i stället att konungens gemål dött: om detta skett på den i texten förut nämnda 11 marchesvan är icke klart. Få vi lita på den förut ifrågavarande dateringen af den $*/_{9}$ af Nabonids sjuttonde år, så är det icke heller möjligt, att han dött den $^{11}/_{8}$. Enligt Berossos har Cyrus sändt Nabonid till Karmanien (öster om Persis) för att där vara ståthållare, och då Berossos eljest är en ganska pålitlig sagesman, så torde detta få anses som sannolikast. Då har sannolikt Kambyses efterträdt Nabonid i egenskap af Babels konung. I Nabonids-krönikan nämnes Kambyses sedan där förut talats om insättande af ståthållare i olika provinser. På Cyri befallning höll nämligen befälhafvaren Gobryas en mönstring eller undersökning för att bestämma ståthållare för de olika provinserna (så Tiele, Bab.-Ass. Gesch. 475 mot E. Schrader, Keilinschr. Bibl. III: 2, 135). I sammanhang härmed säges ock, att gudarne fingo flytta till sina resp. städer. Man kan hafva anledning att förmoda, att hela denna historia om gudarnes

inflyttande till Babel under Nabonid och Cyri befallning om deras återställande är ett babyloniskt-prästerligt schema, som väl hade en grund i något som Nabonid gjort, men i hvars form man egentligen ville uttrycka den gunst, som Cyrus bevisade äfven icke-babyloniska religioner, bland dem den judiska, hvilka alla religioner därigenom underordnades under den babyloniska. Ty gudarnes hemflyttande i sammanhang med ståthållares tillsättande är något, som förträffligt låter förena sig med den arameiska urkundens vittnesbörd om Cyri tillsättande af Sesbazar som ståthållare, hans återställande af tempelkärlen och tillåtelse att lägga grunden till Jerusalems tempel. Som förut är sagdt, efter detta tal om tillsättande af ståthållare och hemsändande af gudarne och dessutom en kunglig persons död, hvilken man några dagar begråter, så talas om Kambyses, Cyri son. Den förstörda texten låter icke tydligt veta, hvad som säges om honom, blott så mycket har man kunnat läsa, att här är fråga om gudar och tempel. Förhållandet mellan Kambyses och hans fader Cyrus är uttryckt i en urkund sålunda: "År 1 af Kambyses regering, konungens i Babel, son af Cyrus, konung öfver länderna" (se hos E. Meyer, Forsch. II, sid. 471). Eller ock heter det: "På denna tid var Cyrus, hans fader, konung öfver länderna." Här råder tydligen väsentligen samma förhållanden mellan Cyrus och hans son som mellan Assurs konung och Babels i de äldre tiderna. Idéen härom hade aldrig utslocknat och den kunde icke dö, så länge Marduk hade ett mäktigt prästerskap, som visste att uppehalla staden Babels anseende som en andlig moder för människorna. Därigenom att Babel hade en egen konung, som naturligen rättade sig efter Marduk-prästerna, och som på samma gång stod i ett sådant förhållande till ländernas konung, som ingen annan underkonung gjorde det, utan just i ett sådant som ägt rum på den assyriska tiden, då storkonungarne betraktade Babel som den heliga staden, därigenom förblef Babel världens egentliga hufvudstad alltfort som den varit genom så många sekler.

Förhållandet till Babel måste dock i längden blifva ett annat, när perserna öfvertogo assyrerkonungens rol. Assyrierna hade själfva samma religion som babylonierna, från hvilka de voro utgångna, och de kunde därför med full öfvertygelse värna om Marduk och hans präster, profeter och vise. Men perserna gjorde det tills vidare endast af vissa hänsyn,

hvilka omsider äfven kunde och borde åsidosättas. I själfva verket begynner med Cyrus ett drama emellan Babel och den persiske storkonungen, hvilket slutar därmed att Bel störtas och det babyloniska konungadömet för all framtid upphäfves i början af Xerxes' regering (E. Meyer, Forsch. II, sid 476 ff.).

Att judarne noga följt utvecklingen af persernas förhållande till Babel, därom vittnar tydligt den samtida judiska litteraturen. Detta gäller både om de palestinensiske och de babyloniske judarne, ehuru deras skriftalster för öfrigt hafva olika färg. Hvad som här särskildt är beaktansvärdt, det är att Babel icke i främsta rummet betraktas sasom den där utöfvar ett fysiskt förtyck, ehuru äfven sådant nämnes, utan framför allt såsom drottningen i andens värld. I denna mening hade den ända till Darii Hystaspis tid varit en גברת ממלכות Jes. 47 5. Här ligger sakens egentliga kärna. Ty judarnes religion gjorde just anspråk på att för världen vara det, hvar till Babels präster med så stor framgång hade gjort sin gud. Det är främst Babel betraktad som en andemakt som judarne önska undanröjd, på det att Jahve måtte blifva känd och ärad i all världen. Man läse härom alla de stycken, som handla om Babel, i hvilka man än märker en mera på det yttre gående täflan med Babel än åter hör rena toner af fröjd öfver ankomsten af den dag, då ondskans förnämsta bålverk på jorden skall brista.

Redan mellan Kambyses och babylonierna tyckes förhållandet hafva blifvit kyligt, ty de senare äro genast färdiga att sluta sig till den falske Smerdis emot Kambyses. Och omedelbart efter sedan Darius dödat denne Smerdis välja babylonierna åt sig en egen konung Nebukadnezar III, som enligt den titel han i urkunderna har, "konung af Babel", blott gjorde anspråk på att vara Babels konung, hvadan alltså babylonierna åter ville häfda sin självständighet gent emot det hotande persiska väsendet. Titeln "konung af Babel" innebar i själfva verket något förmer än den af "ländernas konung", ty den förre betydde ett andligt herravälde i världen, den senare blott ett världsligt. Och nu ville de båda icke längre förena sig som under den assyriska tiden, nu gjordes under denna titel uppror mot Darius. Vi förstå nu hvarför Haggai och Sakarja uppträda just i Darii andra regeringsår sedan Babel blifvit underkufvadt. Då var tiden att bygga templet, ty nu kunde väntas att Babels andliga herravälde var slut och att

Jerusalem skulle utväljas samt att Darius skulle låta judarne efterträda de babyloniske prästerna i sin gunst. Detta har Darius äfven verkligen gjort. Den urkund, som han utfärdat till judarnes förmån enligt Esra 6, låter sig förklara endast om kulten i Jerusalem numera af Darius uppfattas som en riksangelägenhet, så att Jerusalem hädanefter betraktas som ett andligt centrum i stället för Babel. Utrymmet tillåter oss icke att analysera urkunden med hänsyn till denna sak; vi vädja blott i allmänhet till dess innehåll. Äfven om urkunden icke skulle vara äkta, hvilket vi dock icke kunna finna någon anledning att betvifla, så vore den ett vittnesbörd om en uppfattning af förhållandet mellan perserkonungen och judarne, hvilken endast kunde förklaras ifrån en täflan mellan judarne och den babyloniska religionen i fråga om storkonungens nåd. Idéen om en sådan täflan är för öfrigt tydligt uttalad i Jes. 44 24 ff. Vi erinra oss ock huru judarne under Darius fingo hafva sin egen konung af Davids ätt. Den davidiske konungen och öfversteprästen med ämbetsbröder stodo i liknande förhållande till hvarandra som den babyloniske konungen till Babels prästerskap. Allt detta med Darii fulla godkännande och understöd. Under honom har Jerusalem efterträdt Babel och Judarne hade då sin gyllene tid.

Xerxes gör åter storkonungen oberoende af sådana utanför persernas område liggande andliga centra i det han både förstör Jerusalem och Marduks bildstod i Babel, båda i begynnelsen af sin regering. Jerusalems förstöring af Xerxes hafva vi redan konstaterat. Om förstöringen af Marduk-stoden berättar Herodotos I 183, att redan Darius hade velat aflägsna den men ännu icke vågat, att däremot Xerxes hade gjort det och dödat den präst, som ville hindra honom. Härmed öfverensstämmer att Xerxes-urkunderna vittna om en djupt ingripande politisk förändring. I 4 urkunder, som infalla före hans första regeringsår och således tillhöra hans "tillträdesår" kallar han sig ännu som hans föregångare "konung af Babel, konung öfver länderna" men i urkunderna från hans första regeringsår kallar han sig "konung af Persien och Medien, konung af Babel och länderna". Och slutligen i sitt femte år kallar han sig i en urkund endast "konung öfver länderna" (se E. Meyer, Forsch. II, 476 f.). Sannolikt har Xerxes aldrig fattat Bels händer såsom brukligt var den 1 nisan, då det första regeringsåret började, utan han har i stället vid denna tid för-

stört hans bild. Babylonierna hafva som det synes kort härefter gjort uppror (se Meyer på anf. st.), men det har kufvats. Med Babels andliga herravälde, åtminstone i den gamla formen var det nu slut.

Men judarne hafva i väsentliga stycken efterträdt babylonierna i det andliga herraväldet. Sorgen öfver Jerusalems förstöring motvägdes af glädjen öfver Marduks och hans prästers störtande. Och liksom Rom sedermera utöfvade attraktion på judarne och blef en moderstad för kristendomen, så var det ock med Orientens Rom och judarne. Många af de judar, som uppfödts i Babel hafva tydligen funnit sig väl i världsstaden på samma gång de älskat Jerusalem. Och om de redan förut hållit tillsammans omkring sin religion, så att denna blifvit en mer eller mindre betydande andlig makt i Babel, så måste staden med ens få en ännu mycket större betydelse för judendomen, när Marduks präster icke längre hade någon gud. Faktum är att Babel för den följande tiden är judendomens hufvudstad vid sidan af Jerusalem. Äfven om det annars varit möjligt, så låg det alldeles icke i judarnes intresse, hvarken de hemmavarandes eller de babyloniskes, att samtliga i Babel boende judar flyttade till Jerusalem, ty judarne utbredde sin religion bäst och säkrast, om större delen stannade i världsstaden men sände en utvald skara att draga till Jerusalem och där lägga ny grund till den afbrutna gudstjänstordningen och där äfven mottaga materiel hjälp från bröderna i Babylonien.

Det är ock helt naturligt att judarne, så snart det lät sig göra, skulle upptaga traditionerna om storkonungens förhållande till Babel under äldre tid och till judarne under Darius. Båda kunde nu möjligen förenas, sedan Babels-prästerna förlorat sitt inflytande, så att ett skydd från storkonungen numera kunde gälla lika mycket de babyloniske som de palestinensiske judarne. Under Xerxes funnos inga utsikter, men då denne i alla fall störtat Bel, så var äfven den följande tiden af hans regering utan tvifvel af stor betydelse för judarnes konsolidering i Babylonien. Och under efterträdaren Artaxerxes kunna judarne söka närma sig tronen. I betydlig mån lyckas det ock för dem; både Esra och Nehemia äro tillräckliga bevis därpå.

Vi vända oss nu till Esras memoarer, där vi skola finna att Esras egentliga hemvist alltjämt var Babylonien, hvarifrån han företagit tvenne expeditioner till Jerusalem. Hvad som

utan gensägelse hör till Esras memoarer är Esra 7 27—9 med undantag af 8 35. 36, som allmänt erkännas vara kronistiska. Dessa sistnämnda verser förena i själfva verket tvenne till helt olika tider hörande stycken af memoarerna. Vi hafva alltså två stycken kap. 7 27—8 34 och kap. 9. Det kunde visserligen synas som om 9 1 med sitt וכבלות אלה väl slöte sig till det närmast föregående. Dock, vi läsa förut om huru Esra och hans karavan efter framkomsten stannade tre dagar och hur de på fjärde dagen uppvägde silfret och guldet, och taga vi med v. 35. 36, så hafva de ock sändt ut konungens förordningar till satraper och andra ämbetsmän väster om Eufrat, innan Esra ändtligen får veta, att Israel icke skilt sig från landets folk. — Tidsuppgifterna i kap. 8 och 9 visa ock, att de båda kapitlen icke från början höra ihop. I 8 31 befinna vi oss på tolfte dagen af första månaden. Det säges uttryckligen att inga fiender störde Israel på vägen, och karavanen bör då hafva anländt till Jerusalem icke så många veckor efter uppbrottet. Men med kap. 9 försättas vi till nionde månaden af något år. Ty kap. 10 fortsätter att berätta om alldeles detsamma som kap. 9, och vi läsa i 10 7. 8 hur man med anledning af Esras klagan öfver folkets synd låter utgå påbud till "förskingringens barn" (בני הגולה) att de inom tre dagar skola infinna sig i Jerusalem. I följd häraf samlar sig folket till den tjugonde dagen i nionde månaden. Kap. 10 kunna vi betrakta som fullt pålitligt, ehuru det icke hör till Esras memoarer, ty det har alla kännetecken af en författare, som har god detaljkännedom af de händelser han skildrar. Och det är tydligen berättelsens mening att påbudet om ett sammankommande i Jerusalem utfärdades kort efter Esras klagan och bön.

Men framför allt märka vi, att förhållandena i Jerusalem äro helt andra i kap. 9 än i kap. 8. I kap. 8 träffar Esra, så vidt vi kunna se, inga myndigheter i Jerusalem vid karavanens framkomst: silfret och guldet uppväges inför det hemkomna Israel självt, och de personer, åt hvilka det öfverlämnas tillhöra sannolikt också de nykomna (se ofvan sid. 155 f.). Detta senare kan visserligen i och för sig vara ovisst, men så mycket se vi, att Esra icke underhandlar med någon öfverstepräst i Jerusalem. Hur skulle för öfrigt Esra med sina 1,700 kunna göra anspråk på att få gifva Israel en ny davidid, nya begynnelser till prästernas båda hufvudsläkter och 12 höfdingar

för framtidens Israel, om där redan förut existerat en församling i Jerusalem? Dock, vi hafva redan förut betraktat denna sak och vid undersökningen af Jes. 49—55 förvissat oss därom, att Jerusalem fullständigt ödelades i begynnelsen af Xerxes' regering. Men i Esra 9 finnas redan furstar för folket i Jerusalem, hvilka anmäla för Esra hvad som ägt rum under hans bortavaro (v. 1 ff.), och där finnes en skara af sådana, som frukta för Jahves ord v. 4. Hvad som försätter Esra i så djup sorg är tydligen det, att dessa, som förbundit sig med landets folk, just höra till den gola som han förut ledsagat till Jerusalem. Esra själf kallar den begångna synden för en מעל הגולה v. 4, och på samma sätt författaren af kap. 10 i v. 6. Till yttermera visso hafva vi i 10 18—44 en förteckning på dem som tagit hustrur från främmande folk, och de tillhöra alldeles samma släkter som Esra fört hem enligt kap. 8.

Betrakta vi kap. 9 närmare, så se vi att det handlar om en tid efter Neh. 1—7 5. Enligt Esra 9 8 ff. har "helt nyligen" כמעט־רגע en särskild nåd vederfarits Israel. Så måste man öfversätta de båda orden, ty enligt sammanhanget vill Esra säga att det allraminst nu, då Israel nyss fått röna sådan nåd, höfves att bryta mot Herrens bud (v. 14). I förbigående märka vi huru äfven af 9 8 ff. framgår, att man här har att göra med en annan tid än i kap. 8. Ty skulle Esra efter karavanens framkomst kunna förebrå sådana som bott i Juda förut, att de trots den nåd som nyligen vederfarits dem dock brutit mot Guds bud? Orden blifva däremot begripliga om Esra i kap. 9 klagar öfver samma Israel, som han förut fört till Jerusalem och som möjligen där rönt ytterligare nådesbevisningar. Guds nåd uttryckes i v. 8 och 9 därmed att han gifvit Israel en räddad kvarlefva (פליטה) och en "tältplugg" på det heliga rummet (יתד במקום קדשו), något som hänvisar på ett bebyggande af Jerusalem efter en föregående förödelse; vidare säges att Gud gifvit Israel nåd inför Persiens konungar, så att Israel fått tillstånd att uppföra Guds hus och upprätta dess ruiner, samt att man fått en skyddsmur (גדר) i Juda och Jerusalem, något som fullkomligt träffar in på Nehemias verk, ty Nehemia utbad sig af konungen icke blott att få uppbygga muren utan ock att få trävirke till templet (Neh. 2 8). Murens uppförande var angelägnast, men vi skola framdeles se att man därefter äfven grep sig an med templets återställande.

Af det sagda följer att vi för Esra nödvändigt måste

antaga tvenne resor till Jerusalem, att det sålunda icke var Esras afsikt att för framtiden bosätta sig i Jerusalem utan att han fortfarande ämnade bo i Babylonien och därifrån verka för Jerusalems väl.

Detta bekräftas nu af Artaxerxes' bref, Esra 7 11—26, och detta vare sig brefvet är ursprungligt eller icke; vi behöfva endast fästa oss vid det som dess författare antyder om Esras hemvist, hvem denne författare än var. Här har redan de Saulcy gjort en viktig anmärkning, som blifvit förgäten emedan den gjorts blott i förbigående och utan att några andra bevis fogats till densamma. De Saulcy säger nämligen om Esra 7 14: "Det förekommer i denna ferman ett anmärkningsvärdt uttryck: det säges att Esra är utsänd af konungen och hans sju rådgifvare att inspektera, לְבַקֵּר, Juda och Jerusalem. Häraf följer att det för Esra icke var fråga om en definitiv emigration utan att han var ålagd att efter en längre eller kortare tid återvända till Babylonien." (Étude chronologique, sid. 43). En sådan uppfattning måste man i själfva verket få af konungens bref om det läses utan inflytande från någon förut gifven mening. Icke blott 7 14 ger oss en sådan föreställning utan brefvet i sin helhet. Konungen betraktar tempeltjänsten i Jerusalem och i allmänhet tillståndet därstädes som en riksangelägenhet; i rikets intresse får Esra befallning att från Babylonien samla de judar som vilja flytta öfver till Jerusalem (v. 13). Dessa må följa Esra alldenstund han är "utsänd" af konungen och hans sju rådsherrar att "inspektera" Juda och Jerusalem (v. 14). Det synes alltså förhålla sig något annorlunda med Esras egen resa än deras som han anför ifrån Babylonien. Och om den judiska religionen är en riksangelägenhet, så är det naturligt att den förnämsta representanten för densamma tänkes befinna sig i konungens och hans rådsherrars närhet. Af v. 25 synes att Esras uppgift gällde ett vidsträcktare område än Juda; han skall tillsätta domare i hela provinsen Abar-Nahara, hvilka må döma efter Guds lag. Denna lag är äfven konungens lag v. 26. Huru sådana idéer om förhållandet mellan storkonungen och Israel uppkommit hafva vi redan förut sett.

Först när vi insett att Esras hem var Babylonien, hvarifrån han endast företagit resor till Jerusalem, få vi ock en förklaring öfver den tystnad angående Esra, som iakttages i hela Neh. 1—7 5 och öfver hans plötsliga uppträdande i Neh. 8.

Det argumentum e silentio som ligger i tystnaden i 1—7 5 väger ganska tungt, ty under så viktiga tilldragelser som här berättas borde dock en sådan man som Esra någonstädes framskymta, om han på ifrågavarande tid befunnit sig i Jerusalem. Och kunde än tystnaden förklaras däraf att Nehemia endast ville tala om sin egen verksamhet, så visa dock de fortgående förbindelserna med de främmande att den Esras ankomst, om hvilken är fråga i Esra 9, ännu icke ägt rum vid tiden för Neh. 1—7 5. De starkaste af skälen att förlägga Esras ankomst till Jerusalem efter Nehemias murbyggnad synas oss vara just dessa trenne: 1) att Esra icke nämnes i Neh. 1—7 5, 2) att Neh. 1—7 5 förutsätter att upplösningen af de blandade äktenskapen och därmed judarnes skarpa begränsning från de främmande (Esra 9—10) ännu icke ägt rum, att 3) Esra 9—10 synas kräfva samma tid som Neh. 8—10. Och flere andra talande skäl för ordningen Nehemia—Esra hafva anförts. Vi kunna i detta fall icke annat än gifva rätt åt van Hoonacker, Kosters, Cheyne, Wildeboer, Sellin och Buhl. Men vi hafva å andra sidan funnit, att Esra 7 27—8 34 och Esra 9—10 höra till helt olika tider, och att Esra 7 27—8 34 just hör till den tid, som angifves i 7 7. 8 nämligen Artaxerxes' sjunde regeringsår. Det förblir alltid betänkligt att undertrycka detta så bestämdt uppgifna datum. För oss har det fullständigt bekräftat sig. Och härtill kommer nu att i Neh. 1—7 5 på samma gång som Esra själf där aldrig nämnes, likväl Esras karavan tyckes vara förutsatt. Vi hafva förut anmärkt, att Esras djupa sorg öfver den synd, till hvilken de från Babylonien komna (golan Esra 9—10) gjort sig skyldiga, naturligt förklaras endast om dessa felande hörde till dem som Esra fört hem. Och bland dessa som förbrutit sig förekommer en vid namn Malkia ben Harim (Esra 10 31). Men denne samme deltager redan i Nehemias murbyggnad (Neh. 3 11), hvilket är ett osökt men därför ganska talande vittnesbörd därom att Esras karavan anländt före Nehemias murbyggnad (jfr Kuenen i Gesammelte Abhandlungen, übers. von Budde, sid. 242). I den mån det är sannolikt att Meremot ben Uria (Esra 8 33) hörde till Esras karavan (se ofvan sid. 156) är också dennes deltagande vid murbyggnaden (Neh. 3 4. 21) ett nytt vittnesbörd. Och åtminstone två af de släkter som Esra medförde från Babel nämnas uttryckligen i murbyggnadslistan, nämligen Pachat-Moab (Esra 8 4 Neh. 3 11) och Paros (Esra 8 3 Neh.

3 25). Detta bevisar väl icke med någon säkerhet att de personer, som tillhöra dessa släkter, kommit från Babel, men det är åtminstone icke osannolikt. Detta torde ock gälla om flere af de i listan nämnda, fastän vi icke äga medel att säkert konstatera huru därmed förhåller sig. Vi erinra oss ock att då Esra anlände till Jerusalem med sin karavan han icke, så vidt vi kunnat se, i Jerusalem träffade någon öfverstpräst att underhandla med. Men i Neh. 3 1 läsa vi om öfversteprästen Eljasib; och efter honom hafva som det synes öfverstepräster kontinuerligt efterträdt hvarandra. Detta tyckes vittna därom, att Esra 8 infaller före Neh. 1—7 5. Kosters har lika obetänksamt gått förbi de skäl i Neh. 3, hvilka tala för att Esras karavan ankommit före Nehemia, som han äfven förbisett att Serubbabel och Josua, Haggai och Sakarja måste vara komna från Babylonien. Men i båda fallen har han säkert haft rätt i det som han innerst har velat och syftat åt: han har lifligt öfvertygat sig om att befolkningen i Juda på Haggais och Sakarjas tid varit infödd, och så hafva äfven dessa profeter samt Serubbabel och Josua trots det myckna som talar däremot dragits med; han har vidare lifligt förnummit att Esras verksamhet i 9—10 måste infalla efter Nehemias murbyggnad, och så har han icke tvekat att stryka det dubbelt bevittnade datum i Esra 7 7. 8. Att likväl de flesta af deltagarne i Nehemias murbyggnad äro infödda, hvilka kommit från olika håll för att hjälpa till, det är helt naturligt. Såsom Wellbausen framhållit har man ingen rätt att vänta att Esras skara, som till antalet måste hafva utgjort en mycket ringa procent af befolkningen, skall så synnerligen starkt framträda i Neh. 3.

Är Babylonien Esras hem och har han vistats i Jerusalem endast när han haft särskilda värf att fullborda, så är det i och för sig rätt sannolikt att han skrifvit memoarerna öfver sin verksamhet just i Babylonien. Detta är för oss icke någon hufvudfråga och vi vilja endast anmärka, att den ton som genomgår Esras memoarer tyckes tala därför, att han på afstånd från Jerusalem berättar för sina bröder i Babylonien om sin verksamhet i Jerusalem. Ett direkt vittnesbörd därom synes föreligga i Esra 8 32: "Och vi kommo till Jerusalem och stannade *där* (שָׁם) i tre dagar." Detta "där" är af helt annat slag än det i Jes. 65 20, ty på sistnämnda ställe talas om det nya Jerusalem som ännu ej fanns till, och då kunde författaren mycket väl vistas i Jerusalem eller Juda och ändå

tala om ett "där". Men i Esra 8 32 hafva vi en rent historisk redogörelse för det Jerusalem, hvarest Esra hade verkat.

Sedan vi nu framlagt skälen för vår lifliga öfvertygelse att Esras hemvist var Babylonien och att han därifrån gjort tvenne resor till Jerusalem, den ena i Artaxerxes I:s sjunde regeringsår och den andra efter Nehemias murbyggnad, så synas oss därmed de väsentligaste svårigheterna i kronologien för Esras och Nehemias verksamhet vara öfvervunna, ty alla de observationer som gjorts angående denna fråga komma härigenom till sin fulla rätt. Hufvudordningen blir för oss alltså denna: Esra (kap. 7 27—8 34) — Nehemia (kap. 1—7 5) — Esra och Nehemia (Esra 9—10; Neh. 7 6—10) — Nehemia (Neh. 13).

För att inom ramen af dessa hufvuddrag närmare söka bestämma kronologien vilja vi i stor korthet betrakta Esra-Nehemia-bokens komposition. Det är oss omöjligt att åt denna fråga ägna den utförlighet som den vore värd, och då vi icke desto mindre här upptaga den, så måste vi ock nöja oss med den beviskraft som efterföljande anmärkningar möjligen kunna innehålla. Vi kunna ock nöja oss därmed då en väsentligen riktig uppfattning af händelsernas förlopp synes oss bero på den hufvudordning, för hvilken vi mena oss nu redan hafva framlagt viktiga skäl.

Den omständighet att tvenne Esra-böcker stå bredvid hvarandra i LXX, som utan tvifvel från början velat vara kanonisk, har känts som ett verkligt problem af Henry H. Howorth (The Academy 1893 sid. 12 f. 60, 106, 174 f. 326 f.) och han har sökt lösa det så, att den grekiske Esra skulle hafva utgjort den ursprungliga LXX-texten, hvarefter den hebreiske Esra undergått en omarbetning långt fram i tiden, sannolikt först af Rabbi Akiba, till hvilken omarbetning sedan gjorts den öfversättning, som nu i LXX står bredvid den grekiske Esra. Härtill har J. Marquart (Fundamente israelitischer und jüdischer Geschichte sid. 28 ff.) i hufvudsak slutit sig. Äfven före dessa båda hafva några (Ewald, de Lagarde m. fl.) betraktat den grekiske Esra som en tidigare än LXX-texten till den hebreiske Esra gjord öfversättning, ehuru denna skulle hafva tillåtit sig mycken frihet gentemot originalet. Därom råder full enighet att den grekiske Esra i vissa fall har en ursprungligare text än den hebreiske och dess LXX-text. (På ett öfvertygande sätt framgår detta t. ex. af en jämförelse mellan

den hebr. Esra 8 5, hvarest ett namn måste vara utfallet efter בני, och motsvarande ställe i den grek. Esra, hvarest namnet Ζαθοής [שתי] står utsatt.) Men å andra sidan kan icka nekas att den grekiske Esra är beroende af den hebreiske. Detta ser man framför allt af den grek. Esra 5 7—70 som motsvarar den hebr. Esra 2 1—4 5. På samma gång som den grek. Esra flyttat listan (hebr. Esra 2) till Darii Hystaspis tid, har han äfven tagit med det närmast efterföljande (hebr. Esra 3 1—4 5) fastän han därmed åstadkommit en kronologisk omöjlighet (se grek. Esra 5 70 = hebr. Esra 4 5). Då vi likväl skola finna att den grekiske Esra hade god historisk grund för sin flyttning af listan (ehuru den i själfva verket hör till Nehemias tid), så hafva vi anledning att antaga följande båda satser om förhållandet mellan den hebr. och den grek. Esra såsom sannolika: 1) då den grekiske Esra skrefs förelåg den hebreiske i väsentligen samma ordning för händelserna som den ännu har: 2) den grekiske Esra hade likväl tillgång till äfven andra källor, med ledning af hvilka han dels gjorde ändringar i den hebreiske Esras ordningsföljd dels tillade nytt material (historien om Serubbabel vid Darii hof). Vi tro att dessa satser kunde bekräftas äfven af andra iakttagelser. Häraf följer att den grekiske Esra icke behöfver vara genomgående opålitligare än den hebreiske fastän den förre innehåller t. ex. nyssnämnda omöjlighet, där den hebreiske tydligen har företräde. Man måste skatta det som en lycka att den grekiske Esra bevarats bredvid den hebreiske.

Vi hafva här närmast att göra med brefväxlingen mellan judarnes fiender och konung Artaxerxes, Esra 4 7—23. I den grekiske Esra är denna brefväxling förlagd emellan Cyrus och Darius. Författaren kände sannolikt icke Kambyses namn, men Josefus, som hade bättre historisk kunskap, sätter Kambyses i stället för Artaxerxes, och denna ändring är i alla händelser i enlighet med den grekiske Esras mening. Men äfven i den hebreiske Esra är meningen alldeles densamma: mellan de tre råder endast en formel, men icke någon saklig olikhet. Ty den Darius, under hvilken Haggai och Sakarja uppträdde, måste äfven för kronisten hafva varit Darius Hystaspis: traditionen härom måste hafva varit alltför djupt rotad för att redan kronisten skulle kunnat tänka på Darius Nothus, såsom man långt senare i tiden gjort på grund af missförstånd af kronistens mening med sitt framställningssätt. Att Haggai

och Sakarja i verkligheten uppträdt redan under Darius Hystaspis, det framgår utom af många andra skäl äfven af Haggai 2 3 f. och Sakarja 1 12 7 5 med all önskvärd tydlighet. Och om nu kronisten med Darius i Esra 5 menar Darius Hystaspis, så måste han ock med Artaxerxes i 4 7—23 mena en konung, som regerat före Darius. Äfven om icke heller kronisten känner Kambyses' namn, så menar han dock honom i sak, d. v. s. han menar en konung som regerat mellan Cyrus och Darius. Brefväxlingen mellan judarnes fiender och Artaxerxes skall enligt kronisten utfylla och förklara den lucka i tiden, som ligger mellan Cyrus och Darius, under hvilken tid templet ännu icke byggdes. I Esra 4 1—5 redogöres för hindren intill Darii tid i allmänna ordalag på hebreiska, och sedan meddelar kronisten de arameiska dokument, som gifva närmare besked härom. Härigenom får man en förklaring därpå att kronisten öfvergår till arameiska i 4 7 ff. Egentligen skulle notisen om Xerxes i 4 6 hafva meddelats efter Esra 6 och före historien om Esra, och där har den säkert stått och väl mera därtill i den arameiska berättelse, som förelåg kronisten. Men denne har icke närmare velat inlåta sig på saken utan blott meddelat några ord därom i 4 6 efter orden om Darius och det på hebreiska. Öfvergången till meddelandet af brefvet till Artaxerxes är ytterst mödosam, och utan tvifvel har det från början synts tydligare än nu, att det på arameiska meddelade blott velat vara en närmare bekräftelse på det allmänna som förut skrifvits på hebreiska. Man beakte särskildt slutorden i 4 7, som nu äro obegripliga (jfr E. Meyer, Entst. des Judenthums sid. 18). Den långa uppräkningen på folkslag i v. 9 saknas i den grek. Esra. — Då Vitringa (se ofvan sid. 4) betraktat Esra 4 6 som en anticipation och 4 7—23 som afseende Kambyses, så tro vi att han varit i fullständig öfverensstämmelse med författarens afsikt.

Men förläggandet af ifrågavarande brefväxling emellan Cyrus och Darius öfverensstämmer icke med hvad Haggai säger om orsaken till tempelbyggnadens uppskjutande. Enligt Haggai beror detta på folket självt: de anse att tiden att bygga tempel ännu icke är kommen, och härför tadlas de af profeten. Äfven synes af den arameiska berättelsen i Esra 5 att något annat ursprungligen föregått 5 1 än 4 7—24. Esra 5 1 ff. öfverensstämmer fullkomligt med Haggai: man står upp att bygga templet till följd däraf, att Haggai och Sakarja profetera för

folket; alltså var det förut något hos folket självt, som afhöll det från att bygga. Att folket icke genom yttre våld hindrats att bygga kunna vi sluta äfven af Jes. 46—48. Och dessutom visar både namnet Artaxerxes och innehållet i brefvet till honom att Artaxerxes I ursprungligen varit afsedd i brefvet. Den vidlyftiga och säkerligen efterhand utvidgade (jfr den grek. Esra) inledningen till brefvet talar redan för brefvets egen ursprunglighet, och denna bekräftas af innehållet självt, där konkreta drag möta oss, för hvilka ingen anledning finnes i den användning kronisten gjort af brefvet. Men helt annat synes oss förhållandet vara med Artaxerxes' svar på brefvet. Detta är dels hållet i allmännna ordalag i anslutning till brefvet, dels innehåller det historiska osannolikheter. Till sådana måste vi räkna hvad som säges om den judiska maktens utsträckning i gamla tider samt befallningen att hindra männen att bygga, till dess ett annat bud gifves af konungen. Och dessutom är det äfven eljest osannolikt att den judevänlige Artaxerxes I skulle hafva skrifvit ett sådant bref. Det sannolika är att svaret är skrifvet utifrån den förutsättning att den Artaxerxes, till hvilken brefvet är ställdt, lefvat emellan Cyrus och Darius, således i sak varit Kambyses. Med den ringa kännedomen hos judarne om kronologien, hvarpå äfven Daniels bok är ett bevis, fann man intet hinder att låta en Artaxerxes hafva regerat emellan Cyrus och Darius, och om underlåtandet att bygga templet under denna tid enligt senare föreställningar berott på yttre hinder, så kunde man till brefvet foga ett allmänt svar i enlighet med dessa föreställningar. Sellin har ock fran en något annan förutsättning funnit Artaxerxes' svar icke vara ursprungligt (Serubbabel sid. 54 ff.), Han menar att brefvet skrifvits under Nehemias tid och afsett då pågående murbyggnad. Men det synes osannolikt att fienderna kunnat skrifva ett sådant bref sedan Nehemia fått konungens uttryckliga tillstånd att bygga muren och sedan han dessutom öfverlämnat konungens beslut om denna sak till ämbetsmännen i provinsen Abar-Nahara (Neh. 2 9). Och Esra 4 12 passar bäst om de judar, som hemtågat med Esra (se E. Meyer, Entst. des Judenthums sid. 89 ff.), hvaremot vid Nehemias murbyggnad de fleste arbetare samlats från olika håll i landet (Neh. 3). Neh. 1 1 ff. förutsätter att en murbyggnad förut varit i fråga, och detsamma skola vi annorstädes se bekräftadt af Jes. 56—66.

Brefvet till Artaxerxes' Esra 4 12—16 är ett viktigt

dokument i fråga om händelsernas ordningsföljd. Det synes nämligen utvisa: 1) att Esras karavan kommit före Nehemia (se E. Meyer Entst. d. Jud. på anf. st.); 2) att en förödelse af Jerusalem måste hafva ägt rum före Esras ankomst, eftersom det nu gäller en nybyggnad af staden (se Sellin, Serubbabel, sid. 56 ff.); 3) att ett byggnadsföretag gjorts före Nehemia. Inordna vi Esra 4 12—26 i ordningsföljden af de händelser, som föregå Esras andra ankomst till Jerusalem, så få vi: Esra 7 27—8 34; Esra 4 12—26; Neh. 1—7 5.

Innan vi öfvergå till att betrakta förhållandet mellan Esra 9—10 och Neh. 7 6 ff. vilja vi erinra därom huru litet den omständighet, att Nehemia icke nämnes i Esra 9—10, bevisar att dessa kapitel tillhöra en tid, då Nehemia icke var närvarande i Jerusalem. Att Esra icke nämnes i Neh. 1—7 5 funno vi vara ett icke obetydligt skäl för antagandet af hans frånvaro; hade han varit där skulle föröfrigt förbindelsen med de främmande icke så ostördt fått fortgå som vi se i Neh. 6. Men vi märka särskildt att man icke hade haft något kronologiskt skäl att utesluta Esras namn från Neh. 1—7 5, ifall det någonsin stått där, ty enligt kronisten (och i verkligheten) har Esra kommit före Nehemia. Men väl funnos omvändt skäl att taga bort Nehemias namn från Esra 9—10, ifall det ursprungligen förekommit där och man ändå trott sig hafva anledning att förlägga dessa kapitel före Nehemias tid. Vi få icke på förhand afgöra huru litet eller mycket man i detta fall kunnat tillåta sig och hvilka konsekvenser ett ohistoriskt betraktelsesätt kunnat hafva. Men i allmänhet tyckes kronisten förbinda en viss trohet mot bokstafven med sin oriktiga kronologi. Detta är sannolikt äfven här fallet, så att han alltså af det skälet i Esra 10 meddelar utdrag från en annan berättare, emedan denne icke nämner Nehemia, hvarigenom ett borttagande af Nehemias namn icke behöfde komma i fråga; det som i Esras memoarer fullt tydligt hänfört sig till tiden efter Nehem. 1—7 5 har då blifvit förlagdt till samma tid som Neh. 8—10 (se nedan). Men kunde denne andre berättare underlåta att nämna Nehemia i Esra 10? Detta kunde han visserligen, och det redan af det skäl att åtskiljandet af Israel från de främmande just var Esras verk, medan Nehemia i 1—7 5 låtit förbindelserna med dem fortgå. Men i synnerhet böra vi observera hur märkvärdigt litet den judiska traditionen bevarat Nehemias minne. Rabbinen Adolf Rosenzweig, som bör

väl känna till den judiska litteraturen, säger att utom i Syrak 49 13 och 2 Makk. 2 13 endast på ett enda ställe i Talmud Nehemia framträder såsom upphofsman till någon inrättning, och på detta talmudställe är blott fråga om förbudet att om sabbaten taga sådana saker i handen, hvilka brukas i det alldagliga lifvet (Das Jahrhundert nach dem babylonischen Exile, sid. 140). Så mycket rikligare intresse ägnas åt Esra hvilken genomgående betraktas som en andra Moses (anf. arb. sid. 141 ff.) Denna olika intressefördelning sträcker sig utan tvifvel tillbaka ända till de båda männens lifstid hvad angår en del af folket. Författaren af Esra 10 hör tydligen till dem som uppskatta Esra synnerligen högt. Däremot talas i det sammanhängande stycket Neh. 7 6—8 12 om Nehemia icke mindre än trenne gånger, 7 65. 70 8 9, hvarest dock Esra spelar en så framstående rol. Annat är åter förhållandet i Neh. 9 6—10 40. Här står visserligen Nehemias namn i underskriften 10 2, och detta är ett tydligt bevis därpå, att icke hans bortavaro är orsaken till tystnaden om honom för öfrigt. I kap. 10 kunde man möjligen vänta att provinsens ståthållare nämndes något ytterligare, eftersom här är fråga om bestämmelser som djupt ingripa i provinsens ekonomiska och sociala lif. Författaren af Neh. 9 6—10 40 är efter all sannolikhet Esra själf af hvars memoarer stycket utgjort en del. För detta antagande tala både alla inre skäl och dessutom ett yttre vittnesbörd i LXX:s Καὶ εἶπεν Ἔσρας, Neh. 9 6 (se Stade, Gesch. II, sid. 178; Cornill, Einleitung[1], sid. 133). Det ligger i memoarernas natur, att både Esra och Nehemia mest berätta om sin egen verksamhet och tala om den andre endast då särskilda skäl föreligga. För öfrigt är, såsom Wellhausen framhåller (Israel. u. Jud. Gesch.[1] sid. 133 not 2), tanken att skrifva memoarer så ny, att två män knappast kunnat komma på densamma själfständigt och oberoende af hvarandra. Den ene berättar sannolikt om sin egen gärning efter mönstret af den andre. Och liksom de båda hvar för sig berättade hufvudsakligen om sitt verk, så hafva utan tvifvel äfven bland folket somliga helst berättat om Esra, andra om Nehemia, till dess att intresset längre fram nästan uteslutande ägnades åt Esra.

Vi ställa oss nu inför den frågan hur Esra 9—10 förhåller sig till Neh. 7 6 ff. Esra 10 utgör i sak ehuru ej litterärt en omedelbar fortsättning på kap. 9; de höra alltså till samma tid. Året är icke utsatt, men månaden är den nionde

enligt 10 9. Om denna månad kunna vi till en början säga så mycket, att den måste hafva infallit före den sjunde månad om hvilken är fråga i Neh. 8—10 (Neh. 7 73 8 2 jfr 9 1). Ty i denna sjunde månad förena sig just de, som förut skilt sig från landets folk, därom att de skola efterlefva det, hvarom vi läsa i Neh. 10, och Esra 9—10 handla just om de första åtgärderna för att skilja Israel från landets folk. Vidare kan sägas, att lika visst som Esra 9—10 höra till tiden före Neh. 8—10, lika säkert infalla nyssnämnda i Esra 9—10 omhandlade åtgärder efter tiden för Neh. 1—7 5, ty där hafva de uppenbarligen ännu icke ägt rum. I Neh. 6 15 försättas vi till 25:e dagen af månaden elul (sjette månaden efter babylonisk räkning). Alltså infaller den i Esra 10 9 ifrågavarande nionde manaden emellan en sjette (Neh. 6 15) och en sjunde (Neh. 7 73 8 2) månad. Äfven oafsedt denna nödvändighet är det visst, att den sjunde månad om hvilken talas i Neh. 8 2 icke sluter sig omedelbart till elul i Neh. 6 15, ty utom det att förberedelserna till en sådan sammankomst, som den i Neh. 8 skildrade väl icke hade kunnat fullbordas till den efter 25 elul närmast följande månadens första dag, så är det i Neh. 8 fraga om något annat än det som Nehemia åsyftade under dagarne efter murens fullbordan enligt 7 1—5. För öfrigt är Esra redan tillstädes i Jerusalem enligt Neh. 8. Esra 9—10 berättar just om det som ägt rum strax efter hans ankomst, och såsom nyss är nämndt måste denna (Esra 9—10) infalla emellan Neh. 1—7 5 och Neh. 7 6—10. Därigenom få vi som sagdt följande tre data efter hvarandra: 1) månaden elul (Neh. 6 15), 2) den nionde månaden (Esra 10 9), 3) den sjunde månaden (Neh. 7 73. 8 2).

Det gäller nu att pröfva huru dessa tre sluta sig till hvarandra. Till en början besinna vi, att äfven Esras andra resa bör hafva haft en bestämd afsikt och icke företagits blott tillfälligtvis. Afsikten ligger mycket nära till hands: så snart Esra fått höra därom, att murbyggnaden kunnat fullbordas och tillståndet i Juda var betryggadt, ville han begifva sig till Jerusalem för att verka för judarnes afsöndring från de främmande. När Israel nu fått en mur (גדר Esra 9 9) i det heliga landet, så kunde han genomföra den planen att kring det Israel, som han förut fört hem, bilda en sluten och skarpt begränsad församling. Esra visste på förhand att judarne i allmänhet ännu icke skilt sig från landets folk. Däremot hade han ingen

kunskap om att äfven den skara, som han ledsagat till Jerusalem, hade dragits med i dessa förbindelser. Däraf hans öfverraskning och sorg, när han anländer för andra gången; det säges ju ock uttryckligen, att det är "golans öfverträdelse" som smärtade honom så djupt; af de andras förbindelser med de främmande var han icke öfverraskad, ty just för att motarbeta dessa förbindelser och förena alla omkring den från Babylonien komna kärnan hade han begifvit sig till Jerusalem. Huru lång tid efter den 25 elul (Neh. 6 15) som behöfdes för att fullborda det som ännu fattades (7 1 ff.) kan icke sägas, men af hela framställningen i det föregående framgår tydligt, att Nehemia lade an på den största möjliga skyndsamhet med uppförandet af själfva muren för att därigenom förekomma och öfverraska fienderna. Däraf blir det sannolikt att rätt mycket återstod att utföra och ordna äfven efter den 25 elul (sjette månaden). I alla händelser har han väl haft sysselsättning med sådant efterarbete något in på sjunde månaden. Det passar fullkomligt till hvad man kunnat vänta, då Esra enligt Esra 9—10 anländt i mediet af nionde månaden. Denna nionde månad måste höra till samma år som den i Neh. 6 15 nämnda elul, ty det är alldeles osannolikt, att Esra skulle hafva dröjt med sin plans förverkligande öfver ett år efter murens fullbordan, och detta hade äfven varit synnerligen oklokt, ty just under den stämning, som inträdt bland judarne sedan de ändtligen fått "en mur i Juda och Jerusalem", var rätta tiden att gripa sig verket an. Om judarne efter denna tilldragelse hade fått vänja sig att förena sin glädje öfver det skedda med de hittills hysta föreställningarne om ofarligheten af förbindelser med de främmande, så hade dessa förbindelser blifvit ännu svårare att upplösa. Kuenen betraktar Esras uppträdande i Esra 9—10 som ett försök att genom öfverrumpling med ett slag bemäktiga sig positionen och få hand om ledningen af folkets viljor. (Gesammelte Abhandl. 218.) Ett sådant intryck får man i själfva verket af berättelsen. Esra följer på sitt område samma metod som Nehemia på sitt; den senare byggde muren i största möjliga hast för att förekomma fienderna, Esra vill framkalla ett raskt beslut om skilsmässa från de främmande, innan allehanda betänkligheter och svårigheter träda emellan. För beslutets ordentliga genomförande i praxis fordrades naturligtvis i alla fall en längre tid.

Det är sålunda på allt sätt sannolikt att Esra kommit till

Jerusalem på den nionde månaden af samma år, på hvilket muren blifvit färdig, och därmed stämma Esras egna ord i Esra 9 8 ff. I Esra 10 få vi nu ytterligare veta att en kommission tillsattes för att under Esras ledning genomföra beslutet om judarnes afsöndring från landets folk. Kommissionen arbetade under tre månaders tid från den $^{1}/_{10}$ till $^{1}/_{1}$ följande år (Esra 10 16. 17). Denna långa tid behöfdes naturligen icke för att undersöka huru många som tagit hustrur från de främmande folken. Af v. 16 måste vi sluta, att man samtidigt förehade andra därmed sammanhängande och än viktigare göromål. Det säges nämligen, att Esra afskiljde (med LXX måste läsas ויברל i st. f. ויברלו) några män att vara släkt-höfdingar. Detta är just den form i hvilken det från de främmande afsöndrade Israel konstituerar sig till en egen församling. Alldeles liksom Esra, då han 13 år tillförene samlade ett Israel i Babylonien, utvalde släkthufvudmän att bilda stommen för detta Israel (Esra 7 28 8 1—14. 29), så går han ock tillväga enligt 10 16. 17. Han ämnar alltså konstituera församlingen samtidigt med det, att de främmande afskiljas. Dessa båda höra för öfrigt i sak så oupplösligt tillsammans, att det ena icke kan skiljas från det andra. Då Kosters säger, att Esra 9—10 berätta för oss just det, som gifvit anledning till församlingens bildande och att Esra 9—10 därför omedelbart förega Neh. 8—10 (Wiederherst. 108 f.), så synas oss hans ord härom fullkomligt öfvertygande. Vi kunna nu taga för gifvet, att då Esra utvalde släkthufvudmän för Israel, han så vidt möjligt anslöt sig till det val han redan förut gjort (Esra 8 1—14). Men då äfven detta af honom hemförda Israel försyndat sig genom förbindelser med landets folk, så måste tvenne operationer företagas: 1) en rening af de från Babylonien komna släkterna (Esra 10 18—44) 2) ett inordnande af hela Israel under dessa släkter. Detta senare tro vi vara bekräftadt af Neh. 7 6—73.

Listan i Neh. 7 (från öfverskriften, som sammanhänger med den plats man gifvit listan i Esra 2 och efter Neh. 7 5, måste vi naturligtvis bortse) innehåller utan tvifvel själfva resultatet af kommissionens arbete, den är förteckningen på hela församlingens medlemmar. Kommissionen arbetade, som förut är sagdt, från den $^{10}/_{1}$ till $^{1}/_{1}$ följande år. Tydligen hade man på förhand bestämt, att arbetet skulle vara färdigt till början af följande år. Ingenting är naturligare än att hela församlingen kom tillsammans på första dagen af följande år, ty först därmed att densamma äfven förhållit sig aktivt och

själf formligen fattat beslut i enlighet med kommissionens förutsättningar kunde församlingen anses vara i verkligheten konstituerad. Om denna sammankomst berättas nu, så tro vi, i Neh. 8 1 ff. Den sluter sig direkt till listan på församlingens medlemmar, hvilken uppgjorts under de tre föregående månaderna, och af 7 73 framgår att det från början var väntadt att en sammankomst af det i listan förtecknade Israel skulle äga rum så snart den sjunde månaden kom (ויגע החדש השביעי). Med andra ord: den $^1/_7$ enligt Neh. 8 2 är identisk med $^1/_1$ enligt Esra 10 17.

Vi observera att Neh. 7 6—8 12 utgör ett enda sammanhängande stycke. Detta hör icke till samme författare som Esra 10. Och vidare märka vi, att intresset i Esra 10 rör sig endast omkring Esra och de babyloniske judarne, i Neh. 7 6—8 12 åter omkring "folket" (העם 7 72 8 1. 3. 5 ter. 6. 7. 9 bis. 11. 12) och den af hela folket bestående församlingen (קהל 7 65 8 2). Författaren af Neh. 7 6—8 12 talar såväl om Nehemia (7 66. 70 8 9) som om Esra (8 1 ff.). Det är nu alls ingenting öfverraskande däruti, att den ene författaren räknar månadernas ordningsnummer annorlunda än den andre. De babyloniske judarne räkna naturligtvis nisan såsom den förste; så Haggai och Sakarja, så äfven Esra samt författaren till Esra 10 (af 10 9 synes tydligt att den nionde månaden var en vintermånad): Men vi få alldeles icke taga för afgjordt, att detta sätt att räkna månaderna var genomfördt i Palestina vid nu ifrågavarande tid. Och ifall det gamla sättet att räkna årets början från hösten ännu iakttogs af de infödda judarne, så motsvarade den $^1/_7$ hos dessa just den $^1/_1$ hos de babyloniske judarne.

Att israeliterna såväl som dem omgifvande folk före exilen räknade årets början från hösten är redan i och för sig sannolikt och bestyrkes direkt af 2 Mos. 23 16 och 34 22. Under denna tid har man förmodligen icke benämnt månaderna efter deras nummer utan blott efter deras namn. Af deras förexiliska namn hafva vi kvar etanim (1 Kon. 8 2), bul (1 Kon. 6 38), abib (2 Mos. 13 4) och ziv (1 Kon. 6 1). Dessa månader hafva dock i konungaböckerna blifvit försedda med nummer efter babylonisk räkning, så att abib betraktas som den första, ziv är den andra, etanim den sjunde och bul den åttonde. Emellertid har sättet att beteckna månader med nummer varit eller kommit i bruk äfven hos dem, som för

öfrigt icke i likhet med babylonierna räknat årets början från våren, hvadan olika räkningar uppkommit. Af Herod. III 67 drar E. Meyer den slutsats att det gammalpersiska året började vid höstdagjämningen (Forsch. II sid. 480). Likväl hafva perserna i begränsningen af sina månader helt och hållet följt babylonierna, så att den första dagen i en persisk månad sammanfallit med första dagen af en babylonisk månad; detta lär Behistun-inskriften vid en jämförelse mellan dess babyloniska och persiska text. Och det är äfven helt naturligt, att de stjärnkunnige babylonierna i fråga om tidmätningen tjänade folken till föredöme, äfven om dessa icke hade samma ordning som babylonierna, hvilkas räkning var för dem egendomlig, emedan den sammanhängde med deras Marduks-dyrkan. Äfven af den judiska litteraturen synes att en månad icke utan vidare var identifierad därmed, att dess nummer angafs, att alltså olika räkningar af samma månad förekommo. I Haggai och Sakarja är det ifrågavarande året ett Darii regeringsår och det kunde då synas självklart att angifvandet af månadens nummer vore tillräckligt, eftersom Darii är på babyloniskt sätt räknades från våren. Likväl är i Sak. 1 7 och 7 1 för tydlighetens skull utsatt det babyloniska namnet på månaden. Det gör intet till saken om namnet är tillfogadt af en annan än Sakarja, ty då har i stället någon senare funnit en förklaring behöflig. Det är bekant hur judarne ännu långt fram i tiden vacklat mellan den $^1/_7$ och den $^1/_1$ såsom årets början. Resultatet har blifvit att bägge två fått vara årets begynnelser men i olika afseenden. Den 1 tisri har fått förblifva det borgerliga årets början, men nisan har blifvit "den första bland månaderna". Man ser af 2 Mos. 12 2 att detta senare icke från början varit självklart utan att en särskild föreskrift därom behöft gifvas. Vi tro att denna föreskrift ännu icke gifvits vid den tid som vi hafva att göra med i Neh. 7 6 – 8 12, utan att då ännu de palestinensiske judarne räknade på det gamla viset, medan de babyloniske naturligen räknade från våren. Att vissa delar af prästkodex äro yngre än Esra och Nehemia är af forskare på detta område tämligen enhälligt antaget; "den stora synagogans män" under "den soferiska perioden" närmast efter Esra och Nehemia hafva säkerligen gifvit sina bidrag till dess nu föreliggande gestalt. Lärorikt är nu att se hur de skriftlärda tolkat förordningen i 2 Mos. 12 2. I en af de äldsta midrascher, Mechilta, heter

det vid denna vers: "*Denna månad,* det är Nisan. Du säger: det är Nisan. Eller [kanske] är det dock icke så, utan en [annan] av årets månader? [Men] då det heter [Ex. 23 16]: 'fruktinsamlingshögtiden vid årets utgång', (ock Ex. 34 22): 'ock fruktinsamlingshögtiden vid årets omlopp', så skall du säga: gå ut ock se efter, vilken den månad är, i vilken fruktinsamling[shögtiden] infaller, ock i vilken årets omlopp går till ända, ock den som kallas den sjunde finner du icke vara någon annan än Tischri. Men sedan du lärt att den sjunde är Tischri, så blir den första Nisan, ock ehuru det icke fins något bevis därför, så fins dock en anvisning därpå [Est. 3 7]: 'i första månaden, d. ä. månaden Nisan'. — *Den första av månader,* [detta] visar, att Nisan är den första för månaderna. Ock varav [bevisas, att det gäller] även för konungarne? [Jo], det heter [1 Reg. 6 1]: '(i 4:de året, i månaden Siw) d. ä. andra månaden, sedan Salomo blev konung över Israel'. Ock varav även för [de tre stora] fästerna? [Jo], det heter [Deut. 16 16]: '(tre gånger *om året*) . . . vid osyrade brödets högtid ock veckohögtiden ock lövhyddohögtiden'. Vi lära härav, att Nisan är början för månaderna, för konungarne ock för fästerna. R. Natan ock R. Isak säga: även för hyrande av hus, men icke för [vanliga] år ock icke för friår ock jubelår ock icke för plantering ock för örter, ty det heter [Deut. 31 10. 11]: 'efter slutet af vart sjunde år, på friårets bestämda tid etc., då hela Israel kommer etc.', ock det heter [Ex. 23 16]: 'ock fruktinsamlingshögtiden vid årets omlopp'. Detta är just det som här säges dig: icke för [vanliga] år ock icke för friår ock jubelår ock icke för plantering av örter" (H. Almkvist, Mechilta Bo, Pesachtraktaten med parallelställen och förklarande noter översatt. Lund 1892, sid. 10 ff.). Af de i nu citerade arbete upptagna parallelställena märka vi särskildt Lekach tob Pi. 2: "'för eder början av månaderna', för eder ock icke för de andra folken, ty de räkna från Tischri. — Pesikta de-Rab Kahana Pi. 5 (54 a): 'denna månad vare *eder*', I räknen efter den [Nisan], men världens folk räkna icke efter den."

Äfven Josefus talar om ett annat sätt att räkna månaderna, nämligen att räkna tisri för den första. Han säger nämligen i Antiqv. I 3 3: "Denna straffdom inträffade i det 600-de året af Noaks regering (ålder) och i den andra månaden, som af macedonierna kallas dius och af hebreerna marchesvan (novem-

ber). Denna benämning härleder sig från deras tidräkning i Egypten. Moses däremot bestämde, att nisan, samme månad som xantikus, skulle vara den första månaden för deras högtider, emedan han utförde dem i denna månad, så att den månaden var den första i året med afseende på högtiderna som de firade till Guds ära, ehuru han bibehöll månadernas ursprungliga ordning, när det gällde att sköta världsliga angelägenheter såsom köpande och säljande."

2 Mos. 12 2 har helt och hållet karaktären af en produkt från "de skriftlärdes period" efter Esra och Nehemia, ty midraschen har säkerligen återgifvit ställets genuina mening, då den betonar den första *af månaderna* i den mening att det borgerliga året likväl skall räknas från den 1 tisri. Man märke upprepningen: ראש חדשים ראשון הוא לכם לחדשי השנה hvarvid alltså tvenne gånger betonas, att det nu är fråga om *månaderna,* hvarmed icke uteslutes, att det vanliga året skall börja den 1 tisri. Med ראש השנה menade judarne alltfort månaden tisri (jämför Hezekiel 40 1). Nisan såsom den obligatoriskt första bland månaderna har efter all sannolikt påbjudits af de skriftlärde, som verkade efter Esra för att göra "en omhängnad kring lagen" och därmed begränsa Israel från de andra folken, hvilka räknade icke blott året utan äfven månaderna från tisri. Men bland de infödda palestinensiske judarne har säkerligen månadernas ordning rättat sig efter det borgerliga året ännu på Esras tid.

På denna tid hade det sannolikt äfven varit synnerligen olämpligt att genomföra en förändring i manadsräkningen. Vi erinra oss att Xerxes störtade Marduk och därmed det babyloniska konungadömet. Hädanefter skulle konungadömet icke grunda sig på Marduks nåd och därmed icke heller på babylonierna utan på det inhemska persiska väsendet. Af största intresse är att finna hurusom Artaxerxes icke längre har något "tillträdesår" utan att detta alldeles sammanfaller med hans första regeringsår. Förut hade varit brukligt att konungens egentliga regering började först med den månad nisan, som inträffade närmast efter "begynnelsen" af hans ämbete, ty på nisan allena skänkte Marduk konungadömet åt den af honom utkorade. Därför hafva de persiske konungarne före Artaxerxes haft både ett "tillträdesår" och ett "första regeringsår". Men konsekvensen af Xerxes' förstörande af Belstoden framträder hos Artaxerxes bland annat däruti, att denne

icke väntar till nisan för att först därifrån räkna sin regering; urkunderna från hans tid bevisa att han räknar denna från hösten 465, då han efterträdde sin fader Xerxes (E. Meyer, Forsch. II, sid. 485). Artaxerxes' första år sträcker sig alltså från hösten 465 till hösten 464, hans sjunde, då Esra förde sin karavan till Jerusalem, från hösten 459 till hösten 458, hans tjugonde, då Nehemia kom, från hösten 446 till hösten 445. Härmed öfverensstämmer Nehemias tidräkning, då för honom både kislev (1 1) och nisan (2 1) infalla inom Artaxerxes tjugonde år. Nehemia räknar alltså konungens år från hösten. Att under denna tid, då perserkonungen gent emot Babel hade infört en tidräkning från hösten, påbjuda den af de babyloniske judarne iakttagna räkningen såsom obligatorisk för hela provinsen hade sannolikt icke varit lämpligt. Vi hafva funnit sannolikt, att Esra skrifvit sina memoarer i Babylonien. Att han för sin del följer den bland de babyloniske judarne brukliga räkningen är helt naturligt, så ock att hans andefrände som skrifvit Esra 10 gör det, men några bud för de palestinensiske att följa samma räkning har han väl icke ännu gifvit. Och ifall 2 Mos. 12 2 är skrifvet senare, så är det just ett bevis för, att man förut i Palestina räknat månaderna från hösten, att alltså tisri varit den första månaden. Anmärkningsvärdt är att Nehemia undviker att begagna månadsnummer och endast utsätter månadernas namn (1 1 2 1 6 15).

Att författaren af Neh. 7 8—8 12 icke hör till den riktning, som främst intresserade sig för de babyloniske judarne, är redan förut anmärkt; af allt att döma är han en infödd palestinensare, hvars intresse gäller hela församlingen utan något företräde för de babyloniske. Och följer han landets sed ifråga om månadsräkningen, så är för honom, efter hvad vi funnit, högst sannolikt den första dagen i sjunde månaden (Neh. 8 2) identisk med den första dagen af första månaden hos de babyloniske (Esra 10 17). Vi böra icke låta förvilla oss af den omständighet att flere andra skrifter från den persiska tiden (Haggai, Sakarja, Esra 8—9, Esra 10) datera på babyloniskt vis; dessa äro ju af babyloniske judar, och det är endast genom en lycklig tillfällighet om någon daterad skrift af en palestinensisk jude blifvit skrifven och bevarad från denna tid. Och om en så långt fram i tiden lefvande författare som kronisten fann ett skriftstycke, som talade om sjunde månaden, så är det helt naturligt att han utan vidare

höll denna månad för att vara tisri, ty då var budet om den första månaden redan gifvet och detta bud betraktades som giltigt från Moses tid.

Det sagda får nu sin bekräftelse bland annat däraf, att Neh. 8 13 –9 5 genomgående visar sig som ett kronistiskt verk. Hvad angår början på Neh. 9 kunna vi hänvisa till Kosters (Wiederherst. 64 f.). Datum i 9 1 är tydligen konstrueradt efter 8 13—18, enligt hvilket stycke löfhyddohögtid firats i sju dagar med en festförsamling på åttonde dagen, hvarefter en dags uppehåll antages vara gjordt före fastedagen den 24 i samma månad (9 1). Stycket 8 13—18 förutsätter 3 Mos. 23 i den oss föreliggande formen, d. v. s. helighetslagen tillökad med P^2. Här ställas vi åter inför samma fråga som vid 2 Mos. 12 2, nämligen frågan huru lagen såg ut på Esras och Nehemias tid. Vi kunna naturligen icke här inlata oss på denna fråga, men vi hänvisa till Kosters analys af Neh. 10 med hänsyn till den där förutsatta lagen (Wiederherst. 73 ff.), hvari han alldeles icke blifvit vederlagd af Wellhausens summariska anmärkningar (Gött. Nachr. Phil.-h. Kl. 1895, 173 f.). Jämför Kosters i Theol. tijschrift 1895 sid. 571 ff. Äro Kosters iakttagelser riktiga, så följer däraf icke, att Neh. 8 bör förläggas efter Neh. 9—10, hvarmed föga vore hulpet till sakens förklaring, utan i stället att den lag Esra uppläste enligt Neh. 8 har blifvit betydligt utvidgad under "de skriftlärdes tid" närmast efter Esra. I den mån det är sannolikt att 3 Mos. 23 ännu icke på Esras tid innehöll alla de utvidgningar, som subsumeras under benämningen P^2, i samma mån är det ock sannolikt att Neh. 8 13—18 är af kronistens hand och af samma slag som hans berättelse om löfhyddohögtiden i Esra 3 1 ff. Så fort kronisten såg en sjunde månad nämnd, så tvekade han icke att tala om löfhyddohögtiden äfven om hans källor icke innehöllo något därom, ty det var självklart, att den skulle firas; men fastän det var självklart, så hörde det till kronistens smak att särskildt tala därom. Emellertid vilja vi icke så mycket åberopa förhållandet mellan 3 Mos. 23 och Neh. 8 13—18, då vi icke närmare kunna inlåta oss på denna sak.

Däremot kunna vi tryggt vädja dels till karaktären af Neh. 8 13—18 i och för sig, dels till dess omöjlighet i sammanhanget. Hvad den förra beträffar, så framträder kronistens betraktelsesätt och språkbruk i nästan hvarje rad. Dit hör

släkthöfdingarnes uppsökande af Esra för att lära känna lagen, hvarvid de liksom händelsevis få reda på föreskriften om löfhyddohögtiden, dit hör vidare det långa citatet ur 3 Mos. 23, vidare uttrycket "hela församlingen af dem som återvändt från fångenskapen", vidare orden: "ty Israels barn hade icke gjort så sedan Josua, Nuns sons dagar"; vidare: "de läste i Guds lags bok dag för dag" och slutligen upplysningen att de på åttonde dagen höllo festförsamling såsom stadgadt var. Allt detta hör till kronistens tanke- och språkgods. I 8 1—12 talas icke om en församling af dem, som återvändt från fångenskapen, där består församlingen af folket (הָעָם) utan vidare. En inkonsekvens synes det vara, att författaren icke låter släkthöfdingarne finna något om försoningsdagen, hvilken dock står påbuden i samma kapitel, som här citeras och som tyckes hafva förelegat författaren i den form hvari vi hafva det. — I sammanhanget synes vidare det ifrågavarande stycket meningslöst. Man besinne att det i 8 1—12 är fråga om en utomordentlig sammankomst af allt folket. Där äro samlade både män och kvinnor (v. 2. 3). Då kap. 8 utgör en omedelbar fortsättning af 7 6—73, så måste de samlade utgöra församlingen, det är hon som nu i sin nya begränsning samlas för första gången. Hon skall nu högtidligen höra den lag, till hvilken hon skall förbinda sig och som skall vara hennes lifs rättesnöre. Lagens föreläsning äger rum från en för ändamålet gjord träställning, hvarifrån Esra skall synas och om möjligt höras af allt folket. Hvilken helt annan vändning tar icke saken i v. 13—18! Den stora sammankomsten är plötsligt försvunnen utan att man får höra något om resultatet af densamma. I stället samla sig släkthöfdingarne omkring Esra utaf blott vetgirighet, liksom på senare tid lärjungar samlade sig omkring de skriftlärda i deras hem eller i lärohusen. Den som skrifvit Neh. 8 13—18 måste hafva fattat äfven 8 1—12 som beskrifning på en sammankomst, där man blott i allmänhet hade till ändamål att läsa och studera lagen: han måste hafva uppfattat församlingen som "den stora synagogan" (se Kuenen, Über die Männer der grossen Synagoge, Gesammelte Abhandl. sid. 125 ff.). Ty v. 13—18 ställa densamma i sådan belysning: eftersom intet särskildt resultat af sammankomsten meddelas utan blott att släkthöfdingarne äfven följande dag kommo till Esra för att höra mer af lagens ord, så måste äfven föreläsningen i v. 1—12 hafva haft sitt ändamål i sig själf, den

har uppfattats som en sammankomst att läsa och tyda lagen i allmänhet. På flere ställen synes ock texten i v. 1—12 hafva undergått ändringar eller utvidningar i denna riktning, särskildt i det som säges om leviternas förklaringar för folket. Men detta oaktadt synes tydligt nog att v. 1—12 i sina grunddrag är ursprungligt och handlar om något helt annat än en vanlig sammankomst omkring lagen. Vi observera ock att enligt v. 3 föreläsningen ägde rum blott till middagstiden, och det kan frågas, om icke under den följande delen af dagen något bestämdt resultat framkom af denna märkvärdiga sammankomst.

Hela sammanhanget synes oss blifva klart, om vi antaga att kronisten hade flere olika källor, som egentligen handlade om samma sak, men som af honom hänfördes till olika tillfällen. En särskild källa var Neh. 7 6—8 12. Men dessutom förelåg Neh. 9 6—10,40, som vi tro handla om samma dag som Neh. 8 1—12, och som efter all sannolikhet hört till Esras egna memoarer (se ofvan sid. 177). I sådant fall hafva vi skäl att vara synnerligen tacksamma för kronistens misstag, ty därigenom hafva två af hvarandra oberoende källor om samma tilldragelse bevarats bredvid hvarandra. Likaledes på grund af kronistens missuppfattning hafva både Esra 9—10 och Neh. 7 6—8 12 blifvit bibehållna utan sammanarbetning. Af sådant slag är lyckligtvis ofta äfven eljest de judiske skriftlärdes bearbetningar. Som nyss påpekades bör nu en sådan utomordentlig församling som den i Neh. 8 1—12 ifrågavarande hafva haft med sig ett bestämdt resultat, hvilket med densamma måste hafva varit afsedt. Och detta resultat bör hafva varit just det i Neh. 10 upptecknade. I Neh. 10 läsa vi om församlingens beslut att lefva efter Guds lag och de särskilda plikter, som den nu åtager sig. När skulle ett sådant beslut fattas om icke på den utomordentliga sammankomst, då den från folken begränsade församlingen första gången samlade sig i Jerusalem? Och är icke lagens föreläsande enligt Neh. 8 1—12 en inledning till dess antagande enligt Neh. 10? Skulle dessa båda fördelas på två dagar? Vi märka ock att beslutet att för framtiden icke taga af landets döttrar eller åt främmande gifva några af Israels döttrar, hvilket fattas enl. Neh. 10 allra naturligast passar på den sammankomst, som ägde rum just på första dagen sedan den i Esra 9—10 omtalade kommissionen fullgjort

sitt åliggande, hvilken första dag vi funnit identisk med den dag, då Israel sammankommer enligt Neh. 8 1—12.

Det synes ock som om själfva orden på de båda ställena, Neh. 8 1—12 och Neh. 9 6—10 40, hänvisade dem till samma tillfälle. I 8 3 säges, att läsningen af lagen fortgick till middagstiden. Men utom läsningen af lagen förekom äfven ett välsignande och tillbedjande af Jahve v. 6. Det ser ut som om detta från början varit mera markeradt till åtskillnad från lagläsningen än hvad som framgår af textens nuvarande ordning. Kosters anmärker (Wiederherst. 74) att v. 4 a 5 hafva sin rätta plats före v. 3: "Berättelsen om att Esra stod på en träställning, öppnade boken och därpå lät hela folket uppstå måste naturligtvis föregå meddelandet därom, att han föreläste från morgon intill middag. Den ursprungliga ordningen bör hafva varit v. 1 f., 4 a, 5, 3; härefter måste något hafva utfallit. Innan Esra prisar Jahve och folket härpå svarar: amen, amen (v. 6) så måste folket hafva förklarat sig vilja antaga denna lag som Guds lag. Detta sakna vi i berättelsen. Helt naturligt; redaktören såg här icke införandet af en ny lagbok, då enligt honom alla lagar voro af Mose, och han kunde alltså icke förlägga hit det, som sannolikt här stått om en ny lags antagande af folket." Det är i själfva verket tämligen klart, att 4 a har blifvit framflyttad från sin egentliga plats och mycket sannolikt att i sammanhang med v. 6 stått något om lagens antagande. Men det är skäl att något närmare öfverväga hvad som kan hafva föranledt flyttningen af 4 a. Af v. 3 hafva vi sett, att läsningen af lagen räckte till middagen. I v. 10—12 måste det just vara fråga om middagsrasten, under hvilken man förplägade dem af de närvarande, som icke "tillredt något åt sig" och efter hvilken nya ting skulle förekomma. Dessa ting hafva med all sannolikhet ursprungligen följt efter v. 12. Men kronisten har icke utan vidare strukit det följande utan flyttat in det väsentliga däraf inom v. 1—12, hvarigenom det som förut afsåg endast förmiddagen numera förlängdes till en hel dag. På den plats efter v. 12, där ursprungligen handlats om eftermiddagens händelser, har kronisten i stället talat om den påföljande dagen. Genom detta antagande får flyttningen af v. 4 a sin tillfredsställande förklaring: med den nya platsen skulle denna notis inleda berättelsen om eftermiddagen, sedan i v. 3 meddelats, att Esra läst hela förmiddagen. Eftersom alltsammans enligt kronisten

är en stor synagoga, så läser man äfven på eftermiddagen i lagen (v. 5), men i v. 6 hafva vi utan tvifvel lämningar efter den ursprungliga berättelse, som fortsatt efter v. 12. Ty här i v. 6 förhåller sig folket aktivt, och vi hafva all anledning att här tänka på ett bifall till Guds lag, som på förmiddagen upplästs.

Kronisten har alltså inom 8 1—12 genomfört schemat: förmiddagen och eftermiddagen, ehuru från början v. 1—12 handlade endast om förmiddagen, hvarpå efter v. 12 berättats om eftermiddagen. I källorna har just anledningen till detta schema gifvits kronisten; detta synes tydligt af v. 3 ("ända till dagens midt") som måste vara ursprunglig. Af denna vers få vi veta att föreläsandet af lagen upptagit förmiddagen. Har nu det välsignande af Jahve och det antagande af lagen som antydes i v. 6 varit detsamma som utförligt beskrifves i Esras egna memoarer 9 6—10 40, och infaller alltså det i Neh. 9 6—10 40 berättade på en eftermiddag, så förstår man den egendomliga notisen i 9 3: "Och de läste i Jahves deras Guds lag under en fjärdedel at dagen, och under en fjärdedel bekände de sina synder och tillbådo Jahve, deras Gud." Någon grund bör kronisten äfven här hafva haft i sina källor, ty af sig själf har han väl ej kommit på tanken om två fjärdedelar af dagen. Utan tvifvel har han här liksom så ofta eljest förbundit en viss trohet mot bokstafven med sitt egendomliga sätt att konstruera den äldre historien efter sin uppfattning. Han har sett att Neh. 9 6 ff. handlade om en eftermiddag, och då enligt hans uppfattning äfven på här ifrågavarande sammankomst, som han betraktat som skild från den i Neh. 8 1—12 beskrifna, ett föreläsande af lagen förekommit, så har den halfva dagen indelats så, att en fjärdedel användts till lagens föreläsande, en annan fjärdedel till den bekännelse af synd och den tillbedjan, hvarom läses i 9 6—37. Det som äger rum i 9 6 ff. säges hafva karaktären icke blott af en bekännelse (מיתודים) utan ock af en tillbedjan inför Jahve (משתחוים ליהוה), och i v. 5 betecknas det som ett välsignande (ברכה, יברכו, ברכו). Som både ett välsignande och ett tillbedjande betecknas ock det, som enligt 8 6 ägde rum på eftermiddagen (ויברך עזרא jfr LXX till Neh. 9 6; וישתחוו ליהוה). Synnerligen betydelsefull är kronistens upplysning i 9 2 att Israels säd skilde sig från de främmande, något som enligt hvad vi funnit äfven föregatt Neh. 8, ty både den lista på det från landets folk åtskilda Israel som

meddelas i Neh. 7 och Esra 10 höra till tiden närmast före Neh. 8 1—12.

Från alla synpunkter måste vi komma till den öfvertygelse att Neh. 9 6—10 40 handlar om samma dag som Neh. 8 1—12, hvilka båda stycken hört till olika källor och af kronisten hänförts till olika dagar, hvarvid han sökt ordna dem på bästa sätt efter den tidräkning som gaf sig från hans förutsättning, att den sjunde månaden i 8 2 var tisri och att löfhyddohögtiden firats emellan de af honom för åtskilda ansedda dagarne. Vi hafva alltså tvenne af hvarandra oberoende källor för kunskapen om tilldragelserna på denna märkvärdiga dag den 1 nisan 444. Denna dag var, såsom vi funnit, väl förberedd: man hade ju enligt Esra 10 i hela tre månader haft den i sikte. Det är helt naturligt, att man nu använder den på bästa sätt, således både för- och eftermiddagen, ty en sådan dag skulle icke mera återkomma.

Slutligen vilja vi erinra därom, att den grekiske Esra bekräftar det resultat, till hvilket vi kommit. Detta i tvåfaldigt afseende. Han betraktar nämligen för det första det i Esra 9—10 berättade såsom omedelbart föregående Neh. 8 1—12. Då likväl äfven den grekiske Esra fann Neh. 8 1—12 förbundet med det närmast föregående (hvilket synes däraf, att han medtagit Neh. 7 73) och han ändå förbinder sammankomsten i Neh. 8 med Esra 9—10, så bör han hafva haft källor, som gifvit honom anledning härtill. För det andra slutar den grekiske Esra sin bok med den vers, som motsvarar den hebr. Esra 8 12. Han tyckes alltså icke hafva velat upptaga det närmast följande 8 13—9 5, som han utan tvifvel sett vara ett uttryck för kronistens uppfattning, hvilken han, den grekiske Esra, icke funnit hållbar. Har han månne med de båda sista orden καὶ ἐπισυνήχθησαν velat säga, att Israel åter samlade sig på eftermiddagen samma dag, hvars middagsrast han nyss förut beskrifvit? Mot detta strider icke, att han sluter sig till ordningen i Esra 8 1—12, som enligt kronisten omsluter en hel dag; det vore i stället likt den grekiske Esra, hvilken äfven i sin omflyttning af listan Esra 2 underlåter att konsekvent ändra kronistens framställning i Esra 3—4 6 i enlighet härmed.

Det återstår att i korthet öfverväga, huru Nehemias verksamhet efter murens fullbordan lämnat spår efter sig i listan Neh. 7 6—73. Först dock några ord om tiden för murens invigning. Berättelsen därom, Neh. 12 27—43, som hämtats ur

Nehemias egna memoarer, är betydligt öfverarbetad af kronisten. I v. 33 tyckes den där nämnde Esra, icke vara den bekante skriftlärde, eftersom han icke får det vanliga attributet; denne Esra nämnes ock emellan en Asarja och en Mesullam utan att på något sätt utmärkas; namnet var utan tvifvel rätt vanligt. Åtminstone har den som skrifvit v. 36 icke i v. 33 sett Esra den skriftlärde, ty i v. 36 är det just fråga om denne, och där har han en annan plats än i v. 33. Enligt både Kosters och Wellhausen hör nu Esras omnämnande i v. 36 till kronistens bearbetning, och därför tala de kronistiska ord, som i denna vers närmast föregå ("Davids, Guds mans, sånginstrument"). Har murens invigning ägt rum kort efter dess fullbordan, såsom det ju är naturligt att antaga, så har Esra icke heller kunnat vara med därom, emedan han då ännu ej anländt till Jerusalem för andra gången. Den omständighet att Esras insättande i Neh. 12 36 har utseende af en kronistisk bearbetning, och att för öfrigt Esra icke synes hafva varit med i Nehemias beskrifning, är ett nytt vittnesbörd därom att Esra var borta under tiden för murens byggande. Af Neh. 12 27 ff. får man den uppfattning att ordnade gudstjänstförhållanden ännu icke inträdt: man måste på olika håll uppsöka leviter, som skola bidraga vid högtidligheterna. Josefus förlägger murens invigning mellan Neh. 7 1—3 och 7 4 ff. Enligt Marquart (Fundamente, sid. 29) har han härför haft goda källor. Just denna plats är i alla händelser den antagligaste; muren bör hafva invigts just af dem som varit med om arbetet och således före inflyttandet af nya släkter, hvarom Nehemia börjar berätta i 7 4 f. Neh. 12 27—43 har alltså i sin obearbetade form ursprungligen stått emellan 7 1—3 och 4. 5. Kronisten har säkerligen flyttat berättelsen om murens invigning samtidigt med flyttningen af listorna Neh. 11—12 26.

Hvad nu angår dessa listor, så hafva vi redan förut funnit, att vi i dem hafva den förteckning som Nehemia fann enligt 7 5. Om Nehemias införande till Jerusalem af rena israelitiska släkter med ledning af Neh. 11 föreligger utan tvifvel en underrättelse i Neh. 7 61 ff. Men listan Neh. 7 6—73 i sin helhet hafva vi funnit vara ett resultat af den kommissions arbete, om hvilken vi läsa i Esra 10. Fasthålla vi på en gång dessa båda, så sprides mera ljus öfver listan i Neh. 7. I själfva verket har Nehemia gjort viktiga förarbeten före

kommissionens verksamhet; han har ingalunda varit overksam under de båda månader, som förflutit från murens fullbordan till Esras ankomst. Äfven Nehemia har vårdat sig om Israels renhet, ehuru han icke synes hafva tänkt på en upplösning af redan ingångna äktenskap. Hvad som nu framför allt kräfver sin förklaring är talet om sådana som "dragit upp" till Jerusalem (העולים v. 61) och som likväl till en del utmönstras af Nehemia. Det kan alldeles icke betraktas som sannolikt, att dessa kommit från Babylonien, ty detta hade väl i och för sig varit en tillräcklig garanti för släktens renhet. Släkten Hakkos tyckes visserligen haft medlemmar i Babylonien (jfr Neh. 3 4 och Esra 8 33), men det är sannolikt just därför att de i Neh. 7 63 nämnda prästerna icke kunna uppvisa sin legitima tillhörighet till denna släkt, som de tills vidare uteslutas från prästämbetet. Ty det som närmast följer efter ordet הקוץ synes vara en bestämning därtill: de ifrågavarande familjerna räknade sig till Hakkos, men på en aflägsen linje, så att de icke kunde styrka sin härstamning med uppvisande af släktregister. Men hur det än må förhålla sig härmed, så måste vi betrakta det som omöjligt att 642 män af sådana, som "dragit upp" från Babylonien kunnat betraktas som icke-israelitiska (Neh. 7 61. 62). Vi måste antaga, att de kommit från annat håll än Babylonien. Till en början betrakta vi än en gång den af Nehemia funna listan Neh. 11. Fastän denna lista är starkt öfverarbetad, så torde vi dock kunna se så mycket af dess ursprungliga anläggning, att den innehållit förteckning på icke blott den egentliga provinsens invånare utan äfven på församlingsmedlemmar, som bott därutanför. "Provinsens" invånare bo i "Jerusalem och Juda städer" med område (11 3). De som bo i Jerusalem äro förtecknade i v. 4—19, de i Juda städer boende nämnas särskildt i v. 20 och torde från början hafva varit mera vidlyftigt omtalade. V. 25—36 hafva med all sannolikhet ursprungligen varit en förteckning på de städer utanför provinsen, där församlingsmedlemmar bodde, och sannolikt äfven på deras släkter och antal. Eduard Meyer håller v. 25—36 för oäkta (Enst. des Judent. sid. 105 ff.), emedan judarne efter exilen icke haft ifrågavarande områden i besittning före makkabeernas tid, och emedan listan är konstladt archaiserande. Men utifrån vårt resultat angående förhållandet mellan provinsen Juda och därutanför boende församlings-

medlemmar kunna vi mycket väl förstå Neh. 11 25—36, och den archaiserande stilen tyckes vara egendomlig för judarne på Darii Hystaspis tid, då förhållandena så mycket påminde om forntiden (se ofvan till Mika 4—7). Listan vill säkert icke säga, att provinsen sträckt sig öfver de i v. 25—36 upptagna områden utan blott att Juda och Benjamins barn bodde där, och detta hafva vi ingen som helst anledning att betvifla; det är tvärt om det sannolikaste att förexiliska förhållanden i detta fall ännu ägde bestånd, ja att judarne efter hand blifvit ännu mer spridda än förut. Gör man ingen skillnad mellan provinsens gränser och församlingens utsträckning, så stöter man mångenstädes på svårigheter. Att en sådan skillnad fanns redan i begynnelsen af Darii Hystaspis regering hafva vi sett vid Jes. 46—48 och Sakarja 1 1—6. Nu innehåller ock Neh. 11 25—36 ett inre vittnesbörd därom att där afses utom provinsen boende israeliter, i det att städerna i Juda bergsbygd med undantag af Hebron äro förbigångna och i stället områdena i söder, väster och norr om provinsen upptagas. V. 25—30 handla om det utanför provinsen liggande område, som fordom till större delen hört till Juda och där judar ännu bo; det heter i v. 30 att de bo från Berseba ända till Hinnoms dal, hvarmed författaren utan tvifvel velat beteckna, att tillståndet i detta afseende liknar forntidens. V. 31—36 handla om det utanför provinsen liggande Benjamin. Att hela det i v. 25—36 upptagna området hör tillsammans i den mening, att där finnas judar eller benjaminiter som deltaga i gudstjänstordningen i Jerusalem synes af v. 36, enligt hvilken afdelningar af leviter äro fördelade på Juda och Benjamin. Om listan v. 25—36 upptager områden, som före exilen hört till Juda och ännu i fråga om församlingsförhållandena hör dit, då förstå vi hur kronisten kan låta denna lista med nödiga ändringar gälla både förexilisk (1 Krön. 9) och efterexilisk (Neh. 11) tid. Jämför Smend, Die Listen der Bücher Esra und Nehemia, sid. 7 ff. Smend saknar i Neh. 11 25 ff. städerna i Juda bergsbygd, och drar däraf den slutsats att listan är ofullständig. Men om dessa städer fallit in under en annan kategori, nämligen under provinsen Juda, så får listans ofullständighet en annan förklaring. Att den undergått flere förändringar är därmed icke förnekadt.

Innehöll nu listan Neh. 11, som Nehemia fann, en förteckning på församlingsmedlemmar äfven utanför provinsen,

så låg det visserligen nära till hands att med ledning af denna lista uppsöka de utanför provinsen boende och förmå dem att flytta in i Jerusalem. Men ännu viktigare än denna listans karaktär är dock en annan omständighet. Vi måste besinna att svåra stormar öfvergått församlingen under tiden emellan listans affattande och Nehemia. Många af de i listan upptagna släkterna hade säkert skingrat sig långt ner i Arabien och Egypten. Det är sannolikt sådana skingrade släkter som Nehemia velat återföra för att öka Jerusalems folkmängd. Om han alltså med sina åtgärder uppnådde tvenne mål samtidigt: hemförandet af ett skingradt Israel och ökandet af Jerusalems folkmängd, så förklara sig hans ord: "Och staden var vidsträckt och stor, men folkmängden däruti var ringa och inga hus voro uppbyggda. Och min Gud gaf mig i hjärtat, att jag skulle samla ädlingarne och föreståndarne för folket för att anställa släktmönstring. Och jag fann en förteckning på dem som bodde (om vi läsa ישבים i st. f. עלים) förut (i landet?) . . ." Enligt dessa ord kom Nehemias på en lycklig tanke samtidigt med det att han ville skaffa folk till staden och denna tanke var utan tvifvel att uppsöka förströdda släkter, som funnos upptagna i listan. Då handlar Neh. 7 61 ff. om sådana släkter, som från olika håll och väl mest söderifrån tågat hem tillbaka till provinsen Att inflytta sådana har varit Nehemias förnämsta sysselsättning mellan murens invigning och Esras ankomst. Men denna tid räckte säkert icke till för ett sådant ändamål; inflyttningen till provinsen har säkert fortsatt äfven efter Esras ankomst och det i Neh. 7 61 ff. berättade har efter all sannolikhet ägt rum samtidigt med kommissionens arbete.

Sålunda flöt Nehemias verksamhet tillsammans med Esras. Listan Neh. 7 grundar sig på bådas, och det kontinuerligt fortsättande kap. 8 1—12 berättar om båda. Sin hufvudsakliga prägel har listan fått af Esra, ty den rättar sig väsentligen efter de af honom enligt Esra 8 hemförda släkter, under hvilka folket inom provinsen subsumerats. Nehemias verksamhet är bevittnad inom listans senare del v. 61—73; äfven de lastdjur som här omtalas hafva utan tvifvel tillhört dem, som flyttat in i provinsen under Nehemias ledning. — I förbigående böra vi ock märka ett tredje drag i vår lista. Den innehåller icke blott släktgemenskaper v. 8—24 utan ock ortsgemenskaper (v. 25—38). Den grekiske Esra, som här är ursprungligare, har klart hållit isär dessa båda, men i den hebreiska texten hafva de i betyd-

lig mån blandats tillsammans. När man ser detta och textens sekundära karaktär för öfrigt (så t. ex. är tydligt "den andre Elam" v. 34 en dubblet af v. 12), så måste man sluta, att en hoparbetning af släkt- och ortsgemenskaper ägt rum med anledning däraf, att dessa ortsgemenskapers ställning till församlingen ändrats efter listans affattande. Förhållandet tyckes vara att de i listan ursprungligen upptagna ortsgemenskaper alla legat utanför provinsen, af hvilka ännu några kvarstå. Uttrycket "männen från etc." tyder på smärre sammanslutningar af judar i utanför provinsen belägna städer, hvilka städer för öfrigt beboddes af andra än judar, och om detsamma vittnar de små talen på dessa ortsgemenskaper i jämförelse med släktgemenskaperna i v. 8—24.

Vi få slutligen följande kronologi för Esras och Nehemias verksamhet. Esra har anländt med karavanen i Artaxerxes I:s sjunde regeringsår 459/8. Icke långt därefter har han återvändt till Babylonien, som alltfort var hans egentliga hemvist. Israel har återuppbyggt murarne, men de hafva förstörts af fienderna. Vid underrättelsen härom begifver sig Nehemia till Jerusalem i Artaxerxes' tjugonde år 446/5. Han fullbordar muren den 25 elul 445. Därefter ägnar han sig åt inflyttande af förströdda israelitiska släkter. Detta arbete har fortsatt äfven efter Esras ankomst. Esra har, när han fått kunskap om murens lyckliga fullbordan, funnit rätta tiden vara inne att verka för Israels bestämda åtskiljande från landets folk. Så begifver han sig till Jerusalem för andra gången och framkommer i mediet af nionde månaden (kislev, december) 445 (regeringsåret 445/4). Kommissionen för begränsning och bestämmande af församlingens omfång samt därmed samhörande utskiljande af de främmande är i verksamhet från början af tionde månaden (januari 444) till slutet af den tolfte (mars 444). Den sålunda afskilda församlingen har sin för framtiden afgörande sammankomst den 1 nisan (april) år 444, hvilken dag är identisk med första dagen i sjunde månaden enligt Neh. 8 2. Neh. 8 1—12 och 9 6—10 40 höra till olika källor och handla om samma dag.

II.

Den judiska församlingens uppkomst.

§ 1. Jahves tjänare.

Källor för kunskapen om Jahves tjänare hafva vi i Jesaja 42 1—4, 49 1—6, 50 4—9 (eller 4—10), 52 13—53 12. Vi få vidare se, om vi kunna finna äfven några andra. Men för den uppfattning, att de fyra nu nämnda äro särskilda källor, som från början icke varit förenade med sin nuvarande omgifning, vilja vi här i korthet framhålla de grunder, som synas oss väsentliga. Vi skilja mellan sådana grunder som angå formen och sådana som röra innehållet. Då emellertid båda dessa höra nära tillsammans, vilja vi icke göra någon rent abstrakt åtskillnad utan blott begagna olika synpunkter, så att vi ena gången betrakta formsammanhanget mellan de fyra styckena och deras omgifning men utifrån denna synpunkt också, där det finnes lämpligt, påpeka innehållets olikhet, den andra gången göra innehållet till särskildt föremål för vår betraktelse.

Frågorna om sångernas rytm och språkkaraktär höra till det rent formela, som kunde undersökas utan någon hänsyn till innehållet. Men fastän dessa alldeles icke äro oviktiga, så äro dock dit hörande ting mindre gripbara, så att på denna väg en öfvertygelse är svårare att ernå. Lättare är att kontrollera sångernas ställning i sammanhanget, och detta är hvad vi nu närmast vilja ägna oss åt.

Angående 42 1—4 kunna vi hänvisa till sid. 120 f. Det syntes oss där vara nödvändigt att utskilja 41 27—42 8; ett vittnesbörd om riktigheten däraf funno vi i författarens egen tydliga tankegång i afdelningen 41 20—42 17, hvilken gång för öfrigt alldeles öfverensstämmer med anläggningen hos andra

stycken af samme författare. Då det nu likväl är tydligt, att den egentliga ebed-Jahve-sången endast omfattar 42 1—4, så följer, att 41 27—29 och 42 5—8 äro att betrakta som förmedlingsverser å ömse sidor om sången. Men det är värdefullt att detta iakttagits alldeles oberoende af någon undersökning af saksammanhanget i Jes. 42, om än förbindelseversernas antal icke fixerats på det nu angifna sättet. Schian har allraförst gjort den observationen, att 42 5—7 icke äro skrifna hvarken af författaren till sången 42 1—4 eller af Devterojesaja, och detsamma har han anmärkt om 50 10. 11. Kosters har fullföljt denna betraktelse och funnit dylika förbindelseverser äfven i 49 7—9a (eller 7—11) och uttalat den nära till hands liggande uppfattningen att bindeverserna skrifvits af densamme, som infogat sångerna i den förut färdiga boken. Detsamma har Cheyne funnit bekräftadt: blott att han i 50 10. 11 ser ett tillägg af annan art från senare tider. — Efter hvad vi funnit sid. 120 f. måste vi säga att sången Jes. 42 1—4 har bindeverser både före och efter sig och att deras antal måste bestämmas på nyss angifna sätt.

Sången 49 1—6 är ställd i spetsen för en ny samling eller bok, hvadan inga förmedlingsverser behöfva föregå. Efter sången följa däremot sådana, men det synes oss som om de fortsatte ända t. o. m. v. 13. Ty se vi bort från den egendomligt enstaka vers 7, som liknar 52 13, så låta v. 8—13 knappast åtskilja sig, medan de däremot lätt skilja sig från både det föregående och efterföljande. Med andra ord: i spetsen för boken 49—55 har ställts ett längre stycke, som består af ebed-Jahve-sången 49 1—6 och flere därtill sig slutande verser 8—13 (eller 7—13); dessa senare synas icke hafva till afsikt blott att förmedla med det följande utan ock att komplettera sången till ett längre i viss mån självständigt stycke i begynnelsen af den nya boken. I v. 8—13 talas genomgående i 2 pers. mask. i anslutning till sången, i 14 ff. däremot i 2 pers. fem., emedan Zion tilltalas. I hela boken 49—55 med undantag af de tre därinom förekommande ebed-Jahve-sångerna handlas om Zions ödeläggelse och den tröst hon med anledning däraf behöfver. Om nu en helt annan än Zion tilltalas i 49 8—13, så är detta ett vittnesbörd därom, att stycket icke från början hört till boken. Den i v. 7 och 8 ff. tilltalade är Jahves tjänare, densamme som i v. 1 ff. talar om sig själf. Det säges i v. 8 ff. att Jahves tjänare skall blifva

till förbund för ett folk för att upprätta landet ur dess ödslighet och göra det bevattnadt och fruktbärande. Därigenom banas vägen för människor från fjärran; de komma från alla väderstreck, somliga ända från Sinims land. Denna tankgång liknar mycket den i 40—48 så ofta förekommande, och liksom stundom styckena inom 40—48 så slutar ock 49 1—13 med en kort hymn i v. 13. I v. 14—26 är det nu mycket specielare olyckor som Zion behöfver tröstas emot än landets torrhet, ty här förutsättes att Jerusalems murar äro nedrifna (v. 17) och dess inbyggare splittrade så att Zion fördenskull har blifvit barnlös. Väl synes äfven i 49 8—13 en allmän hänsyn vara tagen till läget i 49—55 (t. ex. v. 8), men medan i v. 14—26 läget är skildradt så konkret, att man märker att författaren för närvarande befinner sig däri, så visa de allmänt hållna orden i v. 8—13, att det är fråga om en mera formel anslutning härtill. Om alltså 49 8—13 både med hänsyn till den rent formela anslutningen (2 pers. mask. mot 2 pers. fem. i v. 14 ff.) och det allmänt hållna innehållet icke organiskt fogar sig till det följande, så gäller detsamma äfven om förhållandet till den föregående sången. Denna börjar med ord af Jahves tjänare i 1:a pers. sing. Därmed fortsättes till v. 5. 6. Där omtalar tjänaren hvad Jahve sagt till honom och därmed införes Jahve som talande v. 6. Man kunde vänta att Jahves tjänare sedan återtoge ordet, ifall det följande ursprungligen vore förbundet med sången. I stället upprepas כא אמר יהוה både i v. 7 och v. 8, så att man måste förmoda att det som nu kommer blott är en formel anslutning till de sista orden i sången. Men icke heller till innehållet tyckas v. 8—13 utgöra en ursprunglig fortsättning på sången. Denna utsäger nämligen att den från moderlifvet kallade Jahves tjänare har sin uppgift bland hedningar, hvilket naturligen icke utesluter en verksamhet bland Israel. Men högst märkliga äro orden därom, att det för Jahves tjänare vore en för ringa ting att upprätta Israels stammar, att han fastmer är satt till ett ljus för folken, på det att Herrens frälsning må räcka intill jordens ändar. Så heter det ock i 42 1—4 att Jahves tjänare icke skall krossa ett brutet rö och själf icke krossas till dess han grundar rätten på jorden och att öländerna bida efter hans lag. Af dessa ställen får man icke den uppfattning att de folk, bland hvilka rätten grundlägges eller till hvilka Herrens frälsning räcker, fördenskull komma att i lokal eller i allmänhet yttre mening sluta

sig till Jerusalem, och den i 49 1—6 framhäfda motsatsen mellan upprättandet af Jakobs stammar och utbredandet af Jahves frälsning i hednavärlden synes ock tala däremot. Sålunda synes oss att 49 1—6 både i fråga om form och innehåll i själfva verket är självständigt i förhållande till det följande, fastän detta är skrifvet i en viss anslutning till sången. Och om nu, såsom vi sett, äfven detta medlingsstycke v. 8—13 själft icke tyckes höra till v. 14—26 så blir detta ett ytterligare skäl att skilja sången 49 1—6 från boken 49—55.

Den följande ebed-Jahve-sången 50 4—9 synes hafva senare tillfogade verser både före och efter sig. Som vi strax få se äro dock dessa af annat slag än de som vidfogats de föregående sångerna. Innan vi betrakta 50 1—3. 11 böra vi emellertid öfverväga orsaken därtill, att sången 50 4—9 fått sin plats just här. Till den plats 49 1—6 har behöfves ingen annan förklaring än den, att boken 49—55 skulle inledas med denna sång. Men platsen för 50 4—9 måste bero på det efterföljande styckets karaktär, såsom redan Duhm i viss mån medgifvit, ehuru han för öfrigt betraktar sångernas plats som helt tillfällig. Vi hafva ofvan (sid. 141 ff.) trott oss finna att Jes. 51 1—3. 6. 12—16 ursprungligen hört tillsammans. Detta bestyrkes ifall de mellanliggande verserna visa sig bero på infogningen af 50 4—9 före kap. 51. Tänka vi oss nu det ursprungliga stycket i början af kap. 51 hafva bestått af v. 1—3. 6. 12—16 så har detta både till form och innehåll haft stor likhet med ebed-Jahve-sångerna, hvilket 51 1—8 i sin nuvarande form naturligtvis har i ännu högre grad. Till formen liknar 51 1 ff. sången 49 1 ff. såvidt det i båda fallen är fråga om att lyssna till ett ord, för hvilket författaren påkallar uppmärksamhet. Men framför allt är det innehållet, som liknar just sången 50 4—9 mer än någon af de andra sångerna. I 51 1—3. 6. 12—16 är nämligen det efter rättfärdighet (= frälsning) sökande folket uppfordradt att bortse både från Zions ödsliga tillstånd (v. 1—3. 6 a) och från de utståndna förföljelserna (v. 6 b. 12—16) och i stället tänka på den nya planteringen som kommer till stånd genom Herrens ord (v. 3 jfr v. 16) och på den varaktiga frälsning (v. 6) som Herren allena gifver. Dessa tankar grunda sig säkert på inflytelser från den andliga företeelse, som ebed-Jahve-sångerna representera, ty fastän dessa infogats i Jes. 40—55 på en senare tid, är dock företeelsen vida äldre, såsom vi skola söka visa. Likheten mellan

51 1—3. 6. 12—16 och ebed-Jahve-sångerna är alltså icke tillfällig. Nu finna vi äfven i 50 4—9 ord om människors hån och förföljelser, emot hvilka Jahves tjänare sätter ett ansikte af flinta på samma gång som han tåligt underkastar sig den skymf som tillfogas honom. Detta innehåll har allt för stor likhet med 51 1—3. 6. 12—16 för att icke vara orsaken till den plats 50 4—9 fått. Men vidare märka vi å andra sidan att dock sången icke organiskt hör tillsammans med 51 1 ff. Den talande i 51 1 är icke Jahves tjänare utan Gud själf. Alldeles liksom i 41 1 ff. ebed-Jahve-sångerna utan tvifvel tjänat som mönster, men till åtskillnad från dem orden läggas i Guds egen mun, så är det ock i 51 1 ff. Detta är en väsentlig olikhet mot 50 4—9. Dessutom är innehållet trots sin stora likhet dock åter i de båda fallen beroende af olika lägen. I 51 1 ff. tröstas Guds folk gentemot Zions förödelse och den förföljelse som det lider i landet af de fientliga grannarne. I 50 4—9 lider Jahves tjänare midt under utöfningen af ett kall. Detta synes af v. 4. 5, ty det säges att han dagligen får lära af sin herre såsom en lärjunge, emedan hans herre själf alltjämt upplåter hans öra, och när han fått lära hvad Herren vill, så är han icke motspänstig eller drar sig undan ifrån att fullgöra hans vilja. Såsom åsyftande en kallelse äro orden också uppfattade i psalm 40 7 ff.: "Slaktoffer och spisoffer behaga dig icke, men öronen har du öppnat på mig; bränneoffer och syndoffer fordrar du icke. Då sade jag: 'Se jag har kommit, i bokrullen är skrifvet för mig. Att göra din vilja, min Gud, är min lust, och din lag är i mitt inre.' Jag har förkunnat din rättfärdighet i den stora församlingen, se jag har icke tillslutit mina läppar; Herre, du vet det."

Måste vi alltså fasthålla å ena sidan att 50 4—9 fått sin nuvarande plats med anledning af en likhet med 51 1 ff., men å andra sidan, att orden i 50 4—9 grunda sig på andra motiv än de i 51 1 ff., så vinnes härigenom äfven ljus öfver den egendomliga kompositionen af 51 1—16. Man märke upprepningarne: "Hören på mig, I som jagen efter rättfärdighet" (v. 1); "lyssnen till mig, mitt folk, och min menighet, hör mig" (v. 4); "hören på mig, I som kännen rättfärdigheten" (v. 7). Det antagligaste är att det ursprungliga stycket nöjt sig med en enda sådan maning liksom 41 1 ff. eller ebed-Jahve-sången 49 1—6. Denna maning har naturligen stått i styckets början, och då hafva vi den i 51 1. Nu finna vi att de följande upp-

repningarne i formen tydligt sluta sig till ebed-Jahve-sångerna, på samma gång de afbryta sammanhanget. V. 4. 5 liknar tydligt 42 1—4, och v. 7. 8 sluta sig omisskänneligt till 50 4—9. Om än äfven 51 1—3. 6. 12—16 ytterst haft ebed-Jahve-sångerna till mönster och alltså i detta fall likhet råder mellan v. 4. 5, 7. 8 och deras omgifning, så är dock i dessa verser anslutningen af långt mera formel natur. Det kan sättas i fråga huruvida icke v. 4. 5 tillfogats först senare och endast v. 7. 8 vid det tillfälle då 50 4—9 infördes i boken. — 51 9—11 kunna naturligen icke förklaras som hopbindande 50 4—9 med 51 1—16, ock dock höra icke heller dessa verser till det ursprungliga sammanhanget. Hvad vers 11 beträffar, så kan man genast se, att denna är hämtad från kap. 35 10 (se Duhm till 51 11). Men det enda antagliga synes då vara, att äfven v. 9. 10 insatts i sammanhanget samtidigt med v. 11, ty v. 9—11 höra sakligt tillsammans. I boken 40—48 hafva vi ju funnit, att Israels återlösning ofta tänkes såsom en förändring i skapelsen, och att den förliknas vid tåget genom Röda hafvet. Genom denna återlösning skulle den sanne Guden blifva förhärligad, och de i mörker vandrande skulle se Guds vägar: alltså de blinde få sin syn och de halte börja gå o. s. v. Detta är just också hvad som säges i Jes. 35 hvarifrån 51 11 är hämtad. V. 9—11 hafva antagligen infogats här, emedan här var fråga om himlens och jordens förgänglighet och i motsats därtill framhållits den enda trösten hos lefvande Gud. Den som infogat verserna har sannolikt velat uttrycka, att likväl hoppet om en framtida förvandling kvarstår för det trogna Israel. Den vanliga utvecklingen af de hos Israel uppkomna idéerna, när de icke genast kunnat förverkligas, har varit att de ingått i eskatologien, ty uppgifvas hafva de icke kunnat. Tanken om naturens förvandling kvarstår ännu i uppenbarelseboken. — Vi hafva förut sett att 51 1—3. 6. 12—16 till innehållet sluta sig nära hvarandra. En bekräftelse på att dessa höra tillsammans hafva vi nu fått, då vi sett att v. 4. 5; 7. 8; 9—11 äfven oberoende häraf vilja utskiljas.

Som nyss nämndes låter sig infogningar af 51 9—11 icke förklaras af samma orsaker som den af v. 4. 5; 7. 8. Betrakta vi nu saken närmare, så blir det ytterst sannolikt att 51 9—11 tillfogats på en senare tid och detta just samtidigt med de verser som närmast omsluta ebed-Jahve-sången, nämligen 50 1—3 och 50 11. (Somliga skilja v. 10. 11 från ebed-Jahve-

sången, andra endast v. 11; vi taga här i betraktande endast v. 11.) 51 9—11 afser naturförvandlingen. Om densamma är fråga äfven i 50 1—3; där talas om skiljobref, om folkets moder, om Herrens förmåga att frälsa och att både uttorka hafvet och att kläda himlen svart af moln. Allt detta visar att här är fråga bland annat om en välsignelse i naturen. Herren kan frälsa, men de ohörsamma hafva icke rätt att vänta någon frälsning. Om dessa måste det ock vara fråga i v. 11. Där talas om sådana hvilka själfva anstifta den brand som tär dem och den plåga hvari de ligga. Denna plåga är raka motsatsen till naturvälsignelsen, det är den hetta som skall förtära de genstörtiga. Enligt 43 1 ff. skall (det sanna) Israel frälsas genom denna brand. De ogudaktiga åter skola gå under i densamma. Om deras lott är fråga t. ex. i 66 24. Hvad som där är synnerligen belysande, det är att nyss förut talas om de nya himlarne och den nya jorden, ty denna idé sammanfaller med den om naturförvandlingen. Somliga blifva återlösta till den nya himlen och jorden, andra, som varit affälliga, få bo på en ort, där elden tär dem. I Uppenbarelseboken, som visar stor likhet med Jes. 40—66, säges att de inför tronen stående icke skola lida af hetta eller solglöd, ty Lammet som är midt för tronen skall vårda dem och leda dem till lefvande vattukällor (7 16. 17). — Vi måste alltså antaga att samme person skrifvit 50 1—3; 11 och 51 9—11. I 50 1—3. 11 är fråga om de genstörtiga och affälliga, hvilka icke hafva del i den ifrågavarande frälsningen; i 51 9—11 om det sanna Israel som skall återlösas. Då nu sådana ord som 50 11 tyckas höra till en något senare tid, och då vidare 50 1—3; 11 och 51 9—11 icke tyckas hafva något att göra med ebed-Jahve-sångens förening med 51 1 ff., såsom fallet är med 51 4. 5; 7. 8, så måste 50 1—3. 11 51 9—11 betraktas som tillsatta senare än den tid, då ebed-Jahve-sångerna infogades. Så betraktas ock 50 11 af Duhm och Cheyne.

Summan af det om sången 50 4—9 (4—10) sagda blir alltså den, att sången i alla händelser är infogad i boken 49—55 efter dess affattande, och att i sammanhang därmed 51 4. 5; 7. 8 (vare sig alla fyra samtidigt eller 4. 5 och 7. 8 vid olika tillfällen) insatts i 51 1 ff. Sannolikt senare har en annan omgifvit sången med 50 1—3 och v. 11 och för det i 51 1 ff. ifrågavarande sanna Israel skrifvit 51 9—11.

Den sista ebed-Jahve-sången 52 13—53 12 står i motsats

till de tre andra fullkomligt enastående utan bindeverser hvarken före eller efteråt såsom vid de två första eller inuti angränsande stycke såsom 50 4—9. Hvad för öfrigt beträffar förhållandet mellan 53 och 54 så hafva somliga funnit detsamma rätt innerligt, andra hafva funnit raka motsatsen. Emellertid måste den förra uppfattningen anses bero på rent summariska öfvervägande af samma slag som gjort, att man äfven eljest i Jes. 40 ff. tyckt sig se sammanhang där intet finnes, och detta ingalunda till fromma för förstående af innehållet. Följer man tankarne i Jes. 54 innerligare i spåren, så skall man märka att de alldeles icke gå i samma riktning som kap. 53 och att det senares innehåll står upphöjdt öfver hela omgifningen och kommer till sin rätt endast om det betraktas för sig självt. Kap. 54 försätter oss i samma situation som 49 14—26, 51 1—3. 6. 12—16, 51 17—23 och 52 1—12. Och hafva vi redan förut sett, att 49 1—6 icke hör organiskt tillsammans med 49 14—26 ej heller 50 4—9 med 51 1 ff., så måste detsamma gälla om 52 13—53 12 i förhållande till de omgifvande styckena 52 1—12 och 54. Mer och mer inses äfven att kap. 54 snarast sluter sig till 52 1—12; detta har senast König påvisat. Något utförligare anse vi oss icke behöfva utveckla denna sak. — Lika väl som de tre föregående ebed-Jahve-sångerna hafva något motiv för sina platser, så bör detta äfven förmodas om Jes. 53. Men frågan härom synes oss nära sammanhänga med den hvarföre ebed-Jahve-sångerna öfverhufvud infogats i Jes. 40—55. Denna fråga åter torde vi längre fram få bättre förutsättningar att öfverväga.

En betraktelse af ebed-Jahve-sångernas förhållande till sin omgifning såväl med hänsyn till form- som innehållsanslutning har för oss medfört det resultat, att de icke från början hört till Jes. 40—55 utan satts in i den redan gifna texten. Därmed är naturligtvis icke sagdt, att ebed-Jahve-sångerna icke funnits till lika tidigt som eller förr än Jes. 40—55.

Duhms innersta motiv för att låta sångerna äfven vara skrifna efter Jes. 40—55 synes vara att den skildrade Jahves tjänare är "en helt och hållet efterprofetisk gestalt, tillhörig den period, som i religionen icke längre ser drifkraften till uppseendeväckande händelser, som med storm drifva historien mot dess mål, utan i stället den absoluta sanningen, det fullkomliga lifssystemet". Han anmärker att Jahves tjänare

verkar tyst och stilla genom undervisning, han är en toralärare (jfr Kosters, Cheyne, Bertholet). Detta tyder på en senare tid. Vore det nu så, att Jahves tjänare kunde anses som en produkt af judendomen, ur hvilken den efterhand utvecklat sig, då måste Duhm hafva rätt i sin betraktelse. Men härmed kan äfven förhålla sig så, att företeelsen är mycket äldre än Jes. 40—55 men trängt fram från ett för judendomen ursprungligen främmande håll till att blifva en andemakt i församlingen först på en senare tid. Analogier härtill hafva vi många i den kristna församlingens historia. Vid sidan af den officiela kristendomen hafva i det fördolda förekommit innehållsrika andliga företeelser, om hvilka man icke tagit någon notis förr än historien själf genom sin egendomliga utveckling fört dem fram i ljuset. Det är vår öfvertygelse, att det förhåller sig så med ebed-Jahve-sångerna, och att först de domar, som öfvergått Israel sedan det förlorat sin självständighet, öppnat dörrar, genom hvilka nya krafter förts in i församligen. Rent allmänna grunder för en sådan öfvertygelse hafva vi däruti, att sångernas innehåll är alltför rikt för att vara sekundärt i förhållande äfven till en Devterojesaja och ännu mer till senare judiska skrifter; man låter det innehållsrikare hafva uppkommit ur det innehållsfattigare, om man låter ebed-Jahve-sångerna vara alster från en senare tid. Ser man bort från det litterära förhållandet mellan ebed-Jahve-sångerna och Jes. 40 ff., så gälla utan tvifvel Smends ord att Devterojesaja icke blefve rätt förståelig utan sångerna. "Man begriper eljest icke huru Devterojesaja kan komma därtill att tala om världens omvändelse till Jahve såsom något självklart. Äfven träder universalismen hos honom själf icke fram i den grad som i dessa stycken." (Alttestam. Religionsgesch.[2] sid. 353). Dessa ord äga sin fulla giltighet, fastän vi måste betrakta Smends uppfattning af både Jahves tjänares personlighet och sångernas litterära ställning såsom bestämdt stridande mot mera noggranna iakttagelser.

Taga vi ebed-Jahve-sångerna för sig själfva och ställa oss inför deras innehåll, så befinnes detta i alla afseenden vara ursprungligt i förhållande till alla andra gammaltestamentliga skriftalster och företeelser. Den anda som genomgår sångerna är liksom mättad med andlig energi, med krafter från en annan värld. Och dock framträder kraften med utomordentlig stillhet och mänsklighet. Sångernas innehåll saknar vidare hvarje

judisk färgläggning, deras innehåll gäller världen: det är allmängiltigt. Och dock är det icke allmänt och abstrakt utan individuelt innerligt och personligt. Aldrig har personligheten förut eller efteråt i gamla testamentet framträdt på ett sådant sätt. Det är att alldeles misskänna denne Jahves tjänare, om man gör honom identisk med folket Israel, äfven om han möjligen kallat sig själf för Israel i Jes. 49 1. Af flere iakttagare har anmärkts, att Jahves tjänare i sångerna förhåller sig aktivt men Israel passivt. Om man icke med König eller Budde hakar sig fast vid det rent formela utan rätt förstar det som skulle uttryckas med nämnda anmärkning, så måste den i sak anses förträffligt lämpad att från en viss synpunkt fixera åtskillnaden mellan ebed-Jahve-sångerna och Jes. 40—55. Aktivitet och personlighet höra oupplösligt tillsammans. Likaså sammanhänger passiviteten i Jes. 40—55 därmed, att personligheten där icke kommit till den giltighet som i sångerna. Om ett helt folk skall vara religionens subjekt, så måste individen förhålla sig passivt. Så vidt i Jes. 40—55 ännu Jerusalem är platsen för Guds tillbedjan och det yttre Israel såsom sådant ansåg sig som religionens bärare med företräde framför hedningarne af traditionel rätt, så måste Israel i Jes. 40—55 förhålla sig väsentligen passivt emot hednafolken, nämligen så, att Israel mottager den folkens hyllning och det understöd från deras sida, som grundar sig på folket Israels företräde. Enskilda individer af Israel kunde taga saken annorlunda, men det officiela Israel var passivt i nämnda afseende. Endast i sin egenskap af en personlighet, alltså af en individ, kan någon vara i religiös mening aktiv. Före exilen märka vi icke mycket af det personligt-individuela men så mycket mer efter exilen. Detta måste bero därpå, att den af ebed-Jahve-sångerna representerade andliga företeelsen till följd af den skedda omhvälfningen i Israels historia trängt fram till församlingen. Så uppkom den egendomliga blandningen af innerlig fromhet och levitiskt ceremoniväsende som kännetecknar den judiska församlingen. Och just denna blandning är ett bevis på att det individuela kom utifrån; det har icke organiskt framkommit ur judendomen själf. I Devterojesaja föreligger redan en viss förening mellan båda, han ansluter sig till ebed-Jahve-sångerna såsom vi nedan skola påvisa, men den gamla uppfattningen af Israels förhållande till hedningarne håller han fast. Det kan icke nekas att Israel för honom är väsentligen passivt. Vilja

vi veta hvarifrån det aktiva kommit maste vi gå till ebed-Jahve-sångerna; där råder i själfva verket den fullaste andliga aktivitet. — Och härmed sammanhänger omedelbart den olika ställningen till hednavärlden i Devterojesaja och i ebed-Jahve-sångerna; i de senare utöfvas missionsverksamhet bland dem utan tanke på deras yttre anslutning till Israel eller vinnandet af någon fördel från deras sida; Jahves tjänare missionerar, emedan hans herre upplåtit hans öra så att han hört hvad Herren vill. — Likaså hör tillsammans med det nämnda att subjektet för den andliga verksamheten i ebed-Jahve-sångerna icke är Gud själf utan hans tjänare, medan i Jes. 40—55 liknande ord läggas i Guds mun som de Jahves tjänare i sångerna utsäger om sig. Jahves tjänare vet väl att han från sin herre allena får all den kraft han behöfver för sin verksamhet, men just därför vet han det också vara Guds mening att genom honom, Jahves tjänare, rätten skall grundas på jorden.

Till den judiska partikularism, hvari Devterojesaja skiljer sig från ebed-Jahve-sångerna hör just det sätt hvarpå han fattar sina båda hufvudidéer, "det gamla" och "det nya". Det gamla är något som hör till historien och får sin afslutning och bekräftelse genom perserkonungens uppträdande, det nya hör till naturens område. Tanken om de stora tilldragelsernas betydelse för Guds rike är allmäntmänsklig, men Devterojesaja begränsar den, såsom helt naturligt är för honom, därhän, att perserkonungen skall vårda sig specielt om Jerusalem. I tanken om naturförvandlingen ligger likaledes något allmängiltigt, den finnes ännu. Men det närmare bestämda sätt hvarpå Devterojesaja tänker sig dess förverkligande är partikularistiskt, ty enligt hans väntan skall Judalandet framför andra länder välsignas. Denna betraktelse är icke förvånande, men i ebed-Jahve-sångerna förekommer den icke. Och i det märkliga stycket 51 1—3. 6. 12—16 framträder under inflytande af ebed-Jahve-sångernas anda en annan uppfattning af förhållandet mellan naturen och församlingen.

Äfven i Jes. 40 synes oss den i ebed-Jahve-sångerna mötande universalismen vara med uttryckliga ord uttalad. V. 1—5 och 9—11 höra nära tillsammans. Det torde blifva svårt att i organiskt samband med dessa förstå v. 6—8. Till detta negativa kommer den af Duhm gjorda positiva iakttagelsen att v. 6—8 hafva sin plats närmast före v. 12 ff., hvarom också rytmen (som i 6—8 är en annan än i 1—5 och

9—11, hvilka båda sinsemellan äro lika, se Duhm) vittnar. Duhm vill förklara saken så, att en omkastning skett. Men hans observationer leda oss vid närmare eftersinnande åt ett annat håll. Vi finna nämligen längre ned i kapitlet nya afbrott i tankegången, ty v. 17—26 sluta sig endast skenbart till 12—16, och 27—31 återupptager tanken i 12—16. Man finner lätt att de grunder med hvilka Israel tröstas i 27—31 icke äro de närmast förut anförda utan att i stället tröstegrunden för första gången uttalas i 27—31. Den består däri, att de som förlita sig på Jahve aldrig behöfva uppgifvas utan ständigt kunna hämta nya ungdomskrafter, medan ynglingar tröttna och falla. V. 17—26 sluta sig formelt både till det föregående och det efterföljande, men innehållet är ett helt annat.

Vid närmare efterseende måste vi antaga att Jes. 40 6—8. 12—16. 27—31 en gång varit förenade och att detta stycke utvidgats med de med hvarandra likartade tilläggen 1—5. 9—11. 17—26. Det ursprungliga stycket har samma anda som ebed-Jahve-sångerna, tilläggen åter äro partikularistiska.

Efter de inledande verserna 1. 2 följer i v. 3 en ansats, som formelt liknar den i v. 6. Man skall svårligen kunna förklara dessa båda som växlande röster i ett och samma ursprungliga sammanhang. Det ursprungliga stycket, som vi måste anse för ett ebed-Jahve-stycke har säkerligen börjat med v. 6. Detta synes oss bevittnas af flere omständigheter, som vi nu korteligen vilja påpeka. "Hör man, säger: predika! Och jag sade (וְאֹמַר LXX): hvad skall jag predika? Allt kött är gräs och all dess gunst lik blomman på fältet: det torkar, gräset; den vissnar, blomman; ty Jahves ande blåser därpå, (ja, ett gräs är folket). Det torkar, gräset; den vissnar, blomman; men vår Guds ord äger bestånd i evighet." Vi kunna icke tro att dessa ord innehålla en utan några särskilda motiv gjord allmän batraktelse öfver människors förgänglighet, detta skulle strida mot allt hvad vi äro vana att finna angående skrifter från äldre tider. Författaren måste antagas hafva haft en konkret anledning till sina ord. En ledning synes gifvas oss i uttrycket: "och all dess gunst". Ty så lyda orden וכל חסדו. Härigenom få vi skäl att förmoda, att en förmaning gifvits åt sådana, som voro benägna att för mycket lita på människors gunst, att människors förgänglighet för den skull här betonas. Vi observera vidare v. 12 ff.: "Hvem mätte med sin hand vattnen och begränsade himlarne med ett spann

och omslöt med ett tredjedelsmått jordens stoft och vägde med en våg bergen och kullarne med vågskålar? Hvem begränsade Jahves ande och hvem var hans rådgifvare, som undervisade honom? Med hvem gick han till råds som gaf honom insikt och undervisade honom om rättens gång och som lät honom veta insiktens väg (jfr. LXX)? Se, folken äro som en droppe i ämbaret, och som ett stoft på vågskålarne äro de räknade; se, öarne lyfter han som ett sandkorn. Och Libanon har icke nog med bränsle och dess djur äro icke nog till bränneoffer." Ifall samma människor, hvilka enligt det föregående för mycket litade på människors gunst äfven voro benägna att begränsa Jahves verksamhet till Jerusalem, så förstå vi meningen med dessa ord. De handla då om judarne, som med persernas hjälp ville upprätta Jerusalem och därvid lade för mycken vikt vid både perserkonungens gunst och Jerusalems nödvändighet och därmed äfven offrens. Äfven här gäller, att de i v. 12 ff. framställda frågorna icke kunna hafva gjorts för att säga något rent allmänt utan en bestämd anledning. Ty huru skulle dessa frågor besvaras? Det var självklart, att ingen människa utan Jahve ensam kunde göra det som här säges. Om någon mening skall finnas i frågorna, så synas de böra fattas som en förmaning till sådana som genom sina åtgärder vilja begränsa Jahves verksamhet. Dessa människor äro emellertid icke i första hand eller åtminstone icke endast föremål för tadel, de behöfva framför allt tröst. Skall då icke Israel hafva någon särskild uppgift vidare framför andra folk utan liksom spårlöst försvinna? Detta är ingalunda meningen, om Israel blott vill följa samma metod som Jahves tjänare. Denna sak synes just vara afsedd i v. 27—31: "Hvarför säger du Jakob och talar du så Israel: fördold är min väg för Jahve och för min Gud går min rätt förbi? Och nu (LXX), har du icke fått veta eller har du icke hört att Jahve är urtidens Gud, skaparen af jordens ändar? Han tröttnar icke och mattas icke, outgrundlig är hans insikt. Han gifver den trötte kraft och förökar den maktlöses styrka. Och må ynglingar tröttna och mattas och ungdomskraftige snafva och stappla: men de som förbida Jahve vinna ny kraft, de få vingar liksom örnar." (Om de sista orden, se Duhm.) Härmed synes vara utsagdt att Gud, som skapat jordens ändar, både äger kraft och visdom nog att bringa sanningen ut till folkslagen om blott Israel vill helt lita på honom. Det kunde ligga nära till hands att

skaffa mänskliga garantier både för Israels egen framtid och för missions framtida bedrifvande, och tänkte man därpå, så kunde det synas gälla att främst bekymra sig om offrens och den öfriga apparatens igångsättande i Jerusalem. Men fastän detta kunde se ut mest betryggande, så vore det dock ännu tryggare att lita på Jahve och i hans kraft gå till verket.

I 40 15 synes vara tal om folken i samma mening som i v. 6—8, att de nämligen äro förgängliga och icke att bygga på. Ifall det nyss om 6—8. 12—16. 27—31 anmärkta är riktigt, så vill författaren säga, att äfven det folk, som nu har väldet och som Israel för mycket vill bygga på, är opålitligt; folken komma och gå, och när det gäller deras nödvändighet för Guds rikes sak, så äro de att akta för intet. Däremot upptages talet om folken i v. 17 såsom inledning till en polemik mot bilddyrkan. Man ser ock i 41 1, att uttrycket יחדיו בח är hämtadt från 40 31 för att åstadkomma en formel anslutning. I 41 1 är det emellertid så omöjligt att flere tolkare stryka detsamma, och efter all sannolikhet har det icke heller stått där från början utan inkommit samtidigt med det att kap. 40 satts i spetsen för boken. Möjligen har i st. för de båda orden stått אלי האזינו (jfr 51 4). Att 41 1—20 en gång utgjort bokens första stycke är sannolikt redan af den lika anläggningen i detta och de följande styckena, från hvilken kap. 40 afviker, och i fall vidare kärnan af kap. 40 är ett ebed-Jahve-stycke, så är det antagligt, att detta tillsatts senare liksom de fyra ebed-Jahve-sångerna. Om ett antal sådana infördes i texten på flere ställen, däribland äfven en i början på boken 49—55, så vore det underligt om icke ett af dessa stycken skulle ställas i begynnelsen af det hela. Och det är förklarligt, om man i början af det hela satte ett stycke, som handlade om de för församlingens bestånd grundläggande tankarne. Som vi funnit innehålla v. 6—8. 12—16. 27—31 grundläggande maningar till Israel med hänsyn till dess egen framtid och sättet att utbreda Guds kunskap. Af samma orsak nu som de fyra andra ebed-Jahve-styckena, ehuru universelt anlagda, likväl infördes i den partikularistiska boken, af samma orsak hafva också i kap. 40 båda riktningarne blifvit förenade. Judendomens komplicerade karaktär återspeglar sig i kap. 40. Med en lycklig inkonsekvens ville judarne icke utan vidare vidhålla sina gamla gudstjänstformer utan äfven lefva af Jahves tjänares näringsrika tankar. Alldeles liksom

i psaltaren vid sidan af psalmer, som förklara offren värdelösa, där finnas sådana, som på bästa sätt lägga in en mening i dem, så är ock i Jes. 40 det ursprungliga ebed-Jahve-stycket kommenteradt af v. 1—5. 9—11. 17—26 i en sådan riktning att tvenne intressen måtte förenas. — De nyssnämnda verserna förråda ock sitt senare ursprung. Ordet נחם (v. 1) förekommer icke i 41—48 utan först i 49 ff., där en olycka gått öfver Jerusalem. Det dubbla straffmåttet (v. 2) syftar sannolikt på den tvåfaldiga ödeläggelsen af Jerusalem, den under Nebukadnezar och den under Xerxes. Jerusalem framhålles icke eljest i 41 ff., förrän frågan om dess uppbyggande blir mera aktiv i 44 24—45 8. Vägröjningen i 40 3—5 synes åsyfta de nya begynnelserna efter förödelsen när Esra och hans karavan ankommit, ty till denna samma tid höra parallelställena Jes. 57 14 ff. och 62 10—12, och af orden i 40 3—5 att döma måste där menas alldeles samma vägröjning (se ofvan sid. 117 ff.). Talet om Zion såsom en glädjebåderska 9—11 tyder på en senare tid än 41—48, och orden om Juda städer kunna svårligen historiskt begripas ur det läge, hvari 41—45 försätter oss, utan först om den tid, då Juda blifvit en provins. I sammanhang härmed må påpekas att orden om Juda städer i 44 26 likaledes äro sekundära. Texten i 44 26 visar nogsamt att orden ולערי יהודה תבנינה äro inskjutna; detta framgår af tvänne olika af hvarandra oberoende skäl, såsom vi få anledning att påvisa i nästa §. De nyssnämnda orden äro säkerligen insatta samtidigt med 28 b. Vi hafva alltså i 44 26 ett vittnesbörd därom att talet om Juda städer bredvid Jerusalem hör till en senare tid, och vi skola likaledes i nästa § se orsaken till att intresset vid ifrågavarande tid rörde sig endast omkring Jerusalem. Kampen mot bilder v. 17—26, som här på ett formelt sätt sluter sig till orden om folken v. 15, är en af den jerusalemiska församlingens uppgifter och ingår utan tvifvel i vägröjandet (se sid. 118). Liksom det ursprungliga EJ:stycket så handla ock utvidgningarne om församlingsförhållanden.

Som vi sett måste de fyra ebed-Jahve-sångerna betraktas som självständiga gentemot den text, af hvilken de omgifvas, och vi hafva funnit viktiga skäl tala för att detta omdöme bör utsträckas äfven till kap. 40 6—8. 12—16. 27—31, där de utfyllande verserna 1—5. 9—11. 17—26 dock aldrig utgjort något särskildt stycke utan från början afsett att kom-

plettera ebed-Jahve-stycket. Vi hafva äfven måst antaga att den af ebed-Jahve-sångerna representerade andliga företeelsen är äldre än Devterojesaja, fastän sångerna infogats på en senare tid. Vi skola nu se att Devterojesaja positivt bevisar och utsäger detta i ett stycke, som i historiskt afseende hör till de värdefullaste inom Jes. 40—66.

Vi mena Jes. 42 18—43 7. Af detta stycke hafva vi emellertid här endast att göra med 42 18—25. Att texten i dessa verser kommit i olag, därom se Duhm. V. 24 b, som han utskiljer sätta vi inom [ ] och likaså v. 20 af skäl, som vi efteråt skola angifva. Vi läsa alltså i 42 18—25 följande: "I döfve, hören, och I blinde, blicken upp för att se! Hvem är blind om icke min tjänare och döf såsom min budbärare, hvilken jag sänder? Hvem är blind såsom den gudhängifne (eftersom intet suffix är tillsatt utan ordet står i ren allmänhet, så synes ordet משלם böra tolkas efter arabiskt och arameiskt språkbruk "muslim"; så Duhm m. fl. Efter vanligt hebreiskt vore det: den förtrogne) och döf (והרש, för hvilket ועור uppenbarligen är ett skriffel) såsom Jahves tjänare? [Du har sett mycket och icke beaktat det, du som (?) har öppnade öron men icke hör (se Duhm)]. Det behagade Jahve för sin rättfärdighets skull att göra tora (samma lag, på hvilken hedningarne bida enligt 42 1—4) stor och härlig. Och dock är det ett folk, som är röfvadt och plundradt; de äro bundne i hålor alla, och i fångahus äro de förborgade; de hafva blifvit till rof utan att någon räddar och till plundring utan att någon säger: gif tillbaka! — Hvem af eder kan förnimma detta och lyssna och höra för framtiden? Hvem gaf till plundring Jakob och Israel at röfvare [Var det icke Jahve, mot hvilken vi (LXX de) syndat och på hvilkens vägar de icke ville vandra och hvars tora de icke hörde på?] och utgjöt öfver honom sin vredesbrand och krigets störtflod (liksom: Röda hafvets vatten, som Israel måste genomtåga under det Farao hemsöker med krig; jfr 43 1 ff. och ofvan sid. 123 f.), så att det lågade rundt omkring utan att han visste det och förtärde honom utan att han tog det till hjärtat?"

Såväl i Devterojesaja som i psaltaren är det någonting mycket vanligt att andliga erfarenheter benämnas med uttryck tagna från de kroppsliga erfarenheternas område, och det så, att föreställningar från båda områden flyta öfver i hvarandra. Så i fråga om törst. I Jes. 41 äro de ifrågavarande törstande

i fysisk mening men utan tvifvel äfven i andlig, för så vidt frånvaron af det för kroppen nödiga erfors som en Guds bortavaro. I kap. 55 är uppenbarligen törsten såväl som vederkvickelsen tagen i andlig mening. På samma sätt öfvergå begreppen af lekamlig och andlig fattigdom och nedböjdhet i hvarandra, dock så att den andliga meningen ofta framträder fullt självständig. Hit hör betydelsen af עניים "de nedböjda" eller "fattige". Utom hunger och törst är äfven ofta fråga om blindhet i betydelsen af oförmåga att se något ljus på lefnadsvägen. Detta är fallet i 42 16, hvarest blindheten tydligen är något, hvaremot tröst behöfves liksom i 40 28. I sådan mening talas äfven om döfhet, alltså oförmågan att uppfatta ord som innehålla tröst, om stumhet, oförmågan att prisa Jahve, om lytthet, oförmågan att gå, då man ej ser hvart man skall gå. Alla sådana lyten botas, när Herren tydligt uppenbarar sig för erfarenheten. I Jes. 35, som är efterexiliskt, beskrifves Herrens ankomst till sitt folk för att förvandla deras tillstånd. Då får folket se hans härlighet v. 2. "Då skola de blindas ögon öppnas och de döfvas öron upplåtas. Då skall den lame springa som en hjort och den stummes tunga jubla, ty vatten skall bryta fram i öknen och bäckar på heden. Och hägringen skall blifva till sjö och torr mark till källsprång" (v. 5—7). Om fängelse i andlig mening är fråga i 42 7 49 9. (Se närmare härom Isidore Loeb, La littérature des pauvres dans la bible, sid. 14 ff., 178 ff.)

Den bildlika meningen af blindhet och döfhet kan åter vara tvåfaldig: antingen den nyssnämnda, då den beror på fysiskt lidande eller ock kan den innebära en andlig otillgänglighet och hårdhet, hvilken naturligen icke får någon tröst utan i stället bestraffning. För dem som befinna sig i lekamlig välmåga och trotsande på egen kraft icke bry sig om Guds vägar gäller strafforden utan någon inskränkning. Hos andra åter kan blindheten och döfheten på samma gång den behöfver tröst dock äfven förtjäna tillrättavisning för så vidt de lidande icke försöka att få syn på Guds vägar utan endast betrakta sitt lidande, något som innebär en tadelvärd blindhet i den mån man icke är helt oskyldig utan äfven inom sig själf bär orsaker till lidandet.

Efter dessa anmärkningar återvända vi till Jes. 42 18—25. De döfve och blinde i v. 18 äro detta i den mening att de befinna sig i fysisk nöd, så att de behöfva öfvervägande tröst,

hvilken också gifves i 43 1 ff., men de behöfva ock till en början förmanas, hvilket sker i 18—25. I v. 19 ställes för deras ögon exemplet af en som i fråga om utståndna lidanden är mera blind och döf än någon, och som dock är Herrens hängifne tjänare. Liksom denne trots lidandet har ögon och öron öppna (jfr 50 4—9) för sin Herres vilja, så bör ock Israel se upp ur sitt mörker. Det gifves, så vidt vi kunna se, ingen annan möjlig förklaring af v. 19. I v. 18 talas till de lidande i Israel i 2:a person. Men med frågan i v. 19 införes en tredje person. Ordet מי innebär att ingen är så blind och döf som denne Herrens tjänare. Detta kan icke gälla det Israel, som förmanas i v. 18, ty dessa visste förut nogsamt om sitt lidande, och det hade i detta sammanhang varit högst underligt, om författaren sagt att deras lidande var det största möjliga, ty detta hade icke varit dem en hjälp att blicka upp ur sitt lidande utan tvärt om. Helt annorlunda om här hänvisas på en annan, som lidit mer än Israel, och ifall denne just var Herrens mest hängifne. Uttrycket Jahves tjänare begagnas visserligen i Jes. 40—48 äfven om Israel i sin helhet, men detta innebär blott en sträfvan hos Devterojesaja att på Israel öfverflytta och i dess medvetande inplanta den tanke, att Israel bör vara en sådan Jahves tjänare, som den långt förut historiskt gifne visat sig vara. Därtill skola vi återkomma i nästa §. Här talas nu om en från Israel skild Jahves tjänare i v. 19. Härtill sluter sig icke v. 20 men väl 21. Där säges att Jahve behagade att göra tora stor och härlig. Redskapet härför har varit Herrens tjänare, som i v. 19 äfven kallades hans sändebud. Så stora ting har denne tjänare fått utföra åt sin herre. Det i v. 22 begynnande והוא "och dock . . ." är åter en bekräftelse därpå, att här är fråga om en som "oaktadt" sina lidanden dock tjänat sin Herre. Jahves tjänare är en förening, ett folk (עם) som är röfvadt och plundradt och som bor i hålor och fängelser utan att någon vårdar sig därom. Nu följer i v. 23—25 tillämpningen, och nu återvänder talet till samme andre person som i v. 18. De döfve böra nu upplåta sina öron. "Hvem *bland eder* kan förnimma detta och lyssna och höra för framtiden?" I frågan ligger någonting sådant, som då det i 53 1 heter: "Hvem har trott det vi hafva fått höra, och Jahves arm, för hvem har den blifvit uppenbar?" I 42 24 följer en ny fråga, som innebär en mild förebråelse därför, att man icke sett att det var Herren själf och

icke blott fientliga människor, som gifvit Israel till sköfling. Men det påkomna lidandet målas dock i v. 25 med bilder som skola gifva hopp om återlösning, ty Israel har äfven fordom varit i nöd och då blifvit frälst genom vatten, och så skall det äfven nu frälsas genom brand (43 1 ff.).

Då det icke väsentligen inverkar på meningen vare sig v. 24 b är ursprunglig eller icke, så behöfva vi icke för vårt ändamål närmare inlåta oss på denna fråga utan vilja blott hänvisa till Duhms ord därom. Däremot böra vi göra en särskild anmärkning till v. 20. I språkligt afseende erbjuder denna, såsom man finner, åtskilliga svårigheter. Och i förhållande till omgifningen passar den hvarken till det föregående eller efterföljande, ty på båda sidor talas om en tredje person, medan v. 20 är hållen i andra person. Slutligen tages i v. 20 blindhet och döfhet i annan mening än på båda sidor, ty i v. 20 är fråga om en tadelvärd blindhet och döfhet, eftersom den tilltalade har sett mycket och ändå icke beaktat det och haft öronen öppna men ändå icke hört. Här måste äfven med seende och hörande menas något annat än i stycket för öfrigt: v. 20 måste afse det som hela folket Israel fått röna under flydda tider (jfr Neh. 9), men som det icke rätt uppmärksammat. Den som infogat v. 20 har antingen missuppfattat stället 42 18—25 och menat att här med Jahves tjänare menats hela Israel, eller ock har han visserligen sett att det handlade om den från Israel åtskilda Jahves tjänare, men vill ändock lämpa orden i v. 20 på Israel. Det senare är det sannolikaste, ty hade han fattat stycket som handlande om Israel, så hade han väl icke funnit behöfligt att göra ett sådant tillägg som v. 20. Äfven v. 24 b är hållen i devteronomistisk anda (se Duhm) och efter all sannolikhet hafva v. 20 och 24 b insatts samtidigt för att härigenom fästa uppmärksamheten på Israels äldre historia (med רבות i v. 20 må jämföras Esras ord om de "många gånger", רבות עתים, då Herren frälsat Israel, Neh. 9 28).

Om nu Jes. 42 18—25 verkligen är en källa för kunskapen om Jahves tjänare, så utsäges här att det icke är en enda individ som så benämnes utan en förening af människor, ett "folk" (עם). Och detta folk befinner sig i de mest anspråkslösa förhållanden. Då det heter att de äro förborgade i fångahus, så är väl detta att taga i bildlik mening liksom t. ex. i 42 7, men bilden torde dock sammanhänga därmed, att dessa människor bo i hålor (חורים v. 22). På det ytterst enkla sätt,

som är möjligt i Österlandet, bo och lefva de budbärare, som bringa Jahves lag till de bidande hedningarne. Vilja vi nu så mycket som möjligt hålla oss till det som är historiskt gifvet, så synes oss att endast en företeelse kan leda oss på det rätta spåret, och det är de i Palestina under efterexilisk tid spridda esseerna. Vi vilja genast anmärka, att vi alldeles icke anse det sannolikt, att Jahves tjänare är identisk med esseerna, men väl att ett historiskt samband mellan båda finnes, nämligen så att eseerna fått det bästa de hafva från det "folk", som kallas Jahves tjänare. Folket förblir i alla händelser ett under, dock ett personligt under, hvars kraft personligen kan erfaras i de sånger, som bevarats från detsamma.

Ur Schürer, Geschichte[2] II, sid. 468 ff. taga vi ut några fakta angående esseerna. De kallades θεραπευταὶ θεοῦ (Guds tjänare). Deras ursprung är fullkomligt dunkelt. Enligt Plinius d. ä. hafva de funnits genom tallösa sekler (per seculorum milia) och äro ett evigt släkte" (gens æterna). Josefus nämner dem första gången vid skildringen af makkabeertiden omkr. 150 f. K. Philo och Josefus uppskatta esseernas antal på deras tid till omkring 4,000. Helst bodde de ute på landet och undveko städerna för deras osedlighets skull, dock funnos några äfven i de flesta städer. I öknen Engedi vid Döda hafvet bodde en god del af dem. De hade egna ordenshus i hvilka de lefde tillsammans, och deras gemenskap var noga organiserad. All egendom var gemensam. Deras seder voro ytterst enkla; afhållsamhet, enkelhet och små behof var deras utmärkande kännetecken i sitt lif. Både Philo och Josefus betraktar dem som de ädlaste bland människor. Där förekom intet slafveri och ingen edgång. De smorde sig icke med olja, ty det yttre utseendet fäste de sig icke vid, men stor renlighet iakttogs. De flesta lefde icke i äktenskap. Djuroffer frambragte de icke men väl sände de gåfvor till Jerusalems tempel, från hvilket de voro uteslutna. Med afseende på deras lifsåskådning är särskildt att märka att de enligt Josefus trodde på ett oföränderligt öde, hvilket väl, om man afkläder Joseti ord deras filosofiska dräkt, betyder att de obetingadt trodde på Guds försyn (jfr uttrycket משלם i 42 19).

Ehuru det, såsom förut är sagdt, alldeles icke är sannolikt att Jahves tjänare i ebed-Jahve-sångerna är att utan vidare likställa med esseerna, särskildt med hänsyn till dessas manga observanser och yttre föreskrifter, så är det dock högst

antagligt att något historiskt samband mellan de båda föreligger, ty Jes. 42 18—25 påminner i mycket om dem, och de utgöra den enda kända historiska företeelse, som erbjuder oss några hållpunkter. Om det var något utmärkande för Jahves tjänare att medlemmarne lefde i större anspråkslöshet än andra människor (42 19 ff.) och voro nöjda och glada däråt, och om judarne i deras modfälldhet hänvisades till Jahves tjänare, så ligger det nära att tänka på någon gemenskap, som bodde där det var ännu ödsligare än omkring Jerusalem. Härmed stämmer Jes. 52 14. 15, där samme Jahves tjänares förnedring och upphöjelse beskrifves. "Liksom de många (?) häpnade öfver dig (?) — ty (כי se Kittel) vanställdt mer än (andra) människors var hans utseende och hans gestalt mer än människors barns — så skall han bringa i förvåning många folk . . ." Vi fästa oss här vid de med hvarandra korresponderande uttrycken באשר. שממו — כן יזה Det starka framhållandet af korrespondensen gifver tillkänna att här är fråga om en sinnrik jämförelse. Uttrycket synes i själfva verket vara pregnant i ovanlig grad. En korrespondens föreligger redan mellan "de många" och "de mångtaliga folken" (se ofvan sid. 74). Men äfven det egendomliga יזה synes vara valdt med särskild hänsyn till dubbelbetydelsen i שממו. Detta ord betyder både "vara (l. blifva) öde" och "häpna". Och verbet הָוָה betyder enligt vanligt hebreiskt språkbruk "bestänka" enligt arabiskt åter "komma en att springa upp" af förvåning. Liksom i 42 19 en arabisk betydelse af ett ord synes vara använd om Jahves tjänare så ock här i 52 15, och detta torde sammanhänga med denne tjänares eget språkbruk, ifall nämligen en del af den därmed betecknade gemenskapen bor i öknen. Mot betydelsen "vara öde" i ena ordet svarar den af "bestänka" i det andra, och mot betydelsen "häpna" i det förra svarar den af "bringa i förvåning" i det senare. Detta blefve förklarligt ifall Jahves tjänare bodde på en ökenartad ort, och likaså orden i 53 2: "Och han sköt upp som en telning inför honom (?) och som ett rotskott ur en torr jord." — Vi märka slutligen att i 43 8 är fråga om ett folk (עם) som är blindt och dock har ögon, som är döft och dock har öron. Detta folk framföres som vittne (jfr v. 10). Af ordställningen i v. 8 ser man, att ifrågavarande folk långt ifrån att tadlas för blindhet tvärtom berömmes därför att det är blindt och ändå har ögon, att det är döft och ändå har öron (jfr Duhm till st.). Det är blindt i samma

mening som ordet tages i 42 18. Det folk (עם) hvarom är fråga i 42 22 måste vara identiskt med den gemenskap som så betecknas äfven i 43 8.

§ 2. Den judiska församlingens begynnelse på grundvalen af idéen om Jahves tjänare. Sesbazars verk.

Den mest betydelsefulla följd af Judarikets förstöring och den babyloniska fångenskapen torde hafva bestått däri, att ett hittills i det fördolda och olikt alla andra gemenskaper verkande folk nu blifvit den enda betydande andliga kraften i det ödelagda landet och sålunda förts fram i förgrunden för åtminstone många af de kvarboendes uppmärksamhet. Somliga väntade väl på Jerusalems återställande till det gamla tillståndet, men en annan del torde hafva slutit sig till detta underbara folks tysta föreningar, hvilka verkade helt oberoende af Jerusalem och dess offerväsen liksom de senare esseerna gjorde det. Men det märkliga är att äfven församlingen i Jerusalem slutligen grundas på Jahves tjänares tankar. Detta sker vid ryktet om Cyrus.

Vid första påseende kan det synas egendomligt att samma Jahves tjänare, som utöfvade andlig verksamhet oberoende af Jerusalem, nu blef till mönster för en församling, som skulle hafva Jerusalem till sin heliga stad; man kunde vänta att i samma mån någon intresserade sig särskildt för Jerusalem skulle hans intresse äfven rikta sig på förexiliska förhållanden och aflägsna sig från idéen om Jahves tjänare. Sådant torde ock förhållandet i allmänhet hafva varit före Cyri uppträdande, men i och med detta uppväckes en ny tanke hos den man, som vi väl kunna kalla för den förste stiftaren af den efterexiliska församlingen, nämligen författaren af Jesaja 40—48, vanligen kallad Devterojesaja.

Här uppstår alltså frågan hur Cyri uppträdande kunde drifva tanken på Jahves tjänare till sådan mognad, att församlingen grundades just härpå. Svaret ligger emellertid nära till hands, och det gifver sig med full klarhet ur Devterojesajas egna ord. Tanken på Jahves tjänare förbindes med Cyri verk af den orsak, att Jahves tjänares verksamhet gällde hela hednavärlden, hvilken just nu bragtes tillsammans i ett världsrike under Cyrus. Det underbaraste i historiens skickelser är väl detta de stora världshändelsernas sammanträffande med

gudingifna tankar, hvilkas bärare icke anade just dessa händelser utan själfva öfverraskas däraf. Och Cyri uppträdande har varit öfverraskande trots det att det kan betecknas som länge sedan förkunnadt. Ty detta innebär endast att man nu upptäcker sammanträffandet mellan gamla förkunnelser och Cyri lifsgärning. Men för att förstå de förhoppningar man fäste vid Cyrus böra vi genast ytterligare märka att icke hvilken eröfrare eller hvilket världsrike som helst hade kunnat väcka sådana tankar. Det kommer i betraktandet att Cyrus hade annan religion än de föregående världshärskarne, assyrier och babylonier, en religion, som kunde beräknas rikta sig emot den babylonisk-assyriska i samma mån den liknade Israels och som alltså var ägnad att undantränga Babels hittills dominerande andliga inflytande och öppna dörrar för Israel att missionera bland alla folk inom världsriket. Intet folk har haft en religion så lik den israelitiska som bekännarne af Ahura Mazda (Stave, Parsismus 118 ff.). De äldsta sångerna, Gahtas, i persernas heliga skrifter visa flere märkvärdiga likheter med ebed-Jahve-sångerna. Skulle likheten möjligen bero på Jahves tjänares verksamhet i hednavärlden under flydda tider så behöfde Devterojesaja sannolikt icke några närmare underrättelser om Cyri religion för att genast vid hans uppträdande fästa de största förhoppningar vid honom. Faktum är i alla händelser, att när ryktet om Cyrus kom till Palestina, så bleknade med ens idealen från den förexiliska tiden, och nya ting började att förkunnas.

Den ursprungliga Devterojesaja-bokens första stycke 41 1—20 börjar alldeles i form af en ebed-Jahve-sång, när den talar om Cyri uppväckande från den aflägsna östern. I detta sammanhang kallas Israel för första gången Jahves tjänare, v. 8. Men just här möter oss ock genast vittnesbörd därom, att folket Israel icke är identiskt med Jahves tjänare utan att det i stället gäller att på Israel öfverflytta en idé, som redan förut är förverkligad utanför folket Israel. Vore Israel från början den Jahves tjänare, om hvilken är fråga i ebed-Jahve-sångerna, så skulle orden i 41 1 ff. vara lagda i Jahves tjänares egen mun såsom fallet är i 49 1 ff. I 42 1—4 talas *om* Jahves tjänare, som bringar Guds kunskap till hedningarne, i 49 1—6 talar *Jahves tjänare själf* till folken, i 50 4—9 talar han likaledes *själf* om sin förtröstan på Guds hjälp och däraf följande frimodighet under sitt arbete, i 53 är

det åter tal *om* Jahves tjänare. På intetdera stället talas oförmedladt om Guds egen verksamhet; medlet därför, Jahves tjänare, ligger öfver allt i förgrunden, icke för att undanskymma tjänarens Herre utan tvärt om. Men i 41 1 ff. är det Gud själf som talar. Däraf kunna vi draga två viktiga slutsatser. Den ena är att Devterojesaja icke vill påstå att Israel hittills varit Jahves tjänare, ty då hade han som sagdt låtit Israel tala i 41 1 ff. i öfverensstämmelse med ebed-Jahve-sångerna, till hvilka han för öfrigt sluter sig. Hade han lagt orden i Israels mun så hade han därmed låtit Israel tala psevdonymt, men detta ville han icke, ty han vet och erkänner att Israel *icke varit* Jahves tjänare; han vill blott att det hädanefter skall *blifva* det. Den andra slutsatsen är att Devterojesaja dock vill göra Israel solidariskt med Jahves tjänares verk under gångna tider, så att detta på allt sätt gillas och åberopas af Israel vid dess nu begynnande verksamhet bland hedningarne. Förmedlingen mellan Jahves tjänare och Israel ligger däri, att båda hafva samme Gud, båda vilja hafva sitt fäste i Jahve. Jahves tjänares verksamhet i förfluten tid erkännes som en Israels Guds verksamhet äfven om folket Israel icke varit med om densamma. Af båda nu anförda skäl, emedan Israel icke varit Jahves tjänare, men emedan dennes verksamhet dock erkännes som ett Guds verk låter Devterojesaja *Gud själf* direkt tala till hednavärlden och fråga hvem som *uppväckt* Cyrus (41 1—20) eller hvem som *förkunnat* hans uppträdande (41 21—42 17). Tänker man bort Jahves tjänares verksamhet i det förflutna, så torde det icke längre kvarstå någon beviskraft i frågan: "Hvem har gjort och verkställt det?" (41 4), ty då skulle möjligen hvilket annat folk som helst lika väl kunna påstå, att dess gud uppväckt Cyrus och Devterojesaja med rätta kunna beskyllas för den naivitet, som Duhm tillskrifver honom. Men om Jahves tjänare kan föras fram som vittne, såsom det verkligen sker i 43 8 ff., då är Devterojesaja i sin fulla rätt med sin fråga.

En viktig omständighet, som äfven i hög grad hjälpt till att drifva fram tanken om Jahves tjänare, var Judalandets isolerade och ödsliga natur. Historia och natur samverkade här på ett underbart sätt. Från flere olika synpunkter kan Judalandets läge och natur betraktas som providentiel, och dit hör säkerligen bland annat, att Israel under sina svårigheter i detta hänseende vardt mottagligt för Jahves tjänares ord. Ty

då man såg denne tjänares glädje och frimodighet i sitt kall trots vida sämre villkor, så manades man att sätta sig i besittning af Jahves tjänares hemlighet, och denna meddelade han gärna åt de behöfvande. Snart började man i Jerusalem uppstämma toner af samma art som ebed-Jahve-sångernas; vi träffa dem flerstädes i psaltaren. De möta oss ock redan här i Jes. 41 14—20. Ty om ock författaren talar om naturens förvandling, hvarigenom de törstande och fattige skulle få hvad de sökte, så inlade man dock äfven, såsom förut är anmärkt, i sådana uttryck en andlig mening, af hvilken man fann näring och vederkvickelse oaktadt naturen fortfor att vara sig lik. Det är för öfrigt sannolikt att Jahves tjänare själf begagnat sig af liknande bilder, i hvilka han direkt uttryckte andliga förhållanden utan att vänta på någon naturförändring.

Det synes nu rätt tydligt af detta första stycke, Jes. 41 1—20, att Cyri uppträdande var den närmaste föranledningen till Devterojesajas verksamhet bland Israel. Med orden om Cyrus börjar han sin skrift, och till dessa sluta sig omedelbart tröst åt Israel, hvilket här betecknas som Jahves tjänare. Men vi kunna vidare äfven vara öfvertygade därom, att författaren icke endast lefver i idéernas värld utan att han af händelserna drar bestämda praktiska konsekvenser, att han alltså har ett bestämdt praktiskt syftemål. Ju längre fram det lider i hans skrift desto tydligare visar det sig, att han vill samla ett Israel omkring Jerusalem såsom dess centrum under hopp att perserkonungen skall vara behjälplig till förverkligandet af hans tanke. Att orden icke här genast tillspetsas i denna riktning måste väl framför allt bero därpå, att författaren sluter sig till ebed-Jahve-sångerna, som voro universelt anlagda. Detta är emellertid icke en blott formel anslutning; äfven i sak förenar sig författaren med dem så till vida som Jerusalem icke mer skall blifva endast hvad det förut varit, en hufvudstad för Israel, det skall ock numera blifva utgångspunkten för en mission bland alla hednafolk. Men dessförinnan måste ett Israel samlas, och i detta afseende var det icke nog med Devterojesajas verksamhet; man behöfde äfven Cyri hjälp. Detta icke blott för att fördrifva grannfolken från Juda område. Ty äfven om dessa godvilligt utrymt landet, så ägde judarne icke rättighet att återuppbygga Jerusalem utan särskildt tillstånd från den högsta myndigheten. I och

med det att Nebukadnezar förstört Jerusalem var staden äfven för framtiden beröfvad sina rättigheter som stad och Juda bestämdt att vara en öken, där ordnade förhållanden icke vidare skulle råda (se Winckler, Altorientalische Forsch. XI, sid. 228 ff.). Ett uttryckligt återtagande af denna bestämmelse erfordrades, innan judarne kunde tänka på att återuppbygga staden. Så länge kaldéerna hade väldet, kunde detta icke komma i fråga, ty detta hade varit ett erkännande af Israels Gud, som en gång var besegrad af Marduk. Med hvilken spänning måste man då icke i Palestina lyssna till underrättelserna om Cyrus, och huru måste icke med dessa hoppet om Jerusalems återuppbyggande vakna till lif! Denne Cyrus åkallade icke Marduk utan det heliga väsen, som för vår författare åtminstone till en början synes hafva varit identiskt med Israels Gud. Författarens närmaste praktiska syfte och det individuela sakläget i Juda synes framskymta i v. 11—13. De närboende fienderna intressera sig för att landet icke vidare kultiveras utan hålles i ödesmål, men nu är hopp om att de skola komma på skam.

Ett märkligt vittnesbörd om förhållandet mellan Jahves tjänare och Israel hafva vi i den första ebed-Jahve-sångens plats inom stycket 41 21—42 17. I intet annat stycke äro de gamla förkunnelserna om Cyrus så starkt betonade som här. Och just här före talet om "de nya tingen" efter orden om "de gamla förkunnelserna" har man infogat en ebed-Jahve-sång, som handlar om Jahves tjänares verksamhet i hednavärlden (se ofvan sid. 121). Något annat skäl för denna plats för sången torde knappast kunna uppvisas än det, att Jahves tjänare betraktats som den hvilken från början förkunnat det som säges i v. 21 ff. I det ursprungliga stycket, nämligen 41 21—26 42 9—17, är det Gud själf som förkunnat och förkunnar både det gamla och det nya, och härom gäller det vid föregående stycke anmärkta. Skall någon beviskraft finnas i denna så starka vädjan till föregående förkunnelser om Cyrus, så måste någon gripbar historisk verklighet hafva varit påtänkt, som haft något att göra med Cyrus, visserligen icke med just denne individ men dock så att dennes uppträdande i något betydelsefullt afseende kan betraktas som ägande sammanhang med en uppvisbar verksamhet från Israels Guds sida. Och hvem som förmedlat denna verksamhet, därom synes den som här insatt ebed-Jahve-sången hafva aflagt ett vittnesbörd.

Detta kan betraktas som fullt opartiskt. Israel har härmed åter erkänt att icke det själft utan Jahves tjänare verkat i hednavärlden före Cyri tid.

Jahves tjänares inflytande på Devterojesaja och Israel framträder dock om möjligt mera påtagligt än eljest i 42 18—43 7. Vi hafva sett att Devterojesaja, när han vill att Israel skall vara Jahves tjänare, ingalunda tar saken på ett psevdonymt sätt, så att Israel får taga i sin mun Jahves tjänares ord i det förflutna och i denna mening träda i stället för den redan historiskt gifne Jahves tjänare. Han håller bestämdt isär denne och Israel, ehuru han vill att Israel skall vara Jahves tjänare. Och här hänvisas Israel uttryckligen till honom såsom till ett mönster att efterfölja i fråga om frimodighet och förtröstan på Gud under torftiga yttre villkor (se ofvan sid. 212 ff.). — Vid en jämförelse mellan hela föreliggande stycke och 45 9—25 kan man sluta att äfven här är fråga om ett samlande af Israel till Jerusalem fastän staden ännu icke nämnes. Se särskildt 43 3—7.

Äfven i 43 8—44 5 lämnas oss viktiga upplysningar om förhållandet mellan Israel, Jahves tjänare och hedningarne. 43 14 hafva vi funnit sannolikt hänsyfta på den tid då Cyrus sändt sin fältherre Gobryas till Babel, hvarigenom Cyrus blef rikets herre äfven om den babyloniske konungen icke därmed genast afsattes såsom judarne hoppades. Om detta är styckets tidsläge så förstå vi 43 9: "alla folk äro samlade tillsammans och nationerna hafva förenat sig". I v. 8 framföres på scenen "det folk som är blindt men likväl har ögon och som är döft och dock har öron", ett folk alltså som trots det att dess yttre förhållanden icke äro ljusa likväl ser Guds vägar och kan höra hans stämma. Där står nu detta folk som fört tora ut i hednavärlden (42 21), och där äro nu alla hednafolk församlade. Hvad vilja nu dessa båda lära Israel? De visa bland annat att Babels gudar, om de än tillsvidare äro oantastade likväl redan äro vederlagda, ty Jahve, Israels Gud, är den som genom sin tjänare fört rätten till hedningarne och som nu fört dem tillsammans; detta är icke ett babyloniskt världsrike utan ett persiskt, äfven om Babel ännu äger bestånd. Med stöd af allt det följande kunna vi antaga som högst sannolikt att med מי בהם i v. 9 åsyftas de babyloniske gudarne, judarnes värsta fiender, hvilka ännu ej störtats. Hvem bland dem har förkunnat detta? Det är bekant af Cyrus-cylindern huru de

babyloniske prästerna på allt sätt sökte framställa saken så som om Marduk kallat Cyrus till konung, de ville att världsriket fortfarande skulle hafva babylonisk prägel. I början lyckades detta till en del, men mer och mer visade det sig att de beräknat fel och att Marduk icke var den som framkallat perserna. Med vida större rätt kunde Israel hänvisa på Jahve och hans tjänares verk bland hedningarne. Orden i v. 9 b torde icke vara fullt riktigt bibehållna (se Duhm). Detta är ock fallet med v. 10; för att få en mening måste vi med Duhm efter למען läsa 3:e pers. pl.: "I ären mina vittnen, säger Jahve, och min tjänare som jag utvalt, på det att *de* må veta och tro mig och inse att det är jag och att före mig är ingen gud bildad och ingen skall blifva efter mig." De sista eljest underliga orden få sin förklaring om deras spets är riktad mot Babels gudar. I LXX återgifves versens förra hälft sålunda: γένεστέ μοι μάρτυρες, καὶ ἐγὼ μάρτυς, λέγει Κύριος ὁ θεός, καὶ ὁ παῖς ὃν ἐξελεξάμην. Det framgår häraf att orden ועבדי אשר בחרתי uppfattats som betecknande en annan än Israel, att Jahve och denne Jahves tjänare redan äro vittnen och att Israel uppmanas att blifva det. Denna mening stämmer fullkomligt med Devterojesajas tankar för öfrigt. Men oafsedt meningen med עבדי i v. 10 så framgår af v. 8. 9 att den från Israel atskilde Jahves tjänare i alla händelser här är i fråga. Efter v. 8—13 kunna vi nu ock bättre förstå למענכם i v. 14: det är för Israels skull som perserna intagit Babel men icke för babyloniernas. Och om än dessa ännu hafva kvar sin konung, så är dock denne icke längre konung öfver Israel, ty Israels konung är Jahve (v. 15), han som uppväckt Cyrus. — I 44 1—5 kallas Israel åter Jahves tjänare, och här är tydligen fråga om den blifvande församlingen.

I 44 6—23 är åter tal om gamla förkunnelser, och samma förhållande emellan Jahves tjänare och Israel visar sig som i föregående stycken. Ty å ena sidan säges att Gud själf förkunnat ifrågavarande ting men å andra sidan talas ock om "det eviga folket" (עם עולם jfr Plinii ofvan anförda uttryck gens æterna) hvilket väl är detsamma som är omtaladt i 42 18—25 och 43 8 ff. Jahve har talat så som ingen annan ända sedan han grundade det eviga folket.

Ändtligen har Cyrus hållit sitt intåg i Babel, 44 25—45 8. Nu är tiden inne att vidtaga åtgärder till förverkligande af de förhoppningar man fästat vid Cyrus. Det närmaste prak-

tiska mål man därvid hade i sikte var tillåtelsen att återuppbygga staden Jerusalem, ty just därmed hade Israel åter fått existensrätt i det heliga landet. Däremot låter sig bredvidställningen af Juda städer icke gärna förstå ur nu föreliggande situation, ty visserligen voro äfven de öde, men deras uppbyggande var icke för närvarande någon angelägenhet. Man önskar nu Jerusalems uppbyggande från den synpunkt att Israel därmed måtte blifva fritt och självständigt i landet. Icke det att få bo i städer låg Israel nu om hjärtat utan att få blifva fritt i sitt land, och dit hörde rättigheten att återuppbygga Jerusalem. Texten i v. 26 vittnar ock därom att orden om Juda städer äro en interpolation, ty suffixet i חרבותיה kan icke syfta på nyss förut nämnda städer, hvilka sta i plural, utan skulle då afse landet Juda, hvari städerna ligga. Men detta är rätt onaturligt då det är städerna som äro nedrifna och då just de betonas. Däremot blir förhållandet naturligt om suffixet hänföres till לירושלים och de mellanliggande orden aflägsnas. Duhm anmärker att texten i v. 26—28 flerstädes är i oordning. Att 28 b icke hör till densamma, däri måste man nödvändigt gifva honom rätt, då man ser det meningslösa ולאמר hvarmed dessa ord inledes, och dessutom att en tavtologi uppkommer i jämförelse med 26 b. Duhm söker hjälpa saken genom omflyttning. Men det synes oss som parallelismen gåfve oss anvisning på en enklare utväg. V. 25—28 hafva nämligen genomgående en sådan byggnad, att först en sats inledes med ett participium och därpå en följande sats slutar med ett verbum finitum. Om vi återgifva denna utan tvifvel afsiktligt utförda konstbyggnad så blir parallelismen:

"den som gör om intet (מפר) pladdrares tecken,
och spåmän gör han till dårar (יהולל);
den som drifver tillbaka (משיב) de vise,
och deras kunskap gör han narraktig (יסכל);
den som bringar till stånd (מקים) sin tjänares ord,
och sina sändebuds rådslag fullbordar han (וישלים);
den som säger (האמר) till Jerusalem: det vare bebyggdt,
och dess ruiner upprättar jag (אקומם);
den som säger (האמר) till djupet: blif torrt!
och dina strömmar uttorkar jag (אוביש);
den som säger (האמר) till Cyrus: min herde,
och all min vilja skall han fullborda (וישלים)."

Genom denna parallelism uteslutas så väl orden om Juda städer som de om templet, hvilka båda äfven af andra skäl icke ville foga sig i sammanhanget. Men därmed är också texten fullständigt i ordning.

Det är af den största vikt för att förstå Devterojesajas tankar om Israels framtid att vi aktgifva därpå huru han talar endast om *staden* Jerusalem. Icke blott Juda städer utan äfven templet måste vi aflägsna från honom om vi vilja fixera hans nuvarande tanke. Någon principiel motsats emellan Devterojesaja å ena sidan och Haggai och Sakarja å den andra ligger dock icke nödvändigt i denna omständighet; olikheten kan bero endast på olika tidsförhållanden. Enligt gängse föreställningssätt sammanhängde tempel och konungadöme med hvarandra så, att en konung var otänkbar utan ett tempel, eftersom först den i templet boende guden kunde förläna konungen hans värdighet (Winckler, Altorient. Forsch. XI sid. 223 f.). Ett tempel kunde väl uppbyggas utan att Israel hade en egen nationalkonung men icke omvändt kunde man hafva egen konung utan eget tempel. Så länge nu inga utsikter funnos att få en egen konung, så fanns icke tillräckligt skäl att ifra för ett tempel. Och hvad hindrade Israel tillsvidare att få en egen konung? Utan tvifvel den omständighet att det babyloniska konungadömet och prästadömet ännu ej fallit, ty Israels konung och präster kunde numera icke nöja sig med något mindre än ett undanskaffande af Babels andliga makt öfver världen och ett Israels inträdande i dess ställe. Men Cyrus lät ännu Babel hafva kvar sina präster och sitt konungadöme och tog dem i sitt skydd. Vi skola snart se huru Haggai och Sakarja uppträda och verka både för templets uppbyggande och Serubbabels insättande till konung just vid den tid, då Darius Hytaspis för andra gången kufvat de upproriske babylonierna. — Om 44 24—45 8 jämför för öfrigt anmärkningarne ofvan sid. 125 ff.

Ifall vi inom stycket 45 9—25 följa LXX:s läsning af v. 13 b: "Han skall bygga min stad och i mitt folks tillstånd skall han göra en vändning", så hafva vi där ett koncist uttryck för det förut framhållna, att nämligen det närmaste intresset rörde sig omkring hufvudstadens återuppbyggande, emedan just därigenom en vändning i folkets tillstånd skulle inträda. I detta stycke är ännu icke fråga hvarken om templet eller Juda städer utan blott om staden Jerusalem, hvilken tänkes som ett blifvande missionscentrum.

Kort efter affattandet af 45 9—25 har emellertid Sesbazar anländt och med honom sannolikt åtskilliga af de mera framstående babyloniske judarne, med hvilka de palestinesiske naturligen trädt i beröring när de skulle framställa sina önskningar för Cyrus. Och då har det verkligen blifvit fråga om uppbyggandet af ett tempel. Som nyss förut anmärkts hade Devterojesaja sannolikt ingenting principielt däremot, ifall förhållandena lämpade sig därför. Detta gjorde de visserligen icke ännu, men man kunde ock börja att bygga på en förhoppning. Af stort intresse vore att få veta huru Cyrus förenat sin ställning till Babel med tillåtelsen åt judarne att återuppbygga staden Jerusalem och templet. Att Cyrus mera af politik än af någon särskild vördnad för Babels religion skyddat denna måste vi fasthålla, emedan Cyrus till sin personliga öfvertygelse var Ahuramazda-dyrkare (Stave, Parsismus sid. 57 f.). Med öfvertygelse kunde han skydda Babels religion endast för såvidt det ingick i hans egen religion att vara human emot andra. Så vidt möjligt måste Cyrus hafva velat gifva judarne del af samma välvilja, och det är äfven mycket sannolikt att han personligen känt sig vida mer dragen till Israels religion än till Babels. Sannolikt har Cyrus förenat sin nåd mot judarne med sin ställning till Babel på det sätt, att han utfärdat sitt edikt om Jerusalems återställande i sammanhang med det att han låtit alla gudar återvända till sina rätta orter, hvarom Cyrus-cylindern berättar. Denna urkund, som är affattad i de babyloniske prästernas anda, döljer säkert bakom sina ord mycket som man icke uttryckligen ville utsäga. Judarne hade nu naturligen helst velat att det skulle komma till ett antingen—eller, hvarvid Cyrus afgjordt ställt sig på judarnes sida gent emot babylonierna. Men det sväfvande i detta afseende återspeglar sig i förhållandena i Juda, i det att man visserligen börjar med tempelbyggnaden men densamma snart afstannar ända till dess en bestämd brytning inträdt mellan storkonungen och babylonierna genom dessas uppror mot Darius. Men innan arbetet afstannade hade det dock helt visst kommit till ett resultat som var så afrundadt och begränsadt, att man kunde finna skäl att stanna just där tillsvidare. För att möjligen få en insikt i Sesbazars verk vända vi oss till utdraget ur Cyri minnesanteckningar, Esra 6 3—5.

Om äktheten af Cyri edikt föreligga starka inre vittnesbörd, hvilka efterhand torde framträda för oss. Däremot är

det uppenbart och allmänt erkändt att texten i Esra 6 3 undergått förändringar. Och dessa äro värda att undersökas, ty just denna vers har synbarligen innehållit värdefulla upplysningar. De egentliga svårigheterna ligga: 1) i de båda orden ואשוהי מסובלין 2) i måttuppgiften: "dess höjd skall vara sextio alnar, dess vidd sextio alnar".

Vi observera att LXX hänför måttuppgiften icke till tempelhuset utan till de båda nyssnämnda orden. Den lyder nämligen: καὶ ἔθηκεν ἔπαρμα ὕψος πήχεις ἑξήκοντα πλάτος αὐτοῦ πήχεων ἑξήκοντα (Codex Alexandrinus): "och han nedlade(?) en upphöjning (terrass) med en höjd af sextio alnar, dess vidd var sextio alnar". Ordet ἔθηκεν har LXX tydligen fått från det föregående שם, i det att detta verb tänktes hafva tvenne objekt, först טעם och sedan ואשוהי; vi kunna se att detta var LXX:s mening af verbets upprepning: Κῦρος βασιλεὺς ἔθηκεν γνώμην... καὶ ἔθηκεν ἔπαρμα. Häraf följer att LXX icke läst något särskildt ord som återgifvits med det andra ἔθηκεν. De båda orden ואשוהי מסובלין återgifvas af LXX med ett enda ord ἔπαρμα. För LXX hafva säkerligen båda orden förelegat: det ena ordets ursprunglighet drar med sig det andras, såsom vi skola se. Möjligen ansågs det på grekiska blifva en för tung pleonasm att bredvid ἔπαρμα ytterligare öfversätta מסובלין som ju betyder "upplyftande"; detta var redan uttryckt i ἔπαρμα. Hade LXX förstått den egentliga meningen med det andra ordet så skulle den dock icke funnit det pleonastiskt utan återgifvit båda hvar för sig. Af LXX kunna vi nu sluta att de båda orden icke fattats som en hel sats utan så att det ena varit attribut till det andra. Detta icke blott på grund af det nyssnämnda, att de kunnat öfversättas med ett enda ord utan framförallt emedan måttuppgiften hänföres till ἔπαρμα, hvilket direkt utesluter att de föregående orden kunnat bilda en självständig sats såsom de göra i den arameiska texten. Där måste orden fattas som en hel sats, ty substantivet är bestämdt af ett suffix men det följande participet är obestämdt. Därigenom fås meningen: "Och dess fundament skola vara uppbärande." Men denna föreskrift utsäger någonting så självklart, att vi måste fatta LXX som ursprungligare då den sätter orden i attributförhållande och hänför måttuppgiften till de båda i sådant förhållande stående orden. Vi skola dock strax se att en mening finnes äfven i den föreliggande arameiska texten.

Af största intresse för frågan om textens ursprungliga

lydelse är den grekiske Esras sätt att återgifva orden ואשוהי מסובלין, nämligen med διὰ πυρὸς ἐνδελεχοῦς "genom ständigt fortvarande eld". Det synes som om vi härigenom finge en aning om det primära misstag i texten som haft med sig de andra. Så underlig denna öfversättning än är så låg den i själfva verket mycket nära till hands, ty omedelbart förut är taladt om offer, och ordet אשין är i konsonanttexten identiskt med en term för eldsoffer, ja för offer i största allmänhet (t. ex. אשי ריח ניחח ליהוה ett välluktande offer för Jahve). Den grekiske Esras ord lyda i sitt sammanhang: βασιλεὺς Κῦρος προσέταξεν τὸν οἶκον τοῦ κυρίου τὸν ἐν Ἰερουσαλὴμ οἰκοδομῆσαι, ὅπου ἐπιθύουσιν διὰ πυρὸς ἐνδελεχοῦς. "konung Cyrus befallde att Herrens hus i Jerusalem skulle byggas, hvarest man skulle offra under ständig eld". På samma gång den grekiske Esra här missuppfattat texten, så är han ett vittne om ursprungligheten af det ord ואשוהי som han missförstått. Men äfven det följande ordet מסובלין har efter all sannolikhet förelegat honom; vi behöfva alldeles icke leta efter något annat ord som bättre kunde motsvara ἐνδελεχοῦς. Ty då föregående ord missförstods på nu nämnda sätt, så måste det följande ordet öfversättas i öfverensstämmelse därmed så godt sig göra lät. äfven om öfversättningen skulle blifva tvungen. I מסובלין kunde författaren tilläfventyrs inlägga den mening, att elden skulle alltjämt "bära upp" offerlukten mot höjden, och då hans öfversättning i alla händelser är fri, så behöfva vi som sagdt icke söka efter någon annan arameisk text än den vi hafva. Hvad vi nu här vilja särskildt fästa oss vid, det är att den grekiske Esras missuppfattning af de båda orden förklarar hans afvikelse från LXX i fråga om måttuppgifterna. Som vi nyss sågo hänför LXX måtten till ἔπαρμα således till ואשוהי. Men då den grekiske Esra fattade detta ord såsom betydande "eld", så kunde naturligen måtten icke föras dit utan endast till tempelhuset.

Betrakta vi nu den arameiska texten, så få vi anledning tro att samma orsak varit anledning till att äfven den hänfört måttuppgifterna till templet. Vi måste se bort ifrån masoreternas vokalisering och blott fråga hur konsonanttexten uppkommit; det är mycket möjligt att den som gifvit konsonanttexten sin nuvarande form tolkade orden som den grekiske Esra, men att masoreterna genom LXX eller andra medel likväl voro i stånd att riktigt vokalisera ordet ואשוהי. Konsonanttexten synes oss i själfva verket hafva låtit ordet betyda elden

vid de nyss förut ifrågavarande offren, ty på annat sätt kan man svårligen förstå att de båda orden gjorts till en hel sats, en sats som blir meningslös emedan självklar ifall ordet אשיחי betyder "terrass" men som blir fullt förståelig ifall ordet betyder "eld". Cyrus har enligt konsonanttexten befallt att offrandet icke skulle upphöra utan ständigt underhållas; med ordet מסובלין har man funnit sig tillrätta på samma sätt som den grekiske Esra. Och liksom hos denne så har ock i den arameiska texten misstaget haft med sig som konsekvens andra misstag, framförallt det att måttuppgifterna hänförts till templet ehuru de med sådan tillämpning äro omöjliga. Hafva de däremot gällt terrassen, såsom LXX vill, då blifva de fullt begripliga. Hvad beträffar de i måttuppgifterna förekommande dimensionerna så är det sannolikt att i den ursprungliga arameiska texten stått endast ordet פתי, vidd, hvilket måste kompletteras med en ny dimension när uppgiften hänfördes till templet, ty man kunde icke gärna tala blott om templets vidd såsom man kunde om terrassens. Dennas höjd lämpade sig väl icke att bestämma med ett så allmänt uttryck, ty enligt ifrågavarande terrängs beskaffenhet måste höjden vara olika på olika håll; det kunde anses nog om längd och bredd angåfvos, och ifall dessa dimensioner skulle vara lika, så var פתי, vidd, tillräckligt. Betraktar man LXX:s ofvan anförda ord, så ger ock deras utseende anledning till den förmodan att uppgifterna om höjden och de om vidden förts tillsammans från olika håll, med andra ord att den ursprungliga LXX haft endast endera och då naturligen den om vidden. Detta är ock hvad man kan vänta, eftersom LXX riktigt återgifvit de ifrågavarande orden med ἔπαρμα. Vi se emellertid att man iakttagit trohet mot texten äfven när man tillade en ny dimension, ty man har icke tillsatt några andra siffror utan låtit den redan förefintliga gälla äfven om den nya dimension som man för större tydlighet behöfde tillägga, när uppgifterna hänfördes till templet.

Alla obegripligheter i texten synas alltså få sin förklaring ur ett enda primärt misstag, hvilkets verkliga förhandenvaro är bevittnadt af den grekiske Esra. Ordet ואישוחי har satts i samband med de nyss föregående orden om offer och så fått betydelsen af "offereld", hvilken betydelse från själfva formens synpunkt är lika möjlig som den af fundament. Den grekiske Esra synes hafva läst באשין מסיבלין, en konsekvens af hans upp-

fattning af det första ordet och dess förhållande till det föregående om offren. Men den ursprungliga formen måste hafva varit ואשוהי מסובליא "och dess fundament, de uppbärande". Detta är icke en pleonasm utan just en nödvändig förklaring, ty det gafs tvenne slags fundament, först det som uppbar det hela, d. v. s. terrassen, sedan det som hörde till templet i inskränkt mening, och om det senare är här äfven tal, detta är just tempelfundamentet med tre hvarf kvadersten och ett hvarf trä. Den arameiska konsonanttexten är ursprungligare än den hebreiska Esra så till vida som hon bibehållit ואשוהי (icke läst באשין), men då den likväl fattat meningen i öfverensstämmelse med den grekiske Esra, så blef det en nödvändig konsekvens att låta participet vara obestämdt מכובלין hvarigenom en hel sats uppkom, enligt hvilken Cyrus befallde att elden ständigt skulle underhållas. Häraf uppstod nu åter den konsekvens att måttuppgifterna måste hänföras till templet och därvid måste man för tydlighets skull tillägga en ny dimension, nämligen höjden, hvarvid man dock bibehöll samma siffra som förelåg i den ursprungliga texten. Alla spår vilja leda tillbaka till en text som haft följande lydelse:

"Minnesanteckning. I konung Cyri första år. Konung Cyrus gaf befallningen: Guds hus, i Jerusalem skall det huset byggas till en plats där man frambär offer, och dess fundament, (nämligen) de uppbärande, deras vidd skall vara sextio alnar. Hvarf af kvaderstenar (till grundval för templet ofvanpå terrassen) skola vara tre, och hvarf af trä skall vara ett, och kostnaden, den skall gifvas ur konungens hus. Och äfven kärlen till Guds hus hvilka äro af guld och silfver och hvilka Nebukadnezar tog ur templet som är i Jerusalem och förde till Babel skall man föra tillbaka, så att de gå till templet som är i Jerusalem till sin plats, och man skall nedlägga dem i Guds hus."

På vanligt arameiskt vis sättes ett ord som skall betonas i spetsen för satsen för att sedan i annan form återupprepas. Då texten midt under de ofvanberörda misstagen tyckes hafva bevarats nästan underbart väl, så torde det icke vara tillfälligt att די saknas framför בירושלם utan hafva varit så från början. Eljest står det utsatt där meningen fordrar det, Esra 5 1. 2. 6. 13. 14. 15. 16. 17 6 2. 5. 6. 9. 12. Sådan den arameiska texten nu föreligger så betonar den först att Guds hus skall byggas just i Jerusalem. Det vore ingenting öfverraskande om judarne

begärt att få denna sak urkundligt stadfästad, ty af Jes. 45 9—25 framgår, så vidt vi kunnat se, att saken icke var höjd öfver all motsägelse. På nyssnämnda ställe var det emellertid fråga endast om staden Jerusalem; här talas om templet och dess bestämmelse att vara en offerplats. De babyloniske judarnes anda kommer därvid till uttryck. — Nästa bestämmelse gäller tempelterrassen. Denna nämnes särskildt, såsom naturligt är, ty denna var en från templet alldeles skild substruktionsbyggnad, en sådan som än i dag står på den heliga platsen, ehuru den nuvarande är ojämförligt mycket större än den som byggdes på Cyri tid. Terrassens storlek bestämmes till sextio alnar i bredd och längd, om annars talet är riktigt. Ofvanpå denna skall vidare templets grund läggas med tre hvarf kvaderstenar och ett hvarf trä. Det är viktigt att skilja dessa båda slag af fundament, ty häraf förstå vi hur man kunde stanna med arbetet sedan terrassen var färdig och huru Haggai och Sakarja äfven hade att lägga en grund, nämligen ofvanpå den redan byggda substruktionsbyggnaden.

I assyriskan är mycket tal om templens fundament, och där användes samma ord som här, *ušše, ušši, grund, fundament (F. Delitzsch, Assyrisches Handwörterbuch 1896 sid. 150). Vi fästa oss särskildt vid ett af de i nämnda ordbok upptagna exempel: "uš-še-e-šú ina eli kiṣir šadî danni ad-di: ich legte des Tempels Fundament auf mächtiges Berggestein, Tig. VII 77 ff." På den sålunda lagda grunden lägges vidare en annan för själfva tempelhuset, ty sedan heter det: "ina muḫḫišu uš-še biti šá pu-(ú)-li ad-di: darüber (darauf) gründete ich das Quaderfundament des Tempels, Z. 83 ff." Tempelhusets specialgrund är här liksom i Cyri edikt af kvaderstenar.

Att Sesbazar i själfva verket byggt den fyrkantiga tempelterrassen det är direkt utsagdt i Esra 5 16, ty där kan ordet אישא icke betyda något annat, eftersom tempelhusets särskilda grund ytterligare måste läggas af Serubbabel. Men att bygga en sådan terrass har säkerligen icke tagit så liten tid, hvadan vi måste sluta att vid Haggais och Sakarjas uppträdande arbetet icke legat nere någon synnerligen lång tid. Då de persiske ämbetsmännen underrättade sig om judarnes företag, så låg det visserligen i judarnes intresse att framhålla det nuvarande arbetet som en kontinuerlig fortsättning af Sesbazars, men detta var ock i sak riktigt, och äfven hvad tidsafbrottet beträffar så torde det verkliga förhållandet någorlunda återspegla sig i

judarnes ord: "då kom denne Sesbazar och gaf (יהב, LXX ἔδωκεν, härmed synes närmast kostnaden vara afsedd, jfr 6 4) fundamenten till Guds hus som är i Jerusalem, och från den tiden tills nu bygges det och är ännu icke färdigt" (Esra 5 16). Men å andra sidan står ock fast af Haggai och Sakarja att man tillsvidare slutat med arbetet sedan terrassen blifvit färdig och att man väntat med det egentliga templet till dess man finge se huru tiden gestaltade sig.

Vi måste redan i detta sammanhang taga ut ur Haggai och Sakarja det som synes oss bevisa att grundläggningen på deras tid endast gällde tempelhuset men att substruktionen redan var fullbordad. Redan förut (sid. 90) hafva vi funnit sannolikt att LXX:s läsning af Haggai 2 9 är ursprunglig: "På detta rum skall jag gifva frid och trygghet till lifvet (?) som förvärf åt hvar och en som deltagit i grundläggningen för att uppföra detta tempel." Grundläggningen betonas här på ett sådant sätt, att den måste hafva varit ett arbete för sig. Stället återgifver på ett slående sätt församlingens situation i Juda: endast en del af det utanför provinsen boende Nordisrael hade tagit del i arbetet, (jfr Jes. 46—48; Sak. 1 1—6), därför betonas att just de som deltagit skola få välsignelse på det heliga rummet. Att någon slags byggnad redan var gjord framgår ock af Hagg. 2 14: "och det som de frambära där, orent är det". Folket nöjer sig alltså med att frambära offer på en redan utförd byggnad, men denna försumlighet gör offren orena. Denna byggnad kan icke vara ett blott altare, ty just här i sammanhanget betecknas den före Haggais predikan rådande försumligheten med dessa ord: מטרם שום אבן אל אבן בהיכל יהוה "innan man ännu lagt sten till sten på Jahves tempel (själfva det egentliga tempelhuset היכל)". Så hade Haggai svårligen kunnat uttrycka sig om terrassen icke förut varit byggd, ty då hade man icke genast kunnat börja att lägga sten till sten på היכל יהוה. Ordet שם i v. 14 får sin närmare bestämning just af det som omedelbart därefter ställes i motsats därtill, nämligen grundläggningen af själfva helgedomshuset. Vi skola i nästa § något närmare gifva akt på Haggai 2 10—19. Af Haggai 1 synes ock att det man nu skall bygga icke är substruktionen, ty i v. 8 uppfordras folket att omedelbart gå och skaffa trävirke till huset.

Liksom Haggai så betonar ock Sakarja framförallt den nya grundläggningen. Men i kap. 8 9 ff. förbinder han denna

med den redan gjorda på ett sådant sätt, att vi knappast längre kunna vara ovissa om det verkliga förhållandet. Till en början märka vi hur han talar om ett flertal profeter, som talat under den tid då huset grundats. Säkerligen inbegriper han Deutero-jesaja i dessa profeter, ty här går hans mening ut på att förbinda den ena grundläggningen med den andra och Deutero-jesaja har faktiskt verkat under den första grundläggningens tid. Vi observera den egendomliga sammanställningen i v. 9: מפי הנביאים אשר ביום יסד בית יהוה צבאות ההיכל להבנות "från de profeters mun hvilka talade på den tid då grunden lades till Jahves Zebaots hus — templet till att uppbyggas". Klarare äro orden i LXX: ἐκ στόματος τῶν προφητῶν, ἀφ' ἧς ἡμέρας τεθεμελίωται ὁ οἶκος Κυρίου Παντοκράτορος καὶ ὁ ναὸς ἀφ' οὗ ᾠκοδόμηται "(de ord som talats) från profeternas mun sedan den dag då Herrens, den allsvåldiges, hus (οἶκος) grundlades, och sedan templet (ὁ ναός) byggdes". Här åtskiljas tydligen två olika arbeten på samma gång de ställas tillsammans till en enhet. En ytterligare bekräftelse härpå gifves i v. 10. Där säges att "före dessa dagar" rådde ofrid i landet, så att man icke hade någon trygghet för fienderna. Ändringen i detta ofredstillstånd inträdde just i och med det att löftet gifvits om Jerusalems återuppbyggande och Sesbazars insättande till pacha. Det är omöjligt att Sakarja här kan räkna från Darii andra regeringsår; freden hade inträdt redan förut, liksom vi ock se af Haggai att fred varit rådande i landet närmast före hans uppträdande och att ingen yttre fiende hindrat folket från att bygga templet. Då nu Sakarja säger att tiden före grundläggningen var en ofredens tid, så bör med grundläggningen menas just den som Sesbazar utfört i följd af Cyri edikt. Sakarjas ord äro så mycket mer bevisande som han eljest betonar den nya grundläggningen och äfven här talas om den gamla hufvudsakligen för att förbinda den med den nya.

Sesbazar har alltså utfört ett bestämdt verk i Jerusalem, och detta verk var tempelterassens uppbyggande. Att man nu tillsvidare nöjde sig därmed har enligt Haggai berott därpå, att man ansåg tiden ännu icke vara kommen att bygga själfva templet. Terrassen var färdig och templet skulle naturligen byggas när tiden var inne. Och hvad som ansågs nödigt för att tiden skulle vara inne, det var utan tvifvel Babels underkufvande; först när detta skett kunde templet få den betydelse som det enligt nu gängse universalistiska idéer måste hafva.

Judarne ville icke numera hafva ett tempel för sin nationalgud bredvid andra tempel; hellre var det skäl att icke bygga något, ty därigenom tillvaratogs Israels anspråk bättre. Men om babyloniernas dominerande andliga inflytande trängdes undan, om en brytning inträdde mellan Babel och storkonungen, då var tiden kommen. Detta skedde ännu icke under Cyrus och Kambyses men däremot i början af Darii Hystaspis regering. Därmed inträdde åter en ny tid för judarne.

Redan Devterojesaja har i kap. 46—48 hälsat denna nya tids inbrytande. Nyligen hafva underrättelserna om Darii angrepp mot Babel kommit, och under det händelserna utveckla sig ytterligare predikar Devterojesaja för Nordisrael och bestraffar det för visad genstörtighet under den flydda tiden men uppmuntrar ock dem som väntat frälsning i Zion. Den är nu på väg att komma. Orden gå ut på Nordisraels förening med Juda, alldeles som längre fram förhållandet är med Jes. 55 när en ny tid åter står för dörren (jfr Jes. 55 med t. ex. 48 17—19). Devterojesaja talar i kap. 46—48 för första gången om Zion (46 12. 13), för hvilken frälsningen efter en gångens väntetid nu ändtligen nalkas, samt om "den heliga staden" (48 1. 2), hvilken här ingalunda framställes som ödelagd utan som redan lämpad för Nordisrael anslutning, ehuru Nordisrael varit olydigt. Den kommande återlösningen sammanhänger enligt 47 4 nära med Babels fall. Nu först fullbordas i verkligheten "de gamla förkunnelserna" (48 3 ff.). Man ser häraf att dessa förkunnelser allt fort åberopas och att idéen om Jahves tjänare äfven efter Sesbazars verksamhet är församlingens ledstjärna. Den är såsom vi skola finna mäktig äfven under Haggai och Sakarja, ehuru med dem Hezekiels tankar i stor utsträckning införas i Palestina och förbindas med tanken om Israel såsom Jahves tjänare.

§ 3. Anledningen till Haggais och Sakarjas uppträdande. Sakarjas tankar om församlingens inrättning. Församlingens upplösning i början af Xerxes' regering.

Haggai och Sakarja räkna tiden efter konung Darii regeringsår (Hagg. 1 1. 15 2 1. 10. 20 Sak. 1 1. 7 7 1). Vi hafva ofvan (sid. 139) antagit att de därvid i likhet med babylonierna postdaterat, så att de med Darii andra år menat 519. 518 och Haggais första datum den $^{1}/_{6}$ infallit i augusti september år

519. Med andra ord vi hafva antagit att Haggai och Sakarja uppträdt *efter* det att Darius kufvat sina motståndare. E. Meyer låter dem emellertid i olikhet mot babylonierna antedatera, så att de skulle hafva begynt sin verksamhet 520 *midt under* det att upproren mot Darius pågingo (Entst. des Judenthums, sid. 79 ff.). Något annat bevis för detta sitt antagande har Meyer icke framlagt än det som möjligen kunde ligga i nödvändigheten att kombinera deras uppträdande med upproren mot Darius (hvilken kombination vi strax skola taga i betraktande), ty på Haggai och Sakarja kan alldeles icke utan vidare tillämpas Meyers allmänna ord (sid. 82, not 2): "Icke att förglömma är att den judiska årsräkningen antedaterar, de babyloniska urkunderna postdatera: Darii andra år i Juda är i Babylonien hans första". Snarare gifva Haggais och Sakarjas dateringar intrycket af en fullständig anslutning till den babyloniska räkningen. Och detta bekräftar sig till fullo, om vi öfverväga dels det negativa hur omöjligt det är att förbinda Haggais och Sakarjas verksamhet med händelserna år 520, dels det positiva att deras verksamhet får sin enda tillfredsställande förklaring genom att förläggas efter upprorens undertryckande, således till år 519. Till år 519 hänföres deras uppträdande af Marquart, Fundamente, sid. 50 f.

Redan Stade (Gesch. II 113 ff.) har förbundit Haggais och Sakarjas verk med upproren i perserriket och andra hafva instämt däri. Men först hos Meyer (till hvilken Nowack slutit sig, Kl. Proph. 298 ff.) har kombinationen utförts så, att man ser hur den tar sig ut i detaljer. Till en början ryckes man gärna med Meyer i hans reflektioner, men vid närmare besinning torde man finna, att det icke står rätt till utan att hans framställning är en konstruktion som strider mot en mängd sakförhållanden.

Enligt Meyers bestämmande af året för Haggais och Sakarjas uppträdande skulle de hafva förhållit sig stilla under babyloniernas första uppror: den $^1/_8$ (Hagg. 1 1) infaller ju på en tid, då Darius redan en gång kufvat Babel. Underligt nog skulle de likväl just nu hafva blifvit öfvertygade därom att perserriket ginge sin undergång till mötes och därför med ifver uppfordrat till tempelbyggnad, hvarigenom messiasriket skulle förberedas. Det underliga häri upphäfves icke därat, att Darius äfven efter segern öfver Babel hade flere uppror att bekämpa, ty dessa uppror tillstötte icke först efter nämnda seger utan

hade pågått just under kampen med Babel, ehuru Darius icke kunde vända sig emot desamma förr än Babel var bragt till underdånighet. Skulle alltså Haggai och Sakarja just när Darius segrat öfver sin värste fiende hafva gripits af hopp om perserrikets undergång och vågat ett upproriskt företag? Eller kanske Darius icke var lika lycklig i de andra fiendernas bekämpande? Jo, efter segern öfver Babel kufvades de andra rebellerna den ena efter den andra. Enligt Meyer skola dock judarne endast haft dunkla underrättelser härom eller ock icke satt tro till de officiela segerbulletinerna; de skulle hårdnackadt hafva trott på perserrikets undergång utan att frukta sin egen undergång genom en sådan halsstarrighet. Nu menar Meyer att dock tvifvel började infinna sig hos somliga; mot sådana tviflare skulle Sakarja rikta sina ord kap. 1 1—6. Trots tviflen sattes verket i gång: den $^{24}/_{9}$ (15 januari) 519 lades grundstenen till templet. Märkvärdigt nog skedde alltså detta vid samma tid, som Darius för andra gången nedslog babylonierna och därmed fullständigt återställt lugnet i hela riket. Detta har nu varit en svår missräkning för profeterna; Haggai förstummas hädanefter och blott Sakarja håller ännu modet uppe. Hans sista profetia (kap. 7. 8) skall vara ett exempel på huru han söker förlika sig och andra med den bittra missräkningen. Icke mindre underligt än allt det föregående är slutligen det att Darius, ehuru han förstått att ett upproriskt sinne dolde sig bakom judarnes företag, likväl kommit deras religiösa aspirationer till mötes för att därigenom binda dem vid riket. Af ett så blaseradt slag tyckes icke den utomordentliga frikostighet vara som Darius enligt urkunden Esra 6 6—12 visar emot judarne, den synes vara framsprungen ur den lifligaste öfvertygelse och välvilja.

Oss synas Meyers kombinationer omöjliga; en så genomgående oförnuftig planläggning af sin verksamhet kunna vi icke tilltro Haggai och Sakarja, äfven om de hade haft tendenser åt det håll som Meyer antager; detta alldeles oafsedt Meyers ohållbara exeges af deras ord. Flytta vi åter fram deras verksamhet ett år i tiden, alltså låta dem datera såsom babylonierna och tvifvelsutan äfven de babyloniske judarne daterade, då faller ett helt annat ljus öfver deras verk. Äfven då äger detta ett sammanhang med upproren i början af Darii regering, men långt ifrån att de hoppas på perserrikets undergång är det i stället rikets seger som föranledt deras uppträdande.

Babels nedslående och alla öfrige upprorsmakares underkufvande ligger strax bakom Haggai. Vi erinra om hvad ofvan (sid. 159 ff.) är anmärkt om judarnes förhållande till babylonierna och till storkonungen. Huru judarne väntade på Babels fall, därom är Devterojesaja ett vittnesbörd. Till hans tankar sluter sig Haggai på tvenne märkliga ställen nämligen kap. 2 1—9 och 20—23. På förra stället uttalas trösteord med hänsyn till det påbegynta templets oansenlighet och därpå heter det v. 6—9: "Ty så säger Jahve Zebaot: ännu en helt kort tid och jag skall skaka himlarne och jorden och hafvet och det torra, och jag skall skaka alla folk, så att alla folks dyrbarheter komma, och jag skall fylla detta hus med härlighet, säger Jahve Zebaot. Mitt är silfret och mitt är guldet säger Jahve Zebaot. Större skall detta husets kommande härlighet blifva än den forna, säger Jahve Zebaot, och på detta ställe skall jag gifva frid, säger Jahve Zeboat." Här är alltså fråga om en tvåfaldig skakning, en i naturen och en i folkvärlden. Haggai visar sig här hafva rönt inflytande af Devterojesaja, något som vi äfven spåra i kap. 1 och efteråt i 2 10 ff. Då nämligen Haggai så starkt framhåller torka och missväxt såsom ett straff för folkets försumlighet i fråga om templet, så hafva vi icke rätt att häraf sluta till någon svårare hemsökelse i nämnda hänseende just under året närmast före Haggais uppträdande; det är i stället tillståndet under hela den föregående tiden som beskrifves med orden: "Därföre förhålla himlarne sin dagg öfver eder och jorden förhåller sina alster. Och jag har framkallat torka öfver jorden och öfver bergen, öfver säden, öfver musten, öfver oljan och öfver allt hvad marken frambringar och öfver boskap och öfver allt arbete med händer" (1 10. 11). Detta framgår af en jämförelse med 2 10 ff., hvarest hela tiden före tempelhusets grundläggning betraktas som en orenhetens och i följd däraf hemsökelsens tid. Då Haggai sätter detta tillstånd i det förflutna emot den välsignelse som skall komma folket till del hädanefter, så upptager han alltså därmed, visserligen på ett mera prosaiskt sätt, Devterojesajas tankar om naturförvandlingen. På ett mer omfattande sätt tages den dock äfven af Haggai, då han i 2 6 talar om en skakning af himmel och jord. Denna skakning skall blifva till förmån för Israel, den går ut på en sådan omhvälfning, att Israels land göres mer fruktbärande än andra länder, hvilka hittills i detta fall haft företräde. En följd

af naturens skakning är att äfven folken skakas, så att de frambringa sina dyrbarheter till Jerusalems tempel. Det synes af Haggai 2:6—9 att profeten icke tänker på perserrikets förstöring utan att hans tankegång går i samma riktning som Devterojesajas, nämligen att perserriket just är det medel, hvarigenom folken skola skakas med den påföljd, att de hylla Israels Gud. Skakningarna i östra delen af riket äro utan tvifvel närmaste föranledningen till Haggais ord, fastän det som säges om naturens förvandling är motiveradt af Devterojesaja. Men världsriket föll icke in under den kategori, som Haggai här tänker på; detta var ingalunda något "folk". Det är alla *folk* (כל־הגוים) som skola skakas, det är alla *folks* skatter (חמדת כל־הגוים) som skola komma till Jerusalem. Med folk menar profeten en gemenskap med egen från andra åtskild nationalitet och gudsdyrkan; en stor mängd sådana folk voro förenade i det persiska världsriket, och enligt Haggais mening skulle bland dessa folk en omhvälfning inträda, hvarigenom de bragtes att uppgifva sin oriktiga gudsdyrkan och i stället i Jerusalems tempel se sin andliga medelpunkt. Det är fjärran från Haggai att här tänka på ett judiskt messiasrike i den mening, att detta skulle träda i stället för det persiska världsriket. Världsrikets tillvaro och dess sammanslutande af de många folken var just en förutsättning för att alla folk inom detsamma skulle komma i en skakning med den verkan, att Israels religion blef världens. Den verkan att de olika folkens skatter föras till Jerusalems tempel korresponderar icke med den orsak att det persiska världsriket upplöses utan i stället därmed att alla folk inom detsamma blifva skakade på ett liknande sätt som nu skett i östra delen af riket.

På alldeles samma sätt förhåller det sig med Hagg. 2:20—23. Här riktas orden särskildt till Serubbabel, pacha i Juda. Det säges åter att himlar och jord skola skakas, och likaså skola konungarikenas troner omstörtas och folkrikenas (ממלכות הגוים) makt förintas, och när detta skett utväljes Serubbabel. Det synes tydligt nog, att här är fråga om folkriken, men icke om världsriket; detta hörde åter icke till den kategori, om hvilken Haggai talar. Serubbabel skall icke efterträda Darius, men väl skall han efterträda den babyloniske konungen och andra folks konungar. Idealet är att under Darius och världsriket lyder en enda andlig konung af samma slag som Melkisedek eller den babyloniske prästkonungen.

Sakarjas uppfattning af förhållandet mellan storkonungen och Israel är alldeles detsamma som Haggais, såsom vi strax få tillfälle att se i sammanhang med det att vi betrakta Sakarjas tankar om församlingens inrättning, sådana de framträda i hans syner. Dessförinnan vilja vi blott stanna något inför frågan om datum för tempelhusets grundläggning.

Haggais upprop om tempelbyggnad utgick den $^{1}/_{6}$ (= augusti, september) 519 till Serubbabel, Josua och till allt folket, och deras ande uppväckes så att de började arbetet den $^{24}/_{6}$ samma år. Den 24:e dagen tyckes sedan hafva betraktats som en märkelsedag. I Hagg. 2 10. 20 talas om den $^{24}/_{9}$, i Sak. 1 7 om den $^{24}/_{11}$ och den grekiske Esra, som i detta fall åter torde hafva en ursprungligare text än den masoretiska (se Stade, Gesch. II, 118), säger att templet fullbordats den 23:e adar af Darii sjette år (mars 514), ett datum som alltså synes hafva bestämts med hänsyn därtill, att arbetet började den 24:e dagen af någon månad, i det man genom att sluta den 23:e fick månaderna för arbetets pågående afrundade. Det blir häraf sannolikt, att det första datum af denna serie den $^{24}/_{6}$ är grundläggningsdagen. Härtill kommer, att enligt Hagg. 2 1—9 redan den $^{21}/_{7}$ så mycket arbete var gjordt, att man med sina ögon kunde se hurudant omfång det blifvande templet skulle få. Detta förstås bäst om grunden då redan var lagd. Afgörande synes oss vara det som säges på den $^{24}/_{9}$ enligt Hagg. 2 10—19. Såsom Kosters påvisat (Wiederherst. 7 ff.) går profetens ord här ut på att förklara hvarför man icke genast efter arbetets begynnelse hade att vänta en förändring i hittills rådande förhållanden. Det handlar om den månad (kislev, december), då såningstiden började. Då hade redan tre månader gått, sedan man började med arbetet, men dessa månader hörde dock till det såningsår, som tog sin början innan man lade hand vid Herrens tempel, och därför var icke att vänta, att den senaste skörden skulle krönas af någon välsignelse, fastän den inföll efter åtlydandet af profetens upprop. Ty då man förut försummat templet och nöjt sig med att offra på den af Sesbazar byggda tempelterrassen, så stod man under inflytande af orenhet ända till dess att nu ifrågavarande såningsår var slut; det orena verkade framåt, men icke omvändt verkade det heliga tillbaka, så att den del af året som redan gått den $^{24}/_{6}$ kunde helgas genom det som folket gjorde efter denna dag. Nu ser det visserligen af v. 18 ut som om

den $^{24}/_{9}$ vore grundläggningsdagen, men här föreligger uppenbarligen ett på missförstånd af profetens ord beroende senare tillägg. Man har äfven samtidigt missförstått meningen med 18 a som om orden blott vore en upprepning af samma ord i v. 15, och detta har i sin ordning haft med sig förändringar inom v. 19. Enligt nuvarande text skulle v. 19 innebära: "Månne ännu finnes säd i ladan? Och ännu (עד) hafva vinstocken, fikon-, granat- och oljeträdet icke burit frukt. Från denna dag skall jag gifva välsignelse." Den början frågan tar sig högst meningslös ut, och syftar allt annat tillbaka så blifva de få abrupta orden därom att välsignelse skall gifvas från denna dag egendomliga. Se för öfrigt angående texten Wellhausen, Skizzen V, 171 ff., Nowack, Kl. Proph. 307 ff. Tydligen har i den ursprungliga texten varit fråga om ett blickande dels tillbaka (v. 15—17) dels framåt (v. 18—19) från den $^{24}/_{9}$. V. 17 är tagen från Amos 4 9, huruvida af profeten själf måste lämnas därhän. Denna fråga har här ingen betydelse, och sätta vi det öfriga som är tvifvelaktigt inom [ ], så torde vi få denna mening: "Och nu gifven akt (på tiden räknadt) från denna dag och vidare (ומעלה) innan man ännu lagt sten till sten på Jahves tempel! Förut (? en sådan tidsbestämmelse i allmänhet har säkert varit uttryckt med det obegripliga מהיותם fastän därjämte någonting konkretare) kom man till en hög (af sädeskärfvar), som bort gifva tjugu mått, men det vardt tio; man kom till en vinpress för att hämta femtio . . . men det vardt tjugo. Jag slog eder med sädesbrand och förvissning och med hagel allt edra händers verk, men I vänden eder icke till mig, säger Jahve. Gifven nu akt (på tiden) från denna dag och vidare [från den 24:e dagen i nionde månaden, nämligen från den dag då Jahves helgedomshus grundlades skolen I gifva akt] huruvida hädanefter (העוד) säden stannar i ladan eller om (ואם måste man med LXX läsa före עד) vinstocken, fikon-, granat- och oljeträdet hädanefter icke bära frukt! Från denna dag skall jag gifva välsignelse." Ordet מעלה betyder "uppåt", "vidare" i största allmänhet, så att först ett närmare tillägg eller sammanhanget kan visa, om det är fråga om en riktning tillbaka eller framåt i tiden. I v. 15 bestämmes ordet af מטרם etc. alltså i riktning tillbaka; i v. 18 af העוד, hvilket, om de inom [ ] satta orden aflägsnas, omedelbart sluter sig till ומעלה, alltså i riktning framåt. V. 15 utsäger nu att man den $^{24}/_{9}$ redan har bakom sig den dag, då

man begynte "lägga sten till sten på Jahves helgedom", ty i sammanhang med v. 10—14 kunna orden icke annorlunda förstås. Haggai vill icke till äfventyrs säga att man visserligen börjat med förarbetena den $^{24}{}_{6}$ men först den $^{24}{}_{9}$ lagt sten till sten på helgedomen, så att man för den skull icke bör vänta någon ändring förr än efter den $^{24}{}_{9}$; han utgår i stället från den förutsättning att redan före den $^{24}{}_{9}$ folket hade gjort allt hvad som fordrades för att kunna vänta välsignelse, men att denna likväl ännu uteblifvit under den sista skörden af den förut angifna orsaken. Redan den $^{24}{}_{6}$ lade man sten till sten, och månadsdagen tre månader efteråt är vald, emedan man då befann sig vid slutet af ett gammalt såningsår och början af ett nytt. Men om man redan den $^{24}{}_{6}$ började med själfva היכל så visar detta att substruktionsarbetet redan var undangjordt; själfva de ord Haggai begagnar, "innan man lade sten till sten på Jahves helgedomshus" synas vara medvetet valda för att uttrycka att detta ännu fattades för välsignelse och att denna icke kunde komma förut, då man nöjde sig med att offra på terrassen (v. 14).

Vi öfvergå att betrakta Sakarjas i hans syner föreliggande utkast till församlingens framtida inrättning, sedan vi dock först med några ord öfvervägt de historiska förutsättningarne för synerna. Haggai och Sakarja synas i början hafva fördelat sin verksamhet så, att Haggai predikat till förmån för templets uppbygggande, Sakarja åter liksom Deuterojesaja i 46—48 verkat för Nordisraels anslutning till den judiska församlingen, ty Sak. 1 1—6, som måste anses handla om Nordisrael, infaller inom den tid som Haggais profetior omfatta. Före tiden för Sakarjas syner hafva vi alltså följande data: 1) den $^{1}{}_{6}$ då Haggai första gången predikade för Serubbabel, Josua och folkets kvarlefva om tempelbyggnaden (Hagg. 1 1 ff.); 2) den $^{24}{}_{6}$, då grunden till tempelhuset lades (Hagg. 1 15); 3) den $^{21}{}_{7}$, då Haggai tröstar folket öfver det påbegynta templets närvarande oansenlighet (Hagg. 2 1—9); 4) den åttonde månaden, då Sakarja predikade för Nordisrael (Sak. 1 1—6; v. 6 synes tala om resultatet af hans predikan); 5) den $^{24}{}_{9}$, då Haggai vid den nya såningstidens begynnelse, jämt tre månader efter templets grundläggning, låter folket kasta en blick tillbaka på den flydda tidens nöd och brist men därjämte väcker hopp om bättre tillstånd i framtiden (Hagg. 2 10—19). Samma dag riktas ett ord särskildt till

Serubbabel (2 20—23). Alla dessa data infalla i Darii andra regeringsår.

Mellan det sistnämnda datum, den $^{24}/_{9}$, och den $^{24}/_{11}$ då Sakarja enligt 1 7 har sina syner måste situationen hafva ändrat sig; af allt att döma måste perserna hafva varit i Jerusalem och denna tilldragelse väsentligen motivera Sakarjas syner. Vi hafva sett att Haggai sluter sig till Devterojesaja i fråga om förväntningar angående natur- och folkvärdens förhållande till Israel samt om perserkonungens och världsrikets betydelse i detta afseende. Men likheten sträcker sig säkerligen äfven till bådas praktiska syftemål. Liksom Devterojesaja visserligen till en början talar om Cyrus i rätt allmänna ordalag, men det snart visar sig att förhoppningarne om honom mynna ut i ett praktiskt företag, nämligen att uppsöka Cyrus och af honom begära tillstånd att få återuppbygga Jerusalem, så har säkerligen äfven Haggai och hans samtida tänkt sig ett sätt, hvarpå de förväntningar man fäst vid den öfver de upproriska folken segrande Darius skulle komma till förverkligande. Ty så opraktiska kunna judarne icke hafva varit, att de ingenting tänkt öfver denna sak, när de i alla fall började arbetet den $^{24}/_{6}$. Hvad som nu för dem erbjöd sig som den lämpligaste utgångspunkten, det lär oss Cyri edikt. Enligt detta skulle ju både terrassen och templet uppföras på rikets bekostnad. Men af orsaker som förut äro berörda stannade man tills vidare med arbetet, sedan terrassen blifvit färdig. Ingenting låg då närmare än att af Darius vänta medel till templets uppbyggande nu sedan babyloniernas uppror befriat honom från hänsynen till de babyloniske prästerna. Men synnerligen klokt var det nu af judarne, att de denna gång icke först uppsökte Darius utan tills vidare började med arbetet på egen hand, hvartill de ju visste sig hafva rättighet genom Cyri edikt. Genom den självständiga rörelse som uppstod i Juda såsom en reflex af Darii segrar vardt det för världen och för Darius själf uppenbart, att judarne voro Darii tillgifnaste undersåtar och just af hans framgångar väntade det bästa för sin egen räkning. Ett sådant vittnesbörd från rikets västliga del kunde icke annat än göra ett djupt intryck på Darius, som i hela dess östliga del haft idel uppror att bekämpa. Judarne nådde säkrast fram till storkonungens hjärta ifall de började arbetet på egen hand, om än under de ringaste begynnelser, och icke själfva togo första steget att komma

i beröring med honom. Att konungens ämbetsmän verkligen infunno sig i Jerusalem var ingalunda ett slumpens sammanträffande med judarnes afsikter, ty det var endast en tidsfråga när de skulle komma, eftersom ju deras plikt var att taga kännedom om och för konungen inberätta allt för riket viktigt, som tilldragit sig inom provinsen. Det ligger i sakens natur att deras inträffande i Jerusalem icke ägt rum åratal efter verkets begynnelse utan någorlunda snart därefter.

Betrakta vi den arameiska berättelsen (Esra 5—6) om de persiska ämbetsmännens inspektion af judarnes byggnadsarbete, hvilken berättelse för oss redan visat sig trovärdig i fråga om Cyrus-urkunden och som äfven för öfrigt bär stämpeln af äkthet (hvilket icke utesluter senare rubbningar i texten; i synnerhet kan svårligen Esra 6 6 ff. från början hafva slutit sig omedelbart till utdraget ur Cyri minnesteckningar), så märka vi genast att här icke är fråga om någon misstänksam inkvisition från ämbetsmännens sida. Deras fråga: "Hvem har gifvit eder befallning att bygga detta hus och uppföra denna borg?" (? אשרנה, som trotsat alla förklaringsförsök betraktas af Marquart, Fundamente, sid. 44 som en felskrifning för תִּשְׁרְנָא abs. תִּשְׁרָן = gammalpers. tačaram, palats, liksom נשתון är felskrifning för נוישתן = gammalpers. nipištam; det är icke osannolikt att ordet skall beteckna samma föremål som בירה, hvilket ord först Nehemia, 2 8 7 2, synes hafva användt) är blott den officiela formen för deras redogörelse för konungen om sin inspektion (Esra 5 9; från dessa ord i brefvet är v. 3 hämtad), och i denna redogörelse återgifva de på det mest välvilliga sätt judarnes förklaringar. Ett bevis därpå att de icke kommit till Jerusalem med ett misstänksamt sinne ligger ock däri att de icke befalla judarne att inställa arbetet till dess konungens svar anländt; judarne fingo ostördt fortsätta. Och Darii bref är bevis nog på hur han uppfattat saken.

Sedan de persiske ämbetsmännen inspekterat Jerusalem, (vi antaga emellan den $^{21}{}_{9}$ och $^{24}{}_{11}$ alltså i början af år 518, hvilket antagande efter hand torde bekräfta sig) och innan ännu bref från Darius anländt, hafva judarne säkert befunnit sig i stark spänning och bidan efter utgången. Ansvaret för densamma hvilade främst på Haggai och Sakarja; skulle den icke blifva god så hade folkets tillstånd genom deras verksamhet blifvit sämre än förut. Man hade förut skydd och

säkerhet i landet under egen pacha, och mången af de i landet infödda judarne, som lärt sig värdera denna förmån i jämförelse med det föregående tillståndet, torde hafva funnit det säkrare att blifva vid detta än att möjligen nu äfventyra hvad man vunnit. Hos storkonungen kunde oberäkneliga inflytanden göra sig gällande om än Haggai och Sakarja trodde på hjälp från hans sida. Fruktan och hopp torde hafva växlat med hvarandra. En dag under denna tid, den $^{24}/_{11}$, fem månader efter templets grundläggning har Sakarja sina syner. Fastän innehållet ter sig för profeten i form af syner, så beror dock framställningsformens planmässiga anordning på klar reflektion, och därmed sammanhänger äfven att synerna gåfvos just den 24:e dagen i månaden, ty då hade profeten särskild anledning att reflektera öfver hurudan utgången af det jämt fem månader förut begynta verket skulle blifva (jfr Giesebrecht, Die Berufsbegabung der alttestam. Propheten, sid. 64 ff.).

Första synen, Sak. 1 7—17. Det i denna syn uppträdande rytteriet har synts Ewald likna de persiska postkurirerna, och Wellhausen skulle icke hafva något däremot, ifall han funne något motiv härför i Darii andra år. "Då vi här tydligen hafva kurirhästar, icke stridshästar inför oss, så förmodar Ewald att den persiska riksposten föresväfvar Sakarja. Men hur kunde den detta i Darii Hystaspis andra år!" (Skizzen V 173). Huru nära det i själfva verket ligger att här tänka på det persiska rytteriet, se vidare Stave, Parsismus 129 f. Det vore nu önskvärdt att texten vore något klarare. LXX rättar sig flerstädes efter den åttonde synen och lämnar oss i sådana fall ingen ledning. Svårigheten ligger bland annat däruti att mannen bland myrten enligt v. 8 (ואחריו) tyckes rida ut i spetsen för de andra ryttarne för att bese jorden, men enligt v. 11 befinner han sig stilla på sin plats bland myrten och de andra komma och inberätta för honom hvad de erfarit under kringfarandet på jorden. Emellertid synes hela sammanhanget tala därför att v. 11 återgifver den ursprungliga föreställningen, och därom vittnar ock attributet "han som stod" (העמד). I v. 8 måste alltså i st. f. ואחריו läsas något sådant som ולפניו. (En färg är utan tvifvel äfven utfallen i v. 8, ty färgerna böra vara fyra efter som de väl skola uttrycka de fyra väderstrecken.) V. 10 är väl att betrakta som en sammanhanget afbrytande utvidgning. (Wellh. Skizzen V 173.)

I hufvudsak torde de i första synen uppträdande personerna förhålla sig till hvarandra på följande sätt. Bland myrten som växa nere i ett uttorkadt vattendjup (ההרסים אשר במצלה) står en man och inför honom en skara ryttare. Sakarja frågar sin ängel: "hvilka äro dessa, min herre?" Sakarjas ängel: "jag skall låta dig se hvilka dessa äro." Sakarja iakttager nu att mannen bland myrten är Jahves ängel och att de framför denne stående ryttarne äro under honom lydande änglaskaror, och denna Sakarjas iakttagelse tillgår antingen så, att hans ögon direkt öppnas härför, eller ock så, att han först genom att åhöra nu följande samtal inför Jahves tron kommer till insikt därom. Skarorna inberätta för Jahves ängel: "Vi hafva farit omkring på jorden, och se, hela jorden är bebodd och stilla" (וישבת ושקטת, LXX κατοικεῖται καὶ ἡσυχάζει, jfr Sak. 7 7). Jahves ängel vänder sig nu i sin ordning till skarornas herre med den bedjande frågan: "Jahve Zebaot, huru länge skall du icke förbarma dig öfver Jerusalem och Juda städer, öfver hvilka du vredgats nu i 70 år?" Jahve svarar sin ängel (הרבר בין i v. 13 måste bero på missförstånd af öfvergången till v. 14, hvarest Sakarjas ängel åter uppträder och drar slutsatser ur det som han enligt v. 9 visat Sakarja) med ord om tröst och förbarmande. Efter att hafva låtit Sakarja se och höra detta säger hans ängel till honom: "predika och säg: så säger Jahve Zebaot: jag nitälskar för Jerusalem och för Zion med stor nitälskan, men med stor vrede vredgas jag öfver de trotsiga folken, hvilka då jag vredgades något litet hjälpte till så att det vardt fördärf. Därföre, så säger Jahve: jag vänder åter till Jerusalem med barmhärtighet, mitt hus skall byggas däruti, säger Jahve Zebaot, och mätesnöret skall spännas öfver Jerusalem. Predika vidare sålunda: så säger Jahve Zebaot: ännu skola mina städer flöda af det godt är, och Jahve skall åter förbarma sig (LXX) öfver Zion och ännu utvälja Jerusalem."

Denna första syn omsluter med sitt innehåll alla de följande, ty här är fråga om Israels återlösning och Jerusalems utväljande i en allmänt grundläggande mening. Hos Devterojesaja talas om återlösning både i historien och i naturen, likaså i Hagg. 2 6—9 och 20—23. Samma dubbla återlösning omhandlas äfven här, såsom vi kunna se af tre omständigheter: 1) den man som är Jahves ängel har sin plats bland myrten "i djupet" (מצלה), hvilket väl måste förstås i enlighet med Jes.

44 27 (צולה = מצלה) och Hagg. 2 6 f., således beteckna Israels frälsning både på naturens och historiens område; 2) för Jahves ängel inberättas tvenne ting, som utmärka tillståndet på jorden: hon är öfver allt bebodd, icke som Jerusalem och Juda, och hon är stilla. De båda sammanhänga enligt Hagg. 2 6—9 på det sätt med hvarandra, att folken skola sättas i rörelse i riktning mot Jerusalem därigenom att en skakning sker med himmel och jord, och enligt Jes. 42 så, att afgudiska länder, som hittills varit fruktbara och välbärgade, skola uttorkas medan Israels land välsignas, så att de blinda ledas på vägen till Jerusalem. Här i Sak. 1 12 klagas nu öfver att Jerusalem och Juda städer ännu äro vanlottade, medan jorden för öfrigt är väl odlad och därför stilla; 3) den tröstande tillämpningen af synen, v. 14—17, går i två riktningar: Jerusalem och dess tempel skola uppbyggas v. 16; städerna skola flöda af ymnighet v. 17.

Liksom Devterojesajas tankar, utom den brytning de för öfrigt undergått genom att upptagas af en så olikartad person som Haggai, dessutom äfven modifierats med hänsyn till skakningarne i perserriket (Hagg. 2 6—9. 20—23), så har i Sakarjas syn den form, hvari återlösningen skådas, ytterligare gestaltat sig i enlighet med den sista märkliga tilldragelsen, nämligen de persiske ämbetsmännens inridande på de bekanta persiska hästarne. Denna händelse motiverar äfven både den klagan och det hopp, som uttalas i synen. Ty ämbetsmännens infinnande var å ena sidan ett bud om att Darius kufvat alla sina motståndare utan att likväl folken därigenom tuktats i den riktning och med den påföljd som judarne tänkt sig, men å andra sidan ingåfvo ämbetsmännen godt hopp om att judarnes påbegynta företag skulle bringas till en lycklig fullbordan (v. 16). Och ur denna begynnelse skall ock utveckla sig ett förverkligande af öfriga förhoppningar (v. 17).

Det allmänna som är utsagdt i första synen utvecklas nu i olika riktningar i de följande synerna. Redan i 1 15 torde Sakarja hafva tänkt särskildt på grannfolken som hjälpt till då Jahve vredgades, om han ock tänker sig alla folk i detta afseende vara solidariska med hvarandra. Men i 2 1—4 är det fråga specielt om Israels grannar. I v. 2 säges, att de fyra hornen hafva förstrött "Juda, Israel och Jerusalem", och i v. 4 att de förstrött "Juda", så att ingen vågade upplyfta sitt hufvud. Detta försätter oss till samma situation som Sak. 8 10,

som icke kan handla om annat än de infödda judarnes erfarenheter i landet före persernas tid. De fyra hornen blifva afslagna af fyra smeder. Sakarja väntar utan tvifvel att Israel skall få makt med de palestinensiska grannfolken genom persernas bemedling. Visserligen har man för närvarande frid i Juda, men dessa horn som förstrött Juda skola ock afslås, så att hela Kanaans land blir Israels besittning och de främmande inkräktarne aflägsnas.

Den positiva följden af den i första synen förutsatta tilldragelsen skall blifva Jerusalems utväljande, kap. 2 5—17. Staden får så mycket folk, att den icke kan omslutas af någon mur. Men Herren själf skall vara en eldsmur omkring staden och hafva sina ögon på densamma, så att den som rör vid Israel, han vidrör Jahves ögonsten. (Om v. 10 jfr sid. 88 f.) De som hittills plundrat Jerusalem skola själfva blifva till rof och många sluta sig till Jahve och blifva hans folk (jfr kap. 8 20—23).

I de båda första specialsynerna (2 1—4 och 2 5—17) var tal om land och stad med folkmängd, således om de rent ekonomiska och naturliga förutsättningarne för församlingens existens. I de följande är det fråga om själfva församlingen och först om öfversteprästen, kap. 3. Josuas ställning som öfverstepräst är här tydligen hotad. Satan uppträder som hans anklagare, de stå inför Jahves ängel. Men denne (i v. 2 måste läsas מלאך יהוה) bannar satan och befaller tjänsteänglarne som stå inför honom (jämför 1 7—17) att taga af Josua hans orena kläder och påkläda honom högtidskläder och sätta en ren turban på hans hufvud (om texten se Wellhausen och Nowack). I hvilken mening Josua var anklagad måste vi söka sluta af de ord Jahves ängel uttalar. I LXX lyder v. 7: Τάδε λέγει Κύριος Παντοκράτωρ· ἐὰν ἐν ταῖς ὁδοῖς μου πορεύῃ καὶ ἐν τοῖς προστάγμασίν μου φυλάξῃ, καὶ σὺ διακρινεῖς τὸν οἶκόν μου· καὶ ἐὰν διαφυλάσσῃς τὴν αὐλήν μου, καὶ δώσω σοι ἀναστρεφομένους ἐν μέσῳ τῶν ἑστηκότων τούτων. Mot vilkoret att Josua vandrar på Jahves vägar och bevarar hans bud svarar alltså löftet att han skall få döma Guds hus, och mot vilkoret att han bevakar Herrens gårdar svarar löftet att han skall få tillträde bland dem som stå inför Jahves ängel. Denna uppdelning har ett afgjordt företräde framför den hebreiska textens, hvarest det andra גם icke är på sin plats men ändradt till אם efter LXX gör hela meningen bättre. Ty det första גם är naturligast att

fatta som en bestämning till אתה; då detta pronomen står utsatt är det säkert meningen att det skall betonas, såsom ock LXX med sitt καὶ σύ fattat det. Det andra גם åstadkommer endast en konstlad och i språkligt afseende mycket tvungen korrespondens med גם אתה. V. 7 måste öfversättas: "Så säger Jahve Zebaot: om du vandrar på mina vägar och om du vaktar min tjänst så skall *äfven du* (גם אתה) döma mitt hus, och om (LXX καὶ ἐάν) du bevakar mina gårdar, så skall jag gifva dig tillträde bland dem som stå här." Då nu Jahves ängel säger detta till Josua just när denne fritagits från satans anklagelse, så måste vi förmoda att anklagelsen gick ut på att beröfva Josua rättigheten att längre döma Guds hus och att få tillträde till Guds tron. Och vidare, efter som det säges till Josua: "*äfven du* skall döma mitt hus", så bör faran för Josua ligga däri, att en annan kan tränga honom undan från hans plats och ensam döma Guds hus, och de här uttalade trösteorden innebära att den andre icke ensam utan att Josua jämte honom skall döma. Men då måste denne andre vara Serubbabel. Detta bekräftas af v. 8: "Hör dock Josua, du öfverstepräst! Du och dina ämbetsbröder som sitta inför dig, de äro män som äro förtecken därtill att jag skall låta min tjänare Zemach komma". Enligt 6 12 och enligt hela tidsläget kan med Zemach icke menas någon annan än Serubbabel. Denne är, att döma af dessa ord, icke närvarande i Jerusalem för tillfället. Och om han väntas tillbaka i egenskap af Zemach, Messias, så är han vid konung Darii hof, hvarest hans utnämning till judarnes konung väntas äga rum. Detta är då den tilldragelse, som möjligen kan tränga undan Josua från hans plats; äfven om Serubbabel själf icke sträfvar därefter så kan möjligen Darius eller folket vilja helt utbyta öfversteprästen mot Zemach-Messias. Men enligt löftesorden skall Josua hafva en plats bredvid Serubbabel. Därtill har Josua och prästerna liksom ett inre berättigande, emedan de bidraga till Serubbabels upphöjelse genom att vara underpanter på hans återkomst i egenskap af Zemach. I hvilken mening detta är att förstå utsäger v. 9: "Ty se, den stenen som jag lagt inför Josua, öfver en enda sten äro sju ögon. Se jag ingraverar i honom hans gravering, säger Jahve, och jag bortstryker detta lands synd på en enda dag. På den dagen, säger Jahve Zebaot, skolen I kalla hvarandra att komma in under vinträd och under fikonträd". Sannolikast är väl den förklaring

som Wellhausen gifvit af denna sten, att den nämligen är ädelstenen i den blifvande konungakronan. Men de sju ögonen kunna icke gärna förstås om facetterna på stenen, ty då de sju förekomma äfven i kap. 4 10 och där betyda något annat, så bör detsamma gälla äfven här (Stave, Parsismus 216). Ingraveringen i stenen af konunganamnet beror nu väsentligen af öfversteprästens och hans ståndsbröders ämbete, ty först genom detta försonas landets synd så att Messias-tiden kan begynna. De sju ögonen äro, såsom vi strax nedan få betrakta, de sju ärkeänglarne: dessa sju vaka öfver stenen, och bland dessa har Josua tillträde till Guds tron i sin egenskap af försonare. Genom församlingens och sina egna synder blir han förorenad men Jahves ängel bortvisar satan när denne vill fälla honom. Då den messianska tidens ankomst i så hög grad beror af Josua, öfversteprästen, så skall denne äfven när den tiden kommer jämte Messias döma Guds hus samt hafva tillträde till Guds tron.

Synen i kap. 4 rör sig nu omkring Serubbabel och Josua i deras samverkan med hvarandra. Det är ett närmare utförande af גם אתה "äfven du" i 3 7. Tonen ligger väl icke så mycket därpå *att* Serubbabel och Josua stå inför jordens herre som att *båda* skola vara bredvid hvarandra. Texten måste här, såsom Wellhausen, Smend, Nowack m. fl. påvisat ordnas sålunda: v. 1—6 a 10 b 11—14. 6 b—10 a och v. 12 uteslutas. Sammanhanget mellan v. 5. 6 a 10 b blir alltså: "Och ängeln som talade med mig svarade och sade till mig: vet du icke hvilka dessa äro. Och jag sade: nej, min herre. Och han svarade och sade till mig: dessa sju, de äro Jahves ögon som fara omkring hela jorden." Det låg nära att oriktigt förbinda 10 a och 10 b, när man i 10 a läste om en sten som man torde hafva sammanställt med den i 3 9 ifrågavarande stenen, öfver hvilken sju ögon hvilade. — Sakarja ser här en gyllene ljusstake (מנורה). Öfverst på densamma är anbringad en oljebehållare (גלה), som genom sju rör (מוצקות) leder oljan till stakens sju lampor (נרות). Vid ljusstaken stå tvenne oljeträd, ett till höger och ett till vänster om densamma. Till svar på sina frågor får Sakarja den förklaring att de sju lamporna äro Jahves ögon som kringsväfva hela jorden och att de båda oljeträden äro de två oljebarnen som stå inför hela jordens herre. Tillämpningen häraf göres i v. 6 b—10 a som kanske något förkortats vid omordnandet. Herrens ord till Serubbabel lyder:

"icke med styrka och icke med våld utan med min ande säger Jahve Zebaot". Utan tvifvel tar Sakarja ande i sådan mening, att den skall kontinuerligt underhållas genom ett teokratiskt ämbete (Giesebrecht, Die Berufsbegabung der alttest. Propheten, sid. 151 f.). Här menas sannolikt både messias- och öfverstepräst-ämbetet, men så, att tonen i sak ligger på öfverstepräst-ämbetets oumbärlighet. Om Serubbabel i denna mening verkar under Guds andes ledning så skall han hafva framgång. I v. 8—10 a hafva vi nu ett bevis på att Serubbabel icke är tillstädes i Jerusalem utan att han för sin del för tillfället nedlagt arbetet, hvilket han dock skall återupptaga. "Och Herrens ord skedde till mig sålunda: Serubbabels händer hafva grundat detta huset och hans händer skola fullborda det, och I skolen inse (läs ידעתם) att Jahve Zebaot har sändt mig till eder. Ty de som ringakta de små begynnelsernas dag skola få (glädja sig och?) se murarelodet i Serubbabels hand." (V. 10 a har sannolikt undergått några smärre förändringar vid dess förbindelse med 10 b.) Förkunnelsen att samme Serubbabel som grundat huset äfven skall fullborda det synes förutsätta att något inträffat efter arbetets början, som kunde göra detta omtvistadt. Och af orden att de som ringaktat den oansenliga begynnelsen skola få se murarelodet i Serubbabels hand måste vi nödvändigt sluta, att de nu icke kunna se det och att han alltså nu icke är i Jerusalem men väntas dit tillbaka för att fortsätta arbetet. Af stort intresse är uttrycket "de ringa begynnelsernas dag" som sättes emot tiden sedan Serubbabel skall hafva återkommit. Detta måste innebära att han är vid Darii hof, hvarifrån han antages komma tillbaka med bättre ekonomisk utrustning för arbetets fortsättande.

Liksom i 3 9 så talas äfven här i 4 10 om sju ögon, närmare bestämdt om Jahves sju ögon som kringsväfva hela jorden. Det har tvistats därom huruvida de sju planeterna föresväfvat Sakarja eller de sju heliga väsen, Amesha Spentas, som omgifva Ahura Mazdas tron. Emellertid hafva dessa båda sjutal sannolikt icke uppstått oberoende af hvarandra, och i sådant fall finnes något riktigt i båda alternativen. Men den senare judiska läran om de sju ärkeänglarne liknar dock mera de sju Amesha Spentas än de sju planeterna och med hänsyn därtill torde man här böra gifva företräde åt de förre (Stave, Parsismus, 216 ff.). Äfven eljest visar sig persiskt inflytande hos Sakarja, så i rytteriet kap. 1, den olika rangordningen

bland änglarne i kap. 1 och 3 och den utvecklingsgrad till hvilken satansidéen hunnit i kap. 3 (anf. arb. 129 ff., 215 f., 251 ff.). Den historiska situationen är ju ock, såsom vi funnit, hos Sakarja sådan, att persiska föreställningar lågo nära till hands. Den persiske storkonungen var numera herre öfver ett världsrike, åt hvilket judarne ville gifva en världsreligion, och ingenting låg då närmare till hands än att kläda de religiösa tankarne i sådana former som kunde underlätta dess utbredning, helst som från början så stor förvandtskap förefanns mellan persernas religion och Israels. Nu stod faktiskt Serubbabel inför konung Darius och hans sju rådsherrar. Detta sjutal omkring Darius motsvarade de sju ärkeänglarne omkring Ahura Mazdas tron; hos Sakarja förbindas sannolikt de båda sjutalen med hvarandra. Nu säges i kap. 3 att äfven Josua skall hafva tillträde till Guds tron. Om nu enligt kap. 4 både Serubbabel och Josua stå inför de sju ögonen, så är det på allt sätt sannolikt att dessa äro de sju ärkeänglarne. — En särskild fråga är den hvarför bilden af ögon begagnas. I detta fall har Sakarja sannolikt Hezekiel till föredöme, i det att hjulen under den härlighetstron som Hezekiel såg voro fullsatta med ögon, hvarmed uttryckes Guds förmåga att skåda allt och åt alla håll. Denna underbara tron var formen för Guds uppenbarelse bland exulanterna i ett främmande land där han eljest icke uppenbarade sig. I den judiska midraschen Mechilta reflekteras däröfver hur Gud kunde tala i Egyptens land, och där åberopas Hezekiel men äfven orden hos Sakarja: "de äro Jahves ögon som fara öfver hela jorden" (H. Almkvist, Mechilta Bo, Pesachtraktaten, öfvers. sid. 4). Hezekiel är just den som utöfvat mesta inflytandet på Sakarja, såsom framgår af hans idé om prästadömets väsentlighet för församligen, och såsom vi skola se ytterligare bevisadt i de tre sista synerna.

Innan vi betrakta dessa vilja vi dock just i detta sammanhang söka fixera äfven Devterojesajas inflytande på Sakarja. Ett sådant inflytande funno vi i kap. 1, där Sakarja i likhet med Haggai begagnar sig af Devterojesajas idé om en återlösning både i naturen och folkvärlden. I kap. 2 14—17 synes ock Devterojesajas inverkan tydligt nog i orden om folkens anslutning till Jahve. Men framförallt kommer i betraktande Sakarjas egendomliga utbildning af läran om Jahves tjänare. Huru mäktig och oumbärlig idéen härom var synes däraf, att densamma blir grundvalen äfven för Sakarjas teologi, och af

största intresse är att finna huru han med densamma sammansmälter både Hezekiels tankar och parsistiska föreställningar. Alla tre möta hvarandra i läran om änglarne. Änglaskarornas Gud heter ju egentligen Jahve Zebaot (fullständigt Jahve Elohe Zebaot, Jahve härarnes Gud). Men i Sak. 4 14 och 6 5 kallas Jahve för hela jordens Adon, Herre. På båda ställen är det fråga om sådana som tjäna; om Serubbabel säges för öfrigt i kap. 3 8 uttryckligen att han är Jahves tjänare (עבדי). Om både Josua och Serubbabel heter det i 4 14 att de "stå" inför all jordens herre (העמדים על אדון כל הארץ) alltså tjäna honom. Samma uttryck begagnas ock om änglarnes tjänst 3 4. Mot אדון herre svarar עבד tjänare. Men uttrycket tjänare växlar lätt med ängel, eftersom ängel betyder sändebud. Så kunde den siste af de mindre profeterna kallas Malakia, Jahves ängel, emedan det var liktydigt med Jahves tjänare. Denne Malakia säger uttryckligen att prästen är en Herren Zebaots ängel (2 7) och det i ett sammanhang där han begagnar uttryck lånade från ebed-Jahve-sångerna. Sakarja menar ock tydligen med Jahves tjänare en som har tillträde till Guds tron i kraft af sitt ämbete. Dit hör egentligen blott invigda personer såsom Messias och prästerna och dessutom endast änglarne. Då Josua får tillträde "bland dem som här stå" (Sak. 3 7) så är detta detsamma som då Malakia säger, att prästen är en Herren Zebaots ängel. Malakia vet dock att tala om Jahves tjänare äfven i vidsträcktare mening så att dit höra alla som sluta sig till de rätta gudstjänstformerna (3 13—24). För både Sakarja och Malakia är i alla händelser prästen den egentlige Jahves tjänare, och så är det i sak Hezekiels åskådning om prästadömets konstitutiva nödvändighet för församlingen som kommer till giltighet äfven när Sakarja formelt begagnar sig af denna från Devterojesaja öfvertagna idé. Sakarja är Hezekiels lärjunge i vida högre grad än Devterojesajas.

Hezekiels allt bestämmande inflytande på Sakarja torde dock tydligast framträda i de tre sista synerna, hvilka vi sammanslå, emedan de enligt vår uppfattning höra nära tillsammans gent emot de fyra närmast föregående. Efter den grundläggande synen 1 7—17 hafva följt närmare utvecklingar om land, stad och folkmängd, öfversteprästens tillträde till Guds tron samt församlingens båda blifvande ledare under Guds öfversta tillsyn. Härmed synes Sakarjas utkast hafva kommit till en viss afslutning.

I förhållandet mellan den sjette (5 1—4) och sjunde (5 5—11) synen möter oss ett för Hezekiel genuint betraktelsesätt. I 5 1—4 bestraffas enskilda synder och i 5 5—11 bortskaffas synden själf ur landet. Den synd som är roten till alla andra och med hvars bortskaffande äfven de i 5 1—4 nämnda orättfärdigheterna försvinna, denna synd betecknas med ordet הרשעה "gudlösheten". Hezekiel talar flerstädes om gudlösheten, רשע elller רשעה (3 19 5 6 7 11 18 20. 27 31 11 33 12. 19) eller om "den gudlöse" הרשע (3 18. 19 18 20. 21. 23. 27 33 8. 9. 11. 12. 14. 19). För honom är synden mot den rätta kulten eller gudstjänsten inbegreppet af all synd. Dit hör naturligen äfven andra synder, men af t. ex. kap. 18 och 36 synes huru djupt förvecklade alla andra tänkas vara med den kultiska eller rättare huru Hezekiel uppfattar all synd under begreppet orenhet, detta begrepp taget i sin allra vidaste betydelse. Orenheten hålles fjärran genom den rätta gudstjänsten (jfr Hagg. 2 10 ff.). Samma ord som Hezekiel använder ock Malakia om affall från gudstjänstordningen (3 15. 18. 19. 21). Af samma slag måste ock den i Sak. 5 5—11 förekommande רשעה vara. Nu märka vi att de i 5 1—4 ifrågavarande enskilda synder äro specifikt kananeiska, de äro stöld och falskt svärjande; under stölden inbegripes utan tvifvel allehanda slags bedrägeri i handel och vandel, och då därtill kommer falskhet i svärjande så går alltsammans ut på lögn och bedrägeri. Straffet öfver dessa synder utgår "i hela landet" hvarmed här måste menas hela det heliga landet; närmast afses säkerligen Nordisrael. Vidare märkes att dessa synder alltför länge hafva varit ostraffade. Det ena och det andra blir förståeligt om här afses Hezekiels profetior om att det i styggelser vandrande folket i hela landet skulle utrotas, hvilka profetior ännu icke gatt i uppfyllelse. Hezekiels tankar tillämpas nu af Sakarja på det sätt att folket visserligen icke skall flyttas ur landet, men dels skola de orättfärdige straffas där de bo (5 1—4) dels skall hela roten till detta onda, den ogudliga kulten, רשעה, skaffas ur landet, något som vid denna tid främst måste hafva gällt Nordisrael (5 5—11).

Fråga vi nu hvarföre detta spörsmål just nu togs upp, så lämnas oss svar härpå i kap. 6. Den sista synen 6 1—8 sluter sig äfven den nära till Hezekiel. Den förutsätter utan tvifvel väntan på hemkomsten af den skara judar, om hvilken är fråga i v. 9—15. Det är väntan på dessa, hvilka skola

komma från Babylonien enligt Hezekiels plan om hela Israel, som framkallar den andra likaledes hos Hezekiel förekommande tanken på det ondas bortskaffande ur landet, kap. 5. Kap. 6 1—8 handlar om det nya Israel, och Sakarja sluter sig här till Hez. 37, hvarest Israels döda ben sägas få lif. Vi märka särskildt v. 9—11: "Och han sade till mig: profetera inför anden, profetera, du människobarn, och säg till anden: Så säger Herren Jahve: från de fyra vindarne kom, du ande, och blås på dessa döda att de må få lif! Och jag profeterade såsom han befallde mig, och anden kom uti dem, och de fingo lif och stodo på sina fötter, en mycket, mycket stor mängd. Och han sade till mig: människobarn, dessa ben äro hela Israels hus . . ." Sakarja skiljer sig från Hezekiel blott därigenom att han äfven här begagnar motivet om hästarne samt idéen änglarne såsom Jahves tjänare. Men anden som hvilar öfver Nordlandet är säkerligen samma ande om hvilken Hezekiel talar i kap. 37; från Nordlandet skulle nämligen Israel komma enligt Jerem. 3 18. De fyra vindarne som gå ut hafva till uppgift att från alla väderstreck hopsamla Israel. Beaktansvärd är Sak. 2 10, som antingen tagits direkt ur Sak. 6 1—8 eller ock bildats efter den föreställning man hade om denna syn: "Upp, upp, skynden från Nordlandet, säger Jahve, ty till (?) himmelens fyra väder har jag förstrött eder (enligt Nowack: från de fyra väder vill jag samla אתכם eder) säger Jahve, upp, rädda dig, du som bor i Babel."

I Sak. 6 9—15 talas om babyloniske judar. Sakarja måste hafva väntat dessa hem och af denna anledning uttalat profetiorna i 5 1—6 8 i nära anslutning till Hezekiel. Men har han på förhand väntat dem, så innebär detta att några planer redan uppgjorts för deras ankomst, och då Serubbabel ånyo befinner sig i Jerusalem enligt den ursprungliga texten af 6 9—15 där de babyloniske judarne äro i fråga, så måste Sakarja förut hafva förbundit sin väntan på dessa judar med sin väntan på Serubbabels återkomst (Sak. 3 8 f. 4 8—10 a). Den grekiske Esras berättelse om Serubbabel hos Darius och hans ankomst därifrån till Juda i spetsen för de 42,000 visar sig hvila på verkliga historiska tilldragelser, bevittnade af Sakarja. Den grekiske Esra afviker eljest i allmänhet icke från den hebreiske af några andra skäl än rent historiska, och så har han äfven här af sådana skäl nödgats afvika, fastän han så vidt möjligt bibehållit den hebreiska textens anordning.

Af hela Sak. 1 7—6 15 måste vi alltså sluta att perserna varit i Jerusalem mellan den $^{24}/_{9}$ och $^{24}/_{11}$ af Darii andra regeringsår, således i början af 518. Serubbabel har med anledning häraf begifvit sig till konung Darius och där mottagit de privilegier som innehållas i Darii bref och löfte att hemföra en del judar till Jerusalem. I Darii bref handlas endast om judarnes gudstjänstliga privilegier, af hvilka löftet att hemföra judar blott var en obetydlig konsekvens. Ty de hemförda judarne måste hufvudsakligen hafva varit präster enligt listan Neh. 12 1—26 i dess ursprungliga form; det behöfdes en förstärkning från Babylonien om offren skulle få den betydelse som de nu afsågo; det var liksom ett förflyttande af Babel till Jerusalem, af storkonungens forna gunst mot de babyloniske prästerna till de judiske. — Ifall orden om judarnes pacha i Esra 6 7 vore ursprungliga (hvilket Guthe förnekar, Gesch. sid. 248) så skulle de visa blott att Serubbabel i officielt språk fortfarande betecknades som judarnes pacha, hvarmed icke var uteslutet att judarne fingo kalla honom konung. Ty i alla händelser blir Serubbabel krönt enligt Sak. 6 9—15 i dess ursprungliga form. Men det sannolika är just att det samma som varit motivet till ändringen af Sak. 6 9—15, nämligen davididernas senare försvinnande från sin plats och öfversteprästens öfvertagande af deras funktioner, äfven varit orsaken till den oregelbundenhet i texten till Esra 6 6 ff., som faktiskt föreligger och som trängt sig på uppmärksamheten alldeles oberoende af orden om judarnes pacha. (Se Kosters, Wiederherst. 22.) Det är uppenbart att fortsättningen på Esra 6 1—5 icke från början kan hafva varit v. 6 ff. utan att en stark förkortning föreligger. Och denna har sannolikt förorsakats däraf att Serubbabel varit nämnd på ett sådant sätt, att det icke öfverensstämt med senare föreställningar.

Från Darii fjärde år förekommer en episod i Sak. 7—8. Där är fråga om de hittills iakttagna fastedagarnes upphörande; man kan ock betrakta Sak. 7—8 som en diskussion öfver frågan om de 70 årens slut. Liksom i Sak. 1 7—17, där ett slut på de 70 åren efterlängtas, är tal om en återlösning i både natur och folkvärld, så är ock i Sak. 7—8 fråga både om naturens blifvande ymnighet och om folkens förhållande till Israel (t. ex. 8 11—13. 20—23). — Att Serubbabels ickeomnämnande i Sak. 7—8 icke har någon beviskraft i den riktning, att han ej längre skulle innehafva sitt ämbete är redan

förut betonadt. Detta kan ock inses däraf, att icke heller öfversteprästen nämnes, af hvilken omständighet ingen lär vilja sluta att han ej hade kvar sin plats.

Med tillhjälp af Devterojesaja, Haggai, Sakarja samt de arameiska urkunderna i Esra 5—6 hafva vi följt den judiska församlingens begynnelser och vidare utveckling till några år inpå Darii Hystaspis regering. Under Darii långa regering hafva judarne säkerligen i yttre måtto haft en ovanligt lycklig tid. Tack vare i synnerhet babyloniernas uppror mot Darius hafva judarne i rikt mått fått erfara hans nåd i stället för babylonierna, såsom vi kunna se af Darii bref angående privilegier för templet och gudstjänsten i Jerusalem. Enligt dessa skulle offren underhållas af riket, och detta har sannolikt äfven skett. Prästerna uppdelades och begränsades till sina släkter enligt Neh. 12, och af listan Neh. 11 synes att hela Israel begränsat sig från folken åtminstone i den mening att man visste hvilka som till börden voro israeliter eller icke.

Det var dock en lös grund på hvilken församligen hvilade, när dess regelbundna offertjänst och öfriga inrättningar berodde af perserkonungens nåd. Allt kött är gräs och all dess gunst lik blomman på fältet. Detta fingo judarne erfara när en ny konung uppstod som icke visste af Israel. Församlingen bar inom sig själf fröet till upplösning, ty trots det att den på visst sätt höll tillsammans gent emot icke-israeliter, så hade den dock i sin officiela form till sitt väsen blifvit alldeles lik andra folks religionsgemenskaper. En nödvändig konsekvens häraf var, att församlingens existens berodde af politiska förhållanden och alltså hotades när dessa ändrade sig till det sämre. Endast en sådan religionsgemenskap som från början klart insett att människogunst är ohållbar och tagit detta i beräkning samt byggt allenast på den oförgängliga klippan genom tron på lefvande Gud, endast en sådan är oförstörbar under alla tidens skiften. Jahves tjänare var oberoende af olika politiska lägen; trots hans yttre torftiga villkor öfverlefde han församlingens fall. Från honom hafva säkert redan under Darii tid mången gång röster höjts mot det väsen som rådde i Jerusalem. Men dessa vittnen måste hafva fått lida mycket. Ifall Klagov. 4 afser en under efterexilisk tid infallande förstöring af Jerusalem, såsom synes vara i hög grad sannolikt (jämför Cornill, Einleitung, sid. 231 f.), så är detta stycke ett vittnesbörd därom, att de ledande männen hade blod på sina

händer när de drefvos ut ur Jerusalem v. 13. 14. Desse som så hårdt hållit på levitisk renhet och förklarat dem för orena hvilka icke iakttagit nödiga observanser, de blefvo nu själfva betraktade som orena v. 15: "'Ur vägen, oren (סורו טמא)!' ropade man om dem. 'Ur vägen, ur vägen, kommen icke vid (סורו סורו אל תגעו)!' . . . Bland folken sade man: här få de icke mera bo." Efter all sannolikhet med anspelning härpå heter det i Jes. 52 11 när man väntar Israel tillbaka till Jerusalem: "Undan, undan, gån ut därifrån! Oren! kommen icke vid!" (סורו סורו צאו משם טמא אל תגעו). Här torde vi nu finna förklaringen till den plats Jes. 53 fått. Ebed-Jahve-sångernas senare införande i en gifven text är ett märkvärdigt vittnesbörd om det omslag i sinnena som åstadkommits genom straffdomen på Xerxes' tid; Israel har verkligen haft skuldkänsla och erkänt sanningen af Jahves tjänares ord. En direkt bekännelse om Israels stora synd ifråga om Jahves tjänare hafva vi i Jes. 52 13—53 12. Då Xerxes tuktade judarne tänkte han säkerligen icke just på denna synd; men här föreligger ett likartadt sammanträffande mellan skuld och straff som då romarne år 70 e. K. förstörde Jerusalem.

För att möjligen något lära känna den i Israel rådande stämningen efter förstörelsen vända vi oss åter till Mika 4—7. Samtidigt vilja vi här begagna oss af hvad vi funnit vid betraktelsen af Sakarjas syner och ytterligare betona ett par af de skäl vi förut blott i förbigående anfört för den uppfattning, att Mika 4—7 höra till Xerxes' tid. Vi hafva öfvertygat oss därom att uttrycket אדון כל הארץ Sak. 4 14 6 5 återspeglar en af Sakarja gjord förbindelse mellan Devterojesajas idé om Jahves tjänare och de transscendenta föreställningar om Guds väsen som Sakarja fått både från Hezekiel och från parsistiskt håll. Före hans tid fanns svårligen någon historisk möjlighet för den kombination af hvilken ifragavarande ord äro ett uttryck. Då vi nu äfven i Mika 4 13 finna samma ord אדון כל הארץ så synes oss detta vara ett betydande bevis för att Mika 4 och då äfven dess omedelbara fortsättning kap. 5 äro skrifna efter Sakarja.

Detsamma måste vi ock antaga om de nära sammanhörande kapitlen Mika 6—7 när vi jämföra 6 9—16 med Sakarja 5. Texten i Mika 6 9—16 är korrumperad, men med tillhjälp af de kvarstående orden och sammanhanget i belysning af LXX är det dock möjligt att finna den hufvud-

sakliga meningen. Jahves röst utgår till en ogudaktig stad som skall hemsökas af straff, och en stam af Israel uppfordras att skilja sig från stadens syndafördärf. Situationen påminner om den vid Korahs uppror; jfr det närmast föregående v. 1—8 om de nordisraelitiska offren. "*Jahves röst ropar till staden och han vill frälsa dem som frukta hans namn* (LXX Καὶ σώσει φοβουμένους τὸ ὄνομα αὐτοῦ יהושיע יראי שמו); *hör, o stam* (LXX ἄκουε, φυλή שמע מטה) *och skiljen eder från stadens gemenskap!* (Väl att läsa וְהַבְדִּלוּ מֵעֲדַת הָעִיר jfr Num. 16 21; äfven i ps. 22 17 86 14 106 17 Job. 15 34 användes עֵדָה i betydelsen af ogudaktig hop, rote; det begynnande ו i ומי synes vara en lämning af imperativen, som lätt kunde utfalla då nyss förut förekommer en imperativ med ett följande ord som begynner med מ; en nödvändig konsekvens af detta imperativens bortfallande var att de följande orden gjordes till en sats ומי יערה, hvilken dock är obegriplig liksom ock det följande עוד. Detta senare ord har LXX verkligen läst som עיר.) *Månne jag skall förgäta* (האש korresponderar med האוכה i v. 11 och måste alltså vara הַאִשָּׁה af נשה, Wellh. Skizzen V 145) *den gudlöses hus, som hopar gudlöshetens skatter* (LXX θησαυρίζων θησαυροὺς ἀνόμους אֹצְרוֹת אַצְרָה רָשָׁע), *och det magra, med förbannelse behäftade efamåttet? Skall jag förklara den* (staden) *för ostrafflig* (הַאֲזַכֶּה) *trots gudlösa vågskålar och trots falsk vikt i pungen, denna* (stad), *hvars rike män äro fulle med våld och hvars inbyggare tala lögn, och deras tunga är bedrägeri i deras mun?*" Den sålunda beskrifna staden kan icke vara Jerusalem utan måste vara Samaria, och den stam som uppfordras att skilja sig från stadens fördärf och förena sig med dem som frukta Jahve bör vara Efraim (jfr Hez. 37 15 ff. Sak. 9 10. 13 10 6 ff.). Detta bestyrkes af v. 16, ty sedan i v. 14. 15 den kommande domen beskrifvits heter det i v. 16: "Och du (Efraim) bevarade (וַתִּשְׁמֹר LXX καὶ ἐφύλαξας) Omris stadgar och alla Achabs hus' gärningar och I (staden och stammen?) vandraden efter deras råd med den påföljd att jag gör dig (Efraim) öde och dess (stadens) inbyggare till spott; och folkens smädelser skolen i få bära (LXX ὀνείδη λαῶν)." Något annat motiv att tala just om Omris stadgar torde författaren icke hafva haft än det att Omri grundlagt Samaria; han vill utan tvifvel säga att staden varit sig lik, att man bevarat Omris stadgar sedan stadens grundläggning. Efraim bör skilja sig från gemenskapen med denna stad, ty dess synder kräfva hämnd. Synderna äro här desamma kanaanitiska

som de hvilka enligt Sak. 5 1—4 skola drabbas af förbannelsen. Och liksom där så är äfven här fråga om gudlösheten (רִשְׁעָ) och den gudlöse (רָשָׁע). I Sak. 5 5—11 bortskaffas gudlösheten i ett efamått; äfven här bringas gudlösheten och efamåttet i förbindelse med hvarandra. Här förekomma väl alltför stora likheter för att de skulle vara helt oberoende af hvarandra. Hos Sakarja äro nu de kanaaneiskt-nordisraelitiska bedrägerisynderna betraktade som särskilda yttringar af gudlösheten i betydelse af oriktig kult i öfverensstämmelse med Hezekiels tankar. Men författaren af Mika 6 skiljer sig från Hezekiel och Sakarja i frågan om kultens betydelse: han fattar offren som värdelösa och det kraf Gud ställer på människan såsom bestående i att utöfva rättvisa, vara kärleksfull och vandra i ödmjukhet. Äfven i v. 9 ff. lägger han icke in samma betydelse i ordet "gudlöshet" som Sakarja, ty i v. 9 ff. är det endast fråga om bedrägerisynder men icke om någon kultisk bakgrund för desamma såsom hos Sakarja. Hezekiel är Sakarjas original. Om nu författaren af Mika 6 begagnar ord som likna Sakarja men dock i orden inlägger något annat än denne och Hezekiel, så synes Mika 6 vara sekundärt i förhållande till Sakarja. Men detsamma kunna vi ock sluta af tilltalet till en särskild stam i Nordisrael att skilja sig från Samaria. Om detta öfverhufvud tyder på efterexilisk tid, så bör tiden närmare bestämmas så att Mika 6 icke föregår utan efterföljer Sakarja, ty före honom finnes väl icke något rum för Mika 6.

I hela Mika 6—7 visar det sig att författaren utöfvar ett herde- eller väktareämbete i Nordisrael efter Jerusalems fall. I 6 1—8 upptager han en tvist i Jahves namn med dem som förlita sig på offer och glömma rättfärdigheten och i 6 9—16 varnar han för den ogudaktiga hufvudstaden. I 7 1—8 klagar han däröfver att de rättfärdige mer och mer försvinna: att det här är fråga om rättfärdige i Nordisrael kan slutas af en jämförelse med Jes. 65. Författarens ideal är v. 2 en människa som är god eller kärleksfull (חסיד) och rättvis (ישר), hvilket öfverensstämmer med 6 8. I 7 7 betecknar han sig såsom en som spanar efter Jahve (ואני ביהוה אצפה); i v. 4 talar han till folket om den dag som dess väktare vänta på (יום מצפיך). Enligt v. 11 är denna dag den, när murarne skola återuppbyggas (יום לבנות גדריך); jfr ביום ההוא i Jes. 52 6. Synnerligen beaktansvärdt är, att författaren i v. 9—14 erkänner att han själf (hvari han utan tvifvel inbegriper den judiska

församlingen) är skuld till den påkomna olyckan. Han vill därför tåligt bära Guds vrede till dess Herren vill taga hand om hans sak. Han beder Herren vårda sin afskilda hjord såsom i forna dagar och tröstar sig med Guds rikedom på förlåtelse och barmhärtighet, v. 14—20. Att sådana "väktare" funnos i Palestina under förödelsens tid är bevittnadt äfven af Jes. 52 8: "Hör, dina väktare upphäfva sin stämma, tillsammans jubla de; ty öga mot öga se de huru Jahve vänder åter till Zion." — Om än Mika 4—6 och 6—7 icke skulle vara af samme författare så höra de dock till väsentligen samma tid. Mika 4—5 handla om själfva förstöringen af Jerusalem och de tankar angående det davidiska konungadömet som med anledning däraf uppstodo; Mika 6—7 gifva oss en inblick i Nordisraels andliga tillstånd under Xerxes' tid. Och Jes. 49—55 lära oss hur det såg ut i Jerusalem och Juda efter förödelsen.

§ 4. Olika åskådningar af församlingens väsen bland det till Jerusalem återkomna Israel. Församlingens slutliga konstituering.

Tiden mellan ankomsten af Esras karavan och församlingens slutliga konstituering sedan Nehemia fullbordat muren är icke lång, endast 14 år, men dessa år hafva varit utomordentligt skiftesrika. Detta icke blott hvad yttre händelser beträffar utan minst lika mycket med hänsyn till de olika, ofta trefvande försöken att gifva församlingslifvet en gestalt, som kunde tillfredsställa de efter församlingens upplösning sig påträngande nya krafven. Innan församlingen antog sin för framtiden afgörande form skulle det visa sig att flere andra möjligheter förelågo, af hvilka man hade att välja en. Men icke blott från denna synpunkt är det af högsta intresse att gifva akt på de skiftande andliga företeelserna före församlingens konstituering. Det förhåller sig nämligen icke så, att den slutliga form man antog afsåg att utan vidare tränga undan de andra möjligheterna och intressena; dessa fortlefde i stället i församlingen, kombinerade med den af Esra valda riktningen, och gjorde lifvet rikare än hvad som framgår af själfva berättelsen om församlingens konstituering i Neh. 8—10. Denna berättelse behöfver därför nödvändigt kompletteras bland annat genom en betraktelse af de närmast förut förekommande olika åskådningarne af församlingens väsen.

Vi äro i stånd att få en inblick i församligens växlingsrika lif närmast före församlingens slutliga bildande genom de värdefulla källor, som inneslutas i skriftafdelningen Jes. 56—66. Vi måste tala om flere källor inom densamma. Visserligen har Duhm betraktat den som enhetlig och han har utifrån denna betraktelse fästat uppmärksamheten på många viktiga fakta som sedan icke kunna förgätas. Isynnerhet kommer här i betraktande det, att Jes. 56—66 öfverallt förutsätta en i Jerusalem existerande församling, hvilket enligt Duhm ännu icke är fallet med Jes. 40—55. Men i sitt omdöme om båda afdelningarne har Duhm dock förfarit alltför schematiskt. Vi hafva sett att detta haft till följd bland annat en orättvisa mot Jes. 48, där verkligen en församling i Jerusalem är förutsatt. Med undantag för Jes. 46—48 gäller visserligen hvad Duhm säger om 40—55, att nämligen ingen församling finnes, dock måste äfven detta modifieras på ett mycket väsentligt sätt därhän, att församlingen ännu icke bildats i Jes. 40—45, att däremot i 49—55 en redan bildad församling är upplöst. Huru skiftande meningarne om Jes. 40—55 än varit efter Duhm, så hafva dock de flesta insett att det icke går an att utan vidare sammanslå 40—48 och 49—55. Men Duhm har varit behärskad af motsatsen mellan 40—55 och 56—66 och häraf förstås hans åskådning och dess stora betydelse. Att Jes. 56—66 innesluter stycken af olika författare har Cheyne (Einleitung in das Buch Jesaja sid. 314 ff.) på ett öfvertygande sätt uppvisat och efter honom Kosters (Theol. tijdschrift 1896 sid. 604 ff.) och Kittel (Jesaja, sid. 172 ff.). Gressmann har icke närmare inlåtit sig på frågan utan blott uppvisat att Jes. 55—66 är efterexiliskt och att åtminstone 66 1—4 förutsätter en särskild författare. Littman har visserligen sökt fasthålla möjligheten af en enda författare för det mesta af 55—66, men hvad han säger på denna punkt är ytterst litet motiveradt och torde icke verka öfvertygande. Detta synes oss däremot vara fallet med Cheynes grundliga analys. För sina dateringar af de olika styckena gör emellertid Cheyne icke anspråk på samma visshet som hvad beträffar styckenas åtskiljande, men såväl Cheyne som Kosters, Kittel, Sellin, Gressmann och Littmann äro eniga därom att större delen af Jes. 55—66 höra till Esras och Nehemias tidsålder. För en noggrannare uppfattning af Jes. 55—66 är det nu framförallt af stor vikt att veta huruvida Esras karavan anländt före eller efter Nehemia. Vi hafva

öfvertygat oss om hur därmed förhåller sig vid studiet af kronologien för Esras och Nehemias verksamhet, och vi få däraf anledning att hvad tidsläget för Jes. 55—66 beträffar väsentligen instämma med Littmann, nämligen att åtminstone de flesta styckena skrifvits mellan Esras ankomst i Artaxerxes' sjunde regeringsår och Nehemias ankomst i hans tjugonde år. Innan vi för vårt ändamål betrakta Jes. 55—66, böra vi emellertid i stor korthet söka något närmare fixera de yttre händelsernas förlopp under ifrågavarande tid.

Efter Jerusalems ödeläggelse hade judarne intet annat att göra än vänta till dess en förändring i sakläget inträdde. En tillräcklig förändring tyckes icke hafva skett genast efter Xerxes' död, eftersom Israel först i hans efterträdares sjunde år 459/8 återkommer till Jerusalem. Just vid denna tid pågick som bäst ett uppror mot Artaxerxes bland egypterna. Inaros, son till Psammetich, en libysk furste, ställde sig nämligen i spetsen för egypterna och vardt konung öfver hela landet. Han kallade till hjälp äfven grekerna, som fortfarande stodo i krigsförhållande till perserna, och grekerna inläto sig i striden omkr. 460 (Nöldeke, Aufsätze zur persischen Gesch. sid. 51). Det är mycket möjligt att judarne och Artaxerxes med anledning af dessa tilldragelser funnit hvarandra och att konungen ansett det förmånligt att nu återupprätta den judiska församlingen i Palestina. I Babylonien voro judarne redan talrika, och de hade efter Marduks störtande utan tvifvel gjort raska framsteg i andligt inflytande inom riket. Artaxerxes torde redan hafva upptäckt att judarne voro ett internationelt folk eller artade sig till att blifva det i högre grad än något annat religionssamfund. Hade han nu i sin närhet en stor skara judar som voro honom tillgifna, så kunde det vara förmånligt för honom att hafva en utpost af desamma i den oroliga västra delen af riket. Såväl ptolemeer som seleucider hafva sedermera begagnat judarne som medel att sammanhålla riken. Enligt Esras egna memoarer hafva både konungen och hans sju rådsherrar visat sig gunstiga mot judarne (7 27. 28 jfr 8 22). I Sak. 9, som vi måste anse handla om ankomsten af Esras karavan, säges att Zions söner skola uppväckas mot Greklands söner (v. 13), liksom ock hela detta kapitel är gynnsamt för den uppfattning att judarne nu ansågos komma att hafva en betydelse för riket med hänsyn till krig och fred.

Alltnog, i Artaxerxes I:s sjunde regeringsår har en skara

af omkring 1700 (nämligen enligt den grekiske Esra: enligt den hebreiske omkr. 1500) judar af Esra hemförts från Babylonien. I de delar af Esras memoarer, som åt oss äro bevarade, få vi ingenting närmare veta om denna skaras första bosättning och öden i hemlandet, ty Esras berättelse härom är afbruten af kronistens ord, Esra 8 35. 36, hvilka leda öfver till ett stycke af memoarerna som försätter oss till den tid då Esra för andra gangen kommit till Jerusalem: de båda ankomsterna äro sammanblandade. Någon sammanhängande berättelse om tiden mellan de båda kan emellertid Esra icke heller hafva gifvit, eftersom han själf icke stannade i Jerusalem utan återvände till Babylonien efter karavanens hemförande, och därför torde luckan i Esras memoarer icke innebära en alltför stor förlust. Så mycket se vi af hvad vi ännu äga af memoarerna att de från Babylonien medhafda skatterna af guld och silfver skulle användas att restaurera den heliga platsen. Att Artaxerxes med Esras utsändande till Jerusalem äfven förenade löftet om stadens återuppbyggande ligger för öfrigt till den grad i sakens natur, att vi måste antaga det, äfven om Esra 4 11—16 icke direkt vittnade därom att på ifrågavarande tid ett sådant arbete företagits, något som icke kunnat ske utan konungens tillåtelse. Enligt fiendernas ord, Esra 4 12, var judarnes arbete trefaldigt: 1) de uppbygga den upproriska och ondskefulla staden (בנין מרדתא ובאושתא); 2) de uppföra (borg?-) murarne (וישורוא שכללן); 3) de utvidga (?) terrassbyggnaden (ואשיא יחיטן). Det första afser stadsmurarnes återuppbyggande, ty detta var just att "bygga staden" (jfr Neh. 2 5), det andra torde syfta på tempelborgen (jfr sid. 244), det tredje handlar utan tvifvel om tempelterrassen liksom samma ord i Esra 5 16 och 6 3.

Detta arbete måste hafva begynt mycket snart efter karavanens hemkomst, ty det hörde till de mest påträngande angelägenheter. Vi få icke förlägga brefvet Esra 4 11—16 omedelbart före Nehemias ankomst genom att kombinera det direkt med den förstöring af murarne, som åsyftas i Neh. 1 1 ff. Denna förstöring ägde utan tvifvel rum helt kort innan Nehemia fick underrättelse därom. Och fiendernas anfall på staden måste hafva skett utan Artaxerxes' tillåtelse, ty annars är förhållandet mellan Esra och Nehemia å ena sidan och konungen å den andra psykologiskt oförklarligt. "Det är enligt Neh. 2 otänkbart, att Artaxerxes själf befallt murens förstöring. Men

det är ock för tiden före 445 otänkbart att palestinensiske ämbetsmän öfverhufvud skulle hafva vändt sig till Artaxerxes. Ty då hade Megabyzos väldet i Syrien", (Wellhausen, Gött. Nachr. Hist.-ph. Kl. 1895 sid. 170). Wellhausen drar bland annat äfven af denna omständighet den slutsats, att brefväxlingen Esra 4 7—23 är oäkta. Vi hafva ofvan medgifvit detta hvad beträffar Artaxerxes' svar, hvilket måste vara skrifvet på en senare tid utifrån den förutsättning att Artaxerxes regerat emellan Cyrus och Darius Hystaspis. Men just detta är ett vittnesbörd om äktheten af fiendernas bref till Artaxerxes v. 11—16, ty brefvet visar genom sitt i annan riktning gående innehåll att det fanns till oberoende af den kombination, som förskaffat det till sin nuvarande plats. Och Wellhausens andra anmärkning att ämbetsmännen icke kunnat vända sig till Artaxerxes närmast före 445 är endast ett bevis för hvad som äfven i sig själf är troligt, nämligen att brefvet Esra 4 11—16 skrifvits helt kort efter judarnes hemkomst innan upproret utbrutit och således icke får direkt förbindas med murarnes förstöring. Lika visst som judarne icke kunna hafva uppskjutit restaurationsarbetet i flere år, lika visst hafva ock fienderna genast från början haft ögonen på deras företag. Brefvet gifver ock det intryck att sådana som nyss kommit från Artaxerxes (v. 12 מן לותך) höllo på med arbetet, medan däremot efterhand och snart nog nya och större skaror flyttade hem från olika håll, dit de varit förströdda under den föregående förödelsetiden. Vid Nehemias murbyggnad äro de ojämförligt fleste arbetare sådana som icke kommit från Babylonien, och af Jes. 56—66 framgår tydligt att från olika håll komne judar strömmat in i Jerusalem före Nehemias ankomst.

Fiendernas bref Esra 4 11—16 har ingenting uträttat. Murarnes förstöring måste förbindas med något annat, nämligen det nyss nämnda upproret i Syrien mot Artaxerxes (så Nöldeke, Aufsätze zur persischen Gesch., sid. 56). Judarne hafva under upproret varit trogna mot Artaxerxes och därför har Jerusalem förstörts af de upproriske; nu fingo fienderna sin vilja fram med Jerusalem, hvilket icke lyckats genom brefvet till konungen. Äfven om man icke närmare känner året för utbrottet af Megabyzos' uppror, så vet man dock att det skett under tiden mellan Esra och Nehemia, och då ett angrepp på Jerusalem icke gärna kan hafva skett annat än i form af ett uppror mot konungen, så hafva vi all anledning att förbinda

angreppet med detta Megabyzos' uppror som är historiskt bevittnadt. Visserligen hafva fienderna försökt störa äfven Nehemia när han byggde muren utan att detta tyckes hafva varit förenadt med upproriska afsikter mot konungen, men det är dock något annat att nedrifva en redan färdigbyggd stad än att med list och skrämskott söka hindra att en nedrifven stad återuppbygges. Till blotta försök att skrämma judarne inskränkte sig i själfva verket fiendernas åtgöranden på Nehemias tid, och när detta icke lyckades så fortsattes verket och fullbordades. Om judarne hafva varit Artaxerxes trogna under upproret, så förstå vi ock Artaxerxes välvilja mot Nehemia. Cheyne, som icke närmare yttrar sig om beskaffenheten af den öfver Jerusalem enligt Neh. 1 gångna olyckan, säger om Artaxerxes' förhållande till Nehemia: "Året 448 f. K. rasade i Syrien ett mycket farligt uppror under ledning af satrapen Megabyzos. Det är för mig mer än sannolikt att judarne afböjdt ett deltagande i detsamma och att Artaxerxes önskade belöna dem för deras trohet. Jag tror att Nehemia kände detta sammanhang och äfven antog att han hade Artaxerxes' judevänlighet att tacka för sin ställning vid hofvet, hvilken högättade persiske ädlingar i forna tider hade beklädt. Icke osannolikt är det för öfrigt att några inflytelserika män i Jerusalem visste detta lika väl som Nehemia, så att Hananis och hans mäns ankomst icke var så tillfällig som Josefus framställer det i sin romanartade berättelse" (Das relig. Leben der Juden, sid. 39 f.). Häremot strider alldeles icke att Nehemia dröjde en tid med sin anhållan hos konungen sedan underrättelsen kommit om Jerusalems tillstånd; det är sannolikt att Syrien icke fullständigt bragts till lugn förr än i början af året 445 och att Nehemia alltså icke förr kunde tänka på något företag i Jerusalem.

Nehemias anhållan att få återuppbygga Jerusalem (2 1—9) afsåg enligt v. 8 tre restaurationer, som synas i hufvudsak motsvara de tre om hvilka brefvet Esra 4 11—16 handlar. Han begärde nämligen att från en kronpark få taga trävirke till tempelborgen (הבירה אשר לבית), till stadsmuren (חומת העיר) och till själfva templet (הבית); relativsatsen אשר אבוא אליו sluter sig formelt till det närmast föregående ordet men är att betrakta som i sak hörande till äfven de föregående substantiven). Det angelägnaste var naturligtvis att uppbygga själfva stadsmuren. Sedan detta skett kunde man dröja något med

de andra restaurationerna; de som byggt muren hade ock ansträngt sina yttersta krafter och underkastat sig detta emedan saken var af största behof påkallad, men för det återstående behöfde de aflösas af nya arbetskrafter. Efter murens fullbordan verkar Nehemia för inflyttande af en större folkmängd till Jerusalem, och under tiden anlände Esra. Under de tre månader då den kommission, för hvilken han står i spetsen, bestämmer den judiska församlingens omfång, visar det sig att man tänker på det arbete i Jerusalem som ännu återstår. Ty då man väl redan under dessa tre månader, då listan Neh. 7 8—73 upprättades, tänkte sig gudstjänsten skola underhållas på det sätt som bestämmes när församlingen konstituerar sig (Neh. 10), så kunna svårligen de stora summor hvilka släkthufvudmännen enligt Neh. 7 70—73 gifva "till verket" (למלאכה) afse gudstjänstens underhåll i allmänhet utan efter all sannolikhet just templets och borgens restaurering, som skulle företagas så snart församlingsförhållandena ordnats. Några speciela underrättelser om det efter församlingens konstituering vidtagande arbetet hafva möjligen förelegat kronisten och af honom inarbetats i listan Neh. 11 i öfverensstämmelse med den plats han gifvit listan. Där talas nämligen om sådana som förrättat arbete på templet (v. 12) liksom ock om en uppsyningsman öfver en del af dem (v. 14). Enligt v. 16 leda Sabbetaj och Josabad arbetet på den yttre förgården till Guds hus (om vi nämligen så böra förstå de sannolikt i oordning varande orden על המלאכה החיצנה לבית האלהים).

Sedan vi med dessa öfvervägganden kompletterat våra förut gjorda undersökningar af kronologien för Esras och Nehemias verksamhet och därmed skaffat oss en något bestämdare historisk bakgrund till församlingens lif under de år som följa på Esras första ankomst, kunna vi öfvergå att betrakta Jes. 56—66 från den synpunkt vi ofvan antydde, nämligen för att lära känna däri förekommande olika åskådningar af församlingens väsen. Eftersom flere författare bidragit till samlingen Jes. 56—66, så utgör styckenas föreliggande ordning alldeles ingen garanti för den verkliga tidsordningen. Då det gäller en så kort tid som den här ifrågavarande, så är frågan om tidsordningen icke heller för vårt ändamål af någon större betydelse; vi hafva egentligen endast att konstatera de olika anderiktningarne inom Jes. 56—66. I tvenne fall synes det oss emellertid vara möjligt att komma till stor sannolikhet

angående tidsföljden: Jes. 63 7—64 11 synes vara skrifvet kort efter Esras ankomst och Jes. 60—62 litet senare då nya skaror från olika håll flyttade hem till Juda och Jerusalem.

Inom Jes. 63 7—64 11 förekomma tvenne för tidsbestämmandet viktiga ställen, nämligen 63 18 och 64 9 f. Dessa synas försätta oss just till den situation, då Israel blickar tillbaka på den föregående förödelsen utan att ännu hafva hunnit taga itu med restaurationsverket. På en sådan tid, da man hade särskild anledning att se framåt och tillbaka tyda ock orden i 64 7, där Israel vill vara ett ler som låter sig forma af mästaren sedan Israel under föregående tid ådragit sig Guds vrede för sina synders skull. Och om detsamma vittnar stycket från alla andra inom Jes. 56—66 sig åtskiljande karaktär: det liknar i så hög grad Esras memoarer, specielt Ersa 9 6—15 och Neh. 9 6—37, att det icke kan betraktas som omöjligt att Esra själf skrifvit stycket medan han ännu var kvar i Jerusalem. I alla händelser har en nära själsfrände till Esra skrifvit det, och detta förklarar sig bäst om det tillhör en tid, då Esras skara nyss anländt och då andra mäktiga andeströmningar ännu icke kommit in med de nya skaror som efterhand flyttade in i Jerusalem. Kuenen förmodade att i 63 18 och 64 9 åsyftades samma tilldragelse som i Neh. 1 1 ff. Men detta blir omöjligt om man öfverväger 64 9. 10, hvarest förutsättes att det tempel som nu är vanhelgadt så lång tid befunnit sig i samma tillstånd, att författaren kan tala om folkets fäder såsom hafvande tillbedit Gud i det ännu oförstörda templet. Också låter Duhm 64 9 f. syfta på det salomonska templet, i jämförelse med hvars härlighet det nuvarande är ett intet. Men häremot se Cheyne, Einl. sid. 361 och Sellin, Serubbabel sid. 81 f. Vid 63 18 söker Duhm sluta sig till Kuenen, men äfven häremot se Sellin på anf. st. Cheyne har sett sig nödsakad att uppsöka en situation under efterexilisk tid, då templet förstörts, och han har därvid kommit till Artaxerxes III:s tid. Men de historiska underrättelser på hvilka han stöder sig äro dock allt för dunkla och ovissa (se Kosters, Theol. tijdschrift 1896 sid. 608; jfr Sellin sid. 82 ff.). För att på annan väg gifva rättvisa åt det intryck stycket lämnar, nämligen att templet för närvarande är obyggdt, hänföra Gressmann och Littmann stycket till tiden mellan 538 och 520; dock framhåller Gressmann att man äfven kan tänka på en senare obekant förstöring af helgedomen. Vill man icke utplåna מִמְּעַר som

äfven LXX har, så är det ock omöjligt att förlägga stycket till nyssnämnda tid. Alla inre skäl tala för Esras tid (Sellin 83 f.), om man blott kunde få någon lämplig situation för de båda omhandlade verserna 63 18 och 63 4. Och en sådan är gifven då vi funnit att Jerusalem varit ödelagdt före Esras tid.

Styckets åskådning af församlingens väsen är den devteronomistiska. Det nuvarande Israels kontinuitet med forntidens betonas i den mening att inga nya epoker inträda utan tidernas växlingar reducera sig till straff eller benådning från Guds sida motsvarande affall eller omvändelse från Israels. Från denna synpunkt kunna värdefulla iakttagelser göras, men ensam blir den ensidig och förvandlar historien till ett evigt upprepande af sig själf efter en stereotyp formel. På afstånd från denna ståndpunkt står Devterojesaja. För honom gifvas nya tidsepoker som höra till andra kategorier än lydnad och olydnad. "Det gamla" och "det nya" hos honom höra till Guds egen visa hushållning, i det han när tiden framskridit till en bestämd punkt låter det gamla få en afslutning och bringar fram nya begynnelser. Därför lefver Devterojesaja med hela sin själ i nutiden och dess fortsättning framåt. En viktig likhet finnes dock emellan Devterojesaja och det betraktelsesätt, för hvilket Jes. 63 7—64 11 är ett uttryck, däri nämligen att båda fästa sig vid hela folket men icke vid individen. Mellan dessa båda å ena sidan och Jahves tjänares individuelt-religiösa lif å den andra är afståndet vida större än mellan Jes. 63 7—64 11 och Devterojesaja. Men Jes. 63 7—64 11 är dock en från Devterojesaja åtskild typ, nämligen den devteronomistiska.

Litet längre fram, då skaror af förströdda judar redan anländt eller höllo på att anlända till Jerusalem, synas kap. 60 och 61—62 vara skrifna. Cheyne förlägger 60—62 till tiden kort efter Esras ankomst, hvilken han i anslutning till Kosters antager hafva ägt rum efter murens uppbyggande; de förhoppningar som uttalas i kap. 60 finner Cheyne passa in på Esras och hans mäns hemförande af rika gåfvor för Jerusalems tempel. Vi hafva emellertid förvissat oss om en något annan kronologi. För öfrigt har Kosters själf, till hvars kronologi Cheyne slutit sig, gjort den anmärkning mot Cheyne att Jes. 60 10 protesterar mot antagandet att muren redan skulle vara byggd (Theol. tijdschrift 1896 sid. 610 f.). Emellertid torde Cheyne hafva rätt däri, att Jes. 60 har till motiv en hem-

flyttning, om icke af Esras följe så dock af andra förströdda judar, hvilka fört med sig gåfvor till Jerusalem. I 60 4 citeras 49 18: "Lyft upp dina ögon rundt omkring och se, alla hafva samlat sig och komma till dig . . ." Anledningen till detta citat är väl den att orden just nu hålla på att fullbordas. Att det nu är fråga om stadens eller templets återuppbyggande, därför talar Jes. 60 i sin helhet. Om detsamma vittnar 61 4 och 62 5. 6 (jfr Duhm).

Jes. 60—62 skilja sig i sin syn på församlingen rätt betydligt från 63 7—64 11; liksom i Devterojesaja så riktar sig äfven i Jes. 60—62 blicken framåt. Men från Devterojesaja, hvars idéer alltigenom användas, skilja sig kap. 60—62 utom i formelt afseende (se Gressmann, sid. 30 ff., Littmann, sid. 5 ff.) äfven genom det starka betonandet af offer och prästadöme. Under en universalistisk form framträder i kap. 60 så mycket starkare den judiska partikularismen: hedningarne bringa sina skatter till Jerusalem för att pryda det heliga rummet och för att underhålla offren. I kap. 61 talar författaren såsom Jahves tjänare. Herrens Jahves רוח אדני יהוה (jfr 50 4) ande hvilar öfver honom, därför att Jahve har smort honom. Författaren synes tänka på det prästerliga, icke det profetiska smörjandet. Han tänker sig den blifvande judeförsamlingen som idel präster, hvilka endast ägna sig at prästerliga ting, medan hedningarne arbeta åt församlingen (v. 5. 6 jfr v. 10). Då emellertid detta hör framtiden till och för närvarande endast en del af Israel utgöres af präster, så torde författaren i sak hafva samma åskådning som Sakarja att prästen är Jahves tjänare i ordets egentliga mening. Om med väktare i 62 6 menas himmelska ämbetsmän (Ewald, Cheyne, Duhm), så liknar författaren äfven i detta stycke Sakarja.

För stycket 56 1—8 behöfver man icke af det skäl uppsöka någon tid före eller efter Esras uppträdande emedan stycket icke öfverensstämmer med Esras exklusiva förhållande till främlingar, ty då det i alla händelser står fast att olika anderiktningar förekommit vid sidan af hvarandra under ifrågavarande tid, så kan ock 56 1—8 höra hit; detta är icke underligare än att Ruths bok upptagits i kanon trots sådana ställen som Devt. 23 3 ff. Vi lämna emellertid därhän till hvilken närmare bestämd tid stycket månde höra och konstatera endast, att här upptages en fråga som tydligen icke besvaras lika af alla. I förhållandet till främlingar råder en exklusiv anda

både i 63 7—64 11 och 60—62 (jfr Bertholet, Die Stellung der Israeliten und Juden zu den Freunden 131 f.). En i viss mån annan stämning synes råda i 56 1—8. Åtskilliga frågor knyta sig till detta ställe, hvilka icke äro så lätta att besvara, men så mycket är väl klart att nationaliteten här icke tages i betraktande så mycket som iakttagandet af föreskrifna stadgar, att författaren alltså i detta afseende fattar religionen mera universelt än de förut berörda styckena, om ock de stadgar som enligt 56 1—8 skola hållas äro partikularistiska (anf. arb. 133).

Vi öfvergå till en annan grupp af utsagor angående församlingens lif och då först till 56 9—57 13 a. Länge har man ansett detta stycke vara förexiliskt, men denna mening torde kunna anses fullständigt vederlagd af Duhm och framförallt Cheyne (Einl. 318 ff.). Lika visst som nu 65 och 66 5 ff. afse Nordisrael. lika omöjligt synes detta kunna vara fallet med 56 9—57 13 a. Det är klart och erkännes allmänt att 56 9—57 2 syftar på den judiska församlingens öfverste ledare. Står detta fast, så kan författaren icke i 57 3 med ett blott אתם vända sig mot en helt och hållet utanför den judiska församlingen stående kategori. Gressmanns ord måste anses äga giltighet, då han säger: "Att vid אתם tänka på samariterna är falskt. Ty antar man att samariterna då bildade en självständig församling, då kunde författaren dock icke utan vidare öfvergå från de judiske צפים till dem med ett blott אתם. Men man kunde ock med Duhm vilja sluta från 65 8 att dessa schismatiker då ännu hade utgjort en del af den judiska קהל. I detta fall kunde de lika litet vara afsedda. Ty 2:a pers. fem. sing. (v. 6 ff.) hänvisar därpå, att icke en del utan hela folket (a potiori) är tilltaladt. Man måste ock erkänna att 57 11 naturligast hänför sig till den judiska församlingen." Man finner ock att den kult som i 57 3 ff. beskrifves icke är densamma för hvilken Israel tadlas i kap. 65, 66. I 57 3 ff. är det visserligen fråga om förexiliska förhållanden, och det här ifrågavarande folkets förhistoria i fråga om kulten framhäfves därvid, men denna historia och den nuvarande fortsättningen af densamma består icke i en oriktig kult såsom i 65, 66 utan i uppskattningen af offren öfverhufvud. Författaren vänder sig direkt mot den judiska församlingens offerkult; denna tänkes vara till sitt väsen densamma nu som t. ex. på Manasses tid. De nuvarande judarne äro söner af detta gamla

släkte (57 3 ff.): de äro dem lika. Först med denna uppfattning får man ett begripligt sammanhang i stycket 56 9—57 13 a. Föreståndarne och herdarne som skulle vakta hjorden sörja blott för egna fördelar och låta orättfärdigheten taga öfverhand, så att den rättfärdige förgås 56 9—57 2. Och församlingen i allmänhet finner sin uppgift blott i offren 57 3 ff.

Ett liknande stycke hafva vi i 59 1—15 a. Om detta är fullt enhetligt må lämnas därhän; i det hela råder dock samma anda som i det nyss berörda. Frälsningen dröjer, men det är icke Herrens fel, v. 1. 2. Deras händer, som författaren här afser, äro besudlade med blod, och med deras läppar tala de lögn v. 3 (jfr 57 11). Det pålitliga och trovärdiga är borta, och man stöder sig på intigheter, v. 4. Det som födes fram ur deras planer är liksom ett utkläckande af basiliskägg och onyttigt för människors verkliga lifsbehof liksom spindelväf till kläder, v. 5. 6. (till מעשיהם jfr 57 12). De äro snare att utgjuta oskyldigt blod, tomhet äro deras tankar, förtryck på deras stigar, och vägen till frid känna de icke v. 7. 8. Därför får man famla i mörker v. 9—12. Det orättfärdiga tillståndet beskrifves ånyo i v. 13—15 a.

Till nu ifrågavarande grupp bör ock efter all sannolikhet räknas 66 1—4. Det måste nämligen betraktas som omöjligt att hänföra de i största allmänhet uttalade orden i v. 1 som åsyftande blott ett samaritiskt tempel med gillande af ett jerusalemiskt; med אי־זה frågas hvarest man öfverhufvud vill bygga ett tempel åt honom som har sin tron i himlen. Det synes ju ock af v. 2 att den tänkta motsatsen icke är en annan ort för templet utan att motsatsen är ett Guds boende bland människor på annat sätt än i ett tempel. Och liksom orden i 57 3 ff. riktade sig mot offer, så ock 66 2. 3. Stycket 66 1—4 vänder sig både mot tempel och offer. Vi vilja äfven här anföra Gressmann (sid. 25): "... Om verserna måste så förstås, så förkasta de på det tydligaste hvarje tempel och offer. Man har gjort allt möjligt för att vrida och förtyda orden för att kunna blanda in något slags polemik mot platsen eller mot det öfverdrifna uppskattandet af templet eller mot deras sinnesart som ville bygga helgedomen eller mot lokalhelgedomarne. Man måste med eller mot sin vilja, så 'oerhördt' det än enligt Kittel är, vänja sig vid den tanken att vår författare principiellt och obetingadt förkastar tempel och offer."

Vi hafva alltså funnit tre stycken: 56 9—57 13 a, 59 1—15 a

och 66 1—4, hvilka hafva en annan uppfattning af församlingens väsen och grundvalar än både 63 7—64 11, 60—62 och 56 1—8. Enligt de tre styckena sammanhålles församlingen icke af offer (57 3—13 a 64 3. 4) eller öfverhufvud af människans planer och beräkningar (59 1—15 a 57 12) utan af Guds inneboende i människors hjärtan (64 1. 2) och enskilda människors rättfärdighet (56 9—57 2). Sådana stycken hafva judarne upptagit bland sina skrifter af samma anledning som gjort att de äfven upptagit ebed-Jahve-sångerna. Israel har icke velat undvara sådana ord, ty det har innerst gifvit dem rätt och känt sig icke kunna gå framtiden till mötes med trygghet dem förutan. Man har visserligen fortfarande bibehållit offren, men de betraktades icke alldeles på samma sätt som fordom; man bragte dem på bästa sätt i förbindelse med de från Jahves tjänare komna tankarne. I psalmerna förekommer ett märkvärdigt vacklande i fråga om offrens betydelse. Jes. 66 5 ff. sluter sig till v. 1—4 men gör af orden en ny användning. Ett intressant exempel på hur man tog till hjärtat sådana ord som Jes. 56 9—57 13 a synes oss föreligga i 57 13 b—21. Att detta sistnämnda stycke icke organiskt sammanhänger med det föregående, därom se Cheyne (Einl. 319 ff.), Kosters (Theol. tijdschr. 1896 sid. 606), Kittel (Jesaja 484) och Gressmann (Jes. 56—66, sid. 10 f.). Men 57 13 b—21 visar icke karaktären af ett från början självständigt stycke utan i stället den af en till 56 9—57 13 a skrifven anslutning. I 57 17 erkännes nämligen att Herren vredgats på Israel för dess självviskhets skull (בצע בצעו), hvilket just är den synd som bestraffas i 56 11. Det säges att Israel varit genstörtigt och gått sina egna vägar (57 17) hvilket ock framhålles i 56 11 (jfr 53 6). Herren skall nu hela och trösta Israel och någonting mer än offer skall frambringas, nämligen frukt af läppar som förkunna Herrens lof v. 19. Därmed har man funnit fridens väg (jfr 59 8); blott för de affällige gifves ingen frid (v. 20. 21). Med v. 14 synes vara utsagdt att gudstjänsten numera skall gå ut på att bereda Herrens väg och undanskaffa sådant som kan hindra människor att hitta vägen till Gud; Israel vill med sin gudstjänst förena det sinne som kräfves i 66 1. 2, och han som bor i helig höghet men äfven hos den krossade och i anden nedböjde skall då komma till Israel och hela det sargade.

Af annat slag torde de båda små styckena 59 15 b—21 och 63 1—6 vara; de synas tjäna till att förbinda 60—62 med

det föregående och efterföljande. De båda styckena likna hvarandra i hög grad, såsom ofta framhållits. Nu är det af Cheyne (Einl. 332 ff.), Kosters (Theol. tijdschrift 1896 sid. 604 ff.), jfr Kittel (Jesaja 495) och Gressmann (sid. 14 f.) påvisadt att liksom 57 13 b—21 icke är en organisk fortsättning af 56 9—57 13 a så icke heller 59 15 b—21 af 59 1—15 a. I 59 1—15 a är fråga om orättfärdighet inom församlingen och 59 15 b—21 talar helt oförmedladt om domar öfver folken. Detsamma gör ock 63 1—6. Vi märka vid de båda styckena följande: 1) de hafva båda tämligen ringa omfång, något som gör det mindre sannolikt att de existerat som tvenne självständiga stycken; 2) de stå på hvar sin sida om de nära sammanhörande kap. 60—62: 3) innehållet i de båda omgifvande styckena har alla tecken till att vara taget ur 60—62 specielt kap. 61. Man jämföre 59 21 med 61 1. 9, hämnden i 61 2 med 59 17 och 63 4, kläderna i 61 10 med 59 17 och 63 1. 2. 3, rätten i 61 8 med 59 15 b och 63 4, frälsningen i 61 10 med 59 16. 17 och 63 1, manteln i 61 10 med 59 17. — Det är ock möjligt att kap. 58 är en litterär produkt som icke i likhet med kap. 59 framkommit ur en bestämd situation i församlingen. Kap. 58 tar sig ut som en reflex af kap. 59, men innehållet i de båda är icke likartadt. Kap. 59 rör sig omkring motsatserna: rättfärdighet, uppriktighet, frid å ena sidan, orättvisa, falskhet och förtryck å den andra; för detta innehåll är frågan om fastan tämligen främmande. Såsom Gressmann påpekat hafva vi i Sak. 7 1—14 en fullständig parallel till Jes. 58. Vi behöfva icke vidare inlåta oss på denna sak utan ville med det antydda blott motivera att vi icke för vårt ändamål göra bruk af kap. 58.

Vi hafva sålunda inom Jes. 56—66 ifråga om olika åskådningar af församlingens väsen funnit fyra mer eller mindre olika grupper: 1) Jes. 63 7—64 11; 2) 60—62 (hit bör väl ock räknas 65, 66 5 ff.); 3) 56 1—8; 4) 56 9—57 13 a, 59 1—15 a, 64 1—4. Mellan de tre förstnämnda är dock långt ifrån så stor skillnad som mellan dessa tre å ena sidan och den sistnämnda å den andra. Det vore icke i skriftens välförstadda intresse att ignorera dessa olikheter, för så vidt vi eljest sett riktigt när vi gifvit akt på dem, ty den verkliga och djupaste enhet mellan alla träffa vi först efter ett åtskiljande, vid hvilket vi möjligen funnit den längst på djupet gående anderörelse i dess åtskillnad från alla andra. Jahves tjänares ande har

tydligen efter den sista öfver församlingen gångna förödelsen blifvit en makt i Israel som aldrig tillförene.

Om detsamma vittnar ock Malakias bok. Denna bör vara skrifven före församlingens konstituering på Nehemias tid, ty prästerna benämnas ännu med det gamla namnet leviter, och framför allt visar innehållet i sin helhet att här är fråga om ett första ordnande af gudstjänsten efter ett föregående långt afbrott. Man befinner sig vid den punkt där den viktiga frågan mer än vanligt tränger sig fram huruvida man för framtiden skall offra eller icke; sannolikt försättas vi till tiden omedelbart efter fullbordandet af de nödigaste restaurationsarbetena. Mången israelit måste nu hafva tänkt att man kunde hafva en gudstjänst utan offer, ty eljest blir det svårt att förstå Malakias utförliga framställning af denna sak och det sätt hvarpå han utvecklar den. Malakia vill låta idéen om Jahves tjänare komma till sin rätt med bibehållande af de gamla inrättningarne.

Liksom Sakarja i sin första grundläggande syn talar om Jerusalems utväljande såsom första villkoret för allt hvad som säges i de följande synerna, så har Malakia några allmänt grundläggande ord i 1 1—5; det framhålles i största allmänhet att Jahve älskar Israel, hvilket belyses genom en jämförelse mellan Jakob och Esau (Edom). Därpå upptages frågan om gudstjänstens ordnande 1 6—2 9. I 1 6 ff. är förutsatt att till och med en stor del af prästerna hade vändt sitt intresse ifrån offren. "En son ärar sin fader och en tjänare fruktar (אֲדֹנָי är utfallet) sin herre. Och om jag nu är fader, hvar är min ära, och om jag är herre, hvar är fruktan för mig? säger Jahve Zebaot till eder, I präster, som ringakten mitt namn." Dessa präster hafva alltså kallat Gud för sin fader och sin herre men icke visat honom den vördnad som han i denna egenskap bort hafva. Att de icke föraktat Guds namn i vanlig mening utan att Malakias ord blott uttrycka hans egen mening om innebörden i prästernas förhållande till Gud, det synes däraf att Malakia måste närmare utveckla saken medelst en katekétisk framställning: "Och I sägen: hvarmed ringakta vi ditt namn? Jo I frambringen på mitt altare underhaltigt bröd [och I sägen: hvarmed förorena vi dig? se Nowack] i det I tänken att Jahves bord är att ringakta." Betrakta vi dessa ord i ljuset af de tre ställen inom Jes. 56—66 som vi funnit rikta sig mot offer, så befinnas de innebära att den meningen

var mycket utbredd att offren saknade värde. Prästerna voro i fråga om offren beroende af folkets uppfattning, ty om folket icke ville underhålla offren, så fanns ingenting att offra. Huru vacklande många bland folket måtte hafva varit i den viktiga frågan framgår däraf, att man visserligen gaf bidrag till offer men tog af det sämsta man hade och prästerna måste låta sig nöja därmed v. 8 (jfr v. 14). Enligt Malakia äro dock prästerna själfva till god del skulden till denna ringaktning af Jahve, hvars namn för öfrigt är så stort och fruktadt bland folken, i det att de icke med tillräcklig kraft häfda hans ära utan taga hänsyn till människors meningar (2 9). — I 1 6—2 8 var hela tiden fråga om offer. Med 2 4 leder Malakia talet öfver till prästadömet, till "Levi förbund". Af stort intresse är upplysningen i v. 4 att det bud Malakia förkunnar är sändt till prästerna just för upprätthållandet af förbundet med Levi. I v. 5. 6 framhålles välsignelsen af förbundet med Levi under flydda tider. Levi hade fordom en trovärdig tora i sin mun och svek vardt icke funnet på hans läppar (jfr ebed-Jahve-sångerna Jes. 42 1—4 תורה ,אמת och 53 9 ולא מרמה בפיו), han vandrade i frid och rättskaffenshet (jfr Jes. 59 1—15 a) och många omvände han från synd (jfr Jes. 53 12). Kunna vi redan af dessa uttryck märka att Malakia betraktar prästen såsom Jahves speciele tjänare, så är detta tydligt utsagdt i v. 7: "ty prästens läppar skola bevara kunskapen, och undervisning söker man af hans mun, ty han är ett Jahves sändebud". Detta uttryck, sändebud, användes just om Jahves tjänare (t. ex. Jes. 42 19). Jämför anm. ofvan till Sakarjas uttryck ארון כל הארץ samt till Jes. 61.

Efter talet om offer och prästadöme upptages frågan om församlingens begränsning i 2 10—16. "Hafva vi icke alla en enda fader? Har icke en enda Gud skapat oss? Hvarför äro vi trolösa den ene mot den andre för att vanhelga våra fäders förbund?" Med dessa ord måste naturligtvis åsyftas en befarad skilsmässa inom Israel, som dock hade samme Gud. Enligt det följande kan denna skilsmässa väl icke vara någon annan än den emellan Juda och Nordisrael. Juda har varit trolöst då det förbundit sig med en främmande Guds dotter (בעל בת אל נכר). Orden gifva icke intryck af att handla blott om enskilda giftermål emellan judar och främmande, ehuru sådana förbindelser äro inneslutna i det som säges. Malakia synes afse hela folkets förhållande under bakomliggande tid, ty hela

Juda omtalas utan inskränkning, och singularen "en främmande Guds dotter" anger likaledes något allmänt. Här måste vara fråga om Judas hela församlingspolitik under den föregående tiden; denna politik hade just gått ut på att förbinda sig med främmande, att vinna stöd och hjälp af världsriket. Att denna var fördärflig det hade erfarenheten lärt; äfven Jes. 64 4—6 synas vara riktade häremot. Juda hade en som var närmare att förena sig med, en som hade samme Gud som Juda och som i forna tider lefvat tillsammans med Juda, nämligen Nordisrael. Föreningen dem emellan hade gjorts om intet genom förbindelsen med de främmande. Den äktenskapsskillnad om hvilken talas i v. 13 ff. är åter någonting mer omfattande än en upplösning af enskilda personers äktenskap; hur skulle en sådan upplösning inverka på altaret så som här sker? Om däremot Nordisrael skildes från Juda, så inverkade detta på altaret, eftersom från Nordisrael intet bidrag till gudstjänsten inflöt (jfr 3 7 ff.). "Din ungdoms hustru" (אשת נעוריך) är Nordisrael, som i sin ungdom (jfr Hos. 11 1 כי נער ישראל) var förenad med Juda. "Och hon är dock din följeslagerska" (והיא חברתך) vore tämligen intetsägande om ett vanligt äktenskap men får god mening, ifall det påminner om Judas och Nordisraels gemensamma erfarenheter under gångna tider. "Och ditt förbunds hustru" (ואשת בריתך) passar likaledes bäst om det gamla förbundet mellan Juda och Nordisrael. För öfrigt synes af orden om trolöshet i v. 14 ff. att här är fråga om en skilsmässa inom samma Israel, som enligt v. 10 har en enda Gud och därför bör fly trolösheten. Malakias ideal i föreliggande fråga är alltså detta: församlingens afskiljande från hedningarne men förening mellan Juda och Nordisrael.

Sedan Malakia alltså talat om Jahves ynnest mot Jakob (1 1—5), om offren och prästadömet (1 6—2 9) och om sitt önskemål att Juda skilde sig från hedningarne men förenade sig med Israel, sin ungdoms hustru (2 10—16), så innehåller det följande varningar till folket, specielt Nordisrael (jfr 3 7 ff. med Sak 1 1—6) att förena sig med församlingen och tjäna Jahve. En dag skall komma då Herren gör en åtskilnad mellan dem som tjäna honom och dem som icke göra det. Det närmaste praktiska uttryck som tjänandet af Jahve enligt nuvarande kraf borde få, det var att man med tionde och gåfvooffer bidrog att hålla gudstjänsten vid makt (3 7 ff.). Detta hörde just tillsammans med Malakias sträfvan att Israel för

framtiden måtte afskilja sig från hedningarne; hädanefter skulle församlingen nämligen äfven i ekonomiskt afseende vara självständig i förhållande till dem.

Med en underbar konsekvens och raskhet utveckla sig händelserna mot det mål som föresväfvat Malakia, om än hans önskan om Judas och Nordisraels förening icke uppfylldes i den utsträckning som han tänkt sig. Hvad beträffa händelsernas ordningsföljd under den nu närmast följande tiden hänvisa vi till undersökningen om kronologien för Esras och Nehemias verksamhet samt de ytterligare dithörande anmärkningarne sid. 263 ff. Jerusalem förhärjades ånyo under Megabyzos' uppror; detta blir anledningen till Nehemias ankomst till Jerusalem för att återuppbygga muren; murens fullbordan åter gaf upphof till församlingens konstituering. När nämligen Esra förnummit att muren var färdigbyggd begaf han sig för andra gången till Jerusalem, där han mottogs af med honom liktänkande män, hvilka klagade öfver att icke blott Israel i allmännhet utan äfven de från Babylonien komna judarne ingått släktskap med landets folk. Esra utbrister i klagan och syndabekännelse. Men det stannar icke därvid utan han beslutar att vidtaga åtgärder för att skilja Israel från allt främmande. På en sammankomst som äger rum i slutet af år 445 tillsättes en kommission som skall genomföra Israels åtskiljande från folken. Kommissionens arbete pågick de tre första månaderna af 444 och afsåg dels en undersökning af antalet ingångna blandade äktenskap (Esra 10 18—44), dels en uppskrifning af hela församlingen (Neh. 7 8—73). Den 1:a nisan 444 sammankommer den sålunda begränsade församlingen för första gången (Neh. 8 1—12 9 6—10 40). Nu bildar den sig till den form som den sedan väsentligen bibehöll så länge den ägde bestånd. Sedan Esra under hela förmiddagen från en för ändamålet inrättad träställning föreläst lagen för det på en plan framför vattuporten samlade folket och detta därpå haft en middagsrast (Neh. 8 1—12), sammankommer folket ånyo för att efter erinringar från Israels forna historia fatta beslut att för framtiden lefva som ett från folken slutet Israel, (Neh. 9 6—10 40). Beslutet går nämligen ut på 1) att församlingens lif skall vara åtskildt från hednafolkens, så att den a) vandrar efter Guds lag (10 30), b) icke ingår släktskap med landets folk (v. 31), c) icke har någon handel med landets folk på sabbaten (v. 32 a), d) iakttager sabbatsåret och efterskänker fordringar

hvart sjunde år (v. 32 b): 2) att församlingen själf hädanefter skall sörja för gudstjänstens underhåll, v. 33—40. Malakias sträfvan att Israel skulle vara skildt från folken (2 10—16), underhålla den regelbundna gudstjänsten (3 7 ff.) och lefva efter Mose lag (3 22) hade härmed kommit till förverkligande.

Efter flere smärtsamma erfarenheter af en alltför intim beröring med världen drog sig alltså den judiska församlingen tillbaka till sig själf liksom snäckan inom sitt skal. Men det gamla tillståndet före det persiska världsrikets tid kunde och borde dock aldrig mer komma tillbaka. I berättelsen om församlingens slutliga konstituering kunde det visserligen se ut som om man nu utan vidare gripit tillbaka till förexiliska förhållanden, men det är i själfva verket endast skalet, den yttre formen, som kommer till synes i berättelsen; de rika erfarenheter som numera dolde sig inom detta skal måste vi sluta till ur församlingens föregående öden. Det mål som allt sedan Cyri tid så lifligt hägrat för Israel, nämligen utbredningen af Guds kunskap i hela världen, kunde icke mera uppgifvas; man hade blott lärt att det måste sökas med större tålamod än hittills och med mera andliga medel.

Citerade arbeten som icke upptagits i litteraturöfversikten.

E. Schrader, Keilinschriftliche Bibliothek III: 2. Berlin 1890.

C. P. Tiele, Babylonisch-Assyrische Geschichte. Gotha 1886—88.

H. Winckler, Altorientalische Forschungen. Zweite Reihe, Band II Heft 1 (XI der ganzen Folge). Leipzig 1899.

E. Meyer, Geschichte des Alterthums I. Stuttgart 1884.

—— Forschungen zur Alten Geschichte, Zweiter Band. Halle 1899.

Th. Nöldeke, Aufsätze zur Persischen Geschichte. Leipzig 1887.

E. Stave, Über den Einfluss des Parsismus auf das Judentum. Haarlem 1898.

W. Robertson Smith, Lectures on the Religion of the Semites. Fundamental institutions. Edinburgh 1889.

F. Hitzig, Geschichte des Volkes Israel. Leipzig 1869.

H. Ewald, Geschichte des Volkes Israel, Band IV. Göttingen 1864.

H. Grætz, Geschichte der Juden, Band II. Leipzig 1874—76.

B. Stade, Geschichte des Volkes Israel. Berlin 1881—88.

A. Rosenzweig, Das Jahrhundert nach dem babylonischen Exile. Berlin 1885.

J. Marquart, Fundamente israelitischer und jüdischer Geschichte. Göttingen 1896.

R. Smend, Die Listen der Bücher Esra und Nehemia. Basel 1881.

A. Bertholet, Die Stellung der Israeliten und der Juden zu den Fremden. Leipzig 1896.

E. Schürer, Geschichte des Jüdischen Volkes im Zeitalter Jesu Christi II^2. Leipzig 1886.

H. Almkvist, Mechilta Bo, Pesachtraktaten med parallelställen ock förklarande noter översatt. Lund 1892.

J. G. Eichorn, Einleitung ins Alte Testament. Leipzig 1787.

A. Kuenen, Historisch-kritische Einleitung in die Bücher des Alten Testaments. Deutsche Ausgabe I, II. Leipzig 1887—92.

E. König, Einleitung in das Alte Testament. Bonn 1893.

G. Wildeboer, Die Litteratur des Alten Testaments. Deutsche Übersetzung von F. Risch. Göttingen 1895.
C. H. Cornill, Einleitung in das Alte Testament. Leipzig 1896.
S. R. Driver, Einleitung in die Litteratur des Alten Testaments. Übersetzt und mit ergänzenden Anmerkungen herausgegeben von J. W. Rothstein. Berlin 1896.

E. Berteau, Esra, Nehemia und Ester, in zweiter Auflage herausgegeben von V. Ryssel. Leipzig 1887.
J. Wellhausen, Skizzen und Vorarbeiten V. Berlin 1893.
D. W. Nowack, Die Kleinen Propheten. Göttingen 1897.
C. Orelli, Die Propheten Jesaja und Jeremia. Nördlingen 1887.
F. Delitzsch, Commentar über das Buch Jesaja. Leipzig 1889.
T. K. Cheyne, The Prophecies of Isaiah. London 1889.
F. Buhl, Jesaja oversat og fortolket. Kjøbenhavn 1894.
F. Giesebrecht, Beiträge zur Jesajakritik. Göttingen 1890.
—— Die Berufsbegabung der Alttestamentlichen Propheten. Göttingen 1897.

Af LXX har Swete's edition användts.